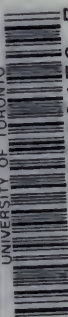

UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 00293170 7

(Translations of the three Inscriptions
on the Cover.)

1. Arabic.

"These are our works which prove
what we have done;
Look, therefore, at our works
when we are gone."

2. Turkish.

"His genius cast its shadow o'er the world,
And in brief time he much achieved and
wrought:
The Age's Sun was he, and ageing suns
Cast lengthy shadows, though their time be
short."

(*Kemâl Pâshâ-zâde.*)

3. Persian.

"When we are dead, seek for our
resting-place
Not in the earth, but in the
hearts of men."

(*Jalálu 'd-Dín Rûmî.*)

"E. J. W. GIBB MEMORIAL"
SERIES.

VOL. XVI, 2.

Juvainī, 'Alā al-Dīn 'Aṭā Malik

THE
TA'RĪKH-I-JAHĀN-GUSHĀ

OF

'ALĀ'U 'D-DĪN 'AṬĀ MALIK-I-
JUWAYNĪ

(COMPOSED IN A. H. 658 = A. D. 1260)

PART II,
CONTAINING THE HISTORY OF THE KHWĀRAZM-
SHĀH DYNASTY,

EDITED WITH AN INTRODUCTION, NOTES AND
INDICES FROM SEVERAL OLD MSS.

BY

MĪRZĀ MUḤAMMAD
IBN 'ABDU'L-WAHHĀB-I-QAZWĪNĪ,

AND PRINTED FOR THE TRUSTEES OF THE
"E. J. W. GIBB MEMORIAL"

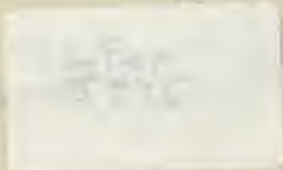
VOLUME XVI, II.

LEYDEN: E. J. BRILL, IMPRIMERIE ORIENTALE.
LONDON: LUZAC & Co., 46 GREAT RUSSELL STREET.
1916.

First printed in Holland by E. J. Brill of Leyden

Reprinted in 1953 by

Percy Lund Humphries & Co. Ltd., Bradford

606853

2.5.55

"E. J. W. GIBB MEMORIAL"

ORIGINAL TRUSTEES

- [JANE GIBB, died November 26, 1904],
- [E. G. BROWNE, died January 5, 1926],
- [G. LE STRANGE, died December 24, 1933],
- [H. F. AMEDROZ, died March 17, 1917],
- [A. G. ELLIS, died March 18, 1942],
- [R. A. NICHOLSON, died August 27, 1945],
- [E. DENISON ROSS, died September 20, 1940].

ADDITIONAL TRUSTEES

- [IDA W. E. OGILVY-GREGORY, appointed 1905; resigned 1929],
- [C. A. STOREY, appointed 1926; resigned 1947],
- H. A. R. GIBB, appointed 1926,
- R. LEVY, appointed 1932,
- A. J. ARBERRY, appointed 1941,
- A. F. L. BEESTON, appointed 1946,
- [H. W. BAILEY, appointed 1947; resigned 1950],
- B. LEWIS, appointed 1951.

CLERK OF THE TRUST

- E. G. RAYNES,
90, Regent Street, Cambridge.

PUBLISHER FOR THE TRUSTEES

- LUZAC & CO. LTD.,
46, Great Russell Street,
LONDON, W.C. 1.

"E. J. W. GIBB MEMORIAL" PUBLICATIONS

OLD SERIES. (25 WORKS, 41 PUBLISHED VOLUMES)

- I. *Bābur-nāma* (Turkī text, facsimile), ed. Beveridge, 1905. *Out of print.*
- II. History of Ṭabaristān of Ibn Isfandiyyār, abridged transl. Browne, 1905.
- III. 1-5. History of Rasūlī dynasty of Yaman by al-Khazrajī; 1, 2, transl. of Sir James Redhouse; 1907-8; 3, Annotations by the same, 1908; 4, 5, Arabic text ed. Muḥammad 'Asal, 1908-1913.
- IV. Omayyads and 'Abbāsids, transl. Margoliouth from the Arabic of G. Zaidān, 1907. *Out of print.*
- V. Travels of Ibn Jubayr, Arabic text, ed. de Goeje, 1907; *reprinted* 1949.
- VI. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7. Yāqūt's Dict. of learned men (*Irshādu'l-Arib*), Arabic text, ed. Margoliouth, 1908-1927.
- VII. 1, 5, 6. *Tajāribu'l-Umam* of Miskawayhi (Arabic text, facsimile), ed. le Strange and others, 1909-1917.
- VIII. *Marzubān-nāma* (Persian text), ed. Mīrzā Muḥammad, 1909. *Out of print.*
- IX. *Textes Houroûfis* (French and Persian), by Huart and Riḏā Tefvīq, 1909.
- X. *Mu'jam*, an old Persian system of prosody, by Shams-i-Qays, ed. Mīrzā Muḥammad, 1909. *Out of print.*
- XI. 1, 2. *Chahār Maqāla*; 1, Persian text, ed. and annotated by Mīrzā Muḥammad, 1910. *Out of print.* 2, English transl. and notes by Browne, 1921.
- XII. *Introduction à l'Histoire des Mongols*, by Blochet, 1910. *Out of print.*
- XIII. *Diwān* of Ḥassān b. Thābit (Arabic text), ed. Hirschfeld, 1910. *Out of print.*
- XIV. 1, 2. *Ta'rikh-i-Guzida* of Ḥamdu'llāh Mustawfī; 1, Persian text, facsimile, 1911. *Out of print.* 2, Abridged transl. and Indices by Browne and Nicholson, 1914.
- XV. *Nuqtatu'l-Kāf* (History of the Bābis) by Mīrzā Jānī (Persian text), ed. Browne, 1911. *Out of print.*

- XVI. 1, 2, 3. Ta'rikh-i Jahán-gushá of Juwayní, Persian text, ed. Mirzá Muḥammad; 1, Mongols, 1913. *Out of print.* 2, Khwárazmsháhs, 1917; 3, Assassins, 1937.
- XVII. Kashfu'l-Maḥjúb (Śúfī doctrine), transl. Nicholson, 1911. *Out of print.*
- XVIII. 2 (all hitherto published), Jámi'u't-Tawárikh of Rashídu'd-Dín Faḍlu'lláh (Persian text), ed. and annotated by Blochet, 1912. *Out of print.*
- XIX. Kitábu'l-Wulát of al-Kindí (Arabic text), ed. Guest, 1912.
- XX. Kitábu'l-Ansáb of as-Sam'ání (Arabic text, facsimile), 1913. *Out of print.*
- XXI. Díwáns of 'Amir b. aṭ-Ṭufayl and 'Abíd b. al-Abraš (Arabic text and transl. by Sir Charles J. Lyall), 1914.
- XXII. Kitábu'l-Luma' of Abú Naṣr as-Sarráj (Arabic text), ed. Nicholson, 1914.
- XXIII. 1, 2. Nuzhatu'l-Qulúb of Hamdu'lláh Mustawfí; 1, Persian text, ed. le Strange, 1915; 2, English transl. le Strange, 1918.
- XXIV. Shamsu'l-'Ulúm of Nashwán al-Ḥimyarí, extracts from the Arabic text with German Introduction and Notes by 'Aẓimu'd-Dín Aḥmad, 1916.
- XXV. Díwáns of aṭ-Ṭufayl b. 'Awf and aṭ-Tirimmáh b. Ḥakím (Arabic text and transl.), ed. Krenkow, 1928.

NEW SERIES

- I. Fárs-náma of Ibnu'l-Balkhí, Persian text, ed. le Strange and Nicholson, 1921.
- II. Ráḥatu's-Šudúr (History of Saljúqs) of ar-Ráwandí, Persian text, ed. Muḥammad Iqbál, 1921.
- III. Indexes to Sir C. J. Lyall's edition of the Mufaḍḍaliyát, compiled by A. A. Bevan, 1924.
- IV. Mathnawí-i Ma'nawí of Jalálu'ddín Rúmí. 1, Persian text of the First and Second Books, ed. Nicholson, 1925; 2, Translation of the First and Second Books, 1926; 3, Text of the Third and Fourth Books, 1929; 4, Translation of the Third and Fourth Books, 1930; 5, Text of the Fifth and Sixth Books and Indices, 1933; 6, Translation of the Fifth and Sixth Books, 1934; 7, Commentary on the First and Second Books, 1937; 8, Commentary on the Third, Fourth, Fifth and Sixth Books, with Indices to Volumes VII and VIII, 1940.

- V. Turkistán at the time of the Mongolian Invasion, by W. Barthold, English transl., revised by the author, aided by H. A. R. Gibb, 1927.
- VI. Diwán of Abú Başır Maimún ibn Qais al-A'shá, together with collections of pieces by other poets who bore the same surname and by al-Musayyab ibn 'Alas, ed. in Arabic by Rudolf Geyer, 1928.
- VII. Mázarandán and Astarábád, by H. L. Rabino, with Maps, 1928.
- VIII. Introduction to the Jawámi'u'l-Ĥikáyát of Muḥammad 'Awfí, by M. Nizámu'ddín, 1929.
- IX. Mawáqif and Mukhátabát of Niffarí, edited with Translation, Commentary and Indices, by A. J. Arberry, 1935.
- X. Kitábu'l-Badí' of Ibnu'l-Mu'tazz, edited by I. Kratchkovsky, 1935.
- XI. Ḥudúd al-'Álam, an anonymous Persian treatise on geography (372 '982), translated into English with Commentary by V. Minorsky and Introduction by W. Barthold, 1937.
- XII. Ma'álim al-Qurba fi Aḥkām al-Ḥisba of Diyā' al-Dīn Muḥammad ibn Muḥammad al-Qurashī al-Shāfi'ī, known as Ibn al-Ukhuwwa, edited, with Abstract of Contents, Glossary and Indices, by R. Levy, 1938.
- XIII. Ṭabaqāt al-shu'arā' al-muḥdathīn of Ibn al-Mu'tazz, Arabic text, facsimile, with Introduction, Notes and Variants by A. Eghbal, 1939.
- XIV. History of Ghāzān Khān from the *Tārīkh-i mubārak-i Ghāzānī* (*Ĵāmi' al-tawārīkh*) of Rashīd al-Dīn Faḍl Allāh, Persian text edited by Karl Jahn, 1939.
- XV. Kitāb al-Ri'āya liḥuqūq Allāh, of Ḥārith ibn Asad al-Muḥāsibī, Arabic text edited by Margaret Smith, 1940.
- XVI. Tadhkirat al-mulūk, a manual of Ṣafavid administration, Persian text in facsimile, with Translation and Commentary by V. Minorsky, 1943.
- XVII. Kitāb al-tashbihāt of Ibn Abī 'Aun, Arabic text edited by M. 'Abdul Mu'tid Khān, 1950.
- XVIII. Naṣīḥat-nāma known as Qābūs-nāma of Kai Ka'ūs b. Iskandar, Persian text, edited by R. Levy, 1951.

WORKS SUBSIDISED BY THE TRUSTEES

Firdawsu'l-Ḥikmat of 'Alī ibn Rabban aṭ-Ṭabarī, ed. by Muḥammad az-Zubayr aṣ-Ṣiddīqī, 1928.

Kitāb al-Awraq of al-Šūlī, ed. by J. H. Dunne: Akhbār al-Rāđiwa-'l-Muttaqī, 1935, and Ash'ār Awlād al-Khulafā wa-Akhbāruhum, 1936.

*This Volume is one
of a Series
published by the Trustees of the
"E. J. W. GIBB MEMORIAL."*

The Funds of this Memorial are derived from the Interest accruing from a Sum of money given by the late MRS. GIBB of Glasgow, to perpetuate the Memory of her beloved son

ELIAS JOHN WILKINSON GIBB,

and to promote those researches into the History, Literature, Philosophy and Religion of the Turks, Persians, and Arabs to which, from his Youth upwards, until his premature and deeply lamented Death in his forty-fifth year, on December 5, 1901, his life was devoted.

تِلْكَ آثارُنَا تَدُلُّ عَلَيْنَا * فَانْظُرُوا بَعْدَنَا إِلَى الْآثَارِ

*"The worker pays his debt to Death;
His work lives on, nay, quickeneth."*

The following memorial verse is contributed by 'Abdu'l-Haqq Hāmid Bey of the Imperial Ottoman Embassy in London, one of the Founders of the New School of Turkish Literature, and for many years an intimate friend of the deceased.

جمله یارانی وفاسیله ایدرکن تطیب
کندی عمرنه وفا گورمدی اول ذاتِ ادیب
گنج ایکن اولش ابدی اوج کاله واصل
نه اولوردی یاشامش اولسه ابدی مستر گیب

PREFACE.

The publication of this second volume of Juwaynī's *Ta'rikh-i-Jahān-gushā*, which deals with the History of the Khwārazmshāhs, or Kings of Khiva, on whom fell the first fury of the Mongol Invasion of Persia, has been inevitably delayed by the European War, and the consequent dislocation of all literary pursuits and undertakings; and it is to be feared that the publication of the third volume, containing the history of the Assassins of Alamūt, which is in many ways the most interesting part of the whole work, must for the present be regarded as indefinitely postponed.

The very full Introduction (of XCIII pages) prefixed to vol. I (published in 1912) discussed in so detailed a manner everything connected with the Author, his work, and the manuscripts used for this edition, including their orthographical, philological and grammatical peculiarities, that only a few words are needed to introduce this volume, of which the general features and special points of interest are summarized on pp. LXII—LXIII of the Introduction above mentioned. It is, perhaps, worth noting that, whereas the latest date mentioned in vol. I is A. H. 658 (= A. D. 1260)¹), the latest date mentioned in this volume (on p. 261) is the end of Ramaḍān, A. H. 657 (= September, 1259). Chronologically, of course, the events dealt with in this second volume are for the most part antecedent to those described in vol. I, and it is not improbable that the author worked

¹) See the *Introduction* to Vol. I, p. LXV.

simultaneously on both or even all three volumes. He may even have written the first volume last, though placing it first to show respect to the Mongol conquerors; just as his successor, Rashídu'd-Dín Faḡlu'lláh, devoted the first part of his *Jámi' u't-Tawárikh*, or "Compendium of History", to the Mongols, and the second to their predecessors in Persia. The earliest date mentioned in this second volume ¹⁾ is A. H. 491 (= A. D. 1098), in which Quṭbu'd-Dín Muḡammad succeeded his father Anúshtigín as Khwárazmsháh. This is the only date in the fifth century which is mentioned. Various dates in the sixth century occur on pp. 3—49, which include (pp. 6—14) a very interesting account of the poet Rashídu'l-Dín Waṡwát, and in particular (pp. 6—7) an Arabic letter in which he indignantly denies the charge made against him of having plundered the library of his eminent contemporary Ḥasan Qaṡṡán. From p. 53 onwards all the events detailed belong to the seventh century of the *hijra* (thirteenth of the Christian era). The years A. H. 614—628 (A. D. 1217—1231), occupying pp. 96—184, deal with the heroic adventures of Jalálu'l-Dín Mankobirní, and may profitably be compared with the monograph on that gallant but ill-fated Prince written in Arabic by his secretary an-Nasá'í and published with a French translation by M. Houdas.

The short Persian preface of 24 pages prefixed to this volume by the learned editor Mírzá Muḡammad ibn 'Abdu'l-Waḡháb of Qazwín deals entirely with the grammatical, lexicographical and orthographical peculiarities of the manuscripts used for this edition, and does not seem to me to require translation, since it can be of interest only to those who have some considerable knowledge of the Persian language.

Of the four miniatures reproduced in this volume, two

1) On p. 3.

(representing the death of Muḥammad Khwárazmsháh and the captivity of Turkán Khátún in the hands of the Mongols) are taken from *Suppl. persan 1113*, and the two others (Jalálu'd-Dín's war with the Georgians and the Quriltáy of Mangú Qá'án) from *Suppl. persan 206*, one of the MSS. on which this text is based, both MSS. belonging to the Bibliothèque Nationale of Paris.

EDWARD G. BROWNE,
Pembroke College,
CAMBRIDGE.

May 26, 1916.

TABLE OF CONTENTS.

(Persian part).

	Pages
Editor's Preface	۵-۶
Text of Part II of the <i>Ta'rikh-i-Fahán-gusháy</i> .	۲۸۲- ۱
Notes and Additions	۲۹۲-۲۸۲
Genealogical Table of the Khwárazmsháhs . .	۲۹۲
Indices	۲۹۹-۲۹۲
Table of Errata	۳۰۸-۳۰.

ILLUSTRATIONS.

	Facing page
Death of Muḥammad Khwárazmsháh	۱۱۶
Jalálu'd-Dín Mankobirni's war with the Georgians	۱۶۲
Turkán Khátún a prisoner in Mongol hands. .	۲..
Quriltáy of Mangú Qá'án.	۲۰۱

صفحہ	سطر	خطا	صواب
			کہ عنوان جیچون تجزیہ شود بسہ عنوان مستقل ہکذا:
			جیچون، ۱۶، ۷۴، ۷۷، ۸۰، ۸۴ ح، ۱۰۰،
			۱۰۲، ۱۱۰،
			جیچون (یعنی رود سیچون)، ۶۷، ۶۸، ۷۱، ۷۲،
			جیچون (یعنی رود سند)، ۱۰۸،
۲۸۱	۵	بیکرین	بیکرین
۲۸۶	۸	تاریخ الیہینی	تاریخ یینی (یا) التاریخ الیہینی

صعینه	سطر	خطا	صواب
			از سِفْط الزَّئِد و شرح آن از خطیب تبریزی محفوظ در کتابخانه ملی پاریس (Arabe 3110, f. 73; Arabe 3112, p. 270).
۱۰۸	۱۶	سال	این سال
»	۵	بآخر	در آخر حاشیه ۲ افزوده شود: «آج اصل جمله را ندارند»،
»	۴	بآخر	در ابتدای حاشیه ۷ افزوده شود: «نصیح فیاسی»، و در آخر آن افزوده شود: «ج ندارد»،
۱۴۵	۲۲	الملك	الملك
۱۶۸	۵	وَاَيْنَ الْفُرَاتِ	احتمال قوی دارد که صواب در متن «وَاَيْنَ الْفُرَاتِ» باشد و مراد ابو الحسن علی بن محمد بن الفرات وزیر المقتدر بالله باشد که از مشاهیر اجواد زمان خود بوده است، و این منوط است بر اینکه قوافی ابیات مجرور باشد نه مرفوع،
۱۹۸	آخر	قوزبغا	قوربغا
۲۵۰	۷	در آخر این سطر	افزوده شود «رجوع کنید بقآن»،
۲۵۵	۵	بآخر	۲۱۳ ۲۱۴
۲۵۶	۱۸	در آخر سطر	افزوده شود: «۱۱۶»
۲۵۷	ما بین س ۱۱ و ۱۲	این سطر	افزوده شود: دلالة محتماله، ۲۰۰،
۲۷۴	۴	بآخر، مراد از جیچون	در ص ۶۷، ۶۸، ۷۱، ۷۲ جیچون معروف است و در ص ۱۰۸ رود سند است و کلمه «جیچون» در این مواضع باصطلاح قدما بطور اسم جنس استعمال شده است بمعنی مطلق نهر بزرگ (رجوع بچ ۲ ص ۵۹)، بنا برین صواب این است

صحنه	سطر	خطا	صواب
۲۸	۲۲	بت تنگری، از قرار اظهار شنای مسیو پللیو ^(۱) چینی دان معروف براقم سطور صواب در این کلمه بعینه او «بت تنگری» است بتقدم ناء مثناة فوقیه بر باء موحد (طبق نسخه آ) اثنکالا بر متون چینی، - هیئت متن مطبوع «بت تنگری» بتقدم باء بر ناء مثناة مطابق نسخه ج است،	

۵۹	۵	زند پیچی	زند نیچی، رجوع بمقدمه کتاب در خصایص لغوی،
۶۰	۴		

۶۴	۱۰	بهامون، کذا فی جمیع النسخ، ولعل الظاهر «بهومان»،	
۶۷	۶	جیجون بخندست، کذا فی ب باصلاح جدید، و ظاهراً اگرچه معنی تفاوتی پیدا نخواهد کرد صواب «جیجون بخندست» بطبق آده یا «جیجون جندست» بطبق ج باشد، و مراد از جیجون بخند یا جند رود سیجون معروف است و اضافه بخند یا بخند مخصوصاً برای توضیح این است که مقصود در اینجا جیجون معروف نه بل سیجون است یعنی کلمه «جیجون» در اینجا بااصطلاح متعارف قدما بطور اسم جنس بمعنی مطلق نهر بزرگ استعمال شده است نه علماً بمعنی جیجون خوارزم،	

(۱)

۱۴ و س آخر (۲)

۱۰۵	۲۲	در ضمن نسخه بدلا افزوده شود: «آ: نکحوک»،	
۱۰۷	۱۷	صهت - بطبق دو نسخه مصحح مضبوط	

(۱) Pelliot.

صحنه	سطر	خطا	صواب
۲۵۲	۶	راغون	ارغون
۲۷۰	۱۵	اختیار	کذا فی النسخ، «ولعله احتیاز»
۲۷۲	۱۹	سَرَاةَ اسْت	سَرَاةَ است
۲۸۲	آخر	النفغادی	البغدادی

فائت غلطنامه جلد اول

ی	۸	در آخر این سطر رقم (۲) برای حواله بحاشیه افزوده شود،
لح	۲۰	توقون
نخ	۷	شنبه
عو	۱۵	عتها
صد	۲	قبل از عدد ۲۵۲ افزوده شود: «۲۱۴ (مکرر)، ۲۱۷، ۲۲۴»
ق	۱۷	(۱)
قک	۱۷	منشوراً
۶	۱	آنکه
		آنک، کذا فی آ و همین صواب و مطابق رسم الخط مطرد نسخه آ است که اساس متن مطبوع است
۱۴	۱۱	غَدَارُ، کذا فی ب د ه و فی شرح البیهقی للشیخ احمد المنینی طبع فاهره ج ۱ ص ۲۹۷، ولی در یک نسخه مصحح مضبوطی از تاریخ یبینی محفوظ در کتابخانه ملی پاریس (Arabe 1894) ورق ۱۷۲ در اینجا «غَرَارُ» دارد ولعله الظاهر، - ج این مصراع را اصلاً ندارد، آ: عدار،

صحنه	سطر	خطا	صواب
۱۳۹	۴ بآخر	لجبله	لجبله
۱۴۰	۲ بآخر	۱۰۹a	۱۰۹b
۱۴۲	۱۶	(۶)	(۵)
۱۵۷	۱۲	رَوْنَقْ	رَوْنَقْ
۱۶۲	۲ بآخر	رِعَمَ	رِعَمَ
۱۶۵	۸	استحمام، من گمان میکنم که صواب «استحمام» باشد با جیم بطریق نسخه ج یعنی راحت کردن و آسودن و از خستگی بیرون آمدن اسب خصوصاً و سایر حیوانات و انسان عموماً	
۱۷۸	۲	بروز	بروز
۱۸۹	۹	ار	از
۱۹۱	۴ بآخر	حاشیه	حاشیه
۱۹۵	۶	(۴)	(۵)
«	۱۱	(۵)	(۷)
«	۱۶	(۶)	(۸)
«	۱۸	(۷)	(۹)
۱۹۹	۹	نوا	نوا
۲۰۰	۵ بآخر	رستم جمشید	رستم [و] جمشید
۲۰۷	۹	وَنَّ	وَأَنَّ
۲۲۱	۱۰	بهادر	بهادر ^(۴)
۲۲۲	۲	در طرف دست راست این سطر عدد ورق نسخه آ «f. 115b» که سهواً از طبع ساقط شده افزوده شود،	
۲۵۱	۷	جمای	جمادی
۲۵۲	۵ بآخر	نیز	نیز

صحبۀ	سطر	خطا	صواب
۵۲	۱۶	غیاث الدین، کذا فی جمیع النسخ، و ظاهراً بل بدون شك صواب «شهاب الدین» است چه از همین ص ۵۲ س ۱ بیعد و ص ۵۴ س ۸ بیعد صریحاً معلوم میشود که سلطان غیاث الدین قبل از این واقعه یعنی فتح مرو و قتل خرنک وفات کرده بوده و برادرش شهاب الدین بجای او شاغل تحت سلطنت بوده است،	
۵۷	۲ باخر	محمد بن عینۀ	محمد بن ابی عینۀ - کما فی کامل المبرّد طبع لپیزیک ص ۲۴۱-۲۴۲،
۵۸	۹	مرو الزود	مرو الزوذ - کما فی جّ فی کلا الموضعین فی هذا السّطر و هو الصّواب،
۶۰	۴	بستار	بستان
۶۴	۵	پراکنده	پراکنده
۶۷	۵ و ۱۸		
۷۴	۹	در این موضع بلا فاصله قبل از عنوانِ فصل آتی در بَ بیاضی است بمقدار سه چهار سطر،	
۹۲	۹	می بستند	می بستند
۱۲۱	۱۹-۲۰	عبارت متن که مطابق نسخ آ ب جّ است مضطرب است و صواب اصلاح عبارت است باستعانت نسخه دَ هکذا: «تا نگویند سلطانی که متقلّد اسلام باشد بر هوس ملک قصد امامی [کرد] که رکن اسلام بیعت او تمام شود [و] ایمان خود را بر باد داد»، - ه اصل این عبارت را ندارد، ز بکلی فاسد است،	
۱۲۹	۲۲	البیعی	العبتی

غلطنامه

صحنه	سطر	خطا	صواب
۶	۱۲	مَلَايِسَ	مَلَايِسَ
۷	۲	الْمُهْنِيَّةِ	الْمُهْنِيَّةِ (ط)
۱۵	۴ و ۸	ايلك ترکان، کذا في جميع النسخ، و ظاهراً بقريته	ص ۸۸ س ۲ صواب «ايلك ترکان» باشد، و ايلك ترکان چنانکه از اين موضع اخير استنباط ميشود گویا لقبی بوده است زعماء اترک را پايين تر از درجه «خان» يعنی پادشاه،
۱۸	۱۹	ص ۱۸ س ۶	ص ۱۶ س ۸
۲۷	۱۲	مرو الزود	مرو الزود - كما في ج و هو الصواب،
۳۰	۱۴	عَنْكُمْ وَ أَهْلُهَا، کذا في جميع النسخ، ولكن در دو نسخه مصححه سنط الزند محفوظه در کتابخانه ملی پاریس	مرو الزود - كما في ج و هو الصواب،
		(Arabe 3112, p. 377; Arabe 3110, f. 111a) بجای این دو کلمه «مِنْكُمْ وَ أَهْلُهُ» دارد و هو الظاهر،	
۴۳	۱۴	نوشته	نوشته
۴۴	۲	ابن	بن
۴۱	۱	عدد ورق نسخه آ «f. 72a» که در مقابل ابن سطر در حاشیه چاپ شده است باید بص ۴۰ در مقابل	ص ۱۵ نقل کرده شود،
۵۱	۷	مرو الزود	مرو الزود - كما في ج و هو الصواب،

۱۷۷	[فتح نامه اخلاط از انشاء نور الدین منشی]
۱۸۰	ذکر حرکت سلطان مجرب سلطان روم،
۱۹۲	ذکر یمین مَلِک و اغراق و عاقبت گار ایشان،
۱۹۸	ذکر والدۀ سلطان ترکان خاتون،
۲۰۱	ذکر احوال سلطان غیاث الدین،
۲۰۸	ذکر سلطان رکن الدین،
۲۱۱	ذکر استخلاص نواحی کرمان و احوال براق حاجب،
۲۱۸	ذکر جتیمور و تولیت او خراسان و مازندران را،
۲۲۴	ذکر نوسال،
۲۲۵	ذکر احوال کرکوز،
۲۲۷	ذکر وصول کرکوز بخراسان و احوال او،
۲۴۲	ذکر احوال امیر ارغون،
۲۵۱	ذکر توجّه امیر ارغون بقوریلتای بزرگ،
۲۶۲	ذکر احوال شرف الدین خوارزمی،
۲۸۲	حواشی و اضافات،
۲۸۴	ضبط متکبرنی،
۲۹۲	جدول سلاطین خوارزمشاهیّه،
۲۹۴	فهرست اسماء الرجال،
۲۲۵	فهرست الأماكن و القبائل،
۲۴۶	فهرست الکتب،
۲۵۲	غاطننامه،
۲۵۵	فائت غاطننامه جلد اول،

فهرست مندرجات الكتاب،

صفحه

۱	ذکر مبدأ دولت سلاطین خوارزم انار الله براهینهم،
۴۷	ذکر جلوس سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه،
۶۱	ذکر مسلم شدن ملک سلاطین غور سلطان محمدرا،
۶۶	ذکر احوال خرمل بعد از مراجعت سلطان،
۶۹	ذکر کرلی و عاقبت کار او،
۷۲	ذکر استخلاص مازندران و کرمان،
۷۴	ذکر استخلاص ماوراء النهر،
۸۲	ذکر مراجعت سلطان بار دوم بچنگ کور خان،
۸۴	ذکر استخلاص فیروزکوه و غزنین،
۸۶	ذکر خاتمان قراختای و احوال خروج و استیصال ایشان،
۹۴	ذکر بقیه احوال سلطان سعید محمد و اختلال کار او،
	ذکر موجبات وحشتی که سلطان محمدرا با امیر المؤمنین الناصر
۱۲۰	لدين الله ابو العباس احمد افتاده بود،
۱۲۲	ذکر استیصال سلطان سلاطین و سبب آن،
۱۲۶	ذکر سلطان جلال الدین،
۱۴۲	ذکر احوال او در هندوستان،
۱۵۲	ذکر حرکت سلطان جلال الدین بجانب بغداد،
۱۵۸	ذکر احوال سلطان و گرجیان و قلع ایشان،
۱۷۰	ذکر مراجعت سلطان با گرجستان،
۱۷۴	ذکر حرکت سلطان بأخلاط و فتح آن

- فهرست کتابخانه لیدن (تألیف دُزی^(۱))، ۵ ح،
 فهرست نسخ عربی کتابخانه لندن، ذیل -، (تألیف ربو^(۲))، ۴۴ ح،
 قرآن، ۱۲۴،
 قاموس عربی و فارسی بانگلیسی (تألیف جانسن^(۳))، ۲۹ ح،
 قاموس فیروزآبادی، ۳۷ ح،
 کامل التواریخ، رجوع باین الاثر در فهرست رجال،
 کامل المبرد، ۶ ح، ۱۲۸ ح،
 لباب الالباب (تألیف نور الدین محمد عوفی)، ۹ ح، ۲۲ ح، ۱۹۴ ح،
 لسان العرب، ۳، ۱۲، ۴۷، ۵۶، ۹۵، ۹۹، ۱۰۴، ۱۴۴، ۱۵۸،
 ۱۵۹، ۱۸۹، ۲۷۵، (ح فی المواضع)،
 مجمع الأمثال (للیمانی)، ۴۱، ۵۰، ۵۶، ۹۹، ۱۱۹، ۱۵۸، ۲۱۴،
 (ح فی المواضع)،
 مجمع الفصحاء (تألیف مرحوم هدایت)، ۲ ح،
 محاضرات الراغب، ۲۶۴ ح،
 مشارب التجارب (لابن فندق البیهقی^(۴))، ۱، ۲۱ ح،
 معجم الأدباء (لیاقوت الحموی)، ۱ ح،
 معجم البلدان (له ایضاً)، ۱۸، ۱۴۲، ۱۴۹، ۱۴۸، ۱۸۲، ۱۸۴، ۲۶۵،
 ۲۶۶ (ح فی المواضع)، رجوع نیز بیاقوت در فهرست رجال،
 المعجم فی معایر اشعار العجم (لمحمد بن قیس الرازی)، ۵ ح،
 نزہة القلوب (تألیف حمد الله مستوفی)، ۱۱۵، ۱۸۴، ۲۱۹، ۲۴۸،
 (ح فی المواضع)،
 هفت اقلیم (تألیف امین احمد رازی)، ۲ ح،
 یتیمہ الذہر (للثعالبی)، ۹۴، ۱۱۱، ۱۲۸، ۱۶۹، ۲۴۶، ۲۶۵، (ح فی
 المواضع)،

Dozy (۱) Rieu (۲) Johnson (۳) رجوع باین فندق در فهرست رجال، (۴)

- خزانة الأدب و لبّ لباب لسان العرب في شرح شواهد شرح الكافية
للرّضیّ (للأمام عبد القادر بن عمر البغدادی)، ١٢٢، ١٢٨، ١٢٩،
٢١٤، ٢٢٨، ٢٧٩، (ح في المواضع)،
ديوان الغزّيّ (ابراهيم بن عثمان الشاعر المشهور)، ١٥ ح،
ذيل قواميس عرب (تأليف دُزى^(١))، ٥١ ح، ٥٧ ح، ٩٦ ح،
روضة الصفا، ٢٠٩ ح،
راحة الصدور^(٢) في تاريخ السلجوقية (للراوندي)، ٢ ح، ١٥ ح،
رسائل رشيد وطواط، ٦ ح، ٧ ح،
زينة التواريخ در تاريخ سلجوقية (للسيد صدر الدين)، ٤٤،
سقط الزند (لأبي العلاء المعري)، ١١٦ ح، ١٢٢ ح، ١٥٥ ح - شرح
المخطيب التبريزي عليه، ١٢٢ ح،
سيرة جلال الدين منكبرني، تأليف محمد بن احمد النسوي منشي سلطان
مذكور، ٩٦، ١١٢، ١٢٠، ١٩٩، ٢٠١، (ح في المواضع)، رجوع
كنيد نیز بنسوي، در فهرست رجال،
شاهنامه، ٢١، ١٢٥ ح،
شرح شواهد المغني (للسبّوطي)، ٢٧٩ ح،
شواهد العيني، ١٢٨ ح،
الصّحاح (للجوهری)، ٢١ ح،
طبقات ناصري (لمنہاج الدين عثمان المجوزجاني)، ٤٨، ٥٩، ٦١، ١٩٢ -
١٩٤، ١٩٩، ٢٠٨، ٢١١، ٢١٢، (ح في المواضع)،
عدن، قاموس تركي بفارسي (رجوع بفهرست ج ١)، ٨٢ ح، ٢٥٤ ح،
عُرر الخصائص الواضحة و عُرر القنائص الناضحة (لمحمد بن ابراهيم الكنتي)،
٢٦٤ ح،
فهرست کتابخانه ديوان هند (تأليف ايتھ^(٣))، ٢ ح،

Ethé (٣)

(٢) رجوع كنيد بمقدمه مصحح ج ١ ص ق - قد،

Dozy (١)

- تاریخ و صاف^(۱) ۲۰۱، ۲۰۹، ۲۱۸، ح،
 تاریخ یمنی (لأبي النصر محمد بن عبد الجبار العنبي)، ۵۷، ۷۵، ح،
 ۹۴، ۱۲۲، ۱۲۹، ح، - شرحه للشيخ احمد الميني، ۵۷، ۹۴، ح،
 نعمة صوان الحكمة (للبيهقي)، ۵، ح،
 نعمة البنية^(۲) (للتعالبي)، ۵۹، ۶۰، ۱۶۲، ۲۶۲، ۲۶۴، ۲۶۶، ۲۶۸،
 ۲۷۷، ۲۸۰، (ح في المواضع)،
 تجارب الأمم (لأبي علي مسكويه)، ۱،
 تذكرة الشعراء دولتشاه سمرقندی، ۲، ح،
 ترجمان ترکی و عربی، طبع هوتسا، ۴۲، ح،
 جامع التواريخ^(۳) (لرشید الدین فضل الله الوزير)، ۴، ۴۴، ۴۵، ۱۴۰،
 ۱۴۲، ۱۴۶، ۱۴۷-۱۴۸، ۱۴۹، ۱۶۳، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۷۰-۱۷۴،
 ۱۸۲-۱۸۵، ۱۸۸، ۱۹۲، ۲۰۱، ۲۰۸، ۲۱۱، ۲۱۸، ۲۱۹،
 ۲۲۰، ۲۴۲، ۲۵۱، ۲۵۵، (ح في جميع المواضع)،
 جوامع العلوم (للفخر الرازي)، ۱، ۲، ح،
 جهانگشای، ۲، ۹، ۶۱، ۸۲، ۱۰۵، ۱۴۱، ۱۴۵، ۲۰۱، ۲۰۸، (ح في
 المواضع)،
 جهان نامه (مجهول المصنف)، ۵۹، ۸۰، ۱۱۴، ح،
 حبيب السیر، ۸۷، ۲۰۸، ح،
 الحماسة لأبي تمام و شرحها للخطيب التبریزی، ۴، ۱۰۷، ۱۲۰، ۱۲۹،
 ۱۴۱، ۱۸۴، ۲۶۲، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۸۲، (ح في المواضع)،
 الحماسة البحرية، ۲۸۲، ح،

(۱) رجوع بقدمة مصحح ج ا ص و سز،
 خود بر يتيمة الدهر تأليف خود افزوده است و يك نسخه نفيس از آن (Arabe 3308)
 كه با يتيمة الدهر معاً تجليد شده است در كتابخانه ملی پاریس موجود است و بدبختانه
 اين ذيل مهم با اصل يتيمة الدهر كه در دمشق چاپ شده بطبع نرسیده است،
 (۲) رجوع كنيد بقدمة مصحح ج ا ص و سز،

فهرست الكتب،

- آثار البلاد (لزكريا بن محمد القزويني)، ۱۹۴ ح،
 احسن التقاسيم في معرفة الاقاليم (لمحمد بن احمد المقدسي)، ۱۹۴ ح،
 اساس اللغة (للزحشرى)، ۲۱ ح، ۹۵ ح،
 الاغانى (لأبي الفرج الاصبهاني)، ۱۲۹ ح، ۲۶۴ ح، ۲۶۶ ح،
 برهان قاطع، ۵۹، ۱۰۱، ۱۴۲، ۱۸۷، ۲۷۹، (ح في المواضع)،
 تاج العروس، ۲۱ ح، ۹۵ ح،
 تاريخ ابن خلكان، رجوع بابتن خلكان در فهرست رجال،
 تاريخ بيهق (لابن فندق البيهقي^(۱))، ۱ ح، ۱۵ ح،
 تاريخ جهان آرا (للفاضى احمد الغفارى)، ۱۶ ح،
 تاريخ السلجوقية^(۱) (للالاوندى)، ۲ ح، رجوع نيز براحه الصدور،
 تاريخ السلجوقية (للعاد الاصفهاني)، ۲ ح، ۴ ح، ۱۵ ح، ومختصره للبندارى،
 ۲ ح، ۱۵ ح، ۱۶ ح،
 تاريخ گريه (تأليف حمد الله مستوفى)، ۱، ۹، ۴۷، ۱۴۱، ۲۰۱، ۲۰۸،
 ۲۱۴، (ح في المواضع)،
 تاريخ مغول (تأليف دوسون^(۲))، ۲۰۱ ح،
 تاريخ ناصرى (لأبي الفضل البيهقي)، ۴۴،
 تاريخ النسوى، ۱۹۹ ح، ۲۰۱ ح، رجوع بسيرة جلال الدين منكبرنى،

(۱) رجوع بابتن فندق در فهرست رجال،
 رجوع كيد بمقدمه مصحح ج ا ص ق - قد،
 (۲) رجوع بدوسون در فهرست رجال،

هند، هندوستان، ۵۸، ۵۹ ح، ۶۱، ۸۶، ۱۰۶، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۶۶،

۱۹۵، ۲۰۲، ۲۱۲، ۲۱۴، ۲۵۵،

هندو، هندو، ۵۹، ۱۴۳، ۱۴۴،

هیرمند، ۵۹ ح،

یازر^(۱)، ۷۱، ۷۲، ۲۱۹،

یرلیغ، دیهی درحوالی بیش بالیغ، ۲۲۵،

یزد، ۲۱۶، ۲۵۶،

یغناق (اغناق)، ۸۳ ح،

(الأسماء المشكوكه القراءة)

مارسرخان، ۸۸،

نامح، ۸۸،

سدسه، ۱۶۲،

(۲) یازر شهری متوسط بوده در خراسان و جزو ولایت مرو محسوب میشد است،

رجوع کنید بنزله القلوب حمد الله مستوفی در فصل «رُبْع مرو شاهجان»،

مولتان، ۶۱، ۱۴۷،

میدان سبز (در غزنین)، ۱۳۵،

نایمان، از قبایل انراك^(۱)، ۳۴ ح، ۱۰۰، ۳۴۷،

نخجوان، ۱۵۶، ۱۵۷،

نخشب، ۱۰۵،

نسا، ۱۴، ۲۶، ۸۱، ۱۴۲، ۲۱۹،

نوراور، شطّ -، ۵۵،

نهر واله، ۱۴۸،

نیشابور، نیشابور، ۱۴، ۱۶، ۱۹، ۲۱، ۲۴، ۲۵، ۳۰، ۴۴، ۴۶،

۴۹، ۶۹، ۹۴ ح، ۱۰۰، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۶۹، ۲۱۹، ۲۲۰،

۳۵۵،

نیل مصر، ۵۹ ح،

والیان، قلعه -، ۱۴۶،

وراوی، ۱۸۴ ح،

وَرَكُو، ۲۰۵، رجوع بأبرقوه،

وخان، ۱۰۸ ح،

وخش، ۱۰۸ ح،

هراة^(۲)، ۲۲، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۴، ۵۴، ۶۲، ۶۴، ۶۶-۶۹، ۷۱،

۸۴، ۸۶، ۱۴۵، ۱۹۲، ۱۹۴، ۲۱۶، ۲۲۲ ح، ۳۵۵،

هزارسف، قصبة -، ۸، ۹، ۵۶،

هملان، ۴۲، ۴۳، ۴۶، ۴۸، ۹۷، ۹۸، ۱۱۲ ح، ۱۷۹، ۲۷۸،

(۱) جامع التواریخ، طبع برزین ج ۱ ص ۱۴۶-۱۴۵،

(۲) در نسخه اساس (آ) هرات را تقریباً بطور کلی «هراة» با تاء مربوطه می نویسد،

- مزدقان، ۴۸،
 مشکین (بشکین)، ۱۸۴ ح،
 مشهد (?)، دراستو، ۲۷۹،
 مشهد طوس، ۵۱، ۷۰،
 مصر، ۵۷ ح، ۹۴ ح، ۱۲۲، ۱۷۸، ۲۷۹ ح،
 مَعْرَة النّعمان، ۲۶۴ ح،
 مغول، ۸، ۸۷، ۱۰۱-۱۰۴، ۱۰۶، ۱۱۱، ۱۱۴-۱۱۶، ۱۱۷ ح،
 ۱۳، ۱۴۳، ۱۴۴ (موغال)، ۱۴۶-۱۴۸، ۱۴۰، ۱۴۲، ۱۴۴،
 ۱۴۷، ۱۴۹، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۸۳-۱۸۶، ۱۸۹، ۱۹۱، ۱۹۲ ح،
 ۱۹۴-۱۹۷، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۴، ۲۱۶، ۲۲۰،
 ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۴۱، ۲۴۶-۲۴۸، ۲۴۰، ۲۴۲، ۲۴۸، ۲۴۹،
 ۲۵۶، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۹،
 مغولی، زبان -، ۲۶۰،
 مکران، ۱۴۹،
 مکه، ۹۶ ح، ۱۲۱،
 الملا، ۲۶۶،
 ملازجرد، ۱۸۰،
 ملکفور، ۱۴۴،
 منازجرد، منازکرد، ملازکرد، ۱۸۰ ح، هان ملازجرد است،
 مندور، ۱۷۱،
 منصوریه (باغی و سرائی در طوس)، ۲۴۷،
 منقشلاغ، ۱۴۰،
 موش، بیابان -، ۱۸۱،
 موصل، ۲۰۱، ۲۴۳،
 موغان (مغان)، ۱۸۴،

لاهور، ٥٩ ح،

لكزيان، ١٧٠،

لندن، ٢ ح، ٣ ح، ٤٤ ح،

لور، ١١٢، ١١٤، ١٥٤، ١٥٥، ٢٠٤، ٢١٦،

لورستان، ١٦٩،

لورى، صحراى -، (گرجستان)، ١٦٣،

لوهاوور (= لاهور)، ٦١،

ليپزيك، ١٠٦ ح، ١٢٨ ح،

مايثراباد (مايثراباد-ظ)، ١٢٤،

ماركاب، دره -، ١٦١،

مازندران، ٢٦، ٤٢، ٧٣، ٧٤، ١٠٦، ١١٥، ١١٧ ح، ١٩٩، ٢٠١،

٢٠٩، ٢١٨، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٢٨، ٢٢٩، ٢٣١، ٢٣٨ ح، ٢٤٠،

٢٤١، ٢٤٤، ٢٤٧، ٢٥٦، ٢٥٩، ٢٦٩، ٢٧١، ٢٧٤،

ماوراء النهر، ٤، ١٤، ١٥-١٧، ٧٢-٧٤، ٧٦ ح، ٨٨، ٩٠، ١٠٠،

١٠٠، ١٠٦، ١٢٢، ١٢٣، ١٩٤، ٢٠٩، ٢١١، ٢٢٢، ٢٤٦،

٢٥٤،

المجوس، ١١٢،

مدينة السلام (بغداد)، ١٨٠،

مرغه، ٥٢،

مرند، ١٦٠،

مرو، ٢ ح، ٣ ح، ٥، ٦، ٨، ٢٠، ٢٢، ٢٣، ٢٥، ٢٠، ٢٤، ٢٩، ٤٨،

٥٠-٥٢، ٥٤، ٥٨، ١٠٢ ح، ٢١٩ ح، ٢٤٦، ٢٥٠، ٢٥٩،

مرو الرود^(١)، ٢٧، ٥١، ٥٨،

(١) كذا في المتن في المواضع، و الظاهر «مرو الرود» بالذال المعجمة،

کرمان، ۲۲، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۴، ۱۴۹، ۱۶۵، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۵،
۲۰۹، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۵، ۲۱۷، ۲۵۵،

کرمان (غزنه)، ۱۴۹،

کِس (کیش)، ۲۵۸ ح،

کلات، ۱۰۹،

کلکته، ۴۸ ح، ۲۱۱ ح،

کادی، ۲۱۲،

الکَناس (مَخْنَف الکَناسه)، ۲۴،

کنه، ۲۴،

کواشیر (ظ-گواشیر)، ۲۰۹، رجوع بجواشیر،

کوشک ملک (در قزوین)، ۲۷۶،

کوفه، ۲۴،

کوکروخ (?)، ۲۱۹،

کیتو، ۲۵۸،

کیران، قلعه -، ۱۸۲، ۱۸۵،

کحک (?)، ۲۴۸،

گُرج، گرجیان، ۱۵۸-۱۶۰، ۱۶۴، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۷۰، ۱۷۲، ۱۷۴،

۱۸، ۲۴۳، ۲۴۵، ۲۶۱،

گرجستان، ۱۷۰، ۲۵۸، ۲۶۱، ۲۶۲،

گُردکوه (دامغان)، ۲۱۶، ۲۷۸،

گرمسیر (= بُست)، ۱۹۴،

گیلان، ۱۱۵،

لارجان (مازندران)، ۱۹۹،

لال، ۱۹۹ ح، رجوع بایلال،

قلعه‌های ارسلان گشای، اردهین، اسکنان، اشکنوان، اصطرخ، النجه،
ایلال، بس راور، دزمار، سرجاهان، طبرک، علیاباد، فرزین،
فیروزکوه، فارون، کجوران، کیران، والیان، رجوع کنید بدین کلمات،

قم، ۲۷۸، ۲۵۵،

قم کچک (یا کچک)، ۸۸، ۲۴۸ ح،

قندهار، ۱۹۴ ح،

قنقلی، قنقلیان، از قبایل اترک^(۱)، ۳۵ ح، ۸۷، ۸۸، ۱۰۱، ۱۴۱، ۱۴۹،

۱۹۲ ح، ۱۹۸،

قوچان، ۱۲۲ ح، رجوع بخوشان،

قوناق، ۲۴۹ ح،

قهستان، ۴۶، ۴۹،

قبلی، رودخانه -، ۱۰۲،

قیسج، رودخانه -، ۱۰۲،

کابل، ۱۹۵،

کاشان، ۱۶۹ ح، ۲۷۸، ۲۵۵،

کاشغر، ۸۲، ۸۸، ۱۲۶،

کالف، ۱۰۸ ح،

کبودجامه، ۲۲۲، ۲۷۸،

کجوران، قلعه -، ۱۹۴، ۱۹۵،

کُر، رودخانه -، ۱۶۱، ۱۶۴ ح،

کربی، دره -، ۱۵۹،

کُرج، ۱۱۲ ح،

کُرد، اکراد، ۴۲، ۱۵۵، ۱۹۰،

(۱) جامع التواریخ ایضاً، ص ۲۲،

- فارلق، ۸۷، رجوع بقرلغ،
 فارون، جبال-، ۱۱۴، ح،
 فارون، قلعه-، ۱۱۴، ۱۱۴، ۲۰۱،
 قبادیان، ۱۰۸، ح،
 قبان، ۱۸۴،
 قراختای، ۱۵، ۱۷، ۵۵، ۷۶، ح، ۸۳، ۸۶-۹۳، ۱۰۰، ۱۲۰، ۱۲۲،
 ۱۲۴، ۲۱۱، ۲۱۸، رجوع نیز بختای،
 قراقورم، کوهی در مغولستان و شهری که اوکثای قآن در پای آن کوه
 بنا نمود و پای تخت اوایل مغول بود، ۱۰۱، ح، ۱۰۲، ح، ۲۰۰،
 ۲۴۱، ۲۵۰، ح، ۲۵۲، ح،
 قراقم (قراقوم)، مفازه در ساحل شرقی سیحون، ۱۰۱، ح، ۱۰۲، ح،
 قراقوم، مفازه معروف بین خوارزم و مرو، ۱۰۲، ح،
 قراکول، ۱۵،
 قرقیز، ۸۷، ۸۸،
 قرلُغ (قرلیغ، قرلغان، فارلقان)، از قبایل اترک^(۱)، ۱۴، ۱۵، ۱۷، ۸۷،
 قزوین، ۴۲، ۴۴، ۹۷، ح، ۱۱۵، ح، ۲۷۶،
 قُصْدَار، ۱۹۴،
 قنچاق، قنچاقان، ۸۹، ۹۰، ۱۷۰، ۱۷۲،
 قنقاز، ۱۷۰، ح،
 قلان ناشی، ۲۵۱،
 قلعه فاهره، ۴۳،

(۱) جامع التواریخ طبع برزین ج ۱ ص ۱۷۰، رجوع کنید نیز بجوای کاترمر بر جامع
 التواریخ ص ۵۲-۵۳، - قرلُغ و قرلیغ و فارلق و فارلوق و خرلُغ و همچنین خلُغ شعرای
 ایران (که هیئت مدغمه خرلُغ است) همه صور مختلفه يك کلمه است و آن قبیله بوده
 است از اترک در شمال و شمال شرقی ماوراء النهر معروف بحسن صورت و طول
 قامت و تناسب خلقت،

عمان، ۱۶۶،
عمورية، ۱۰۸، ح،

غربالینغ (غُربالینغ، غوبالینغ) = بلاسافون، ۸۷،
غرجستان، ۱، ۸۶،

غرس، ۱۶۱،

غُرّ، ۱۲، ۱۵، ۲۰، ۲۲، ۸۷، ح،

غزنین (غزنه)، ۴، ۴۴، ۵۹، ح، ۶۲، ۸۴-۸۶، ۱۰۶، ۱۲۰، ۱۴۴،
۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۹، ۱۴۴، ۱۹۲-۱۹۶،

غور، ۱۹، ۲۲، ۲۷، ۴۹، ۵۰-۵۶، ۵۸، ۶۱، ۶۲، ۶۶، ۶۷، ۸۵،
۸۶، ۱۲۰، ۱۴۵، ۲۰۸، ح،

غوریان، ۴۹، ۵۴، ۵۶، ۶۶، ۶۷، ۸۶، ۸۹، ۱۹۴، ۱۹۴، ح، ۱۹۵،
۱۹۸-

فارس، ۹۷، ۱۱۴، ۱۱۴، ۱۱۷، ح، ۲۰۲، ۲۰۵، ۲۴۴،
فراش، ۱۷۸،

فرزین، قلعه-، ۱۱۲، (شرح درج)،
فرغانه، ۸۸، ۱۲۵،

فروان، ۱۴۶، ح، رجوع پروان،
فریزن، ۲۲۰، ح،

فناکت، ۷۷، ۸۲، ۸۴، ۱۲۶، ۲۴۱،

فنیج آب، ۱۰۸، ح، رجوع بینجاب،
فهم، قبيلة از عرب، ۱۴۲،

فیروزکوه، پای تخت غور، ۶۳، ۶۵، ۸۴، ۸۵،
فیروزکوه، قلعه-، (دماوند-ظ)، ۴۲، ۲۱۰،

- طارمین، ۱۱۵ ح،
 طالقان (بلخ)، ۵۱، ۵۸، ۱۴۹، ۱۹۴، ۱۹۶، ۲۰۰،
 طبرستان، ۱۱۴ ح، ۱۹۹ ح،
 طبرک، قلعه -، ۲۸، ۴۰،
 طبس، ۷۱،
 طراز، ۵۵ ح، ۷۶، ۸۸، ۹۱، ۲۴۶ ح، ۲۴۸، ۲۵۱،
 طرق، ۵۲،
 طبیس (نیشه)، ۲۲۲ ح،
 طورغای، ۱۰۱ ح،
 طوس، ۲۲، ۲۶، ۲۷، ۴۴، ۴۸، ۵۱، ۷۱، ۱۰۹، ۲۲، ۲۴۸،
 ۲۴، ۲۴۵، ۲۴۷، ۲۵۵، ۲۵۹، ۲۷۲، ۲۷۹، ۲۸۱،
 طهران، ۱۴۸ ح،
 عاد، ۱۵۹ ح،
 عباسی، ۲۱۲،
 عجم، ۱۶۰،
 عراق، ۲۱، ۴۴، ۴۸، ۴۰-۴۳، ۴۵، ۴۷، ۴۸ (عراقین)، ۴۹،
 (عراقین)، ۴۱-۴۴، ۴۵، ۴۸، ۴۷، ۹۸، ۱۰۰، ۱۰۶-۱۰۸،
 ۱۱۲، ۱۱۴، ۱۱۷ ح، ۱۲۰، ۱۲۰، ۱۴۵ ح، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۶۵،
 ۱۶۸، ۱۷۴، ۱۸۶، ۱۹۰، ۱۹۳، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۸، ۲۰۹،
 ۲۱۱، ۲۱۷، ۲۴۴، ۲۵۶، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۲، ۲۶۶ ح،
 ۲۷۱، ۲۷۷ ح، ۲۸۰،
 عرب (اعراب)، ۴۳، ۱۸۰ ح،
 عرفات، ۱۲۱،
 علیاباد، قلعه -، ۱۶۳،

سوره، ۱۹۳،

سومنات، ۴۴،

سونیان، از قبایل قفقاز، ۱۷۰،

سجّون، ۷۷، ۱۰۲، ۱۲۵، ح،

سیرجان، ۲۱۷، ح،

سیر دریا، ۱۰۲، ح،

سیستان، ۴۵، ۵۹، ح، ۶۵، ۱۹۴، ح، ۲۱۴، ۲۲۱، ۲۵۵،

سیفاباد، ۵۶،

سیقران، ۱۴۹، ۲۵۵،

سیوستان (سیستان)، ۱۴۷، ح، ۱۹۴،

شاور خواست، ۱۵۴،

شادباخ، ۱۶، ۱۹، ۲۲-۲۵، ۴۶، ۴۹-۴۱، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ح، ۶۲،

۶۸-۷۱، ۷۹، ۱۴۲، ۱۴۳،

شام، ۱۴۹، ح، ۱۵۶، ۱۶۲، ح، ۱۶۷، ۱۷۰، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۸-۱۸۱،

۱۸۳، ۲۴۴، ۲۶۱، ۲۶۴، ح، ۲۶۸، ح، ۲۸۰، ح،

شایقان (سایقان، سایغان، سایغ)، پشته -، ۱۴۲،

شول، ۱۱۴،

شهرستانه (نزدیک نسا)، ۱۲، ۴۷، ۲۱۸، ۲۴۷،

شیراز، ۱۵۰، ۱۵۱، ح، ۱۹۰، ح، ۲۱۴،

شیران کوه (اشتران کوه؟ ظ)، ۱۱۴،

شیعه، ۲۷۸،

صاین قلعه، ۱۱۵، ح،

طارم، ۴۵،

- سبزوار، ۲۴، ۲۵، ۲۴۰، ۲۷۳،
 سپاهان، ۲۹، رجوع باصفهان،
 سپیجانب، ۱۲۵ ح،
 سجستان، ۸۶، رجوع بسیستان،
 سدّ ذی القرنین، ۸۰،
 سدوستان (سدوسان)، ۱۴۷، ۱۴۸،
 سراب، ۱۸۳،
 سرجاهان (سرجهان)، قلعه -، ۱۱۵،
 سرخس، ۲۰-۲۲، ۲۷-۲۹، ۵۰، ۵۱، ۶۸، ۷۱، ۱۹۴ ح، ۲۴۹،
 سریر، ۱۷۰،
 سُغد، آب -، ۱۵،
 سقناق، ۱۰، ۴۴،
 سلطان آباد، ۱۱۲ ح،
 سلطان دوبین، ۲۴۱،
 سلطانیّه، ۱۱۵ ح،
 سلّاس، ۱۶۰،
 سلومد (سلومک)، ۶۷،
 سمرقند، ۵، ۱۴، ۱۵، ۵۵، ۵۷، ۶۴، ۷۶، ۸۱-۸۳، ۸۶، ۹۱، ۱۰۱،
 ۱۰۲، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۸ ح، ۱۰۹، ۱۲۴-۱۲۶، ۱۵۶، ۲۴۲،
 ۲۵۸ ح،
 سمنان، ۴۰،
 سند، ۶۱، ۱۴۶،
 سند، آب -، ۵۹ ح، ۱۴۹، ۱۴۰، ۱۴۲ ح، ۱۴۳، ۱۴۶، ۱۴۷،
 ۱۹۲ ح،
 سوبرلی (سوبرلی)، ۱۸، ۱۹،

دبول (دبیل)، ۱۴۸،

رادکان، مرغزار -، ۲۶، ۲۷، ۵۰، ۲۴۷،

الرشخ، ۱۱۰،

رزّام، قبیله از عرب، ۱۰۷،

رکاله، کوه -، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۷،

رودبار، در حدود جند ظاهراً، ۱۱،

رودبار آلموت، ۴۴،

روس، ۲۶۵،

روغد، ۲۴۸،

روم، ۱۰۸ ح، ۱۷۰، ۱۷۵، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۹۰ ح،

۲۴۳-۲۴۵، ۲۴۸،

رونج (رونه)، جبال -، ۱۱۲ ح،

ری، ۲۸، ۲۹، ۳۱-۳۴، ۴۷، ۴۸، ۹۷، ۱۱۲-۱۱۴، ۱۱۶، ۱۱۷ ح،

۱۵۲، ۱۶۸، ۱۶۹، ۲۰۲، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۷۸،

زاولستان، ۶۲،

زرنج، ۵۹ ح،

زره، بحیره -، ۵۹ ح،

زم، ۱۰۸ ح،

زنجان، ۱۱۵ ح،

زنگی، ۱۶۰،

زوزن، ۶۷، ۹۷، ۱۴۴، ۱۴۵ ح، ۲۰۲، ۲۰۹، ۲۱۵،

زیربیل (در خراسان ظاهراً)، ۲۶،

سایقان (سایغان، سایغ)، رجوع بشایقان،

خوزستان، ۲، ۲.۲، ۲.۴، ۲.۵،

خوی، ۱۵۷، ۱۶۰، ۱۶۷، ۱۸۲،

خویص (خیص)، ۲۱۵،

خیل بزرک (از محالّ ری)، ۹۷،

دابویی (از اعمال آمل)، ۱۱۵،

دار الخلافه (بغداد)، ۴۳،

دار السلام (بغداد)، ۹۶،

دامغان، ۹۷، ۱۱۲ ح، ۲۷۸،

دانه (دهی در خوارزم؟)، ۷۴،

دجله (یعنی جیحون خوارزم)، ۱۹۸،

در بند، ۲۵۸،

دَرْعَم، ۱۰۱ ح،

دزمار، قلعه —، ۱۸۲،

دقوق (دقوقاء)، ۱۵۵،

دماوند (دنباووند)، ۱۱۲ ح، ۱۱۷ ح،

دمریله، ۱۴۸،

دمشق، ۱۶۲ ح،

دهستان، ۱۹، ۲۹، ۱۹۹، ۲۴۴، ۲۷۴،

دون (دوین، زون)، ۱۶۰،

دیاربکر، ۱۷۸، ۱۸۵،

الدّیلم، بحر —، ۱۱۵ ح،

دیلی (دهلی)، ۶۱، ۱۴۴، ۱۴۵،

دینور، ۴۳،

دینه، ۲.۲،

خوشان، ۱۲، ۱۲۲ ح،

ختای (یعنی چین شمالی)، ۸۶، ۲۱۵، ۲۴۴، ۲۴۶، ۲۵۹، ۲۶۰،

ختای، ختانیان (مقصود قراختای است)، ۵، ۱۶، ۱۹، ۲۰، ۵۶،

۵۷، ۶۲، ۶۶، ۶۹، ۷۲، ۷۴-۷۶، ۷۸-۸۰، ۸۲، ۸۴، ۹۲،

۱۲، ۱۲۴، رجوع کنید نیز بقراختای،

ختلان، ۱۰۸ ح،

ختن، ۸۳، ۸۸، ۱۲۶،

خراسان، ۱، ۲، ۲ ح، ۵، ۱۰، ۱۲، ۱۶، ۲۰، ۲۲، ۲۴، ۲۶، ۲۹،

۴۴، ۴۶، ۴۹-۵۱، ۵۲، ۵۵، ۵۸، ۶۲، ۶۶،

۷۱، ۷۴، ۸۴، ۱۰۰، ۱۰۶، ۱۱۲، ۱۲۲ ح، ۱۹۳-۱۹۵، ۲۱۸،

۲۱۹، ۲۲۱-۲۲۲، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۲، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۴۰،

۲۴۱، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۶، ۲۴۹، ۲۵۱، ۲۵۲ ح، ۲۵۶، ۲۵۸-۲۵۹،

۲۶۱، ۲۶۳ ح، ۲۶۶، ۲۶۹، ۲۷۰-۲۷۲، ۲۷۴، ۲۸۱،

خرتبرت، ۱۸۰،

خزر، بحر-، ۵۹ ح،

خطا، یعنی قراختا، ۷۸، ۷۹،

خَلَج، قبیله از اترک (ظ)، ۱۹۲ ح، ۱۹۴-۱۹۶، ۱۹۸،

خلخال، ۱۸۴،

خوارزم، ۱، ۲، ۳ ح، ۵-۸، ۱۰، ۱۲، ۱۴-۱۵، ۲۲، ۲۵، ۲۷-۳۰،

۳۴-۳۶، ۳۸-۴۱، ۴۵-۴۷، ۴۹، ۵۰-۵۲، ۵۴، ۵۶، ۵۸،

۶۴، ۶۵ ح، ۶۶-۷۲، ۷۳ ح، ۷۴، ۸۷، ۸۱، ۸۲، ۸۴، ۸۶،

۸۸-۹۰، ۱۰۲ ح، ۱۰۶، ۱۰۸ ح، ۱۱۵، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۳۰-۱۳۱،

۱۳۳، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰ ح، ۲۰۸ ح، ۲۱۸، ۲۳۷، ۲۴۶،

۲۶۵ ح، ۲۶۶-۲۶۸،

خواف، ۶۷، ۱۴۵ ح،

- الجزیرہ، ۱۶۲، ۲۶۴، ۲۶۸، ۲۸۰، (حَ فی المواضع)،
جنابد، ۴۹،
جند، ۱۰، ۱۲، ۱۵، ۱۷، ۴۴، ۴۸ ح، ۴۰، ۴۳، ۸۲، ۱۰۱ ح،
۱۰۲، ۲۱۷ ح، ۲۱۸ ح،
جواشیر، ۱۴۹، ۱۵۰، ۲۰۲، ۲۱۲، رجوع بکواشیر و بردشیر،
جود، کوہ -، (ہندوستان)، ۱۴۵، ۱۴۷،
جودی، ۱۷۷،
جوربد، ۲۲۴، ۲۷۸،
جوین، ۲۸، ۲۲۴، ۲۷۸،
جیمون ۸، ۱۰، ۲۰، ۲۸، ۵۵، ۷۲، ۷۷، ۱۰۶، ۱۰۸ ح، ۱۹۲،
۱۹۹، ۲۷۱،
جیمون (یعنی رود سند)، ۵۹، ۱۴۲،
جیمون (یعنی رود گُڑ)، ۱۶۴،
جیرفت، ۲۱۲،
جیل، ۵۸ ح، ۵۹ ح،
چاہ عرب، ۴۶،
چین، ۱۱۷،
حائب (?) ۱۷۰،
حبشی، غلامان -، ۱۵۰،
حرق، ۲۱۲،
حصار ہندوان، ۶۲،
حلب، ۱۸۱، ۲۴۴،
حیلی (جیل؟)، ۵۸،
خابران طوس، ۱۰۹، ۲۵۸،

۱۲۴، ۱۰، ۱۰۵، ۱۷۸، ۱۸۶، ۱۹۴، ۱۹۶، ۱۹۸، ۲۱۲،

۲۱۹، ۲۲۰،

ترکستان، ۴۴، ۸۳ ح، ۱۰۱ ح، ۱۰۵، ۱۲۵، ۲۴۶،

ترکان (تراکمه)، ۱۵، ۷۱، ۱۷۸، ۱۹۴-۱۹۶، ۱۹۸،

ترکی، زبان -، ۲۶۸،

ترمد، ۱۴، ۶۴، ۹۷، ۱۰۸، ۱۹۴، ۱۹۹،

تستر، ۱۵۴، ۲۰۴،

تفرش، ۱۹۱ ح،

تفلیس، ۱۶۱، ۱۶۴-۱۶۷، ۲۶۱، ۲۶۲،

تکريت، ۱۵۵،

تکیناباد، ۱۹۴ (شرح در ح)،

نیشه (طیس)، ۲۲۴،

تنگ نکو، ۱۱۴،

تولک^(۱)، ۴۹،

تیرهی^(۲)، کوه -، ۱۴۷، ۱۴۸ ح،

تود، ۲۶۵،

جاجرم، ۲۱، ۲۲۴، ۲۷۸،

جام، ۲۶،

جرجان، ۴۹، ۷۳،

جُرْزَوَان، ۶۴،

جریستان (?)، ۲۱۹،

(۱) تولک قلعه محکمی بوده در جبال نزدیک هرات در حدود قهستان ظاهرًا، رجوع

بطبقات ناصری ص ۶۲، ۲۶۱-۲۶۴،

(۲) کوهستانی در نزدیکی پروان در سرحد غزنین و بامیان-ظ،

- بیستون، کوه -، ۷۰، ۱۷۳،
 بیش بالیخ، ۸۸، ۱۲۶، ۲۲۵، ۲۵۲،
 ییلقان، ۱۸۲ ح،
 بیقی، ۲۲۴،
 پاریس، ۱-۴، ۶، ۱۵، ۴۵، ۵۹، ۶۰، ۹۷، ۱۰۵، ۱۰۸، ۱۱۲،
 ۱۱۴، ۱۴۰، ۱۴۲، ۱۴۵، ۱۴۴، ۱۴۵-۱۴۷، ۱۵۹، ۱۶۲،
 ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۷۰، ۱۸۶، ۱۸۸، ۱۹۲، ۱۹۹، ۲۰۱، ۲۰۸، ۲۱۱،
 ۲۶۴، ۲۶۶، ۲۶۸، ۲۸۰، (حَ فی المواضع)،
 پروان، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۹۵، ۱۹۶،
 پرشاور (برشاور = پیشاور)، ۶۱، ۱۴۰، ۱۴۷ ح، ۱۹۲ ح، ۱۹۵، ۱۹۶،
 پسا (فسا)، ۱۵۰،
 پنجاب، نام معبری از جیحون در حدود بلخ و ترمذ، ۱۰۸ (شرح در ح)،
 ۱۱۱، ۱۲۵،
 پنجاب (هند)، ۵۹ ح، ۱۴۰ ح،
 پنجديه، ۲۷،
 پیشاور، ۵۹ ح، ۱۴۰ ح، رجوع پرشاور،
 نازیک، ۵۰، ۷۰، ۲۱۲،
 تبریز، ۱۵۶، ۱۵۸، ۱۶۰، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۷۷ ح، ۱۸۲، ۲۴۴،
 ۲۴۷-۲۴۹، ۲۶۱، ۲۷۴-۲۷۶، ۲۷۹-۲۸۱،
 تبکین، از شعب قبیله نایمان، ۴۴ ح،
 تار (تاتار)، ۹۹، ۱۲۶، ۱۴۲-۱۴۴، ۱۴۶، ۱۵۲، ۱۸۳، ۱۸۸،
 ۱۹۳،
 ترشیز، ۴۶، ۴۷، ۷۰، ۷۱،
 ترک، اتراک، ۲۹، ۴۵ ح، ۵۰، ۶۹، ۷۰، ۷۹، ۸۷، ۱۰۵ ح، ۱۰۹،

- بحیره خوارزم، ۱۰۲ ح، ۱۰۸ ح،
 بخارا، ۴، ۱۵، ۷۴، ۷۶، ۹۰، ۱۰۰، ۱۰۲، ۱۰۸، ۲۱۱، ۲۴۲،
 بدخشان، ۱۰۸ ح،
 برج خاکستر، در هرات، ۶۸،
 بردشیر (بردسیر)، ۱۴۹ ح، هان جواشیر است،
 بردویه، ۱۴۵،
 برشاور، رجوع پیرشاور،
 بُست، ۱۹۴،
 بسته (پشته)، کوه -، ۱۴۷، ۱۴۸ ح،
 بس راور، قلعه -، ۱۴۷،
 بسطام، ۲۱، ۴۹، ۱۱۴ ح،
 بشکین (مشکین)، ۱۸۴،
 بصره، ۱۱۴،
 بغداد، ۲۲، ۴۴، ۴۵، ۴۷، ۴۸، ۹۶ ح، ۹۸، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۲۰،
 ۱۲۱، ۱۵۴، ۱۵۵ ح، ۱۵۶، ۱۵۸، ۱۷۵، ۲۰۰ ح، ۲۱۶، ۲۱۷،
 بکر، قلعه در سند، ۱۴۶،
 بکر آباد، ۱۹۴ ح،
 بکرهار، ۱۹۶، ۱۹۷،
 بلاساقون، ۸۷، ۹۲،
 بلخ، ۴، ۵، ۶۲-۶۴، ۱۰۷، ۱۰۸، ۲۵۵،
 بلاله، کوه -، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۷،
 بناکت، ۸۳ ح، رجوع بنناکت،
 بنسک، (دهی در خوارزم؟)، ۷۳،
 بولاق (مصر)، ۱۰۴، ۱۰۷، ۱۲۹، ۱۴۱، ۱۸۳، ۲۶۲، ۲۷۴، ۲۷۵،
 ۲۷۹، (حَ فی المواضع)،

- اکر، قلعه در سند، ۱۴۶،
 الغ ایف، اردوی -، (از قرائن قریب یقین است که الغ ایف عبارت
 از اردوی جغتای بوده است)، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۷۲،
 المالیغ، ۲۱۷، ۲۵۰،
 آلموت، ۴۴، ۲۰۴،
 النجه، قلعه -، ۱۵۷،
 اندخود، ۵۶، ۵۷، ۸۹،
 اوجا (اوجه)، در سند، ۶۱، ۱۴۶، ۱۴۷،
 اورانیان، از قبایل انراک، ۳۵، ۱۰۹،
 اورگانج، ۲۲۷، (رجوع باورکج در ج ۱)
 اورمیه (ارمیه)، ۱۶۰، ۱۸۴،
 اوبرات، از قبایل مغول، ۲۴۲،
 ایران، ۲۱۷ ح،
 ایرانیان، ۱۷۰،
 ایغور، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۸،
 ایغوری (ایغری)، خط -، ۲۲۶، ۲۴۲، ۲۶۰،
 ایلال، قلعه -، ۱۹۹،
 ایلامش، صحرای -، ۷۷،
 ایمیل، ۸۷، ۱۲۶، ۲۴۹، (رجوع بج ۱)،
 باخرز، ۲۶،
 بادغیس، ۵۴، ۲۲۱، ۲۴۹،
 بامیان، ۶۰، ۶۳، ۶۴، ۱۴۶ ح، ۱۹۶،
 بحیره آرال، ۱۰۲ ح،
 بحیره جند، ۱۰۲ ح، ۱۰۸ ح،

- اردهین (اردهن)، قلعه -، ۱۱۷،
 ارز روم، ۱۸۱،
 ارزن، ۱۷۹، (گویا مقصود غیر ارز روم است)،
 آرزَنقَابَاد، از محال مرو، ۲۴۶، ۲۴۷،
 ارسلان گشای، قلعه -، ۴۳-۴۵،
 ارغیان، ۲۲۴،
 ارمن، ۱۷۰، ۱۷۷،
 اسپیدار (اسفیندار)، ۱۱۵، ۱۹۱،
 استراباد، ۲۲۳، ۲۴۱، ۲۷۸،
 استو (اُسْتَوَا)، ۱۴، ۱۴۲، ۲۷۹،
 اسد آباد (همدان)، ۴۳، ۹۸،
 اسفراپین (اسفراین)، ۱۱۲، ۲۲۳، ۲۷۸،
 اسنچاب، ۱۲۵ ح،
 اسکناباد، ۹۷ ح،
 اسکنان، قلعه -، ۹۷،
 اشتران کوه، رجوع بشیران کوه،
 اشکنوان، قلعه -، ۹۷ ح،
 اشنو، ۱۶، ۱۸۴،
 اصطرخ (اصطخر)، قلعه -، ۹۷،
 اصفهان، ۴۳، ۴۸، ۴۹، ۴۲، ۴۵، ۱۱۲ ح، ۱۵۱-۱۵۴، ۱۶۵، ۱۶۸،
 ۱۶۹، ۲۰۴، ۲۰۹-۲۱۲، ۲۵۵، ۲۵۸، ۲۷۸،
 اعجمیان، شعبه از اتراك قفقلى، ۴۵، ۱۹۸،
 اعراب، ۱۴۸ ح،
 اغناق (بغناق)، ۸۳،
 افغانستان، ۱۹۴ ح،

 فهرست الاماکن و القبائل،

- آزادوار، ۲۸،
 آسیای حفص، ۲۱،
 آلان، ۱۷۰،
 آلمان، ۸۷ ح،
 آمد، ۱۹۰، ۱۹۱،
 آمل، ۱۱۵، ۲۴۷، ۲۷۸،
 آمویه، ۱۲، ۱۷، ۲۲، ۱۰۸ ح، ۱۸۲ (آب -)، ۲۴۶، ۲۴۴،
 انجاز، ۱۶۴، ۱۷۰،
 ابرقوه، ۲۰۵ ح، ۲۱۷ ح، رجوع بوزکوه،
 ابسکون، ۱۱۵، ۱۲۸، ۲۰۱،
 ابهر، ۱۱۵ ح،
 ایبورد، ۲۹، ۴۰، ۵۲، ۵۸، ۲۴۰، ۲۷۸،
 اُترار، ۸۰، ۸۱، ۹۹،
 اخلاط، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۷۴-۱۸۲،
 اذریجان، ۴۸، ۹۷، ۹۸، ۱۵۶، ۱۶۷، ۱۸۲ ح، ۱۸۴ ح، ۱۸۶،
 ۲۴۷، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۵۵، ۲۵۸،
 ازان، ۱۵۶، ۱۶۶، ۲۴۷، ۲۵۵، ۲۵۸، ۲۶۱،
 اربیل، ۱۵۴، ۱۵۵،
 اردبیل، ۱۸۴،

بین مَلِک، ۱۹۲-۱۹۵، رجوع بامین مَلِک،

یوسف نبی، ۱۲۲، ۱۲۴، ۱۵۲،

یونس خان بن نکش خوارزمشاه، ۴۲، ۴۵، ۴۷،

یسو [منکو] بن جغتای بن چنگیز خان، ۲۵۰، (رجوع بفهرست ج ۱)،

(الأسماء المشکوة القراءة)

بارنال، از امراء مغول، ۲۴۴،

سکه، از امراء مغول، ۲۱۹،

بوسی، رسول قراختای بتزد محمد خوارزمشاه، ۷۵،

بوح -هلوان، ۱۴۱،

هُوسَا^(۱)، از مستشرقین هلاند و طابع اختصار تاریخ السَّلْجُوقِیَّةَ للبنداری،
۲، ۱۵، ۱۶، ۴۲، (حَ فی الموضع)،

هُوداس^(۲)، از مستشرقین فرانسه و طابع «سیره جلال الدین منکبرنی»،
۹۷، ۱۱۲، ۱۴۱، ۱۴۸، ۱۵۹، ۱۸۶، ۱۹۲، ۱۹۹، ۲۰۱،
۲۰۸، (حَ فی الموضع)،

هولاکو (هلاکو) بن تولی بن چنگیز خان، ۴۵، ۲۰۰ ح، ۲۰۱، ۲۱۷،
۲۱۸ ح، ۲۵۵، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۱،
هُومان، از پهلوانان شاهنامه، ۴۲،

یأجوج و مأجوج، ۸۰،
بَارُقَطَاش، از امراء سلجوقیه، ۲ ح،
یاقوت حموی، ۱، ۲۲، ۸۲، ۱۰۱، ۱۱۲، ۱۱۵، ۱۱۷، ۱۴۶،
۱۴۹، ۱۶۰، ۱۸۲، ۱۹۴، ۲۰۵، ۲۲۰، ۲۲۲، ۲۴۶، ۲۵۱،
۲۵۸، ۲۶۵، ۲۷۸، ۲۷۹، (حَ فی الموضع)، رجوع نیز بنعم البلدان،
یزدجرد، ۷۳،

یزید [بن معاویه]، ۲۶۴، ۲۶۵ ح،
یعقوب بن احمد، ابو یوسف، ۲۶۲ ح،
یعقوب [بن الّیث الصّقّار]، ۱۱۷،
یغان سنقور، از امراء سلطان جلال الدین، ۲۱۹،
یغراق، ۱۹۲ ح، رجوع باغراق،
یلدرجی، شمس الدین (یا فخر الدین) شرف الملک، وزیر سلطان جلال
الدین، ۱۶۷، ۱۷۱، ۱۸۴، ۱۸۵، ۲۰۵،

یلواج، صاحب -، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۴۶، ۲۵۴، ۲۸۰، رجوع نیز محمود یلواج،
به نوین، از امراء معتبر چنگیز خان، ۱۱۱، ۱۱۶،

نظام الدین، نایب پدر مصنف در دیوان، ۲۲۲،
 نظام الدین، مَلِک -، ۲۲۲، (همان سابق است؟)،
 نظام الدین اسفراین، مَلِک -، ۲۴۳، ۲۷۸،
 نظام الدین شاه، از کتبه کورکوز و ارغون، ۲۴۲، ۲۴۷، ۲۴۴، ۲۴۸-
 ۲۵۰.

نظام الدین علی السدید البیهقی، ۲۲۵،
 نظام الملك صدر الدین مسعود هروی، وزیر نکش خوارزمشاه، ۴۲،
 ۴۹، ۴۵،

النعمان بن المنذر، ۱۱۱ ح، ۲۴۹ ح،
 نمرود، ۲۶۵،
 ابو نواس، ۷۸ ح،
 نوح نبی، ۱۶۶، ۲۷۵،
 نوح جاندار، از امراء خلیج، ۱۹۶، ۱۹۷،
 نور الدین، منشی سلطان جلال الدین، ۱۵۳، ۱۷۷،
 نورین، ۲۴۵،
 نوسال، از امراء مغول و حاکم خراسان و مازندران، ۲۱۸، ۲۲۴،
 ۲۲۵، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۴۱، ۲۷۰،
 نوشتکین غرجه، جد خوارزمشاهیان، ۲،
 وامق، ۷۸،

وطواط، رجوع برشید الدین و طواط،
 ابو الوفاء الفارسی، ۱۱۷ ح،

هجر، از پهلوانان شاهنامه، ۱۷۳،
 هزارسف، ملك نصره الدین -، از ملوک لور، ۱۱۴، ۱۱۴، ۲۰۴،
 هندو خان بن ملکشاه بن نکش خوارزمشاه، ۴۰، ۵۰،

ناصر الدین وزیر، [نظام الملک محمد بن صالح وزیر محمد خوارزمشاه و مادرش ترکان خاتون^(۱)]، ۱۹۹، ۲۰۰،

النَّاصِر لدین الله ابو العباس احمد، ۴۲، ۹۶، ۱۲۰، ۱۵۴، ۲۱۶ ح،

ناقص، لقب یزید بن الولید بن عبد الملک، ۲۶۴، ۲۶۵ ح،

ناقو، پسر کیوک خان، ۲۴۹ ح،

ناقو، خویش امیر ارغون، ۲۵۱، ۲۵۶،

نایماس، از امراء مغول در دولت اوکناى قآن، ۱۶۸، ۱۸۶، ۱۸۸،

نایمتای، از امراء مغول در دولت منکو قآن، ۲۵۵، ۲۵۶،

النَّبِیّ [صلعم]، ۲۸۲،

نجم الدین علی جیلابادی، خواجه -، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۸، ۲۶۰،

نحاس رازی، رجوع بابو المعالی،

نَسَوِی، محمد بن احمد بن علی بن محمد المنشی النَّسَوِی مؤلف «سیره

جلال الدین منکبرنی» و منشی سلطان مذکور، ۴۲، ۹۷، ۱۱۵،

۱۱۷، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۱، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۵۶-۱۶۰، ۱۶۷،

۱۷۰، ۱۷۹، ۱۸۲، ۱۸۶، ۱۸۸، ۱۹۱-۱۹۳، ۱۹۹، ۲۰۱،

۲۰۲، ۲۰۸، ۲۱۱، ۲۱۸، (ح فی جمیع المواضع)، رجوع کنید نیز

بسیره جلال الدین منکبرنی،

نصرة الدین، اتابک -، پسر اتابک خاموش [بن اوزبک بن محمد بن

ایلدگز از اتابکان اذربایجان]، ۲۴۸،

نصرة الدین کبودجامه، اصفهید -، ۲۲۲، ۲۲۳، رجوع نیز باصفهید،

نصرة الدین محمد بن الحسین بن خرمل، ۲۰۳ ح، همان نصرت ملک

است،

نصرة الدین هزارسف، رجوع بهزارسف،

نُصْرَت مَلِک. (مَلِک نُصْرَت)، پسر [حسین بن] خرمل، ۲۰۳،

(۱) برای ترجمهٔ حال او رجوع کنید بنسوی ص ۲۸-۴۲، ۴۰، ۴۱،

ملكه خاتون، دختر انا بك سعد [بن زنگی بن مودود]، ۱۵۱ ح،
۱۹۰ ح،

جالبك مصر، ۵۷ ح،
منتجب الدين بديع الكاتب، خال جید پدر مصنف، ۹،
منكبرنی، سلطان جلال الدين -، ۱۶۵، ۱۶۶ ح، رجوع بجلال الدين
منكبرنی،

منكولاد، باسقاقي تبریز در عهد جورماغون، ۲۴۷-۲۵۰،
منكلی، ۷۳، (گویا مراد ناصر الدين منكلی است كه از جانب
خوارزمشاهیان حاكم عراق بود، رجوع به ۴)،
منكلی بيك (منكليك، منكلی تكین)، انا بك سنجرشاه بن طغانشاه بن مؤيد
ایبه، ۲۲-۲۶،

منكليك ايجيکه، شوهر مادر چنگیز خان، ۲۱۱ ح،
منكو قان بن تولى بن چنگیز خان، ۲۰۱، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۲۵، ۲۴۹ ح،
۲۵۰-۲۵۲، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۸-۲۶۰،

موکا بن تولى بن چنگیز خان، ۲۵۵،
مؤيد ایبه (آی ایه)، ملك -، ۱۵، ۱۶ ح، ۱۷-۱۹،
مؤيد الدين بن النصّاب، وزير الناصر لدين الله، ۲۳،
میانجی (میاچق)، از امراء نکش خوارزمشاه، ۲۳، ۲۷، ۲۸، ۴۱، ۴۲،
مى (میه)، معشوقه ذو الرمة، ۲۶۶، ۲۶۷،

النّابغة الدّیانی، ۱۱۱ ح،
ناصر الدين على ملك، ۲۵۰، ۲۵۵،
ناصر الدين محمود بن شمس الدين الشمس، ۶۱ ح،
ناصر الدين ملكشاه بن نکش خوارزمشاه، ۲۵، ۲۶، ۳۰، ۴۴-۴۶،
۴۸ ح، ۴۹، ۴۰،

- مسترشد، خلیفه عباسی، ۱۲۱،
 المستنصر بالله، ۲۱۶ ح،
 المستنصر بالله، ۱۷۵، ۱۸۲،
 مسعود، رجوع بشهاب الدین، و بنظام الملك،
 مسعود بك، امیر-، پسر محمود یلواج، ۲۵۲، (رجوع ببج ۱)،
 ابو المطاع، الأمير-، ۱۶۲ ح،
 مظفر الدین، صاحب اربیل، ۱۵۶-۱۵۴،
 مظفر الدین وجه السبع، ۲۰۲،
 ابو المعالی نخاس رازی، شاعر معروف، ۲،
 المعتصم بالله، ۱۰۸ ح، ۱۵۸ ح،
 معز الدین محمد سام غوری، ۲۰۸ ح، رجوع بشهاب الدین غوری، معز
 الدین و شهاب الدین هردو لقب يك شخص است،
 معمر بن الحُثَنَّى، ابو عبيدة، ۱۴۸ ح،
 معن بن اوس، ۱۲۹ ح،
 المنضل بن سعيد بن عمرو البعری، ۲۶۴ ح،
 مقدسی صاحب كتاب احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم، ۶۷ ح، ۱۹۴ ح،
 منقح، ماء-، ۲۵۷،
 ملاحك، ۸، ۴۳، ۴۵، ۴۹، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۷۸، رجوع نیز بفدائیان،
 ملغور، از امراء مغول، ۱۴۶، ۱۴۸ ح،
 ملك اشرف، رجوع باشرف،
 ملك خان، ۱۴۷ ح، رجوع بامین ملك،
 ملكشاه بن تكش، رجوع بناصر الدین،
 ملك صالح، رجوع بصالح،
 ملك طشت دار، از امراء سلطان جلال الدین، ۱۶۰، ۱۶۱،

- محمد [بن] خرنك، از سرداران غوریه، ۴۸، ۵۲،
 محمد بن عبد الله بن اسمعیل المیکالی، ۹۴ ح،
 محمد [بن] علی خرپوست غوری، ۱۹۲، رجوع نیز بحر پوست،
 محمد بن ملکشاہ سلجوقی، ۱ ح،
 محمد منجم، ۱۷، ۴۲، ۱۵۱، ۲۰۰، ۲۱۷، (ح فی المواضع)،
 محمد بن نوشتکین غرجه، قطب الدین -، خوارزمشاہ، ۱ ح، ۲، ۳،
 ابو محمد الخازن، ۲۴۶ ح،
 ابو محمد البزیدی، ۲۷۴ ح،
 محمود، امیر -، حاکم کرمان از جانب منکوقان، ۲۵۵،
 محمودتای، وزیر گورخان، ۸۹، ۹۰، ۹۲،
 محمود خان بن محمد بغرا خان، خاقان رکن الدین، خواهر زاده سلطان
 سنجر، ۱۲-۱۶،
 محمود [بن] سبکتکین، سلطان -، ۸۶،
 محمود بن سلطان غیاث الدین غوری، امیر -، ۶۲، ۶۳، ۶۵، ۶۶،
 (سلطان)، ۸۴ (سلطان)،
 محمود شاه سبزواری، ۲۲۴، ۲۲۹، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۸،
 محمود بن محمد بن سام بن حسین، ۶۵، رجوع بمحمود بن سلطان غیاث
 الدین،
 محمود بلواج، صاحب -، ۲۱۵، ۲۴۱، ۲۸۰، (رجوع بچ ۱)،
 مدرك بن حصن الفقعسی، ۱۲۰ ح،
 مرتضی بن سید صدر الدین، سید -، ۷۹،
 مردان شیر، رجوع بسیف الدین،
 مرکوارت^(۱)، از مستشرقین آلمان، ۸۷ ح،
 مرگلیوٹ^(۲)، مستشرق انگلیسی، ۱ ح،

لاجین بك، از رؤساء انراك قَرْلُغ، ۱۴،
 لاجین ختائی، از امرای ناصر الدّین قباچه، ۱۴۸،
 بولهب، ۲۷۲،
 لیلی، ۷۸، ۱۲۰،

مالك بن عمرو الأسدی، ۲۸۲ ح،
 المتنبّی، ۱۹۸ ح،
 متوكل، خلیفه عبّاسی، ۱۸۶،
 مجنّبی، سیّد -، ۲۷۶،
 مجد الدّین تبریز، خواجه -، ۲۵۸،
 مجنون، ۷۸،

مجیر الدّین، برادر ملك اشرف، ۱۷۶، ۱۷۹، ۱۸۲،
 مجیر الملك کافی الدّین عمر رخّی، وزیر نیشابور، ۱۱۰،
 محمد (رسول الله صلّم)، ۹۸،
 محمد بن ابراهیم الکتبی، ۲۶۴ ح،
 محمد بن انوشتکین، ۲ ح، رجوع بمحمد بن نوشتکین غرجه،
 محمد [بن] بشیر، ۸۵،

محمد بغدادی کاتب، رجوع ببهاء الدّین،
 محمد بن نکش بن ایل ارسلان بن انسز بن محمد بن نوشتکین غرجه،
 خوارزمشاه، قطب الدّین و علاء الدّین -^(۱)، ۲۰، ۲۴، ۳۵ ح، ۴۰،
 ۴۱، ۴۷-۴۹، ۵۱، ۶۱، ۶۲، ۷۸، ۸۵، ۸۹، ۹۱، ۹۴-۹۶،
 ۱۰۶، ۱۰۸، ۱۱۷ ح، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۴، ۱۲۶، ۱۲۸، ۱۴۱،
 ۱۴۷ ح، ۱۵۱، ۱۹۲، ۱۹۹، ۲۰۰ ح، ۲۰۱، ۲۰۸، ۲۰۹،

(۱) قبل از سلطنت لقب وی قطب الدّین بود و بعد از جلوس بعلاء الدّین لقب پدر
 ملقب گردید،

- کرای مَلِك، پسر امیر ارغون، ۲۵۹،
 کرکوز (کورکوز، - ظ: گورگوز)، والی خراسان از جانب مغول، ۲۱۹،
 ۲۲۴-۲۴۴، ۲۷۰-۲۷۴،
 کزلی (کرلک)، والی نیشابور از جانب خوارزمشاهیان، ۶۸-۷۲،
 کلبلات، از امراء اوکنای قآن در ایران، ۲۱۸، ۲۲۰-۲۲۴، ۲۲۸،
 ۲۲۹، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۴، ۲۴۵،
 کمال الدین شاعر، مدّاح سلطان طغرل آخرین سلجوقیان عراق، ۴۲،
 کمال الدین بن ارسلان خان محمود، والی جند، ۱۰، ۱۱،
 کمال الدین اسمعیل اصفهانی شاعر معروف، ۱۵۳، ۱۶۵، ۱۶۷ ح،
 کناردرک (هان الب درک است ظاهراً، رجوع بدین کلمه)، ۴۱، ۴۲،
 کوچای تکی، از امراء محمد خوارزمشاه، ۱۴۱،
 کوچلک خان، پسر نایانک خان پادشاه قوم نایمان، ۸۲، ۸۳، ۹۰-۹۴،
 ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۲۵، ۱۲۶،
 کورکوز، رجوع بکرکوز،
 کوکار سنکین، رای -، از راجگان هندوستان، ۱۴۵، ۱۴۶،
 کوك ساغر، رجوع بعلی بن المحسین، جلال الدین،
 کویونک، خاتون گور خان، ۸۸،
 کیوک خان بن اوکنای قآن بن چنگیز خان، ۲۱۵، ۲۴۱، ۲۴۵،
 ۲۴۶ ح، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹ ح، ۲۵۰ ح،
 گانتَن^(۱)، ژول -، مستشرق فرانسوی و طابع قسمتی از تاریخ گریه راجع
 پادشاهان ایران، ۱۴۱ ح،
 گرگین، از پهلوانان قدیم ایران، ۱۸۶،
 گور خان، لقب پادشاهان قراختای ماوراءالنهر، ۵۵، ۷۶، ۸۲-۸۴،
 ۸۶ («یعنی خان خانان») - ۹۴، ۱۲۲-۱۲۶،

فتلح سلطان، لقب رکن الدین خواجه مبارک پسر براق حاجب، ۲۱۵،
 فداق نوین، وزیر کیوک خان، ۲۴۷، ۲۴۸ ح،
 فرا اغول [بن مانیکن بن جغتای بن چنگیز خان]، ۲۴۲،
 فرا انداش خان، لقب سلغورشاه بن اتابک سعد [بن زنگی بن مودود]، ۱۵۰،
 فراجہ، از امراء سلطان جلال الدین منکبرنی، ۲۱۹-۲۲۱،
 قراقوش، امیر -، از غلامان مؤید ایبه، ۲۱،
 قریفا (قریفا، قوربغا)، ایچی، ۲۴۰، ۲۴۹، ۲۴۲،
 فرما، نصیحت فرما؟، ۱۷ ح، رجوع بدین کلمه،
 قزل بوقا، از امراء مغول، ۲۱۸،
 قُشتمور، از امراء الناصر لدین الله، ۱۵۴، ۱۵۵،
 قشقر، از امراء سلطان جلال الدین منکبرنی، ۱۷۲،
 قطب الدین، لقب محمد بن نکش خوارزمشاه قبل از سلطنت، ۴۱، ۴۶،
 ۴۷، رجوع بدین کلمه،

قطب الدین، رجوع بمحمد بن نوشتکین غرجه،
 قطب الدین ایبک، ۶۱،
 قطب الدین حبش عمید، وزیر جغتای، ۲۰۰،
 قطب الدین سلطان، از قراختائیان کرمان، ۲۱۵-۲۱۷،
 قلیج، از مقربان سلطان جلال الدین، ۱۵۲،
 قودن، از امراء سلجوقیه، ۲ ح،
 قوام الدین، ملک زوزن، ۶۷،
 قیز ملک، ملکه گرجستان، ۱۶۰، ۱۶۱ ح، ۱۶۴، ۲۶۱،

کاتریمز^(۱) (رجوع بفهرست ج ۱)، ۱۷۲ ح،
 کاووس، شاه -، ۱۰۵،

ابو الفضل الفضلی الکسکری، ۲۶۶ ح،

ابو الفضل بیهقی، صاحب تاریخ ناصری، ۴۴،

ابن فندق البیهقی، صاحب مشارب التجارب و تاریخ بیهقی^(۱)، ۱، ۱۰ ح،
رجوع بعلی بن زید،

قآن (یعنی اوکتای قآن بن چنگیز خان، قآن مطلق همیشه منصرف

باوست)، ۱۸۸، ۲۰۱، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۸، ۲۲۱-۲۲۴، ۲۲۸-

۲۳۰، ۲۳۶-۲۳۷، ۲۴۹، ۲۴۲، ۲۴۵، ۲۷۰-۲۷۲، رجوع نیز

باوکتای قآن،

قابوس بن وشمگیر، ۷۵ ح، ۱۲۸ ح، ۱۲۹ ح،

قاتر (قادر، قایر) بوقو خان، صاحب سقناق و نواحی جند، ۴۴، ۴۵،

۴۰، ۴۱، ۴۲، ۸۲،

قادر بویروق خان، پادشاه قوم تبکین، ۴۴ ح،

قارون، ۹۲،

قایر بوقو خان، رجوع بقاتر بوقو خان،

قایر خان (غایر خان در ج ۱)، والی اترار از جانب خوارزمشاهیان، ۹۹،

قباچه، قباچه، [ناصر الدین -]، صاحب سند و مولتان و آن نواحی،

۶۱، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸،

قبا، از امراء مغول، ۲۴۳،

قبلا، یعنی قبلائی قآن بن تولی بن چنگیز خان، ۲۵۵،

قتلغ اینانج بن اتابک محمد بن ایلدگر، ۲۸-۳۱، ۴۲، ۴۸،

قتلغ خان، لقب براق حاجب، ۲۱۱،

قتلغ خان، لقب پسر رای کوکار سنکین، ۱۴۶،

قتلغ سلطان، لقب براق حاجب، ۲۱۴،

(۱) ترجمه حالی ازو در معجم الأدباء یاقوت (طبع مرگلیوٹ ج ۵ ص ۲۰۸-۲۱۸)

مسطور است،

- غَسَّان، ملوک -، ۱۴۹ ح،
 ابو الغوث بن نحریر، ۲۷۷ ح،
 غورسانجی (غورسانشی، غورشایجی، غورسایجی)، نام سلطان رکن الدین
 پسر محمد خوارزمشاه، ۲۰۸-۲۱۰، رجوع نیز برکن الدین،
 غوری (یعنی سلطان شهاب الدین)، ۵۶،
 غیاث الدین، سلطان -، پسر محمد خوارزمشاه، ۱۱۴، ۱۴۹، ۱۵۲، ۱۶۸،
 ۱۶۹، ۲۰۱-۲۰۶، ۲۰۹ ح، ۲۱۱، ۲۱۴، رجوع نیز پیرشاه،
 غیاث الدین غوری، سلطان -، ۲۰، ۴۷، ۴۹، ۵۲، ۵۳، ۶۲،
 فاطمه خاتون، از ارکان دولت توراکینا خاتون، ۲۴۱، (رجوع بچ ۱)،
 فخر الدین بهشتی، خواجه -، از کتبه امیر ارغون، ۲۴۴، ۲۴۶، ۲۴۸،
 ۲۵۰، ۲۵۲، ۲۵۶، ۲۵۹، ۲۶۰،
 فخر الدین سالاری، حاکم سدوسان از جانب قباچه، ۱۴۷ ح، ۱۴۸،
 فخر الدین عبد العزیز الکوفی، امام -، ۲۵،
 فخر الدین [بلد رجبی]، ۱۸۲ ح، رجوع ببلد رجبی،
 فخر الملک نظام الدین فرید جای، ۸۱،
 فدائیان، ۴۵، ۵۹، ۶۸، ۱۲۱، ۲۲۲، رجوع نیز بملاحه،
 فردوس سمرقندی، ۵۶،
 فردوسی، ۱۷۱ ح، ۲۰۵،
 الفرزدق، ۲۸۲ ح،
 فرما، شوهر ملکه قراختای، ۱۷، ۱۸، ۲۰،
 فرعون، ۹۲، ۲۶۵،
 فرید جای، رجوع بنخر الملک،
 فرید الدین بیہقی، ۲۰۵،
 فریدون، ۲۲ ح،

- علی بن الحسن اللّحّام، ۲۶۵ ح،
 علی بن الحسین، جلال الدّین -، معروف بکوک ساغر، خان سمرقند، ۱۴،
 علی بن زید بن امیرک محمد بن الحسین بن فندق البیهقی، اح، ۱۵ ح،
 رجوع باین فندق البیهقی،
 علیشاه، تاج الدّین -، پسر نکش خوارزمشاه، ۴۵، ۴۸، ۴۹، ۸۵،
 عماد الدّین، رجوع باحمد بن ابی بکر قاج،
 عماد الدّین، والی بلخ از جانب غوریّه، ۶۲، ۱۹۵،
 عماد الملک ساوه، از ارکان دولت محمد خوارزمشاه، ۱۰۷، ۱۰۸،
 ۱۱۴، ۲۰۸-۲۰۹،
 عمادی زوزنی، ۲۷،
 عمده الملک، حاکم غزنه، ۱۹۴، ۱۹۵،
 عمید حاجب، از ارکان دولت مغول، ۲۰۰،
 عمید الملک، رجوع بشرف الدّین بسطام،
 عمر بن ابی ربیعہ، ۱۲۳ ح،
 عمر [بن الخطّاب]، ۱۱۰،
 عمر فیروزکوهی، امیر -، ۲۱،
 عمرو بن الإطّنباء الخزرجی، ۱۴۸ ح،
 عمرو [بن الحرث بن ذهل بن شبان]، ۲۱۴ ح، ۲۲۰،
 عنصری شاعر، ۴۴،
 عیاربک، سپهدار ایل ارسلان خوارزمشاه، ۱۷،
 عین الملک، از امراء سلطان جلال الدّین منکبرنی، ۱۴۴، ۱۴۵،
 غازی، رجوع بشاه غازی،
 غزنویّه، ۱۹۴ ح،
 الغزّیّ الشّاعر، رجوع بابراهم بن عثمان،

عثمان، سلطان -، آخرین سلطان سمرقند از سلسله خانیه و ملقب بسلطان
سلاطین، ۷۶، ۸۱، ۸۲، ۸۸، ۹۰، ۹۱، ۱۲۲-۱۲۶،

عذراء، ۷۸،

عُزْرَةُ بن الورد العبسی، ۱۰۷ ح،

عزّ الدّین ایلک، ۱۷۶، ۱۷۹، ۱۸۲،

عزّ الدّین حسین خرمیل، رجوع بحسین [بن] خرمیل،

عزّ الدّین سکماز، ۱۵۱-۱۵۲،

عزّ الدّین طاهر، صاحب -، نایب امیر ارغون در خراسان و مازندران،

۲۵۶، ۲۶۰،

عزّ الدّین قزوینی، فاضی النضاه، ۱۵۷،

عزّ الدّین مرغزی، کوتوال هراة، ۵۰،

عزیز الدّین طغرانی، ۱۲،

عظا مَلِک جوینی، مؤلف کتاب، ۱۵۱ ح،

علاء الدّوله، صاحب بزد، ۲۱۶،

علاء الدّین [محمد بن حسن]، از ملوک اسمعیلیّه آلْموت، ۲۰۴،

علاء الدّین، رجوع بمحمد بن تکش خوارزمشاه،

علاء الدّین علوی، سید -، ۷۰،

علاء الدّین [کیفباد]، سلطان -، از سلاجقه روم، ۱۸۱، (رجوع بحج ۱)،

علاء الملک نرمدی، ۹۷،

علاء الملک قندز^(۱)، سید -، ۱۹۷،

ابو العلاء المعرّی، ۱۱۶، ۱۴۲، ۱۵۵، (ح فی المواضع)،

علامه کرمان، ۶۵،

علی، حاجب -، از امراء ملک اشرف، ۱۶۷، ۱۷۷ ح،

علی [بن ابی طالب علیه السّلام]، امیر المؤمنین -، ۲۶۴، ۲۷۴،

(۱) باضافه علاء الملک بقندز ظاهرًا، یعنی علاء الملک که از اهل قندز یا حکمران قندز بود،

صدر الدین، سید -، مؤلف زبدة التواریخ، ۴۴،
صدر الدین، ملک -، امیر تومان تبریز و اذربایجان، ۲۴۸، ۲۵۲،
۲۵۵، ۲۵۸،

صلوک، از امرای گیلان، ۱۱۵،
صلوک، امرای -، (در خراسان ظاهرًا)، ۲۲۲،
صلاح الدین نسائی، ۱۹۳، ۱۹۴،

ضیاء الدین، ملک -، از ارکان غوریه، ۴۹،
ضیاء الدین فارسی، امام -، ۷۹،
ابو الضیاء الحنفی، ۲۸۰ ح،

طاهر بن الحسین بن یحیی الخزومی البصری، ابو محمد، ۲۶۸ ح،
طایر بهادر، از امراء مغول در دولت اوکناى قان، ۲۱۴، ۲۲۱،
طایع، خلیفه عباسی، ۱۲۱،

طایبکو طراز، سپهدار لشکر گور خان، ۵۵، رجوع بتاینکو طراز،
طغانشاه بن مؤید ابیه، ۱۹، ۲۱، ۲۲، ۴۶،
طغرل سلجوقی، سلطان -، آخرین سلجوقیان عراق، ۲۸-۴۲، ۱۵۶،
۱۷۷ ح،

طیغاج خان، از ملوک ترك ماوراء النهر معروف بافراسیابیه و خانیّه، ۴،
طولان (طولن) جربی، ۲۱۱ ح، رجوع بتولان جربی،

عبّاس (جدّ خلفاء)، ۱۲۲،
عبد الشّارق المجنّی، ۱۰۴ ح،
عبد العزیز الکوفی، رجوع بنخرا الدین،
عبد الله بن محمد بن [ابی] عیینة، ۵۷ ح،
العُتبی، مؤلف تاریخ یمنی، ۵۷ ح، ۷۵ ح، ۹۴ ح، ۱۲۲،

- شرف الملك، ۲۰۵، رجوع بیلدرجی،
 شرف الملك، وزیر نیشابور، ۷۰، ۷۱، ۱۱۰،
 شلوه، از رؤساء گرج، ۱۵۹، ۱۶۰-۱۶۳،
 شمس الدین التمش، سلطان -، ۶۱، ۱۴۴، ۱۴۵،
 شمس الدین علی بن محمد، ابن خال مصنف، ۷۹،
 شمس الدین کمرکر، ۲۲۰، ۲۴۲،
 شمس الدین محمد کرت، مَلِک -، از ملوک هراة، ۲۵۵،
 شمس الدین بیلدرجی، رجوع بیلدرجی،
 شمس المعالی قابوس بن وشمگیر، ۷۵، ۱۲۸، ۱۲۹، (حَ فی المواضع)،
 شمس الملك شهاب الدین سرخسی، وزیر سلطان جلال الدین منکبرنی،
 ۱۹۲-۱۹۵،
 شهاب الدین خیوئی، امام -، ۵۵،
 شهاب الدین غوری، سلطان -، ۴۷، ۴۹، ۵۱، ۵۴، ۵۷، ۵۸،
 ۵۹ ح، ۶۱، ۸۶، ۸۹،
 شهاب الدین مسعود خوارزمی، حاجب بزرگ، ۲۲ ۴۵،
 شیر، مَلِک -، حاکم کابل، ۱۹۵،
 شیکی قوتوقو، از امراء معتبر چنگیز خان، ۱۲۷، ۱۴۸ ح، (رجوع بتنقو
 در ج ۱)،

- صاحب [اسمعیل] بن عباد، ۱، ۲۴۶، ۲۸۱، (حَ فی المواضع)،
 صاحب دیوان [بهاء الدین محمد جوینی] پدر مصنف، ۲۴۱، ۲۴۵، ۲۵۶،
 صاحب الزمان، ۲۸۱،
 صالح، مَلِک -، پسر صاحب موصل، ۲۰۱،
 صالح بن عبد القدوس، ۲۶۴ ح،
 صابن ملکشاہ، ملک بخارا، ۲۴۲،

سلیمان‌شاه بن انسز خوارزمشاه، ۱۴،
 سنجر، سلطان -، لقب محمد خوارزمشاه، ۷۹،
 سنجر بن ملک‌شاه سلجوقی، سلطان -، ۲-۵، ۱۲-۱۴، ۱۵ ح، ۱۶ ح، ۷۸،
 سنجر شاه بن طغان‌شاه بن مؤیدایه، ۲۲، ۲۳، ۲۶،
 سنجر ملک، والی بخارا، ۷۴،
 سوکاتو جری، ۲۱۲ ح،
 سهراب، ۱۶۶، ۱۸۲،
 سُهیل [بن عبد العزیز بن مروان^(۱)]، ۱۲۴،
 سیرانجین، ایلچی، ۲۴۴،
 سیف الدین اغراق، ملک، از امراء معروف سلطان جلال الدین منکبرنی
 و رئیس اترک خلیج و ترکان، ۱۳۵، ۱۴۷، ۱۴۹، ۱۹۲، ۱۹۵-
 ۱۹۷، رجوع نیز باغراق،
 سیف الدین مردان شیر خوانسالار، ۲۳،
 سیف الدین ملک، رجوع بسیف الدین اغراق،

شاه غازی، شاه مازندران، ۷۳، ۷۴،
 شجاع، شاه -، ۱۳۵ ح،
 شجاع الدین ابو القاسم، کونوال قلعه جواشیر، ۲۰۲، ۲۱۲، ۲۱۴،
 شرف الدین امیر مجلس، از امراء محمد خوارزمشاه، ۲۰۹،
 شرف الدین بسطام، عمید الملک، ۲۴۳،
 شرف الدین خوارزمی، الخ بنیکچی حکام مغول در ایران، ۲۲۳، ۲۲۴،
 ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۶، ۲۴۸-۲۴۱، ۲۴۴-۲۴۶، ۲۵۰،

۲۶۶-۲۸۲

شرف الدین علی طبرشی (یعنی تفرشی)، وزیر عراق، ۱۹۱،

(۱) اغاق ج ۱ ص ۹۲ ببعد

- سبک‌کنین، جدّ غزنویان، ۲،
 سراج الدّین، سید -، ۱۱۰،
 سراج الدّین شجاعی، ۲۵۶، ۲۵۰،
 سرفوقیتی بیکی (سرفوقیتی بیکی، سرفوقیتی بیکی، یا فقط: بیکی)، زوجه نولی
 بن چنگیز خان و مادر منکو قان و هولاکو و قویلائی قان و اریق
 بوکا، ۲۱۹، ۲۵۰، ۲۵۶،
 السّریّ الرّفّاء الموصلی، ۱۱۱ ح،
 سعد [بن زنگی بن مودود]، اتابک -، از سلغریان فارس، ۹۷، ۱۵۰،
 ۱۵۱، ۲۰۲،
 سعد بن ناشب، از شعراء حماسه، ۱۰۷ ح،
 سعد الدّین رندی، ۶۸،
 سعید (?)، ۱۶۹،
 سکندر ثانی، رجوع باسکندر الثانی،
 سلجوق، جدّ سلاطین سلجوقیه، ۷،
 سلجوقیان، ۱، ۲، ۳، ۱۲۱،
 سلطان سلاطین، لقب سلطان عثمان پادشاه سمرقند، ۹۱، ۱۲۲، رجوع
 بعثمان،
 سلطان‌شاه بن ایل ارسلان بن انسر بن قطب الدّین محمد بن نوشتکین
 غرجه، خوارزمشاه، ۱۷-۳۰، ۷۵،
 سلغریان، ۱۵۱ ح،
 سلغور شاه بن اتابک سعد [بن زنگی بن مودود]، ۱۵۰،
 سلّی، ۱۲۰ ح،
 سلیمان نبی، ۴۶، ۴۹،
 سلیمان بن محمد [بن ملک‌شاه] سلجوقی، سلطان -، ۵،
 سلیمان‌شاه (از امراء لر کوچک - ظ)، ۱۵۳،

- رسول الله (صلعم)، ۴۶، ۱۲۱، ۱۵۸،
 رشید الدین فضل الله وزیر، صاحب جامع التواریخ، ۴۴، ۱۴۷، ۱۹۲،
 ۲۱۸، (ح فی المواضع)،
 رشید الدین وطواط [محمد بن عبد الجلیل العُمری البلخی]، ۵، ح، ۶-
 ۱۱، ۱۳، ۱۴، ۱۸،
 بو رضا، داماد شاه غازی پادشاه مازندران، ۷۳،
 ابو الرضا الفاری، ۲۶۴،
 رضی الملک، حاکم غزنه، ۱۹۴، ۱۹۵،
 رکن الدین، خاقان -، رجوع بمحمود خان،
 رکن الدین خواجه مبارک، پسر براق حاجب، ۲۱۴-۲۱۷،
 رکن الدین، سلطان -، پسر محمد خوارزمشاه، ۱۰۰، ۱۰۷، ۱۱۲،
 ۲۰۸-۲۱۰، رجوع نیز بغورسانجی،
 رکن الدین ماثرنابادی، مولانا -، ۱۴۵ ح،
 رکن الدین مغبثی، قاضی القضاة، ۷۰،
 ابو الزمّاح النّصیبی، ۲۸۰ ح،
 رندی، سعد الدین، ۶۸، ۶۹،
 زال، پور -، ۱۴۲، ۱۴۳،
 زجاجی، شاعری در تبریز، ۲۸۱،
 زلیخا، ۱۲۲،
 زنگی، رجوع بتاج الدین زنگی،
 زنگی بن سعد [بن زنگی بن مودود]، اتابک -، ۹۷،
 ساریق بوقا، از امراء مغول در خدمت امیر ارغون، ۲۵۸،
 سامانیان ۱، ۲، ۱۶۹ ح، ۲۶۵ ح،
 سُبُتای بهادر، از امراء معتبر چنگیز خان، ۱۱۱، ۱۹۹،

- خجیدبور، برادر براق حاجب، ۲۱۱،
 خنيسر، حاکم دیول و دمريله (سند)، ۱۴۸،
 خواجه، پسر کیوک خان بن اوکئای قان بن چنگیز خان، ۲۴۹ ح،
 خوارزمشاهیه، خوارزمشاهیان، ۱ ح، ۴۲ ح، ۵۲،
 دادبک حبشی بن التونتاق، ۲، ۴ ح، رجوع نیز بامیرداد و حبشی،
 دانشمند حاجب، از ملازمان مسلمان چنگیز خان و اوکئای قان، ۲۲۹،
 داود ملک بزرگ، پادشاه گرجستان، (غیر داود ملک پسر فیز ملک)،
 ۲۶۲،
 داود ملک پسر فیز ملک، پادشاه گرجستان، ۲۶۱،
 دجال، ۲۶۶، ۲۶۸،
 دخوبه^(۱)، از مشاهیر مستشرقین هلاند، ۶۸ ح،
 دستان سام، پور -، ۱۶۴،
 دوخان(?)، از ارکان دولت محمد خوارزمشاه، ۱۱۴،
 دوسون^(۲) مؤلف تاریخ معروف مغول بفرانسه، ۲۰۱ ح،
 دینار، ملک -، از امراء غز، ۲۰-۲۲،
 ذو الاضبع العدوائی، ۲۸۲ ح،
 ذو الرئمة الشاعر، ۲۶۶ ح، ۲۶۷ ح،
 ابو ذؤیب الهذلی، ۲۷۹ ح،
 رازی [امام فخر الدین -]، ۱،
 الربیع زیاد العنسی، ۲۴۹ ح،
 رستم، ۸، ۵۲، ۶۱ ح، ۱۵۱ ح، ۱۷۴، ۱۷۴، ۲۰۰ ح،

(۱) Michael Jan De Goeje متوفی در ۱۷ مه ۱۹۰۹،

(۲) Constantin Mouradgca d'Ohsson متوفی در سنه ۱۸۵۲،

حسین، حسام الدین، امیر -، از کتبه امیر ارغون، ۲۴۴، ۲۴۹،
۲۵۰، ۲۶۰.

حسین [بن] خرمیل، عز الدین -، از ارکان دولت غوری، ۶۲، ۶۵،
رجوع نیز بخرمیل،

الحسین بن علی الوزير المغربي، ابو القاسم، ۲۶۸ ح،
حمالة الخطب، ۲۷۲،

حمد الله مستوفی، ۱، ۱۸۴، ۲۴۸، (ح فی المواضع)،
حمید الدین عارض زوزنی، ۴۵،

ابن حوقل، صاحب کتاب المسالك و الممالك معروف، ۶۷ ح، ۱۹۴ ح،

خاص حاجب، رجوع بحال الدین خاص حاجب،

خاص خان، از امراء سلطان جلال الدین منکبرنی، ۱۴۸،
خاقانی شاعر، ۴۹،

خاموش^(۱)، انابک -، [ابن انابک اوزبک بن محمد بن ایلدگر، آخرین
انابکان اذربایجان]، ۲۴۸،

خان سلطان، دختر محمد خوارزمشاه، ۱۲۵، ۱۲۶،

خان ملک، ۱۴۷ ح، رجوع بامین ملک،

ختای خان بن انسر خوارزمشاه، ۱۲،

خرپوست، ۱۹۲، رجوع نیز بمحمد [بن] علی خرپوست،

خرمیل، بجای حسین [بن] خرمیل، ۶۶-۶۸، ۲۰۲، رجوع بدین کلمه،

خرنک، بجای محمد [بن] خرنک، ۵۲، رجوع بدین کلمه،

خضر، ۱۴۴،

ابن خلکان، ۹۶، ۱۱۷، ۱۲۸، ۱۴۸، ۲۶۶، (ح فی المواضع)،

(۱) در فهرست ج ۱ سهواً عدد صفحه این کلمه سقط شده است و آن ص ۱۱۶ است،

تصحیح شود،

- جمال الدین علی تفرشی، ۲۸۰، ۲۸۱،
 جمشید، ۱۷۶، ۲۰۰ ح
 جنتمور، والی خراسان و مازندران از جانب مغول، ۱۹۱، ۲۱۸-۲۲۴،
 ۲۲۷-۲۴۰، ۲۴۲، ۲۶۸-۲۷۰،
 جورماغون نوین، از امراء معتبر مغول (رجوع بجلد ۱)، ۱۸۲، ۱۸۵،
 ۱۸۸، ۲۰۰، ۲۱۸-۲۲۲، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۴، ۲۴۷،
 جَوْنِی [بهاء الدین محمد]، پدر مصنف، ۲۵۷، رجوع نیز بصاحب دیوان،
 جَوْنِی، علاء الدین عظامَلِک مصنف کتاب، ۲۱، ۱۹۲، ۲۱۸ (حَ فی
 المواضع)،
 جیبکان بیکی، دختر چنگیز خان، ۲۴۳،
 جینقای، از عیسویان اویغور و از مشاهیر ارکان دولت اوکتای قان و
 کیوک خان، ۲۱۵، ۲۲۸-۲۴۰، ۲۴۲-۲۴۶، ۲۴۱، ۲۴۹ ح،
 چنگر خان، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۲، ۱۰۸ ح، ۱۴۰، ۱۴۶، ۱۴۷ ح، ۱۴۸-
 ۱۴۴، ۱۸۴، ۱۹۴، ۱۹۶-۱۹۸، ۲۰۰، ۲۱۱ ح، ۲۱۴، ۲۲۷،
 ۲۴۵، ۲۴۹، ۲۴۲، ۲۷۵،
 حاتم [طائی]، ۶۱ ح،
 حبش عمید، قطب الدین -، وزیر جغتای، ۲۰۰،
 حبشی بن التونتاق، ۲ ح، رجوع نیز بامیرداد و دادبک،
 حجاج [بن یوسف ثقفی]، ۲۷۸،
 ابن الحجاج الشاعر، ۲۶۴ ح
 حسام الدین قهری، ۱۸۲،
 حسن قطان مروزی، عین الزمان، ۵ (شرح درح)، ۶،
 ابو حسن (?)، ۲۶۲ ح،
 ابو الحسن [علی بن محمد] التهای الشاعر، ۱۰۵ ح،

توفولقی جربی، ۲۱۲ ح،

تولی بن چنگیز خان، ۲۵۵ ح،

تومن، ۲۲۷،

تیمور، ایلچی، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۹،

تیمور ملک، از امراء محمد خوارزمشاه، ۱۲۱،

الثربا [بنت علی بن عبد الله^(۱)]، ۱۲۲،

الثعالی، ۶۰، ۹۴، ۱۶۲، ۲۶۶-۲۶۸، ۲۶۸، ۲۷۷، ۲۸۰، (ح فی جمیع المواضع)،

جانبلیق، ۱۵۸،

جبله بن الأیهم، ۱۲۹،

جغتای بن چنگیز خان، ۲۰۰، ۲۱۹، ۲۲۹ (جغتای)، ۲۵۰ ح،

جفر، رجوع بیدر الدین جفر،

جلال الدین علی بن الحسین، خان سمرقند، رجوع بعلی بن الحسین،

جلال الدین حسن، از ملوک اسمعیلیه الموت، ۹۶، ۱۲۰، ۱۲۱،

جلال الدین منکبری بن سلطان علاء الدین محمد بن نکش بن ایل

ارسلان بن انسز بن قطب الدین محمد بن نوشتکین غرجه، سلطان

—، آخرین خوارزمشاهیان، ۶۲، ۸۶، ۱۰۳، ۱۰۷، ۱۱۷، ۱۲۶—

۱۲۸، ۱۴۰-۱۴۳، ۱۴۷ ح، ۱۴۸ ح، ۱۴۶ ح، ۱۴۷ ح، ۱۴۹،

۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۶ ح، ۱۵۸، ۱۶۵ (فقط در اینجا نام منکبری در متن

مذکور است)، ۱۶۹، ۱۷۶، ۱۷۷ ح، ۱۸۵، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۵،

۱۹۸، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۴، ۲۰۹ ح، ۲۱۹،

جمال الدین الحلی، شیخ الاسلام، ۲۷۷،

جمال الدین خاص حاجب، ۲۵۸-۲۶۰،

(۱) اغانی ج ۱ ص ۸۴ ببعد،

ترکان خاتون، دختر براق حاجب و زوجه قطب الدین سلطان، ۲۱۷ ح،
ترکان خاتون، مادر محمد بن نکش خوارزمشاه، ۲۵ ح، ۷۲، ۸۱، ۹۰،
۱۲۴، ۱۴۱، ۱۹۸-۲۰۰،

ترمنای، از امراء منکو قان، ۲۵۵، ۲۵۸،
تقی الدین، برادر ملك اشرف، ۱۷۹، ۱۸۲،
تکجک (تکاجک)، از امراء مغول که بتعاقب سلطان جلال الدین مأمور
بود، ۱۳۶، ۱۴۸ ح، ۱۹۷،

نکش بن ایل ارسلان بن اتسر بن قطب الدین محمد بن نوشتکین غرجه،
خوارزمشاه، سلطان علاء الدین -، ۱، ۱۷-۲۴، ۲۵-۲۷، ۲۹،
۴۲ ح، ۴۶ ح، ۴۸ ح، ۴۴ ح، ۴۶ ح، ۴۷ ح، ۷۲، ۷۵، ۸۹، ۱۲۰،
۱۳۰.

ابو تمام شاعر، ۱۰۸ ح، ۱۵۸ ح،
تغاج، امیر -، از امراء نکش خوارزمشاه، ۲۹، ۳۰،
تغوز، ایلچی، ۲۳۰، ۲۴۱، ۲۴۷،
تنگوت بن توشی بن چنگیز خان، ۲۴۷،
توراکینا خاتون، مادر کیوک خان بن اوکنای قان بن چنگیز خان که
قریب چهار سال بعد از وفات شوهر و قبل از جلوس پسر سلطنت
نمود، ۲۴۱، ۲۴۴، ۲۴۶، ۲۷۴،

توربای نقشی، ۱۴۴، (رجوع بمجلد ۱)،
تورنبرگ^(۱)، مستشرق سوئدی و طابع کامل التواریخ لابن الاثیر، ۱، ۲،
۱۵، ۱۷، ۴۸، ۱۵۶، (ح فی المواضع)،
توشی بن چنگیز خان، ۲۱۸، ۲۲۷،
توق تغان، ۱۰۱،

تولان جری، از امراء معتبر مغول، ۲۱۱ (شرح در ح)، ۲۱۲ ح،

(۱) C. J. Tornberg,

بیکی، ۲۵۰، ۲۵۶، رجوع بسرفوقتی بیکی،

پیر شاه، نام سلطان غیاث الدین پسر محمد خوارزمشاه، ۲۰۱، ۲۰۹ ح،
رجوع بغیاث الدین،

نابط شرًا، ۱۴۱ ح،

ناج الدین، مَلِک خَلج، ۱۴۵،

ناج الدین ابلدوز، ۶۲، ۸۵،

ناج الدین خَلج، ۵۲، گویا هان ناج الدین ملک خَلج است،

ناج الدین زنگی، والی بلخ از جانب غوریّه، ۵۸،

ناج الدین طغان، والی قلعه قارون، ۱۱۲،

ناج الدین علی، والی ایورد از جانب خوارزمشاهیان، ۵۸،

ناج الدین علیشاه بن نکش خوارزمشاه، ۴۵، رجوع بعلیشاه،

ناج الدین فریزنه، صاحب قلعه طوس، ۲۲۰،

ناج الدین کریم الشرقی، وزیر سلطان غیاث الدین بن محمد خوارزمشاه،

۲۰۲،

نایانک خان، ۱۰۰ ح،

نایجو، از امراء مغول در حدود اذربایجان، ۲۴۴،

نایجو، پدر امیر ارغون، ۲۴۲،

ناینال، از امراء مغول، ۱۶۸، ۲۰۴،

ناینکو طراز، سپهدار لشکر گور خان، ۷۶-۷۸، ۸۱، ۹۱، ۹۲، ۲۱۱،

رجوع نیز بطاینکو طراز،

ترنیه، از امراء محمد خوارزمشاه، ۷۶، ۸۱، ۸۲، ۸۴،

ترکان، دختر سلطان جلال الدین منکبرنی، ۲۰۱،

ترکان، ملکه -، مادر سلطان شاه بن ابل ارسلان خوارزمشاه، ۱۷،

- البسوس، ۲۱۴ ح،
 بشامة بن حزن النهشلي، ۲۶۲ ح،
 بشكين گرجي، ۱۸۴ ح،
 بشير، بجای محمد [بن] بشير، ۸۵،
 بغرا خان، از قدما ملوك خانيه ماوراء النهر، ۱۲۲،
 ابو بكر، (خليفة اول)، ۱۶۰،
 ابو بكر الخوارزمي، ۷۵، ۱۲۹، ۱۴۰، ۲۸۱، (ح في المواضع)،
 ابو بكر بن سعد [بن زنگي بن مودود]، اتابك مظفر الدين -، از
 سلغريان فارس، ۹۷، ۱۵۱، ۱۹۰ ح،
 بلغاي، از امراء دولت منكوقان، ۲۵۳،
 بلكاتكين، از ارکان دولت سلجوقيان، ۱، ۲ ح،
 بلوشه، إدگار -، (رجوع بفهرست ج ۱)، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۷۰-۱۷۲،
 ۱۸۵-۱۸۲، ۱۸۸، ۲۱۲، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۳۰، ۲۴۲، ۲۵۱،
 ۲۵۵، (ح في المواضع)،
 بوقا، از امراء مغول، ۲۱۷، ۲۴۵،
 بوقو خان، از امراء سلطان جلال الدين منكبرتي، ۱۸۵، ۱۸۶،
 بهاء الدين صعلوك، ملك -، ۲۲۲-۲۲۴، ۲۲۸، ۲۲۹،
 بهاء الدين محمد كاتب بغدادی، ۲۴، ۲۸،
 بهاء الدين محمد بن علي، جد پدر مصنف، ۲۸،
 بهرامشاه بن شمس الدين التمش، ۶۱ ح،
 بهرامشاه غزنوی، ۴،
 يثرن، ۴۲،
 بيش قلاج، از اتراك اويغور و پسر عم گورگوز، ۲۲۷،
 ييغو (پيغو)، سپهسالار ساماني (?)، ۴۹،
 ييغو خان، سرور قرلغان ماوراء النهر، ۱۴،

ایلچی پهلوان، از امراء سلطان جلال الدین منکبرنی، ۱۵۳، ۱۶۹،
 ایلچیکنای، از امراء معتبر مغول که از جانب کیوک خان بنتج ولایات
 غربی و قمع ملاحه مأمور شد، ۲۴۸، ۲۴۹،
 ایلدرک، مَلِک -، از امراء سلطان جلال الدین منکبرنی، ۱۴۴،
 ایلک [خان]، از قدماء ملوک خانیه ماوراء النهر معاصر غزنویه، ۱۲۲،
 ایلک ترکان، از ملوک خانیه ماوراء النهر معاصر قراختائیان، ۸۸،
 ایلک ترکان^(۱)، از امراء قراختائیان ماوراء النهر، ۱۵،
 اینانج، رجوع بقتلغ اینانج،
 ایوانی، از رؤساء گرج، ۱۵۹-۱۶۲، ۱۷۶ (?)،
 ایوانی، از رؤساء گرج غیر ایوانی سابق ظاهراً، ۱۷۲،
 آیوب، بنی -، (سلاطین)، ۱۷۹،

بانو بن توشی بن چنگیز خان، ۲۱۸، ۲۲۲، ۲۲۴، ۲۲۷، ۲۴۰، ۲۴۵،
 ۲۴۷، ۲۴۴، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۸، ۲۶۰، ۲۷۰، ۲۷۴،
 بدر الدین جغر، کونوال سرخس، ۲۹، ۴۰، ۵۸، ۶۴،
 براق حاجب، مؤسس سلسله قراختائیان کرمان، ۱۴۹، ۱۶۴، ۲۰۲،
 ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۱۱-۲۱۴،

بیزین، از مستشرقین روس و طابع قسمتی از جامع التواریخ در تاریخ
 قبایل مغول و چنگیز خان و اجداد او، ۴۴، ۱۴۶-۱۴۰، ۱۴۴،
 ۱۹۲، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۴۰، ۲۴۲ (ح فی المواضع)،
 برکیارق بن ملکشاه سلجوقی، سلطان -، ۲، ۴ ح،
 برون، ادوارد -، از مستشرقین انگلیس (رجوع بفهرست ج ۱)، ۲، ۵،
 ۹، ۲۴، ۲۷، ۱۴۱، (ح فی المواضع)،
 برهان الدین ابوسعید بن فخر الدین عبد العزیز الکوفی، امام -، ۲۴، ۲۵،

(۱) کذا فی جمیع النسخ، و ظاهراً صواب «ایلک ترکان» است، رجوع کنید بفصلنامه،

- امرو الفیس، ۱۷۲ ح،
 امیر خان، ۱۴۷، هان امین مَلِك است ظاهراً،
 امیر داد حبشی بن التوتاق، ۱ ح، ۲ ح، رجوع نیز بحبشی و دادبک،
 امین الدّین دهستان، ۷۴،
 امین مَلِك (بین مَلِك، امین الدّین مَلِك)، از امراء سلطان جلال الدّین
 منکبرنی و رئیس اترک قنفلی، ۱۴۷-۱۴۰، ۱۴۷ ح، ۱۹۲-
 ۱۹۶، رجوع نیز بهین ملک و ملک خان و امیر خان،
 بنی امیة، ۲۶۵ ح،
 انوری، ۸،
 اونکین، برادر سلطان عثمان پادشاه سمرقند، ۱۲۵،
 اورخان، از امراء سلطان جلال الدّین منکبرنی، ۱۴۰، ۱۴۸، ۱۶۴،
 ۱۸۸، ۱۸۹،
 اوزبک [بن محمد بن ایلدگز]، اتابک -، از اتابکان اذربایجان،
 ۴۸، ۹۷، ۹۸، ۱۲۱، ۱۵۶، ۱۷۷ ح،
 اوزبک نای، از امراء سلطان جلال الدّین منکبرنی، ۱۴۶،
 اوقلان جربی، ۲۱۲ ح،
 اوکنای قآن، پسر سَوم چنگیز خان و جانشین او، ۱۱۷ ح، ۲۱۵ ح،
 ۲۲۲ ح، رجوع نیز بقآن،
 اوکلی جربی، ۲۱۲ ح،
 اونک خان، ۱۰۰ ح،
 ایبک، رجوع کنید بعز الدّین و قطب الدّین،
 ایبه، جمال الدّین -، ۱۶ ح،
 ایدی قوت، پادشاه اوغور، ۲۲۶،
 ایل ارسلان بن انسز بن قطب الدّین محمد بن نوشتکین غرجه،
 خوارزمشاه، ابو الفتح -، ۱۲، ۱۴، ۱۵، ۱۷، ۱۸ ح،

سیف الدین ابی بکر بن نجم الدین ایوب بن شاذی بن مروان، از
ملوک ابویه شام و برادرزاده سلطان صلاح الدین معروف]، ۱۶۷،
۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۹، ۱۸۱، ۱۸۲،

اشکبوس، ۱۷۳،

اصطخری، صاحب کتاب مسالك الممالك معروف، ۶۷ ح، ۱۹۴ ح،
اصفهد کبود جامه، ۷۱(?)، ۸۳، ۸۴، ۲۲۴(?)، رجوع کبید نیز
بنصره الدین کبود جامه،

اصیل روغدی، وزیر کورکوز، ۲۴۸-۲۴۰، ۲۴۲،
اعظم مَلِک، پسر عماد الدین والی بلخ (رجوع بدین کلمه)، ۱۹۵، ۱۹۶،
۱۹۷،

اغراق مَلِک، مَلِک اغراق، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۹۳، ۱۹۶، ۱۹۷، رجوع
نیز بسیف الدین اغراق،

اغلیک (= اُغُل بَک - ظ)، اتابک سلیمان شاه بن انسز خوارزمشاه، ۱۴،
اغلمش، از ارکان دولت محمد خوارزمشاه، ۱۲۱،

اغول حاجب، ۱۲۱، (رجوع بحج ۱)،

اغول غامش، زوجه کبوک خان، ۲۴۹ ح،

اغول مَلِک، از امراء خوارزمشاهیان، ۲۰۳، (همان اغول حاجب است؟)،
افراسیاب، ۸۷، ۸۸، ۱۴۶، ۱۴۹، ۱۸۶،

اقسم، امیر -، ۱۷۹،

اکنجی، رجوع بالنجی،

آلتئکین، از ارکان دولت سامانیان، ۱،

الب درک (کنار درک)، ۴۰، ۴۱،

آلب غازی، والی هراة از جانب غوریة، ۵۴، ۵۵،

التمش (الترمش)، رجوع بشمس الدین التمش،

النجی (اکنجی) بن قنقار، خوارزمشاه، ۴،

- احمد، امیر -، از اصحاب امیر ارغون، ۲۵۹،
 احمد بدیلی، شیخ -، ۲۴،
 احمد بن ابی بکر قاج، امیر عماد الدین -، ۱۲،
 احمد بن علی بن خلف الهمذانی، ابو الفرج، ۵۹ ح،
 ابو احمد بن ابی بکر بن حامد، از کتاب سامانی، ۱۶۹ ح،
 اختیار الدین ایبورد، مَلِک -، ۲۴۴، ۲۴۰، ۲۴۷، ۲۷۸،
 ادیب صابر، ۸،
 ادکو تیمور، پسر جتیمور والی خراسان و مازندران، ۲۴۰-۲۴۶، ۲۴۴،
 ۲۷۰،
 اربوز، صاحب جیش گور خان، ۸۸،
 اربوز (اربز) خان بن تغان تغدی بن نکش خوارزمشاه، ۴۹، ۴۲،
 ارزلاق سلطان بن محمد بن نکش خوارزمشاه، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲،
 ارسلانشاه [بن^(۱) ناصر الدین ملکشاه بن نکش خوارزمشاه]، ۴۶،
 ارسلان بن طغرل سلجوقی، سلطان -، ۴۳، ۴۴ ح،
 ارغون، امیر -، حاکم ولایات غربی حجیون از جانب مغول (رجوع بمقدمه
 ج ۱ ص ۱۰۵-کب)، ۲۴۰، ۲۴۹، ۲۴۱-۲۶۲، ۲۷۰، ۲۷۴، ۲۷۶،
 ۲۷۹، ۲۸۰،
 اریغ بوکا بن تولی بن چنگیز خان، ۲۵۵، ۲۵۶،
 اسد [بن] عبد الله [مهرانی]، ۱۷۹،
 اسکندر، ۱۸۲،
 اسکندر الثانی، لقب محمد خوارزمشاه، ۷۸،
 اسما، نام زنی، ۲۴۶،
 اسماعیلیه، ۹۶ ح،
 اشرف، مَلِک -، [الملک الأشرف مظفر الدین موسی بن الملک العادل

(۱) بتصریح حبیب السیر در سلطنت نکش و ظاهر جهانگشای ص ۴۶، ۴۹، ۴۰،

فهرست اسماء الرجال

(حرف ح یعنی حاشیه و حرف ظ یعنی ظاهراً)

آنیلغ بن انسز خوارزمشاه، ۵،

آدم ابو البشر، ۱۲۱، ۱۲۷، ۱۹۰، ۲۶۵، ۲۶۶،

آق سلطان بن محمد خوارزمشاه، ۱۲۱، ۱۲۲،

آقچه، برادر میانجی، ۴۲،

آل بویه، ۱۲۱،

آل عباس، ۹۶، ۱۲۲،

آل مظفر، ۱۲۵ ح،

آهو پوش، زاهد -، ۱۰،

ابراهیم بن عثمان الغزنی الشاعر، ۱۰۵ ح،

آبرهه بن الصباح، ۶۵،

ابلیس، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۹،

انسز بن قطب الدین محمد بن نوشتکین غرجه، خوارزمشاه، ۲-۵، ۷،

۸، ۱۰-۱۲، ۸۸، ۸۹،

اجاش ملک، خال زاده سلطان جلال الدین منکبرفی، ۱۴۱،

ابن الأثیر، صاحب کامل التواریخ، ۱-۳، ۱۵-۱۸، ۲۱، ۲۲،

۲۷، ۲۸، ۴۸، ۴۷، ۴۸، ۵۹، ۶۱، ۶۴، ۶۶، ۶۷، ۶۹، ۷۰،

۹۶، ۱۰۸، ۱۴۷، ۱۵۶، ۱۵۸-۱۶۰، ۱۹۲، ۱۹۴، ۲۰۱، ۲۰۸،

(ح في جميع المواضع)،

احمد (?)، ص ۲۴ س ۱۶،

احمد (?)، ص ۱۶۹ س ۲۲،

تحت عنوان «سیره جلال الدین منکبرتی» للنسوی باز این کلمه را منکبرتی Mankoubirti (بحروف عربی و فرانسه) نوشته و به Dieu-donné (خدا داده) تفسیر کرده است،

دیگر مسیو هوداس Houdas طابع متن سیره جلال الدین للنسوی و مترجم آن بفرانسه^(۱) این کلمه را هم جا در تضاعیف متن و ترجمه منکبرتی Mankobirti نوشته است و آنرا به Dieu-donné (خدا داده) تفسیر کرده است (ص ۷ از دیباچه)، و خود در ص ۶۱ اقرار میکند که در اصل نسخه وحید نسوی این کلمه منکبرتی با نون نوشته شده است ولی میگوید نقطه نون بجای خود گذارده نشده است (کذا)،

دیگر مأسوف علیه شفر Schefer در کتاب «قطعات منتخبه فارسی»^(۲) ج ۲ ص ۱۲۵، ۱۸۹، ۲۵۰ از قسمت فرانسوی این کلمه را Mangouberdy (فقط بحروف فرانسه وبدون تفسیر) نوشته است،

دیگر مسیو بلوشه Blochet در حواشی ص ۵۷۶ از متن جامع التواریخ و ص ۶۱ از حواشی که در مقدمه کتاب مذکور افزوده است این کلمه را منککوبرتی و منککوبردی Mönkké-birdi (بحروف عربی و فرانسه) نوشته و به Le ciel éternel l'a créé (خدای جاوید اورا آفرید) ترجمه کرده است،

و چنانکه گفتیم جمیع این توجیهات اجتهاد مقابل نص و از قبیل اوهام و ظنون است، و تا قراءت این کلمه مشکوک بطور قطع از دلیل خارج معلوم نگردد احتیاط در متابعت اغلیت نسخ قدیمه است،

(۱) *Histoire du sultan Djelal ed-Din Mankobirti, prince de Kharezm*, par Mohammed en-Nesawi, texte et traduction par O. Houdas, Paris, 1891 et 1895.

(۲) *Chrestomathie Persane*, par Ch. Schefer, Paris, 1885, volume II, pp. 135, 189, 250.

(۳) *Djami el-tévarikh, Histoire des Mongols*, de Fadl Allah Rashid ed-Din, éditée par E. Blochet, Leide, 1911.

قراءت این کلمه بطور قطع و تحقیق ثابت نشده است احتیاط در این است که متابعت اغلیت نسخ قدیمه را نموده آنرا منکبری با نون خواند و نوشت و جهل بوجه تسمیه آنرا با احتیاط متابعت اغلیت نسخ بر وجه تسمیه دلچسب مذکور با خطر مخالفت اکثر نسخ معتبره ترجیح داد و الله اعلم بحقیقه الحال، از جمله کسانی (و شاید اولین کسی) که این کلمه را منکبری با ناء مثناة فوقانیه خواندند اند مأسوف علیه دوسون d' Ohsson صاحب تاریخ معروف مغول است در چهار جلد بزبان فرانسه، وی در جلد اول از تاریخ مزبور ص XII و ۱۹۵ این کلمه را منکبری Mangoubirti و Mangou-birti (بحروف عربی و فرانسه) نوشته و آنرا بمعنی «خدا داد» فرض کرده مرکب از کلمه منگو بمعنی «جاوید» و برتی بمعنی «داد»^(۱)،

دیگر مأسوف علیه بارون دوسلان de Slane است که در کتاب موسوم «مؤرخین شرقی حروب صلیبیه»^(۲) ج ۱ ص ۸۱۹، ۸۲۴ این کلمه را منکبری Mancobirti (بحروف عربی و فرانسه) نوشته و به Deus dedit (خدا داد) تفسیر کرده و گوید آنرا بترکی شرقی مونکو و پردی گویند^(۳)، - و ایضاً هو در فهرست نسخ عربی کتابخانه ملی پاریس^(۴) ص ۳۴۱ در

ج ۱ ص قیو) محفوظه در کتابخانه ملی پاریس (Arabe 1577) ورق ۲۴a که در آنجا این کلمه را منکوبرتی با ناء مثناة فوقانیه و زیادتی وای بعداز کاف نوشته است ولی بدیجانه این نسخه نویری سقیم و محل اعتماد نیست،

(۱) *Histoire des Mongols depuis Tchinguiz Khan jusqu'à ... Tamerlan*, par le baron d'Ohsson, Amsterdam, 1834-1852, tome I, pages XII et 195: «Djelal-ud-din Mangou-birti»; et en note (page 195): «Ce nom signifie en ture Dieu-donné, de Mangou, l'Eternel et birti ou birdi, donné».

(۲) *Recueil des Historiens des Croisades*, publié par les soins de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, *Historiens Orientaux*, tome I, Paris, 1872. pp. 819, 844.

(۳) *Catalogue des manuscrits arabes*, par le baron de Slane, Paris, 1883-1895, p. 341.

و این توجیه در بدو امر بنظر بسیار مناسب و نزدیک بذهن می آید و نظایر بسیار نیز برای آن میتوان آورد چون خدا و بردی و الله و بردی و تغری بردی و خدا بخش و خدا داد و امثالها ولی عیب عمدتاً آن اینست که این توجیه از قبیل «ثبوت العرش ثم انقش» میباشد چه اولاً بطریق نقل و سماع یا از روی استناد بنسخ قدیمه موثوق بها باید اثبات نمود که ضبط این کلمه منکبری با تاء مثناة فوقیه است پس از آن بفکر توجیهات برای وجه تسمیه آن افتاد نه آنکه ابتداء و قبل از تحقق ضبط اصل کلمه يك وجه تسمیه مناسبی در خیال خود تراشید و آنرا نصب العین خود ساخته پس از آن این کلمه را بطریق آن وجه تسمیه خیالی قراءت نمود و فقط محض برای اینکه «مونکو» بغولی بمعنی خداست و «برتی» بترکی بمعنی داد این کلمه را بر خلاف کتابت اغلب نسخ قدیمه عالماً عامداً نون آن را بتاء تحریف نموده آنرا منکبری خواند و این توجیه را عتفاً بدو چسبانید، و بعبارة اخری توجیهات در خصوص اشتقاق و تفسیر معنی لغوی اَعْلَام باید تابع و فرع ضبط آنها باشد نه برعکس چه بدیهی است که ضبط اسماء اشخاص و اماکن منوط بر سماع است و قیاس و اجتهاد را در آن مداخلتی نیست و مادام که ضبط کلمه بطریق سماع و نقل ثابت نشده باشد خوض در بیان وجه تسمیه آن از قبیل رجم بالغیب و اتباع ظنون و اوهام است و در مورد ما نحن فیه نه آنکه فقط اثبات نشد که منکبری با تاء است بل چنانکه سابق شرح دادیم در اغلب نسخ قدیمه این کلمه منکبری با نون نوشته شده است^(۱)، و بنظر این جانب عجالةً تا از دلائل خارجی

(۱) فقط نسخی که عجالةً رافق سطور دیک است که منکبری با تاء در آن نوشته شده است دو موضع است، یکی تاریخ ابو الفداء نسخه پاریس (Arabe 1508) ورق ۲۸۷a که منکبری با تاء نوشته است و این نسخه بعضی اوراق آن بخط خود ابو الفداء است و بیشترش بخط دیگری است با تصحیحات ابو الفداء و چند ورقش بخط جدیدتری است که از جمله آنها بدبختانه همین ورقه است که حاوی کلمه منکبری است، - و دیگر یکی از مجلدات تاریخ نویری موسوم بنهاية الأرب فی فنون الأدب (رجوع بمقدمه مصحح

استنباط نمود که اولاً منکبری در بعضی از مالک از جمله القاب ترکی بوده است که برجال معتبر داده میشده است، ثانیاً آنکه منکبری در ترکی شاید معادل «هزار مرده» بفارسی^(۱) یا چیزی قریب بدان بوده است یعنی شاید مفهوم «هزار» در معنی این کلمه مندرج بوده است (مینگ بترکی بمعنی عدد هزار است)، و شاید بهمین مناسبت است که بعضی را در ایران شنیدم که نام این سلطان را «مینکیزی» با لام میخوانند و میگویند چون سلطان جلال الدین هزار و یک جنگ کرد بدین نام معروف شد (مینگ = هزار، یر = يك، لی = علامت نسبت)، و بدیهی است که این قراءت و این وجه نسیمه بکلی باطل و مصنوعی است،

و عجب آن است که در تاریخ ابن الأثیر و تاریخ کبیر جامع التواریخ رشید الدین فضل الله (تا آنجا که راقم سطور توانسته تتبع نماید) اصلاً کلمه «منکبری» مذکور نیست و همه جا از ابن آخرین خوارزمیه «بسلطان جلال الدین» فقط تعبیر کرده اند لاغیر با آنکه ابن الأثیر خود معاصر وی بوده و تاریخ او ختم میشود بسنه ۶۳۸ یعنی بهمان سنه وفات سلطان جلال الدین، و رشید الدین نیز متقارب العصر با وی بوده و وسایلی که برای کسب اطلاعات و جمع اسناد بدست داشته برای کثیر کسی مبسر بوده است، و علت این تغافل را ظاهراً همان مشکوکیت قراءت نام وی باید فرض کرد و الاً محمل دیگر نمیتوان برای آن تصور نمود،^(۲)

اما کسانی که این کلمه را منکبری با ناء مثناة فوقیه خوانده اند عموماً این کلمه را مرکب از «مونکو» که بمعنوی بمعنی ابدی و جاوید است یعنی خدا و از «یرتی» ماضی از فعل یرمالک (یعنی دادن بترکی) گرفته اند پس معنی ترکیبی منکبری بنا برین «خدا داد» میشود،

(۱) لقب «هزار مرد» گویا از قدیم مابین ایرانیان معمول بوده است، رجوع کنید بکامل المبرّد طبع اسلامبول ص ۲۴۵: «فاطمه بنت عمر بن حفص هزار مرد»،
(۲) رجوع کنید بهج ۲ ص ۲۰۸-۲۰۹ ح ،

ص ۲۸۲-۲۸۴ سه عدد از مسکوکات سلطان جلال الدین را که در موزه دیوان هند India House محفوظ است شرح میدهد (مسکوکات شماره ۱۷، ۱۸، ۱۹، از ذیل Supplement مقاله مذکوره) و ما بین این سه مسکوک فقط سکه شماره ۱۷ که تماس گوید منحصر بفرد است حاوی نام و لقب سلطان جلال الدین است توأم با نام الناصر لدین الله خلیفه عباسی معاصر و آنرا تماس اینطور خوانده است:

الناصر لدین الله امیر المؤمنین

جلال الدنیا و الدین منکبرین بن السلطان

و چنانکه ملاحظه میشود تماس این کلمه را منکبرین بتقدیم یاء بر نون خوانده است نه بر عکس یعنی منکبرنی چنانکه مشهور است، و بدبختانه مؤلف عکس فتوگرافی این مسکوک را در ضمن عکسهای مسکوکاتی که در آخر این مقاله ملحق کرده است بدست نمیدهد تا درست معلوم شود که که آیا حقیقه نام وی در سکه «منکبرین» است یا آنکه تماس بخيال خود آنرا اینطور خوانده است، اما نقش دو مسکوک دیگر یعنی شماره ۱۸ و ۱۹ فقط اینست: «السلطان الأعظم جلال الدنیا و الدین» بدون اسم منکبرنی،

صاحب طبقات ناصری (طبع کلکته ص ۲۴۴) در ترجمه حال ملک کبیر خان ایاز معزّی معروف بهزار مرده از مالیک سلاطین شمسیه هندوستان گوید: - «چون سلطان سعید [شمس الدین التتمش] بلاد ملتان را در سنه خمس و عشرين و ستمایه در ضبط آورد شهر و حصار ملتان و قصبات اطراف و نواحی آنرا بملك عزّ الدین کبیر خان ایاز داد و او را بایالت آن خطّه نصب فرمود و او را بلقب کبیر خان منکبرنی^(۱) مشرف کرد و اگرچه در میان خلق ایاز هزار مرده گفتندی و لیکن کبیر خان منکبرنی^(۱) معروف شد»، و از این عبارت طبقات ناصری میتوان

(۱) کذا واضعاً فی غالب النسخ، و در متن مطبوع: منکبرنی، با نسخه بدلهای منکبرنی و منکیونی،

سنه ۹۷۱ نیز این کلمه را قطعاً منکبرنی با نون میخواند است و در وجه تسمیه آن گوید^(۱): «سلطان جلال الدین بن سلطان قطب الدین محمد چون خالی برینى داشت بمنکبرنى اشتهار یافت» یعنی چون مینگ بترکی بمعنی خال و بورون بمعنی بینی است، و این وجه تسمیه هرچند بنظر بعید و نماید چه ظاهراً منکبرنی نام اصلی سلطان جلال الدین بوده است نه لقب او ولی در هر صورت میرساند که مؤرخ مذکور این کلمه را منکبرنی با نون تلفظ میکرده است،

علاوه بر قرائن مذکوره بسیاری از مستشرقین اروپا نیز این کلمه را منکبرنی با نون خوانده اند، از جمله فاضل مأسوف علیه کاترمرز Quatremère در ترجمه حال عطاءمَلِك جوبنی مؤلف جهانگشای در «کنوز مشرقیه» (Mines de l'Orient) سنه ۱۸۰۹ ص ۲۲۰ آنرا منکبرنی Mankbernyp (کذا^(۱)) خوانده است و بدون شك حرف پ در آخر کلمه سهو مطبعی است، دیگر الیوت Elliot در تاریخ هند که بزبان انگلیسی تألیف نموده است^(۲) ج ۲ ص ۵۴۹ آنرا منکبرنی Mankburni خوانده است، دیگر فاضل مأسوف علیه ربو Rieu در فهرست نسخ فارسی موزه بریطانیه ج ۱ ص ۱۶۱: منکبرنی Mangburni دیگر راورتی Raverty در ترجمه طبقات ناصری بانگلیسی (فهرست اسماء الرجال ص ۵۱): منکبرنی Mang-Barni

ادوارد تھامس Edward Thomas سکه شناس انگلیسی مقاله بعنوان «مسکوکات ملوک غزنه» در روزنامه انجمن همیونی آسیائی سال ۱۸۴۸ ص ۲۶۷-۲۸۶ منتشر نموده است^(۳) و در آنجا در

(۱) تاریخ جهان آرا نسخه موزه بریطانیه Or. 141, f. 100b

(۲) Sir H. M. Elliot, *History of India*, London, 1867-1872, vol. II, p. 549.

(۳) Edward Thomas, *On the coins of the Kings of Ghazni*, Journal of the Royal Asiatic Society, 1848, pp. 267-386.

حدود سنه ۶۵۰-۶۵۸ یعنی بیست الی سی سال بعد از وفات سلطان جلال الدین (۶۲۸) تألیف شد و یک نسخه معتبر قدیمی از آن (نسخه آ) که در سنه ۶۸۹ استنساخ شد در کتابخانه ملی پاریس موجود و اساس طبع این کتاب است، این کلمه گویا فقط یک مرتبه در جهان‌نگشای بیش ذکر نشد (ج ۲ ص ۱۶۵ س ۱۹) و چنانکه در حاشیه آنجا متعرض شدیم در نسخه مذکوره این کلمه در کمال وضوح «منکبری» با نون بضبط فوق مسطور است،

ثالثاً در معجم البلدان یا قوت که در حدود سنه ۶۲۱-۶۲۴ یعنی در حیات سلطان جلال الدین تألیف شد دو مرتبه ظاهراً ذکری از این کلمه شده است یکی در ذیل «اذریجان» و دیگر در ذیل «تفلیس» و در هر دو موضع در طبع و وستفیلد «منکبری» با نون بضبط مذکور چاپ شده است با نسخه بدلهای منکری، منکرفی و غیره، و بدبختانه نسخه قدیمی از این کتاب در محل دسترس راقم سطور نیست،

رابعاً در طبقات ناصری که در سنه ۶۵۸ تألیف شد این کلمه بیشتر از ده مرتبه ذکر شده است و در اغلب نسخ قدیمه آن کتاب در لندن و پاریس که این جانب تتبع نموده همه جا «منکبری» با نون بضبط مذکور نوشته شده است،

خامساً در کتاب مسالك الأبصار فی ممالك الأمصار لابن فضل الله الدمشقی المتوفی سنه ۷۴۹ در ج ۲۲ از نسخه کتابخانه ملی پاریس^(۱) که ظاهراً در حیات مصنف استنساخ شده در ورق ۷۷ در کمال وضوح این کلمه «منکبری» با نون بضبط مذکور مسطور است،

سادساً قاضی احمد غفاری صاحب تاریخ جهان آرا مؤلف در

(۱) Arabe 2328.

فرض کرده‌اند، و اشاره به جمیع مواضعی که در آن ذکر ازین کلمه شد مورث اطناب و قلیل الفائدة است ولی نمونه را بذکر چند عدد از نسخ قدیمه موثوق بها در اینجا اکثفا میکنیم:

اولاً کتاب موسوم بسیره جلال الدین منکبری تألیف محمد بن احمد بن علی بن محمد النسوی منشی سلطان جلال الدین که در همه سفرها و غزوات در رکاب او حاضر بوده است، مؤلف این کتاب را در سنه ۶۴۹ یعنی یازده سال بعد از وفات سلطان جلال الدین (۶۲۸) تألیف نموده و یک نسخه نفیسی از آن که ظاهراً مختصر بفرد است و در سنه ۶۶۰ (یا ۶۶۷ بقرات هوداس) استنساخ شد در کتابخانه ملی پاریس محفوظ است^(۱)، کلمه منکبری در این نسخه پنج یا شش مرتبه ذکر شده است در صفحات ۲، ۴۶، ۷۷ (دو مرتبه)، ۴۴۵، از اصل نسخه پاریس^(۲) (مطابق صفحات ۲، ۴۵، ۵۵، ۲۴۷ از متن مطبوعی که مسبو هوداس Hondas در سنه ۱۸۹۱ از روی نسخه پاریس بطبع رسانیده است)، و در همه این مواضع در کمال صراحت و وضوح این کلمه «منکبری» با نون بضبط فوق نوشته شده است،

ثانیاً خود جهانگشای که مؤلف آن زمان سلطان جلال الدین را در اوایل عمر در یافته بوده و آباء و اجداد وی همه از ملازمان خوارزمشاهی بوده‌اند و جد وی شمس الدین محمد مستوفی دیوان سلطان جلال الدین بوده است (مقدمه مصحح ج ۱ ص ۱۰۳-۱۰۴ و نسوی ص ۱۹۵)، جهانگشای چنانکه در مقدمه مذکور شد در

(۱) بدین نشان 1899 Arabe

(۲) بعکس طریقه معموله در کتب نسخه خطی در این نسخه صفحات را عدد گذارده‌اند نه اوراق را اینست که ما در طی حواشی سابقه و آیه همه جا حواله بصفحات این نسخه داده‌ایم نه اوراق آن،

فهو كسب الأئذال وان لم تجد من المدح بدًّا فكُن كالمَلِك
المرادى حين مدح فجمع في المدح بين نفسه و بين المدوح فقال
احلثت رحلى في بنى نُعل * انّ الكرم للكرم محلّ

از اینجا معلوم میشود که این جمله مصرعی است از بیتی و نیز
آنکه صواب نسخّه ز است که مطابق محاضرات است،

ص ۱۴۸ س ۱، ۲، ۶، سدوستان، این کلمه در بعضی از کتب مسالك
و ممالك عرب مانند اصطخری ص ۱۷۲، ۱۷۵، ۱۷۹، و مقدسی
ص ۴۷۷، و ابن خردادبه ص ۵۶ «سدوسان» بدون تاء مسطور
است و ابو الفداء نیز در تقویم البلدان ص ۲۴۸ همین قسم ضبط
میکند: «سدوسان بفتح السّین و ضمّ الدّال المهملة و واو ثَمّ سَبین
مهملة ثانية مفتوحة و الف و نون مدینة غربیّ نهر مهران عن ابن
حوقل و هی خصبة کثیره الخیر حولها قرى و رستاق و هی جلیلة
ذات اسواق» ولی مخصوصاً در ابن حوقل که ابو الفدا از آن
نقل میکند (ص ۲۲۷، ۲۳۰، ۲۳۴ از طبع دخویه) همه جا
سدوستان مانند متن اینجا باضافه تاء دارد،

ضبط منکبرنی،

ص ۱۶۵ س ۱۹، منکبرنی، هم در ضبط این کلمه و هم در وجه تسمیه و
مفهوم آن اختلاف بسیار است، و تا کنون بنظر راقم سطور نرسیده
که جائی این کلمه را صراحةً ضبط کرده باشند ولی در اغلب نسخ
قدیمه فارسی و عربی که این جانب تتبع کرده است غالباً این
کلمه را در کمال وضوح منکبرنی (بیم و نون و کاف و باء موحد)
و راء مهمله و نون و در آخر باء آخر حروف) نوشته اند، و عمدتاً
اختلاف در حرف ماقبل آخر است که آیا نون است کما علیه
اغلب النسخ یا تاء مثناة فوقیه چنانکه بعضی از مستشرقین اروپا

حواشی و اضافات

ص ۱ س ۲، ابن فندق البیهقی، ترجمه حال او مبسوطاً در معجم الأدباء
 یاقوت (طبع مرگلیوث ج ۵ ص ۲۰۸ بعد) مسطور است،
 ص ۱۶ س ۱۷-۲۰، براین اسماء افزوده شود التون ابه (نسوی ص
 ۱۹۶، ۱۹۷) و طرت ابه (ایضاً، ص ۱۹۸)،

ص ۲۱ س ۱۰، طغانشاه، نسخ جهانگشای در این موضع هم «سلطانشاه»
 دارند بجای «طغانشاه» و ما قیاساً بدلایلی که در حاشیه آن صفحه
 مسطور است متن را «بطغانشاه» تصحیح کردیم بعد از آن در یک
 نسخه بسیار مصحح مضبوطی از جامع التواریخ (Suppl. pers. 1643, f. 134b)
 که در فهرست مطبوع کتابخانه ملی مذکور نیست) دید شد که در
 این موضع صریحاً «طغانشاه» دارد نه سلطانشاه معلوم شد حدس
 راقم سطور صائب بوده است،

ص ۲۰ س ۱۲، ابن بیت از ابو العلاء المعری است در خطاب باهل
 بغداد از قصیده که مطلعش اینست:

نَبِيٌّ مِنَ الْغُرَبَاءِ لَيْسَ عَلَى شَرْعٍ * يُخَبِّرُنَا أَنَّ الشُّعُوبَ إِلَى صَدْعٍ
 و این بیت در دیوان ابو العلاء (سِفْطُ الزَّيْنِد - Arabe 3110, f. 111a)

بدین طریق مسطور است:

فَيَسَّ الْبَدِيلُ الشَّامُ مِنْكُمْ وَ أَهْلُهُ * عَلَى أَنَّهُمْ قَوِيٌّ وَ بَيْنَهُمْ رَبِّي
 ص ۱۴۴ س ۱۵، اِنَّ الْكَرَامَ لِلْكَرِيمِ محلّ، در محاضرات راغب اصفهانی
 طبع جدید سنه ۱۳۲۶ ج ۱ ص ۲۷ مسطور است: - «قال
 معاوية لعبد الرحمن بن الحكم انك قد لهجت بالشعر فاياك والتشبيب
 بالنساء فتعز شريفة و الهجاء فتعجن كريها او تثير لثما و اياك و المدح

کسانی که او را دیده باشند و کردار او دانسته دانند که آنچه تقریر رفت از عادات او انموزجی است و وجیزی از وسطی و جُبی از منفصلی و مختصری از مطولی و یکی از هزار و اندکی از بسیار و عیاذاً بالله که مطالعان این مسودات که افعال او مشاهده نکرده باشند مقررراً بتجاوز حدی نسبت دهند و بشماتی که از دناآت و خساست منتج باشد موسوم کنند و قال النَّبِيُّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ الشَّهَانَةُ لَوْمٌ و اگر ازین ورطه کسی را خلاص امید بودی شمانت که هم از قبل لَوْم و ناکسی است لایق نیفتادی،

فَقُلْ لِلشَّامِتِينَ بِنَا آفِيقُوا * سَمَلَقَى الشَّامِتُونَ كَمَا لَقِينَا^(۱)

اما مرد موفق در هرچ نظر کند از ضمن آن فائده حاصل کند و ازین حالت تجربه تمام بردارد و بصالحات اعمال گراید و هرچ موجبات نقصان و ماده خسران او خواهد بود در دنیا و دین

تحرز و تصوّن از آن واجب داند تا در اولی

نیک نام و در عقبی راست کام

باشد ان شاء الله

تعالی

نو چنان زی چو^(۲) بمیری بری

نه چنان زی که بمیری برهند

(حکایت خط کاتب نسخه آ)

تمام شد مجلد دوم از تاریخ جهانگشای جوینی حامداً لله

تعالی و مصالیا علی نبیه محمد و آله

(۱) عزاه فی الحماة (شرح الحماة للتبریزی طبع بولاق ج ۳ ص ۱۱۱) الی الفرزدق، وفی الحماة البحتریة (طبع لیدن ص ۱۵۴) الی مالک بن عمرو الأسدی، وفی خزائن الأدب للأمام عبد القادر المغدادی الی ذی الأضبع العدوّانی، (۲) کذا فی آ، باقی نسخ: که،

دست نفال^(۱) مردمان پای بسته عزلت و انزوا بود اورا بر کشید و اِنَّ
الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ چون در پی او حالت او واقع شد^(۲)
هرکس از اهل عصر درین باب نظمی تلقیق داده اند، یکی راست از
آن طایفه

بَا لَهْفَ عَلٰی قُوْتٍ يَّمَالُ^(۳) الدِّينِ • كَانَتْ يَبْقَاةً مَعَالِي الدِّينِ
بِالْجَصِّ عَلٰی مَرْقَدِهِ قَدْ كَتَبُوا • هَذَا عَمَلُ الصَّدْرِ جَمَالِ الدِّينِ
و در تبریز شاعر یست اورا زجاجی^(۴) گویند این قطعه گفته است

ای مبارک قدم جمال علی • عالی گشت شادمان از تو
تا بطوش برفتی اندر پی • عاقبت هم نبرد جان از تو
می نباید برون زهیت تو • صاحباً صاحب الزمان از تو
بهریت برفت از تبریز • مدبراً خواجه جهان از تو
هیچ مخلوق از تو جان نبرد • گر گریزد باسماں از تو

و دیگری راست از اهل روزگار

لَقَدْ مَاتَ مِنْ اَحْيَا رُسُومًا ذَمِيمَةً • مِنَ الظُّلْمِ وَ اسْتَعَصَى عَلَى اللّٰهِ مَارِدًا
۱۰ اَنَا^(۵) نَعِي^(۶) حِينَ كَانَ نَعِي • عَلَى الْكَيْدِ الْحَرَمِيِّ اَرْمَقِ^(۷) بَارِدًا
فِيَا سَادَتِي عِشْتُمْ يَحْيٰى تَنَاشَدُوا • سَأَلْتُ بِرَيْدًا عَنْ خُرَاسَانَ وَارِدًا^(۸)

(۱) ج: نفاك، آ: هاك، (۲) یعنی چون پس از نصب جمال الدین شرف
الدین فوت شد، (۳) ب: مال، آج د: مال، ه: ز: جمال، - تصحیح قیاسی،
(۴) آ: رجاحی، ب: زجاجی، ه: زجاجی، د: حاجی، ج ندارد،
(۵) تصحیح قیاسی، - آج د ز: اناه، ه: اناه، ب: اناه، (۶) نعی بر وزن
فعل مرادف نعی است بر وزن ظی یعنی خبر مرگ کسی، (۷) کذا فی آج،
د: اوبرق، ب: ز: اریق، ه: اریق، - تصحیح این کلمه بهیچوجه میسر نند،
(۸) تضمین مصراع اول است از دو بیت مشهور که صاحب ابن عبّاد بعد از وفات
ابو بکر خوارزمی گفته است وها:

سَأَلْتُ بِرَيْدًا عَنْ خُرَاسَانَ وَارِدًا • أَمَاتَ خُوَارَزْمِيَّكُمْ فَيَلَّ لِي نَعَمٌ
فَقُلْتُ أَكْتَبُوا بِالْجَصِّ مِنْ قُوْتِ قَبْرِهِ • أَلَا لَعَنَ الرَّحْمَنُ مَنْ كَفَرَ النِّعَمَ

دانست که مقاومت با این خصم میسر نخواهد شد جمعی را بخواند و وصبت کرد و بامیر ارغون پیغام فرستاد که کار بجان رسید و از دست درمان در گذشت هر مصلحتی را که قاعده آن مهتد کرده‌ام و مالی را ^(۱) که پای آن بهر کس باز بسته ^(۱) اگر سر موئی از آن بگردد و نقصان بدان راه یابد اساس امور اختلال پذیرد و جماعتی را که کنگاج رفته است که از دست بگیرند بریشان نیز بهیچ نوع ایضا جایز ندارد، پیغام او هنوز بامیر ارغون نرسیده بود که او الی نار الله و سقره شتافته بود امیر ارغون تمامت اموال را که او تفریر کرده بود ترك کرد و محبوسان را از بند خلاص داد و کلی خلاقی مرگ او را راحتی شگرف دیدند و ذهاب ۱۰ بلای ایاب او را قدوم حسنات روزگار دانستند قال الله تعالی وَ مَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذَبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَ هَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ سبحان الله بخلق ما بشاء بقدرته از يك موضع شخصی را مثل این مذکور در وجود آرد و نشانه لعین بندگان کند و دیگری را مثل صاحب بلواج محمود قبله آمال ^(۲) و مقاصد آفریدگان گرداند قوی را بدان بلا مبتلی گرداند و ۱۵ جمعی را بدین نعمت منت نهد،

قَدْ يَبْعُدُ الشَّيْءُ مِنْ شَيْءٍ بِشَابِهِهِ * إِنَّ السَّمَاءَ تَظِيرُ الْمَاءَ فِي الزَّرَقِ ^(۳) و در آن وقت که آن شئی در تبریز بود جمال الدین علی نفرشی که یکبست از اکابر عراق که جمعی معارضان او سبب حسد یا از روی حقیقت او را بشامت قدم موسوم کرده‌اند بدو متصل شد و در افعال و اعمال او ۲۰ معاون گشت و سبب تعاون و نظاهر او بر اثم و عدوان بعدما که از

(۱-۱) کذا فی آ، ب ج ه: که با هر کس پای باز بسته، د: که بهر کس باز بسته، ز: که بر هر کس باز داشته، (۲) آ: امان، (۳) عزاه الثعالی فی القم الأول من تسمیة الیتیمه فی محاسن اهل الشام و الجزیره (ورق ۵۰۷a من نسخه باریس) الی ابی الضیاء المحمّدی و فی القم الثانی فی محاسن اهل العراق (ورق ۵۲۱b) الی ابی الرّماح النّصیبی، و آورد فی کلا الموصعین «اللون» مکان «الزرق»،

چون باستو^(۱) رسید بنزدیک مشهد نزول کرد خادم آن مشهد بنزدیک
امیر ارغون رفت اورا صدقه فرمود و جهت عمارت و زراعت دراز
دنبال^(۲) پروانه^(۳) چون پروانه بدین چیز بی خبر از کار و غافل از
آفریدگار رسید فرمود تا خادم را مشتی چند بر بناگوش نیکو بر کار کردند
چنانکه مدهوش بیفتاد و یکباره بی خبر یکماه از نوروز گذشته بود چهار
پایان را در غلها سرگشاده کرد، تا بحد طوس رسید رنجوری که مبدأ آن
از تبریز بود زیادت شد و او بتکلف خویشتن را بر پای داشت،

و تَجَلَّيْ لَ لِلشَّائِئِينَ اُرِيَهُمْ * اِنِّي لَوَيْبُ الدَّهْرِ لَا اَنْضَعُضَعُ^(۴)

و ملك الموت دندان اجل تیز کرده بزبان قضا می گفت که

۱۰. وَ اِذَا اَلْهِنِيَّةُ اَنْشَبَتْ اَطْفَارَهَا * اَلْفَيْتَ كُلَّ تَيْبَةٍ لَا تَنْفَعُ^(۵)

تا عاقبت قوت نفس ساقط شد و دست علت قوتی از پای در آمد سر
بر بالین نهاد و بچشم راست اعمی شد

خوردی چو پیاله خون بی جرمان^(۶) * آمد که آن کاسه گردانی^(۷)

و باز آنک پهلوی بر بستر و فراش مرگ داشت پنبه غفلت از گوش بر
نمی کشید و شکم حرص سیر نمی گشت و دایم دهان گشاده و زبان بکام باز
نهاد که فلان چندان و بهمان چندین بدهد و همچنین نوبت بمنعلقان
و خواص او رسید و آهنگ مکسوبات جفت خود کرد و برو نیز ده
هزار دینار^(۸) حکم چون رنج برو مستولی گشت چنانکه اطبا از معالجه
۱۱. آن عاجز شدند و او نیز در اندرون صولات ملك الموت بشناخت و

(۱) کذا فی آدّه ز، ب باصلاح جدید: باسنور، ج: بایورد، - رجوع بیاقت

در «اُسْتُو»، (۲) دراز دنبال یعنی گاو و گاومیش است (برهان)،

(۳) ب (تبصیح جدید): پروانه داد، (۴) البیتان من قصیده مشهوره لابی

ذوب الهذلی برئی بها اولاده، انظر خزانه الأدب لعبد القادر البغدادی طبع بولاق

ج ۱ ص ۲۰۲، و شرح شواهد المغنی للسیوطی طبع مصر ص ۹۲، (۵): بی جرمان را،

ز: مردم نفسی، (۶) ز: کاسه گردان کردی، (۷) ج: درم،

بستند پای برگرفت تا بری رسید شیوه مذمومه را که در اموال مسلمانان
 f. 130b خاصیت محموده داشت^(۱) التزام کرد عورات را سافرات الوجوه و رجال را
 حافیات^(۲) الارجل از خانها بیرون می آورد و مال می گرفت و از مواضع
 دیگر چون اصفهان و قم و کاشان و همدان و غیر آن محصلان باز رسیدند
 ° و وجوهات آوردند فرمود تا در مسجد جامع جمع کردند و چهار پای
 در اندرون مسجد راندند روز حرکت پوشش تمام نبود فرشهای مسجد
 بنفس خود بر سر بایستاد تا پوشش بارها کردند، و از آنجا کوچ کرد و
 در مقدمه کس فرستاد و مالی بر ارباب دامغان حکم کرد بیش از طاقت
 ایشان محصلان چون آنجا رسیدند زنان و مردان را بسینه و پای می آویختند
 ۱۰ تا کار بجز و اضطراب رسید بملاحه توسل جستند و دامغان بدیشان
 دادند و ملاحه بدامغان آمدند و جمعی را بکشتند و اکثر آن را بقلعه
 گرد کوه بردند و آب بر حصار بستند و باره آنرا با کوجه یکسان کردند
 و غله بکشتند و همچنین دبه و خانهارا ویران کرد، و آمل و استراباد و
 کبود جامه هم برین منوال بود، و محمود شاه را بتحصیل اسفراین و جوین
 ۱۵ و جاجرم و جوربد^(۳) و آنچه نعلی بملک نظام الدین داشت فرستاد از راه
 تعصب اهل شیعه با ارباب سنت و جماعت و مکاشفتی که او را از قدیم
 باز با امرای اسفراین بود آتش ظلم چنان افروخت که حجاج آن نوع
 هرگز نکرده بود و بیشتر مردمان را از افلاس بر خاک سیاه نشانند و آب
 روی اکثر ایشان بریخت و کس بایبورد فرستاد تا ملک اختیار الدین را
 ۲۰ بگرفتند و با او خود بر سری^(۴) قصد سر داشت تا بمال خود چه رسد،

(۱) یعنی خاصیت مسهل داشت، و محموده مقبوض است که داروی مسهل است
 معروف، (۲) کذا فی آب ج د ز، ه: حافیه، و ظاهر نسخه ه است و بهتر از
 آن «حفاة» است، و حافیات در صفت رجال در هر صورت خطاست، (۳) آ:
 جوربد، ب: حوربد، ز: حوربد، ج: جوربد، د: خورند، - رجوع بیاقت،
 (۴) کذا فی آج ه ز (بر سری؟) ب تصحیح جدید: بر ملا، د ندارد،

آن بود^(۱) که اولاد خود را در بند رهن می کردند و قوی خود می فروختند شخصی بود که در حالت نزع محقری بدو حوالت رفته بود چون جان تسلیم کرد و تجهیز او کردند محصل بمطالبه مال باز آمد چیزی دیگر نبود کفن او بستند و متوفی را همچنان بگذاشتند فوجی از ضعفا و مساکین از غایت عجز و بیچارگی که چاره دیگر ندیدند روی بصومعه شیخ الاسلام زبده الأنام جمال الملة و الدین المحلی^(۲) من الله تعالى علی كافة المسلمين بامتداد ظله نهادند بر امید آنک این شقی را پندی دهد بعد از تفکر اشارت کرد و بر لفظ مبارک براند که ظلمات ظلم پیش دل ظلمانی او که عبارت از آن فیهی کائنات حجارة أو أشد قسوة است حجابی گشته است و انوار سعادت و ایمان از آنجا منقطع شد نصیحت را در آن چندان اثر نتواند^(۳) بود که باران را بر سنگ خاره اما دل فارغ باید داشت که تیر اندازان سحرگاهی از شست دعا ناوکی بر هدف حیوة او زده اند که زخم آن ظاهر نیست،

إِذَا كَانَ نَبْضُ السَّهْمِ مِنْ بَاطِنِ الْحَشَا * فَكَيْفَ نَجُنُ الْمَرْءَ مِنْهُ دُرُوعُ^(۴)
اما تا من نیز درین واقعه باشم موافقت نموده باشم و درین ظلم شریک گشته از ادراری که سال بسال از دیوان عزیز لا زال عزیزا می رسد پنج دینار باقیست و بیرون از آن از حطام دنیا در اندرون و بیرون خانه چیزی ذخیره نماند^(۵) فرمود تا بدیشان دادند، چون هرچ دست داد

(۱) ب ج د ه ز: بودند، (۲) د: الحلی، ج: الحلی (!)، (۳) ب (باصلاح جدید): ه: تواند، (۴) من ابیات لأبی الغوث بن نحریر المینی (المینی؟) یصف المحمی اوردها التعلالی فی القسم الثانی من تمهة التیبة فی محاسن اشعار اهل العراق، وقبله وَحَمَى حَمَّتِي النَّوْمَ حَتَّى كَانَمَا * شُقُوقُ جُفُونِي فِي الصَّفَا صُدُوعُ تَهْبُ شِتَاءُ * ثُمَّ تَغَيَّبُ صَائِغًا * أَمَا لِيْنِيكَ الْمُنْكَرَاتِ رَيْحُ أَدِيرُ عَنْهَا بِأَحْسَابَا تَعْلَلًا * وَكَيْسَ لَهَا عَمَّا تُرِيدُ رُجُوعُ
إِذَا كَانَ نَبْضُ السَّهْمِ الْبَيْت، (۵) ه: افزوده: شمارا بدم تا تخفینی در مون شما باشد،

گشتندی امیر ارغون فرمودی تا از خزانه خاصه او آن مقدار را که مواخذ
می کردند بدادندی و در شهر نفیر عورات و زفیر ایتم و نضرع مصلحان
f. 130a و ناله مفسدان و استغاثت مظلومان و نفرین درویشان بآسمان می رسید
در هر گوشه شکنجه و در هر خانه بیگانه و در هر منزلی موگلی نه خوف
خالق و ازع نه ملامت و شرم از خلائق رادع و درین حالت سید
مجتبی راست نغمه الله بر حتمه

زنهار بنام و ننگ باید کوشید * وین بار بنام و ننگ باید کوشید
زنهار نمی دهند و زر میخواهند * ناچار بنام و ننگ باید کوشید^(۱)

چون صحن تبریز پاک برفت از آنجا بشهر قزوین رفت که شهر موحدان
۱۰ و ثغر اسلام است وصول او در ماه رمضان سنه اثنین و اربعین و
ستماه بود در کوشک ملک نزول کرد اکابر و معارف را حاضر کردند
و مستی^(۲) بر هر کس مالی تعیین کرد ایشان را بر بام کوشک باز داشت
بی زاد و آب و بوقت افطار بیرون نگذاشت و رخصت آنک بنزدیک
ایشان طعمای برند نداد و محله محله را جدا جدا محصلان نامزد کرد و
۱۵ طایفه دونان را که جهت دونان صد کس را بر آتش نهند بریشان
گماشت تا آب روی هر صاحب مروقی بر خاک مذلت ریخت و عرض و
مال را بر باد داد و تکلیف ما لایطاق را بر صغیر و کبیر ایشان بتقدیم
می رسانید از عقوبت شکنجه و مثله ناله و نضرع مسکینان^(۳) و آه دود
آسای خلقان^(۴) بآسمان می رسید نه برادر غم برادر می توانست خورد اگر چه
۲۰ بر آذرش می دید و نه پدر کار پسر را می توانست ساخت نه خویش فرا
خویش می رسید و گر همه خویش می ریختند بوم یفر الهمره من آخیه و اومه و
آیه در آن چند روز که او آنجا مقام داشت مشاهده می رفت و چند کس

(۱) این رباعی در سخافت و بشاعت نظیر ندارد، (۲) رجوع بص ۲۷۴ ح ۶،

(۳-۴) کذا فی بده، آ: و آه درویشان و خلقان، ز: و آه و دود ابنای

خلق، ج: و آه درویشان،

ولایتی تعیین کرد و خلاصهٔ مکتوبات بر آن مشتمل که هیچ کس^(۱) میل و محابا نکند^(۲) و وجوه از متمول مستظهر خواهند چه زری باید زرنه حساب و دفتر لاجرم از هر کس که چیزی داشت آنچه در امکان و آمد حاصل کردند و او بنفس خود در تبریز بایستاد و مصلحت آن پیش گرفت و مالی بر مسلمانان بیش از قوت و طاقت ایشان مستی^(۳) بر شریف و ضعیف و رئیس و مرووس و متمول و مفلس و مصلح و مفسد و شیخ و جوان حکم کرد و جمعی از بی دینان دون بر سر هریک موکل گماشت تا سران سرآهرا در پای خواری می آوردند و جمعی از عباد الله الصالحین که بیگانگان دین از مؤن و عوارضات ایشان را معاف و مسلم داشته اند و بنظر احترام و اکرام می نگرند بر سیل نصیحت و تنبیه اورا وعظی گفتند و ارباب شهر را عموماً و خویش را خصوصاً از تحککات نظری^(۴) خواستند باز آنک مورد ایشان را با اذلال و اهانت تلقی کرد و سخن حق بگوش کر مادر زاد استماع نمود

تَلَقَّاهُمْ بِوَجْهِهِ مُكْفَهَرٍ * كَأَنَّ عَلَيْهِ آرْزَاقَ الْعِبَادِ^(۵)

۱۰ آنچه بر ایشان حکم کرده بود مضاعف کرد و بر آن اصرار نمود قال الله تبارک و تعالی حکایه عن نوح علیه السلام وَ إِنِّي كَلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِيَنْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَ اسْتَفْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَ أَصْرُوا وَ اسْتَكْبَرُوا اسْتَكْبَارًا و بسیار آن بود که جمعی از بیوه زنان و یتای که در شرع یزدانی بریشان حرجی نیست و در یاسای چنگر خانی تکلیفی نه بالتماس نظری^(۶) نزدیک او آمدندی زبان بنحش و شتم بگشادی و راه مواصاة^(۷) و مسامحت بسته کردی و دست رد بر پیشانی هریک نهادی تا خائباً خاسراً باز

(۱) ب (باصلاح جدید) د: هیچ کس را، (۲) ب د ه: نکند، (۳) رجوع بص ۲۷۴ ح ۶، (۴) النَّظَرُ الْأَحْسَانُ وَ الرَّحْمَةُ وَ الْعَطْفُ (اللِّسَانُ)، (۵) عزاء فی الحماة الی امرأة بدون نسبه قائلنها، و فيها «تَلَقَّاهُ» مکان تَلَقَّاهُمْ، انظر شرح الحماة للتبریزی طبع بولاق ج ۴ ص ۵۷، (۶) آ: مواصاة،

نزدیکترست چه اگر او ازین سخن خلاص یابد تو مرد میدان او نیستی چون از آنجا روان شدند و نزدیک توراکینا خاتون رسید بواسطه کینه قدیم که با او در سینه داشت کار او را مهمل ماند و مصالح او مختل گذاشت و با امیر ارغون عنایتی بی شمار و اهتمام بسیار داشت^(۱) کار او^{f. 129b} بواسطه امیر ارغون ساخته شد و مثال ستد و چهار هزار بالش زر تقریر کرد که بقایای خراسان و مازندران است و تحصیل آنرا متقبل شد و بدین سبب در خدمت امیر ارغون بازگشت و چون بخراسان رسید تمامت مصالح پیش گرفت،

غَلَبَ الزَّمَانُ رِجْلَهُ فَمَسَا بِهِ * وَكَبَا الزَّمَانُ لَوَجْهِهِ وَالْكُلَّكِلِ^(۲)

۱۰ و امیر ارغون نیز مهملات با او گذاشت چون بدهستان رسید از طرف بانو بطلب او آمدند بواسطه اهتمام و اعتبار امیر ارغون و علت قبول بقایا از آن ورطه نیز بعدما که چند گاه او را یارغو کردند چون خصمی در مقابل نبود خلاص یافت، در آن وقت که او باز رسید امیر ارغون بتبریز رسید بود او نیز عنان باز نکشید تا بخدمت او پیوست و تا ۱۰ کورکوز در ربه حیاة باقی بود بر زیادتی اقدام نمی توانست کرد چون خبر واقعه او بشنید آنچه همت بلید^(۳) و طویت پلید^(۴) او اقتضای آن می نمود و جبلت او بر آن مجبول بود و نهاد او بر آن مشمول از اثرات نوابر ظلم و هيجان غدر ابتدا کرد ع، وَكُلُّ إِنَاءٍ بِالَّذِي فِيهِ يَرُسَخُ، قبول مالی را که ملتزم شده بود و عشر عشر آن بوجه معامله بر هیچ موضعی باقی ۲۰ نماند بمصادره و مطالبه آغاز نهاد و محصلان بتمامت ممالك مسقی^(۵) بر هر

(۱) یعنی توراکینا خاتون، (۲) یعنی کار شرف الدین، (۳) من آیات لابی محمد الزیدی مذکوره فی الحماسة، انظر شرح الحماسة للخطیب التبریزی طبع بولاق ج ۴ ص ۵۷، (۴) کذا فی هـ ز، آ: تلید، ب: بلید، ج: بلید، د: پلید، (۵) کذا فی هـ، آ: ب: تلید، ز: تلید، ج: د ندارند، (۶) گویا مراد از مسقی مال مقرر یا مالیات اجباری و نحو ذلك باید باشد و بعد ازین مکرر این کلمه را در همین معنی استعمال خواهد کرد،

اتمام آن خبر خبر وصول الپجیان برسید کورکوز التزام احتیاط را شخصی بسبزواری فرستاد تا مصلحت او در توقف دارند و تعجیل نکنند و فی التأخیر آفات و عن علی علیه السلام عَرَفْتُ رَبِّي بِفَتْحِ الْعَزَائِمِ وَ نَقْضِ آلِهِمْ، محمود شاه سبزواری دانست که مزاج جهان موافق اندیشه او گشته است و تیغ خلاف از نیام زمان کشیده و خفتگان فتنها بیدار شده و بچگان ایام از مادر امان بیزار گشته اعزاز او آغاز نهاد و اکرام او التزام کرد تا چون الپجیان رسیدند و کورکوز را برگرفت باستحضار او الپجی فرستادند و او را بیاورد هنوز باز نرسیده بود که دست بظلم و عدوان گشاده کرد و قصد سراپا^(۱) و جور بر رعایا پیش گرفت، عادة نرضعت^(۲) بروحها تنزعت^(۳)، و عهد و موثقی را که در ایام خلوت و لبالی محنت با حضرت عزت و جلالت بسته بود نقض کرد قال الله تعالی فَمَنْ نَكَتَ فَإِنَّهَا يَنْكُتُ عَلَى نَفْسِهِ آنچه در وقت گنجید و توانست از مصادره و مطالبه بجای آورد و در مصاحبت الپجیان متوجه حضرت گشت چون باردوی الغ ایف^(۴) رسید خواست تا در یارغو با کورکوز سخنی گوید و مجادله زند چنان کعبتین او را باز مالید که زفانش در ششدر کلالت و روانش در حجاب دهشت و خجالت ماند از امرا یکی روی بدو نهاد و گفت که کورکوز را سبب زلتی و عثرتی که ازو روایت کرده اند این حادثه پیش آمد نه بکفایت تو درین واقعه افتاد اعتذار بحال تو از نقار بصلاح کار

(۱) گویا مقصود مصنف از این کلمه سرّاء است جمع سرّی یعنی نجبا و اشراف قوم ولی استعمال سراپا در این معنی درست نیست چه سراپا جمع سرّیه است بمعنی زن نجبیه و شریفه یا بمعنی دسته از لشکر، (۲) گویا این عبارت از امثال مسخذه ملحونه مولدین است و ترضع از باب تغل در لغت ظاهرآ نیامده است و همچنین تنزع بمعنی گذدن یا کهن شدن که در اینجا مقصود است مسموع نیست بلکه تنزع بمعنی آرزو کردن و کنبدن میل انسان است بسوی چیزی، و بنا برین معلوم نیست ترضعت و تنزعت در این مثل مصنوعی بصیغه معلوم است یا مجهول، (۳) آ: الغ ایف، ب: الغ ایف، ج: ندارد،

کورکوز رفتند کسی بدو التفات نمی نمود و او يك سواره كآحاد الناس اختلافی و شد آمدی می کرد و ترددی می نمود،

إِنَّ الْوَزِيرَ هُوَ الَّذِي * يُنْسِي ^(۱) وَزِيرًا عِنْدَ عَزَلِهِ
إِنْ غَابَ سُلْطَانُ الْوَلَا * يَةِ عَادَ فِي سُلْطَانِ فَضْلِهِ

f. 129a تا چون بطوس رسیدند کورکوز با ارکان حضرت در وقت مقام اردو

تقریر کرده بود که او را موقوف کنند و تقصص اجرام او بجای آرند او را گرفت و دو شاخ نهاد بعد از اقرار و اعتراف او باعلام آن ایلیی بحضرت روان کرد چون بپایان راه رسید حالت حادثه قآن واقع گشته بود و راهها بسته و درهای فساد گشاده ایلیی هم از راه باز گشت و با نزدیک کورکوز آمد شرف الدین را بر قرار محبوس می داشتند و هر یکجندی بملکی می سپرد

و در آن وقت که او را بند نهادند و بولهب وار در بند بلا و عذاب افتاد حمالة المحطب یعنی جفت او بانهای حال او ایلییان بحضرت پادشاه زادگان فرستاد بعضی را در راه بگرفتند و بمقصد نرسیدند از آنجهلت يك کس بحضرت الخ ایف ^(۲) رسید و اتفاق چنان افتاد که در آن حالت ^(۳) باستحضار کورکوز جمعی را از امر نام زد فرموده بودند مصلحت

او نیز بدان ایلییان فرمودند چون بطوس رسیدند و در آن حالت ^(۴) او را بمحمود ^(۵) شاه سبزوار سپرده بودند که بقلّت عقل و کثرت جهل و عدم التفات باولامر و نواهی بزدان و اقدام بر منکرات از اباحت اموال و دمای مسلمانان مشار الیه بود تا او را از دست بردارد تا اگر وقتی دشمنی سخنی گوید پای او گیرند بيك تیر دو نخجیر گرفته باشند و بيك ندیر دو شریر از میان برداشته اما چون سیلاب محنت اهالی خراسان نگذشته بود و از شراب بلا در کأس ایشان جرعه باقی مانده پیش از

(۱) بَ: ز: می، و هو محمل ایضاً، (۲) آ: الخ ایف، ب: الخ ام، ه: ز:

الخ اف، ج: ندارد، (۳-۴) این جمله از آ ساقط است، (۵) د: بچال الدین محمود،

از آن قوم يك كس دفتری را كه آن دو روی بخط ژنده كه ربه مگس را مانستی [ساخته بود] بكوركوز داد گمان حقیقت و شك بی شبهت شد كه اثار آن اكثر آن فتنها بتلفین آن لعین و تفریر آن شریر و گفتار آن گفتار بودست صورت حال از زبان امیر جینقای^(۱) چون بسمع پادشاه عادل و شهنشاه عاقل قآن رسید فرمود كه شكل و صورت او از خبت و فساد باطل مخبرست اگر ملازم كوركوز باشد سر او را از منهج صواب مخرف كند و بواسطه تحرمز و مكیدت او امور مالکی كه بكوركوز مفوض شدست از قاعده راستی منصرف شود او را بطرفی می باید فرستاد تا بمصلح و مهمات خراسان اختلال راه نیابد شرف الدین چون بر احوال واقف شد و از انتقام كوركوز خائف بخلف ازو و توقف در اردو خوشدل و شادمانه شد جمعی كركوز را محرض گشتند كه شرف الدین دشمن ضعیف است كه بزرگان در همه اوقات در تدارك كار ایشان پیش از آنك فرصت فایب شود و ندامت دستگیر نیابد مبالغت داشته اند و در آن مصلحت اهل و امهال از كمال عقل و دور اندیشی بعید و بدیع دانسته و عالم كون و ۱۰ فساد از غیر و حوادث خالی نه اگر او درین حدود بماند نباید وقتی رخنه و ثلمه یابد و انتهاز فرصتی جوید كه ماده فتنه و تشویش گردد و كوركوز می گفت او ماری است كه از سله جسته است هر كه بگردد او را ست دَعِ الشَّرَّ يَعْزُزْ اَمَّا اَنْ جَمَاعَتِ حَزَمِ و احتیاطا بر آن سخن اصرار می نمودند تا كوركوز نیز سخن ایشان قبول كرد و بعَلَّتْ اَنكَ ۲۰ محاسبات خراسان و مازندران مفروغ نیست نباید متصرفان و عمال وقت استخراج اموال سبب غیبت او چیزی بدو حواله كنند و مال دیوان پای مال شود اجازت مراجعت او خواستند و آن ظالم بی مثال را بی یزلیغ بحكم فرمان باز گردانید و با او اظهار سخط و غضب نمی نمود تا چون از جیون بگذشت امرا و ملوك و اكابر خراسان و عراق باستقبال

(۱) آ: جینقای، ب: حنقای، ز: جسقای، ه: جفتای، ج: حسای، د: ندارد،

أَصْبَحَ وَجْهُ الزَّيْمَانِ مُنْقَلِبًا * وَصَارَ وَجْهًا قَفَاءَ يَا عَجَبًا
إِسْتَأْخَرَ الرَّأْسُ عَنْ مَرَاتِبِهِ * وَصَارَ مِنْ بَعْدِ عِزِّهِ ذَنْبًا
وَأُسْرِجَ الْعَيْزُ بَعْدَ ذِلَّتِهِ * سَرَجَ نُجُورٍ مُكَلَّلًا ذَهَبًا
كَمْ مِنْ دَرْعِي وَنَسْلِي فَاسِقَةٍ * لَا يَدْعِي أَكْرَمَ التَّرِجَالِ أَبَا
قَدْ رَأَاهُ الدَّهْرُ وَاسْتَقَامَ لَهُ * فَانْكَسَبَ أَلْمَالُ وَادَّعَى الْحَسَبَا

و با هر ولایتی که مال قرار نهاده‌اند یا مالی رسیدی بخطی که بقالان نویسند بر آن ترتیب بر کاغذ پارها ثبت می‌کردی تا بوقتی که جمعی از اکابر خراسان وضع دفاتر و محاسبات کردند و برین سیاق تا بوقتی که جتخور گذشته شد و نوسال قائم مقام او این طاعی بمحضرت بانورفت ۱۰ و بر امضای مصلحتی که بدان موسوم بود برلیغ ستد و بدان مهم مشغول شد تا چون نوبت بکورکوز رسید بقرار بهمان کار منصوب و بدان مصلحت منسوب بود و چون کورکوز از ده‌ا و کفاه مشارالیه بود شرف الدین را با او مجال آن نبود که حکمی کند و بی اشارت و امر او دی زند و بر کسی ظلی کند و بنا واجب بر ضعیفی حملی اندازد پسر جتخور ۱۵ ادکو تیمور را بر اختیار منصب پدر تخریض می‌نمود و در خفیه منبیهان بجانب او متواری داشت و تفریرات کورکوز می‌نوشت و نهال خلاف را در دل او می‌کاشت و بظاهر با کورکوز دم موافقت می‌زد و در عداوت با ادکو f. 128b تیمور مطابقت می‌کرد یا زن زن باید بود یا مرد مرد و سوسه او در دل ادکو تیمور جای گرفت تا ایلچی بنعریف احوال کورکوز بمحضرت قان فرستاد و از حضرت پادشاه جهان امیر ارغون را با جمعی نوکران بتفحص احوال و استخراج اموال نامزد کردند چون بخراسان رسیدند بر قرار شیوه نفاق می‌سپرد و در موافقت کورکوز بصورت ملازمت می‌نمود چون بمحضرت رسیدند بر قاعه پیشین ملازم کورکوز بود و منتهی و معلم ادکو تیمور چون در باب کورکوز عاطفت و مرحمت قان مبذول گشت و معاندان مخدول شدند و جماعتی از یاران ادکو تیمور را ضرب المخشی نیکو بجای آوردند

و کار خراسان در طبطاب و اضطراب بود و نوایر فتنها و تشویشها در
 التهاب و اگرچه از مرور لشکرها پای مال بود اما اهالی آن مستأصل کلی
 نگشته بودند سبب آنک ناحیتی یا دیهی که ایل شدی بمجرد اندک علوفه^{f. 128a}
 و ده گز کرباس غایت یا صد گز بنسبت هر موضعی راضی گشتندی و
 دست تعرض کشید کردند و دیهی را که بحرب و قتال بگشادندی ظاهر
 آنچ یافتندی از چهار پاپان و اقمشه ببردندی و جماعتی را که باقی مانده
 شمشیر بودی^(۱) بمطالبه و مثله زحمتی نرسانیدندی و مغول را در ابتدا بزر
 و جواهر التفاتی نبود چون جتیمور متمکن شد این بزرگ اظهار کفایت را
 مال در دلهای ایشان شیرین کرد چون ابلیس که از زهرات دنیا در
 ۱۰ دلهای محبتی انداخته است و سر مایه همه بلائی ساخته بهر کجا که رسیدی و
 گذر ایشان بودی جماعتی که ایل شدند مالی بر اهل آن حکم کردی
 و موضعی که بیأس و قتال بگرفتندی اهالی آنرا بشکجه عقوبت می کردند
 تا آنچ داشتی بدادی^(۲) و باخر زنده نگذاشتندی و جماعتی را که بریشان
 ابقائی در حساب بودی جانهارا بزر باز خریدندی و درین دوران عزت
 ۱۰ مردم از آنست که اکثر ایشان جان بزر خریده اند و هلم جزا تا بوقتی که
 خراسان و مازندران در زیر سنگهای بلای این آسیای گردان نرم گردن
 شدند و در زیر اقدام قضا چون خاک فرو تن و کار آن حدود باصالت
 بر جتیمور مقرر شد و مواد مشوشات زایل گشت و فتنه فتنان مستدفع
 شد این فاسق مذکور را که بعد از فقر و فاقه صاحب جمل و نافه گشته
 ۲۰ بود و از خون دل بتای و ارامل با بهره کامل شده قال الله تعالی یَوْمَ
 یُجْعَلُ عَلَیْهَا فِی نَارِ جَهَنَّمَ فُتُکُوْی بِهَا جِبَاهُهُمْ سبب قدمت خدمت و اختفا
 و نواری اصحاب کفایت باسم الخ بتیکچی موسوم کردند و دیده فضل و
 معالی خونا به می بارید و این اشارت می راند که،

(۱) ب ج ه ز: بودندی، (۲) ب ج: داشتندی بدادندی، د: داشتند بدادندی،

خَفْتُ أَنْ يُعْرِضَ عَنِّي * فَإِذَا الْأَعْرَاضُ عَنِّي

تا بوقت آنکه از حضرت فرمان رسید که جتمور با لشکر خوارزم بخراسان رود و آن بلاد را در موافقت خدمت جورماغون مستخلص کند جتمور نویسندخواست هیچ معروفی رغبت آن سفر نمود از دو وجه یکی آنکه قصد تخریب بلاد اسلام بود و دوم آنکه اعتماد کلی نبود که آخر کار چگونه خواهد نشست ملک خوارزم شرف الدین را الزام کرد و بتکلیف در خدمت او روان،

أَوْجَهُ الْهَرْدِ مُضِيَّةً * وَثَنَابَاهُمْ شَهِيَّةً

وَلَهُمْ دَلٌّ وَغَنَجٌ * وَشَفَاعَاتُ قَوِيَّةً

فَإِذَا الشَّعْرُ بَدَأَ فِي * صَفْحَةِ الْوَجْهِ الْوُضِيَّةِ

فَرَّقَ الْإِلْفَ عَنِ الْإِلْفِ كَتَفَرَّقِ الْمَنِيَّةِ (۱)

ای کرده بدست خار گلزار گرو * چون خار بر آمدت برو خار درو
وفتی بودی که گفتم ای خوب بیا * اکنون همی گویم ای زشت برو
و یک دراز گوش يك چشم بدو دادند دجال وار چون بر آن سوار شد
۱۰ رَكِبَ زُنْبُورٌ عَفْرَبًا إِلَى جُحْرِ حِقَّةٍ و با صد هزار بی نوائی پای در راه نهاد،
ازین مفلوجکی زین دود گندی * ازین مجهولکی بی دودمانی

نه اندر هیچ شهرش آشنائی * نه اندر هیچ جایش خانمانی
و چون یکجندی ملازمت او نمود و زبان ترکی بیاموخت و بیرون او
مترجمی نه فرا پیش کار افتاد،

إِذَا مَا الْأُمُورُ اضْطَرَّتْ أَعْتَلَى * سَفِيَّةٌ بِضَامٍ أَعْلَى بِأَعْتَلَاءِ

كَذَاكَ إِذَا أَلْمَاءٌ حَرَّكَتَهُ * طِفًّا عَكَزَ رَاسِبٌ فِي إِيْنَانِهِ (۲)

(۱) لأبي محمد طاهر بن الحسين بن يحيى الخزومي البصريّ اوردها التعلالي في القسم الأول من تنمة الينيمة في محاسن اهل الشام والجزيرة وفيها «صفحة الحد النقية» مكان المصراع السادس (نسخة باريس ورق ۵۰۵)، لأبي القاسم الحسين بن علي الوزير المغربي عزاهما اليه التعلالي في القسم الأول من تنمة الينيمة (نسخة باريس ورق ۵۰۶)،

چون از سنّ رضاع بگذشت و مجدّ رضاع رسید از اعتدال هوا و لطافت
 ماه خلقتی لطیف و منظری ظریف حاصل داشت موئی رسیده تا ازارگاه^(۱)
 و روئی شکنجه^(۲) بازار ماه، دندانان مانند دُر درفشان، و دهانی شبه پسته
 خندان، و خلقی از عشق او گریان،

عَلَى وَجْهِهِ مَسْحَةٌ مِنْ مَّلَاحِفٍ * وَتَحَبَّتْ أَلْيَابُ الْخِزْيُ لَوْ كَانَ بَادِيَاً^(۳)
 روزی ملک خوارزمی گذشت نظرش بدو افتاد صورتی مجناس و اعضائی
 متناسب یافت نیک بدو شیفته و بمحاسن او فریفته گشت و او را بخدمت
 خود نزدیک و متصل کرد و حجاب حیا زایل و چون بکچندی بر آن
 گذشت و در آداب خدمت و رسوم آن ماهر گشت دولتی ملک شد
 ۱۰. بلك قلم او را دولتی، و دَرْد او را دولتی، و دُرْد او را انائی، و سبب
 ملازمت استعمال قلم او اندك سیاهی از سپیدی بدانست و هلم جرّا تا
 مجدّ اختطاط رسید و جمال او روی بالخطاط نهاد و معلومست که محاسن
 مردان مانند وفای زنان ناپایدار بود،

دایم گل رخسار تو بر^(۴) بار نماند * وین دل شد در حسرت و تبار نماند
 ۱۰. و عشق شیطانی و سواسی است که زود خاك در چشم عقل اندازد و آتش
 آن هوس باندك اراقت آبی اظفا پذیرد و چون باد برگذرد،

عشق آن باشد که کم نگردد * تا باشد از آن قدم نگردد

میلان ملک چون امتداد سنّ اضافت علت شد بود بلالت انجامید و حدّت
 بکلالّت کشید،

كُنْتُ أَخْشَى جَفْوَةَ الْغَيْدِ إِذَا مَا أَرْدَادَ رِسْنِي ۲۰
 فَحَبَلَنِي الشَّيْبُ عَنْهُمْ سُلُوكًا فَوْقَ ظَنِّي

(۱) کذا فی ز، باقی نسخ: ازارگاه، (۲) کذا فی آ، ب: چ: ده: شکنجه،
 ز: شکنجه، (۳) من آیات لَدَى الرُّمَّةِ بِهِجُومِيَّةٍ مَعْشُوقَةٍ، انظر الصُّنْعَةَ السَّابِقَةَ ح ۵،
 (۴) ه: بر،

استغفر الله من مغفوات اللسان، توانگری بایهٔ جهل، درویشی از پیرایهٔ فضل، نفوری از نکالیف کرم، غیوری الا بر حرم، فراخ پوستی با حصول حوصلهٔ تنگ، بی حمیتی فارغ از نام و تنگ، صاحب نظری دقیق، لکن در احتساب شعیرات و دوانیق، زیرکی در نحرمز^(۱)، ابلهی در تبرز، قحاشی جویای پرخاش، نباشی ربوده گوی از هر اوباش، ملولی از اوامر الهی، حریص بر اقدام مناهی، گشاده عنان در هر شری، بسته بنان در هر خیری، جانی مگر از گناه، نافی رحمت بی حصر اله، اعوری با فنون عوار، نایبائی از فضل غفار، چون سگ حریص بر مردار دنیا، فارغ از کار آخرت و عقی، بر جبین نفس او نقش آیس من رَحْمَةِ اللَّهِ مسطور، ۱۰ و از صحیفهٔ سینهٔ ظلمانی او انوار یقین بجهاب شک و شبهت دور، حقیقت حال و صدق مقال آنست که،

ابلیس اگر شناختی فعلت^(۲) * در پیشهٔ خود ترا وصی کردی

و ر آدم زادن تو دانستی * از تنگ تو خویشتن خصی کردی

و الحق مقدم شوم او بر اهل خراسان مقدمهٔ مقدم^(۳) دجال را مانست

۱۰ بلك هجوم طليعة آجال را،

عَيْنَاهُ عُنُوتُ شُومٍ * وَالشُّومُ فِي الْعُنُوتِ

فِي صُلْبِ آدَمَ سَيِّ * مُبَشِّرَ الْأَحْزَانِ^(۴)

و بیان سر مغطی و رموز مکتبی آنست که ابن بی اصل معری از لباس

فضل پسر حبالی بود از رسانیق خوارزم،

۲. أَلَا حَبْدًا أَهْلُ الْهَلَا غَيْرَ أَنَّهُ * إِذَا ذُكِرَتْ سَيِّ فَلَا حَبْدًا هَبَا^(۵)

(۱) آج: تحرز ز: تحریر، (۲) ج: فعلش، (۳) کذا فی ب باصلاح

جدید، آد: مقدم مقدمه، ه: مقدم مقدم، ج: مقدمه، ز ندارد،

(۴) لآبی النضل الفضلی الکسکری عزایا الیه التعالی فی اواخر القسم الثالث من تنبیه الیهیمة فی محاسن اشعار اهل العراق (نسخهٔ باریس ورق ۵۳۵)، (۵) من ابیات

لذی الرُّمَّة بهجو مِیة معشوفه، انظر الأغانی ج ۱۶ ص ۱۱۹-۱۲۰ و معجم البلدان فی ذیل «الملا» و ابن خلکان فی ترجمة ذی الرُّمَّة غیلان،

غدار با هر بار، غماز هر خداوندگار، در نصلف و ضلالت شبیه نمرود،
و در نَعَسَف و جهالت شریک نمود، فرعون ذو اوناد، و عادی بابداع
عُدوی و فساد در بلاد و عباد، مفعولی مسبی فاعل، مخدولی از کار دین
غافل، جمادیت چون راکب شود، حماریست چو مرکوب گردد، مظلوم
کُش ظالم کُش، عنریتی آدی وش، محفوق^(۱) اخبار و موثوق اشرار، هانک
استار و فانک هر خواستار، سیاه کاسه سپید چشم، عبوسی مانند روسی^(۲)

f. 127a

پیوسته در خشم، مطعون هر انسانی، و ملعون هر لسانی،
فَمَا دَعَوْتُ عَلَيْهِ قَطُّ اَلْعَنَهُ * اِلَّا وَ سَامِعَهَا يَتْلُو بِاَمِينِ
حیوانی پ چهار دست و پای، شیطانی آدی آسای، شربری دیو اثر، خنزیری
۱۰ در لباس بشر، ابلیسی از کثرت تلبیس، خسی از دناوت همت خسیس،
خناسی در زئی ناس، نسناسی از کثرت وسواس،

معجزست این هی درین عالم * آدی صورتی نه از آدم
هست مانند دیو از تلبیس^(۳) * نیست فارغ زخبت و زتدلیس
اِنْ كَانَ يَقْبَلُهُ اَبُوْنَا اَدَمَ * فَالْكَلْبُ خَيْرٌ مِنْ اَيْنَا اَدَمَ^(۴)

ظاهراً بنام دو نفر از خلفای بنی امیه شاید یزید بن معاویه و یزید بن الولید بن عبد
الملک که ملقب بود بناقص، و مقصود مقابله بین زیادت و نقصان نیز هست،
(۱) ب د ه ز: ممقوت، (۲) کذا فی آج د ه ز، ب: ربوبی، - تشبیه غربی
است تشبیه شخص عبوس بروس!، (۳) کذا فی ب د، آج ز: دیو از ابلیس،
ه: دیو و چون ابلیس، (۴) من ابیات ثلثة لابی الحسن علی بن الحسن اللعّام من
شعراء السّامانیة اوردها النّعالی فی بینه الدّهر (ج ۴ ص ۴۲) و یافوت فی معجم البلدان
فی ذیل «خوارزم» مع اختلاف بسیر بینهما، و هی:

مَا اَهْلُ خَوَارَزْمٍ سَلَكَ اَدَمَ * مَا هُمْ وَ حَقَّ اَللّٰهُ غَرَّ بِهَآئِهِمْ
اَرِنِي شَبِیْهَ رُوْسِهِمْ وَ لُغَاتِهِمْ * وَ صَفَاتِهِمْ وَ نَبَاتِهِمْ فِی الْعَالَمِ
اِنْ كَانَ يَقْبَلُهُمْ اَبُوْنَا اَدَمَ * فَالْكَلْبُ خَيْرٌ مِنْ اَيْنَا اَدَمَ

و فی البینه المطبوعه عُیِّر «فالکلب خیر» فی البیت الثالث الی «فانا بری»، و کتب
احد القراء بهامش نسخه آ بعد ما سوّد غالب کلمات هذا البیت «هذا کفر صریح لعن
الله فائله ان مات علیه و تاب علیه ان آب عنه»

روزگار مغلّد باشد مسلم ماند و بتکلف خصال پسندید و خلال گریه را بازاحت سیّات اعمال در نفس خویش مرکوز می‌کند چنانکه در زمانی نزدیک بحسن صفات در میان اقران مذکور گردد و اگر عیاذاً بالله بر وجود او خود رقم ادبار و علامت خذلان کشیده باشند هیچ تنبیه پنبه غفلت از گوش بر نکشد و از قاعدۀ خویش منزجر نگردد بلک هر روز اصرار او در آن شیوه در مزید بود و رسوخ او در آن کار بیشتر،

و الشیخ لا یترک أخلاقه * حتی یوارى فی ثری رمسه^(۱)

جدا نشاید کردن ازو مخازیها * جدا چگونه توان کرد گندرا از گوه گله کند که چرا مرمرها کردی * هو الهجاء فما ذا الذی به تهجوه

۱۰ چنانکه این فاسق بیزرگی نه لایق بود

لا یلقی العلی یوجه ابي یعلی و لا نور بهجه الاسلام^(۲)

آن افعی صورت عقرب سیرت لثیم کردار شتم دیدار مؤنث شکل محنت فعل

أبو الرضا القاری له منظر * یعرب عن نبیه نأینث

مُحَنَّت الطبع و لیست له * خفۀ ارواح المَحَانِث^(۳)

۱۰ نهم ذو وجهین، قرین عوار و شین، مشوی^(۴) بر هر مخدوم، مذموی از محاسن سیرت محروم، فاجر فاخر بظلم و عدوی، مؤاجر یافته در جهان درجه اقصی^(۵)، ناقص^(۶) منظری، یزید^(۷) مخبری، بد گوهری، پلید اثری،

(۱) لصاح بن عبد القدوس الزندیق، انظر الأغانی ج ۱۲ ص ۱۵، (۲) قبله:

نعمه الله لا تعب و لیکن * ربما استقیحت علی اقوام وبعه:

ورسخ النوب و العیامة و الیز * ذون و الوجوه و القفا و الغلام

لابن الحجاج الشاعر الخلیع المشهور نزاها الیه محمد بن ابراهیم الکنی فی کتاب غرر الخصائص الواضحة و غرر النقااض الفاضحة (نسخة باریس 1301 Arabe ورق ۲۶۷)، انظر ایضاً محاضرات الزاغ ج ۱ ص ۱۴۸ من الطبعة الجدیدة لسنة ۱۴۲۶،

(۳) لأبی الحزیر الفضل بن سعید بن عمرو البعری من معرّة الشّان اوردها التّعالی فی القسم الأوّل من نعمة البتیمه فی محاسن اهل الشّام و الجزيرة (نسخة باریس ورق ۵۰۱)، (۴) د: مشوی، آب: میشوی، ز: سموی، (۵) فقط در ز، و از روی قیاس و مناسب جمع با عدوی بهتر «فصوی» است، (۶) تلخیص است

اخلاط رجس اعتقاد گردانید بود تا اسم^(۱) نیز موافق فعل باشد و صَحَّت
الْأَقْلَابُ تَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ مَقَرَّرٌ شُدِ حُرُوفُ لُقَبِ اَوْرَا از شین و راءِ شَرِّ
ترکیب داده بود و شَرِّ فی الدِّین لقب کرده و چون عادتِ مستمرست و
قاعدۀ مَهْد که تخفیف را تشدیدات و حُرُوفِ عَلَتْ در اسماء متداول حذف
کرده اند سَلَب تشدید راء و حذف یاء در نام او واجب داشتند و
شرف الدِّین گفتند، و چاره نیست از تقریر شَمَّه از آنچ طَبِع طَبِع^(۲) او
بر آن مجبولست و اندرون نَحْس آن نَحْس بر آن مشمول

وَمَا أَهْجُو لِرَفْعِهِ وَلَكِنْ رَأَيْتُ الْكَلْبَ يُرَى بِالْحِجَارَةِ^(۳) f. 126b

امثال اشارت حضرت رسالت را که اُذْكُرُوا الْفَاسِقَ بِمَا فِيهِ، و بر مرد
۱۰ بینا پوشیده نماند که این اشارت باشاعت معایب اخلاق جماعت فساق
از مصالح خاص و عام خالی نباشد و آن در دو قسم محصورست، اول
چون در محافل و انجمنها مثالب و مساوی سفیهی باز رانند جماعتی که
بپیرایۀ عقل مزین باشند و بحلیت سعادت آراسته از امثال آن اعراض
لازم دانند و اجتناب واجب شناسند و از اقبال بر مکارم عادات اهل
۱۵ نمایند تا نقش آن معانی در ضمائر مرکب شود و ذات معالی را وجود
ایشان مرکب و از امیر المؤمنین علی علیه السلام سؤال کردند که مِنْ
تَعَلَّمَتِ الْآدَبَ قَالَ مِنْ لَا آدَبَ لَهُ، و دَوْمَ آنک معیوب مذکور اگر مستعد
قبول انوار کرامات باشد از آن مقامات بی شک معرض شود و از ملامت
لائهان منقبض و از محلّ اعتراض احتراز عین فرض شمرد و احراز کمالات
۲۰ سعادت را بر کلی امور مقدم داند تا از شین و عاری که ذکر آن بر چهرۀ

(۱) آب جَدّ: و تا اسم، (۲) طَبِع: بروزن کشف بمعنی چرکن و شوکن

و بمعنی بی شرم و بی حیا و بی ناموس است، (۳) لَآئِي یُوسُفَ یَعْقُوبَ بن احمد
من معاصری الثّعالی، آورده الثّعالی فی القِسم الرّابع من نَمَهِ النِّیمَةِ فی محاسن اهل
خراسان (نسخۀ باریس ورق ۵۵۴) مع بیت آخر قبله هکذا:

وَقَالُوا لِي أَبُو حَسَنِ كَرِيمٍ * فَقُلْتُ أَلَيْسَ هَآءِ فِي الْبَعَارَةِ
وَمَا لَجَلَالِهِ أَهْجُو لَكِنْ * رَأَيْتُ الْكَلْبَ يُرَمَى بِالْحِجَارَةِ

گرجستان عرضه داشت لشکری از مغول تعیین فرمود و حشر تومانات عراق و ابل گرجستان بصلحت آن نامزد و تمامت آن لشکر در اهتمام امیر ارغون فرمود چون او باز بنفلیس رسید داود ملک بزرگ نیز سبب مطالبت بقایای مالها عاصی شده بود و ربقه طاعت از سر بر کشیده^(۱)،

ذکر احوال شرف الدین خوارزمی،

حاکم محکمه ردّ مَنْ رَدَّ لَا لِعَلَّةٍ وَ قَبِلَ مَنْ قَبِلَ لَا لِعَلَّةٍ وقت تکوین ارواح طایفه را در سلك سعاد کشیده است و زمره را بر طویله اشیا بسته و السَّعِيدُ سَعِيدٌ فِي الْأَزَلِ وَ الشَّقِيُّ شَقِيٌّ لَمْ يَزَلْ، و چون ارواح بقالب پیوست و در قلوب سرشته شد و بواسطه تناسل و تولد هرکس در زمانی معین بر مقتضای تقدیر بفضای ظهور آمدند و از اشیانه علوی بدین آستانه سفلی هابط شدند آنکس که لباس وجود او بطراز سعادت مطرّزست آثار خیر از افعال و اقوال او بی آنک او را در آن باب بزیادت نکلفی احتیاج افتد صادرست و دیگری که بداغ شقاوت موسوم است مناسب آن حرکات و سکانات ازو بادر و مصدق این معنی لفظ دُر بار^{۱۰} پیغمبرست صلی الله علیه و سلم مِنْ النَّاسِ نَاسٌ جُعِلَ مِفْتَاحُ الْخَيْرِ بِيَدِهِ وَ مِنْ النَّاسِ نَاسٌ جُعِلَ مِفْتَاحُ الشَّرِّ بِيَدِهِ و ایضاح تخلص این دیباچه و افصاح تشبیب این مقدمه بحکم آنک

إِنِّي أَمَرْتُ أَسْمُ الْأَقْصَادِ الْعِدَى * إِنَّ الْأَقْصَادَ شَرُّهَا أَغْفَالُهَا^(۲)

از احوال شرف الدین ناطق خواهد بود، مهندس کار خانه ایجاد و ابداع چون نهال پلید او را مستنفرغ فضالات قاذورات فساد و مستودع

(۱) ب اینجا بقدر هفت هشت سطر بیاض دارد مثل اینکه نسخه اصل مصنف در اینجا بیاض داشته برای آنکه وقایع مؤخره از این را نیز ملحق سازد، (۲) من ابیات لبشامة بن حزن النهشلی من شعراء الحجاسة، (انظر شرح الحجاسة للخطيب التبريزي طبع بولاق ج ۱ ص ۲۰۷)،

از اسباب و اطباء درین باب مانع آمد، و هر نوبت ابتدای احصا و تعیین قویجور و مال از خراسان رفتی این نوبت سبب تخفیف را کار شمار خراسان در توقف داشتند، و امیر ارغون متوجه حضرت هولاکو شد که در حدود اتران بود چون بخدمت رسید و احوال عرضه کرد. عازم گرجستان گشت و کار شماره و هزاره آغاز نهاد چون در نوبت اول قویجور میان ده نفر هفتاد دینار مقرر کرده بودند و سبب آنک اخراجات حشر و بام و اولاغ و مصالح لشکر از حد گذشته و قویجور مقرر بدان وافی نبود قویجور منوال دستوری گشته که زواید بنسبت آن حواله می‌رفت و اصحاب عمار و مستظهران که پیش از وضع قویجور آنکس که ۱۰ مثلاً در ده موضع^(۱) شرکی داشت و اسبابی جدا جدا بنسبت آن شرکت زربد و حواله می‌کردند چنانک از يك کس پانصد دینار و هزار دینار می‌گرفتند و وقت این وضع ده دینار مقرر شد اگر مضاعف می‌شد مستظهران را زیادت حملی نمی‌افتاد و اما بر درویشان بدین نسبت ثقل می‌نشت.

f. 126a امیر ارغون این حال عرضه داشته بود فرمان شد تا باز وضع قویجور کنند ۱۰ و مستظهران را از پانصد دینار و بنسبت تا درویشی را يك دینار برید کنند تا باخراجات وافی شود برین جملت کار پیش گرفتند و در کار احصا مبالغت و استقصای تمام می‌نمودند، و امیر ارغون بابتدا بگرجستان رفت و سبب آنک داود ملک پسر قیز^(۲) ملک در آنجا یاغی بود و هولاکو از مغول و مسلمان لشکری بزرگ آنجا فرستاده امیر ارغون با ۲۰ خواص خویش و جمعی مردم از تفلیس متوجه آن طرف شد و لشکرها او جوانب بیکدیگر رسیدند و بسیار از گرجیان بکشتند و اسیر گرفتند و امیر ارغون باز گشت و در اواخر رمضان سنه سبع و خمسين و ستائیه وقت توجه پادشاه بجانب شام بمقام نهریز بخدمت پادشاه رسید و احوال

(۱) کذا فی ده، ز: در ده موضع، ج: در دو موضع، ب: دو ده موضع،
 آ: در موضعی، (۲) کذا فی ده، ب ج ز: قیز، آ: قز،

بیاسا رسانید و خاصّ حاجب را يك سواره در توکیل باز فرستاد، و چون درین نوبت شمار ولایات^(۱) رفته بود پادشاه جهان ولایات^(۲) را بر تمامت اقربا و برادران تخصیص^(۳) فرمود و ذکر آن بموضع خود بیاید و سبب آنک چتر فلک آسای منکو قان بجانب بلاد اقصی ختای در حرکت می آمد امیر ارغون را باز فرمان شد تا با تمامت ملوک و امراء بلادی که تعاقب بدو داشت بازگشت و بعزّ و نواخت و سیورغامیشی مخصوص، و از امرا و ملوک هر کس که در نوبت اوّل پایزه و برلیغ مشرف نشد بودند ایشان را درین نوبت بدادند، و خواجه فخر الدین بهشتی در مقام اردو گذشته شد جایگاه او بر پسرش حسام الدین امیر حسین هر چند بزاد از پسران دیگر خردتر بود مقرر داشت سبب آنک هنر زفان مغولی با خطّ ایغوری جمع داشت و درین روزگار خود فضل و کفایت اینست، و الغ بتیکچی^(۴) از قبل بانو بر خواجه نجم الدین مقرر داشت و بتیکچیان و ملوک و امرای دیگر هر کدام که بودند بر همان مصالح که تا غایت وقت مباشر آن بودند بر قرار بماندند و خواجه نجم الدین متوجه حضرت بانو شد، و چون امیر ارغون بخراسان رسید در رمضان سنّه ست و خمسين و ستمایه سبب آنک امور خطیر حضرت مشاهده کرده بود و باریکی آنرا دید و احوال تقصّ و استکشاف آنرا دانسته در محاسبات مناقشت فرمود و بر چند کس از منصرفان سیاست راند و نیابت خویش در امور دیوانی و خاصّ بخواجه عزّ الدین که چون نام اخلاق او ظاهر بود و کفایت و درایت او بر خلائق ظاهر تفویض کرد اتشاج^(۵) قرابت اکید و اشتباک مولات از ریا بعید که

تَجَاوَزَتْ الْقُرْبَى الْهَوْدَةَ بَيْنَنَا * وَ أَصْبَحَ أَدْنَى مَا يَعْدُ الْمُنَاسِبُ

(۱) آ: ز: ولایت، (۲) آ: ولایت، (۳) ب: تخصیص، (۴) یعنی الغ بتیکچی گری یعنی وظیفه الغ بتیکچی، (۵) آ: اشاج، ج: اتشاج، د: اسلاح، ب: انساج، ز: امشاج، - تصحیح فیاسی، رجوع بص ۴۷ ح ۱،

مراجعت او از حضرت هولاکو آنجا رفت و تمامت اصحاب و ملوک و امرا و رؤسارا مسئمی نوشته تفصیل داد که مرا با همه کس سخن است و بحضرت منکو قان می‌باید رفت هولاکو فرمود مصلحت آن بارغون منقوض است و بصواب دید او منوط از حکم منکو قان و اتفاقی ما^۵ مقابلید حکومت این بلاد در دست او نهاده‌ام و در تفصیل اسمی مقرر این کلمات را نوشته چون بنام من رسید پادشاه فرمود که اگر با او سخنی هست در حضرت ما عرضه دارد تا هم اینجا استکشاف آن رود و مصلحت آن گفته شود از آن گفته پشیمان شد و عذر خواست و از آنجا بمرور بخدمت امیر ارغون رسید و او با خواجه فخر الدین^(۱) موافقت و^{۱۰} مصافاتی که پیش از آن نداشتند آغاز نهادند و متوجه حضرت شدند در ربیع الأول سنهٔ اربع و خمسين و ستمایهٔ امیر ارغون پسر خود کرای^(۲) ملک و امیر احمد و کاتب این حرفهارا جهت ترتیب مهبات و مصالح در خدمت پادشاه هولاکو تعیین کرد و امور مالک عراق و خراسان و مازندران بدیشان حواله کرد، امیر ارغون خود باردوی پادشاه جهان رسید و در مقدمه جماعتی از نمایان و سعاة آنجا بودند و منتظر وصول او تا مگر کاری سازند و تدبیری اندیشند و دولت او را که ایزد حافظ آن بود آسپي رسانند خاصّ حاجب و جماعتی با آن قوم مضاف شدند و تقریرات کرد و کتبهٔ ختای با فراغ محاسبات مشغول گشتند و امرای^{f. 125b} بارغو بتفحص احوال امیر ارغون، چون سابقهٔ عنایت قاضی قضای ازلی^{۲۰} بر قرار شامل احوال بود خصمان جز بلا و عنا و در میدان مبارزت جز خجالت و ندامت حاصل نداشتند و از آنجی سروران بودند خود هم در اردو جمعی گذشته شدند و خاصّ حاجب و دیگر وشاة را بامیر ارغون حواله کرد تا بعضی را هم در اردو بکشتند و بعضی را چون بطوس رسید

(۱) مقصود ظاهراً خواجه فخر الدین بهشتی است، رجوع بص ۲۴۶ س ۴

(۲) ج: کرانی،

چو قطر فلک^(۱) روز و شب بی‌قراری * چو قُطْرُب^(۲) همه عمر در اضطرابی
 اما سبب آنک بانزوی او امرا رضا نمی‌دادند بی اختیار عازم عراق گشت
 چون بخطّه اصفهان رسید عارضهای منضادّ روی نمود جان بحقّ نسلیم کرد
 و از منزل فنا بمرحل بقا کوچ، و نرمتهای^(۳) و ساریق بوقارا^(۴) در
 مصاحبت ملک صدر الدّین روان گردانید تا شماره و هزاره و وضع
 قویجور باتفاق خواجه مجد الدّین تبریز^(۵) ساخته کنند، و امیر ارغون
 جهت مهّمات و مصالح متوجّه حضرت بانو شد و خواجه نجم الدّین^(۶)
 در مصاحبت او باردوی بانو برفت معروضات بر وفق فرمان منکو
 قانّ و اقتراح او ساخته شد و از جانب دربند متوجّه بلاد گرجستان و
 ۱۰ اتران و اذریجان شد و کار شمار و قویجور و تقریر اموال بانام رسانید
 و متوجّه عراق شد، و هنگام غیبت امیر ارغون از حضرت هابون جماعتی
 بر قصد و غرض متفق شده بودند و جمال الدّین خاصّ حاجب را بر
 سبیل اِشرف یرلغی گرفته چون بخراسان رسید و عرصه آن از مردان
 خالی دید کار فرا پیش گرفت و محاسبات آغاز نهاد و دست اخذ و
 ۱۵ تصرّف برگشاد تا چون امیر ارغون از ساختن مهّمات عراق و اذریجان
 فراغت یافت بر عزم استقبال پادشاه هولاکو بتعجیل بیامد و بمقام کیتو^(۷)
 بخدمت رسید و بعنایت و نواخت او بر سیل مبادرت بحضرت منکو
 قانّ باز گشت و بخابران^(۸) آمد و جمال الدّین خاصّ حاجب بعد از

ز: الخراب، - تصحیح این بیت بهیچوجه برای راقم سطور ممکن نشد،

(۱) کذا فی ب ز، ه: چو قطب فلک، د: چو قصر فلک، ج: چو فطره هه،

ا: چو فطره، (۲) کذا فی ب ه، ج د: فطرت، آ: قطرت، ز: قطره،

(۳) کذا فی ب ج د ه، آ: ترمهای، ز: برمنای، (۴) ز: اوریع بوقا،

(۵) ه: تبریزی، ج: علکانی، (۶) ه: افزوده: حلابادی، رجوع بص ۲۵۱

س ۱، ز: مجد الدّین، (۷) کذا واضحاً فی آ، ج: کمو، ب: کر،

ه: ار، د: کس، ز ندارد، - نام این موضع در آ ورق ۱۴۷۱ بطابق نسخه د

در اینجا «کس» مسطور است که همان رکش معروف واقع در غربی سمرقند باشد

(رجوع ییاقوت در «کس»)، (۸) ب ج: بخاران، د: بخابران، ز ندارد،

بعقد شست^(۱) رسانید بود و قوای شره و حرص را سست کرده و از ملازمت دیوان ملالت و سامت شامل شد و پیش از وقوع در غرقاب حسرت ندامت حاصل گشته و با خویش مقرر کرده که باقی عمر پای در دامن قناعت کشد و تدارك ایام لهو و بطالت کند و او را قطعه ایست مملع درین حالت،

إِلَّامَ أَرْتَكَبُكَ غَيْرَ الصَّوَابِ * وَ حَتَّامَ سَجَّكَ ذَبَلَ النَّصَابِ
جَوْنِي جَوْنِي چو جُونِ ییابی * چرا در پی از چندین شتابی
تَحَاسِبُ غَيْرَكَ جَهْلًا وَ تَنْسَى * سَرِيعَ الْحِسَابِ شَدِيدَ الْعِقَابِ
حسابی که آنرا فذلک نباشد * ز خود بر گزفتی زهی بی حسابی
لَئِنْ أَعْتَبَ الدَّهْرُ يَوْمًا سَوَاكَ * نُعَانِبُ دَهْرَكَ شَرَّ الْعِقَابِ^(۲)
شب و روز از غایت بد دلی تو * ز خوی بد خویش در پیچ و تاب
سَنَا بَارِقِ الشَّيْبِ بَعْلُو سَنَاءَ^(۳) * وَ مَرَّ شَبَابِكَ مَرَّ السَّعَابِ
جوانی و پیری رسید و رسید * توزین غبن فارغ چو در عین خوابی
نَوَلَّى الشَّبَابُ وَ حَلَّ الشَّيْبُ * وَ جَلَّ الْمَصَابُ فَلَذَّ بِالْمَتَابِ
گران کرد پیری رکاب اقامت * عنان هوی^(۴) سوی باطل چه نابی
فَلَا يُغْوِيَنَّكَ الْغَوَايِي فَدُونَ * عِذَابِ الثَّنَائِيَا ثَنَائِيَا الْعَذَابِ
قناعت قناعت بر افکن که ناید * ز ماه مقنّع ترا ماهتابی
وَ لَا يَخْلِبَنَّكَ وَلُوعُ الشَّرَابِ * فَمَا هِيَ إِلَّا وَلُوعُ السَّرَابِ^(۵)
مدام ار نه چاشنی گیر باطل * فدح وار دایم چرا با شرابی
۲۰. اتحشر^(۶) فی ممکن^(۷) الحازنین^(۸) * وبحشر^(۹) دود النهی^(۱۰) فی المحراب^(۱۱)

(۱) ه: ز: شست، (۲) أَعْتَبَهُ أَيْ أَرْضَاهُ، (۳) کذا فی ز، آج: ده: سناه،
ب: ساه، - الظاهر ان سَنَاءَ مفعول مطلق ليعلو من غير لفظه كقعدت جلوساً،
(۴) نسع: هو، (۵) کذا فی د، ب: ج: ز: ولوع الشراب، ه: ولوع الشراب،
آ: ولوع الشراب، (۶) آ: ده: اتحشر، (۷) آ: ممکن، (۸) کذا فی ز،
آ: الحازنین، د: الحاريس، ج: ه: الحارین، ب: الحاريس، (۹) کذا فی آ: د،
ج: ه: تحشر، ب: ز: بحشر، (۱۰-۹) کذا فی جميع النسخ، (۱۱) ج: الجراب،

بودند و تمامت قوم با نواخت تمام و مزید عاطفت و اکرام بر وفق اشارت در خدمت امیر ارغون مراجعت نمودند، مقرر این حالات و سراج الدین شجاعی^(۱) را روزی چند توقف افتاد و بعد از آن بر تقریر قاعد صاحب دیوانی بنام پدر^(۲) و سراج الدین که از قبل بیکی^(۳) بنیکچی f. 124b بود و بعد از او^(۴) آن مقام باریغ بوکا^(۵) تعلق گرفته برلیغ و پایزه گرفتند^(۶) و در رجب سنه احدى و خمسين و ستماه روان گشتند^(۷)، چون امیر ارغون بخراسان رسید تمامت اصحاب و صدور حاضر شدند و برلیغها بشتوانید و یاساهای منکو قان با عمال و منصرفان تقریر کرد و خط هریک باز سند که قاعد آن مغل نگردانند و امور آن مهمل نگذارند و هرکه بر خلاف آن رود و بر رعیت ستمی کند در معرض گناه و باز خواست باشد و بر وفق فرمان امرا و کتبه را نامزد گردانید روزها در تعیین قوبجوری^(۸) که فرمان شده بود مشاورت نمودند عاقبت مقرر کردند که بر ده نفر هفتاد دینار رکعی چون شماره کنند بریک گردانند تا سال بسال آن می رسانند و جهت تقریر شمار و قوبجور^(۹) امرا و کتاب نامزد گردانید در خراسان و مازندران دو سهر از امراء مغول که از قبل پادشاه زادگان آمده بودند و ناقو^(۱۰) که خویش امیر ارغون بود و خواجه فخر الدین بهشتی را که الغ بنیکچی بود و صاحب عز الدین طاهرا که نایب مطلق بود در خراسان و مازندران تعیین کرد، و بجانب عراق و یزد نایمتای^(۱۱) و پدرم صاحب دیوان را هرچند شست روزگار سنّ اورا

(۱) ه: شعاعی، (۲) ج ه ز: پدرم، (۳) آب ج: بیکی، ز: سکی، (۴) یعنی بعد از سرفروبی بیکی که در ذی الحجه سنه ۶۴۹ وفات نمود (ورق ۱۴۲)، (۵) ج: باریغ بوکا، د: باریغ توفا، ب ز: باریغ بوکا، (۶) یعنی گرفتن و گشتیم (ظاهراً)، (۷) رجوع کنید بص ۲۵۴ ح ۲، (۸) کلا فی آ، ب: بافو، ج د: بافو، ه: باغو، ز: باتو، (۹) آب: نامتای، ه: نامتای، ج: نامتای، د: نامتای، ر ندارد، رجوع بص ۲۵۵ س ۴،

مصلحتی را یاسائی فرمود چنانک بعضی در ذکر جلوس منکو قان مذکورست، و چون احکام و یاساها صادر گشت و امور آن مالک بر قرار بر امیر ارغون مقرر شد و حل و عقد امور و نقض و ابرام کارها بدو منووس شد بابتدا اورا برلیغ و پایزه سر شیر داد و نایمتای^(۱) و ترمتای^(۲) را بنوکاری او معین گردانید و از جانب هر برادری قبلا^(۳) و هولاکو و اریغ بوکا^(۴) و موکا^(۵) امیری بنوکاری موسوم گشت و در باب یاساهای مختلف که بیشتر آن سبب تخفیف رعایا بود برلیغ فرمود و جماعتی را که در خدمت او بودند برلیغ و پایزه داد، از ملوک ناصر الدین علی ملک را که در حکم شریک امیر ارغون بود در تمامت مالک و بخصوصیت تومان نیشابور و طوس و تومانهای اصفهان و قم و کاشان بدو منووس کرد^(۶)، و ملک صدر الدین را که تمامت آران و اذریجان را ملک بود بر قرار حاکمی و ملکی مقرر فرمود، و ملکی هراة و سیستان و بلخ و تمامت آن طرف تا چندانک حد هندوستانست و در تحت تصرف^(۷) ایلی بود بر ملک شمس الدین محمد کرت ارزانی داشت، و امیر محمود را کرمان و سیقران^(۸)، و این جماعت را پایزه سر شیر داد و دیگران را بر حسب مقدار هریک پایزه زر و نقره دادند و برلیغها و بعد از آن بمراجعت ایشان اشارت راند، و شمار تمامت اقوای که در خدمت ایشان بودند بکردند و همرا جامهای ختائی تشریف فرمود تا خربند و شتریان را که مصاحب

(۱) کذا فی ب ز، ه: نایمتائی، آ: نایمتای، د: نایمتای، ج: یاسای،

(۲) کذا فی آب د ز، ه: ترمتائی، ج: برمتای، (۳) ب: فلا، ز:

فیلا، ه: قولتا، ج ندارد، (۴) آ: اریغ بوکا، ب: اریغ بوکا، ز:

اریغ بوکا، د: اریغ نوکا، ج ندارد، (۵) کذا فی آب د ه ز، ج ندارد،

جامع التواریخ طبع بلوئه ص ۲۰۲: موکه، — وی پسر هشتم تولی بن چنگیز خان است،

(۶) کلمه «کرد» فقط در ج، (۷) ب (بخط جدید) ه افزوده اند: و، (۸) تصحیح

قیاسی، — آ اینجا و در ورق ۹۶: سمران، و در ورق ۹۱: سنقران، ب:

سفران، ج ه: سفران، ز: سنقران، د: شیراز،

قصه نویسد و کیفیت مصلحت و مفسدت ولایت خود که سبب آن چیست و تلافی آنرا چگونه می باید بموقف عرض رساند^(۱) تا چنانکه رای عالی اقتضای آن کند باصلاح آن اشارت راند، و پوشیده نیست که طیب حاذق پیش از شروع در معالجت از علامات مرض و مبادی آن و قوت و ضعف استکشاف نماید و بر دلیل و نبض خود را وقوف دهد f. 124 تا چون اسباب و علامات آن بشناخت معالجه آسان شود و بر حسب مزاج دارو آمیخته گرداند و معدلت پادشاه بمثبت طیبی مشفق است که علل ظلم و بیداد را بیک شربت سیاست و هیت از مزاج روزگار زایل گرداند بلك دم مسیحا است که مردگان انصاف را بیک دم زدن اشارت زنده کند، بحکم فرمان هرکس قصه نوشتند و غصه روزگار عرضه گردانید روز دیگر فرمان شد تا همه جماعت بدرگاه حاضر آمدند ایشان را بیمارگاه در آوردند و در همان شیوه مصلحت ولایت و رعیت سخن آغاز نهاد و زبانه رایها و مخلص سخنها آن بود که چون اخراجات گوناگون و التماسات متلون از رعایا بسیارست و پراگندگی ایشان ازین سبب بر شیوه که صاحب بلواج در ما وراء النهر مقرر کردست و آنرا قوبجور^(۲) خوانند تعیین می باید کرد که بلك نفس در سالی بحسب استظهار و ثروت چه دهد تا چون آن مقدر^(۳) مقرر ادا کند بار دیگر باو در سال رجوع نمایند و بدان کس حوالتی دیگر نکنند برین جملت مقرر گشت و فرمان داد که مستظهری را ده دینار معین کنند و بدین نسبت تا درویشی بلك دینار و آنچه ازین وجه حاصل شود در وجه اخراجات حشر و یام و ۲۰ خرج ایلچیان صرف کنند و بزیادت ازین تعرض نرسانند و بقسمت و دست انداز چیزی نگیرند و رشوت و برطیل نستانند و هرکاری و

(۱) ج د ه: رسانند، (۲) ز: قوبجور، آ: قوبجور، ج: فجور، ه: قوبجور،

ب د: فجور، — فجور ترکی یعنی خراج مقرر دیوانی باشد (قاموس عدن)،

(۳) کذا فی آ ب د، ج ه ز: مقدار،

صدر الدین و خواجه فخر الدین بهشتی و جماعت دیگر از اکابر و معارف که سبب سرما و برف در راه مانده بودند در رسیدند و شرف نکشیشی یافت و چون تمامت از کار پیش کش^(۱) فارغ شدند پادشاه باستکشاف احوال ولایت و رعیت اشارت راند امیر بلغای^(۲) با جمعی از امرا تمامت را حاضر گردانیدند و بحث آن از ملوک و صدور واجب داشتند بعد از آن امیر ارغون مشافهت اختلال امور اعمال و احوال قصور اموال که سبب آن توانر حوالات نا واجب و نغائب ایلیان و محصلان نا هوار بود عرضه داشت و بتقصیراتی که از بی ضبطی کار که موجب آن اقتضای روزگار بود متر و معترف شد چون اقرار باهمال در امور و ۱۰ اعتذار از آن بیّنات واضح جلی مضاف شد پادشاه جهان پسندید داشت و سوابق خدمات که در زمان گذشته التزام نموده بود بر رای او پوشیده نماند بود بزمید عنایت و عاطفت امیر ارغون را مخصوص گردانید و بزمیت نواخت و سیورغامیشی از اکفا و اقران ممتاز کرد منکو^(۳) قان فرمود تا تمامت صدوری را که حاضر بودند جمع کردند و بر سیل ۱۰ استشارت و استفادح آراء هر کس را فرمود که تخفیف رعیت و ضبط ولایت بر چه نوع ممکن شود چنانکه درویشان اسوده مانند و ولایات معمور گردد چه کلی داعیه همت و باعنه ضمیر بر آن مقصورست که از نجات معدلت و نصفت اکناف آفاق معطر گردد و دست متعذیان و ظالمان از رعایای مملکت بر بسته شود و دعای خیر بندگان خدای عز و ۲۰ جل بدولت روز افزون شامل شود و برکات آن بروزگار خجسته متواصل و در آن شک و شبهت نماندست که هر کس بمصلحت ولایت و رعیت خویش دانانتر باشد و بثلمه خلل واقف تر و بر حسب آن وقوف بتدارک آن بینانتر بنا برین قضیت فرمود تا هریک بعد از تدبیر و تفکر جدا جدا

(۱) کذا فی بده ز، آ: ارکان شش بالیع (کذا)، ج: ازکار شش بالیع (کذا)،

(۲) ب: بلغای، ز: بلغای، (۳) ه: مونک کا (فی اغلب المواضع)،

پشتها می‌رفت و سواران بنوبت ده ده پیاده می‌کرد تا راه می‌زدند و هر کجا گو^(۱) بود ببرف می‌انباشت و سواران بر عقب می‌آمدند و موضعی که جواز نعدّر زیادت داشت بارپوشها^(۲) می‌انداخت و چهار پای می‌گذرانید و لطف حق تعالی بود که آن روز آفتاب تابان بود تا بعد از اجتهاد بسیار يك فرسنگ راه آخر روز قطع شد و مخافت از آن مهلكه بفضل باری سبحانه و تعالی دفع و برین جملت نفس عزیز را از قرار و اقامت امتناع نمود تا بیش بالغ رسید امیر مسعود بك از حضرت منكو قآن باز گشته بود و آنجا رسید يكديگر را انواع تكلف و تنوّق واجب داشتند و ضیافت و جشنها ساختند و از آنجا روان شد، [بخدمت] ۱۰ منكو قآن رسولی پانها نعب و اعیاء حمولات اموال در مقدمه بفرستاد، ایلچی در راه پیش آمد که بمسارعت او اشارت رفته بود و بمبادرت او فرمان آورده نجات نسیم عنایت الهی از آن در تنسم بود و غنچه آمال و امانی فرط عاطفت شاهی در تبسم و امیر ارغون بحکم فرمان تعبیل واجب داشت در منتصف صفر^(۳) سنه تسع و اربعین و ستمایه^(۴) ۲۵ بحضرت رسید و روز دیگر جماعتی که مقارن او بودند آنجا رسیدند پیش کش کردند و او در زمره اعیان دولت منخرط شد و بر عقب ملک

(۱) کذا فی ج ز، ه: کود، آب: کوه، د ندارد، (۲) آب: باروشها، ج: باروشها، ز: بوستها، (۳) ج: رجب، (۴) کذا فی آب ج دز، ه اعداد را ندارد، و این نسخ بطور قطع یقین خطاست و صواب «سنه خمسین و است بقرینه تصریح خود مصنف بعد از این در ورق «۱۴۴ که امیر ارغون «در بیستم صفر سنه خمسین و ستمایه ببندگی حضرت رسید»، و آنکه در اول همین فصل گذشت که حرکت ارغون بجانب اردو در جمادی الآخره سنه ۷۶۹ بود پس چگونه در منتصف صفر همان سال بقرافورم میرسد! و نسخه ج یعنی «منتصف رجب» نیز قریب یقین است که خطاست یکی بهمان دلیل تصریح مصنف بعد از این در ورق «۱۴۴ و دیگر آنکه از خراسان تا قراقورم در آن اعصار در مدّت يك ماه (یعنی از جمادی الآخره ۷۶۹ تا رجب همان سال) پیبودن آن هم در فصل زمستان عاده از محالات است، رجوع کنید نیز بمقدمه مصحح ج ۱ ص گد،

جیلابادی^(۱) از حضرت بانو برسید و جهت الخ بتیکچی از آن قوسفون^(۲) برلیغ آورد و ایلچیان بزرگ مصاحب او جهت تقریر آن، و چون ایلچیان باستدعای امیر ارغون و اعیان و اشراف برسیدند ناقو^(۳) و خواجه نجم الدین^(۴) را در خراسان قائم مقام خویش نصب کرد و بخویشتن عازم قوریلتهای شد چنانک ذکر آن در عقب اینست،

ذکر توجّه امیر ارغون بقوریلتهای بزرگ،

در جمای الآخرة سنه نفع و اربعین و ستمایه عزیمت توجّه بحضرت قوریلتهای مصمم کرد و باستحضار تمامت ملوک و امرا و کتبه چنانک فرمان بود ایلچیان برفتند چون محدود طراز^(۵) رسیدند خبر بشارت ۱۰ جلوس منکو قان بر سریر خانی بشنید در حرکت زیادت مبالغت می نمود و باز آنک کنرت برف از حرکت مانع بود و از تعجیل وازع امیر ارغون بدان التفات نمی نمود چون بکنار فلان ناشی^(۶) رسید برف تمامت گوها^(۷) را با پشته^(۸) برابر کرده بود و راهها بسته و گذر و جوارزا آگند چنانک از بالای اسب گذشته بود آن روز هم آنجا مقام ساخت و روز دیگر امیر ۱۵ ارغون تمامت سواران را بفرمود تا در مقدمه استران^(۹) در مصاحبت او برفتند و از شارع ملتفت شد و از جوی آب بگذشت و بر بلندی بر

(۱) ج: ز: جیلابادی، آ: حیلانادی، ب: حلابادی، د: جلابادی، ه: ندارد، جامع التواریخ طبع بلوئه ص ۴۴۱: کیلابادی، — رجوع بیافوت در «جیلاباد»،
(۲) کذا فی ده، آ: قوسفون، ب: قوسفون، ز: قشور، ج: قوسفونی،
(۳) کذا فی آ در ورق «۱۲۴»، و اینجا: ناقو، ج: بافو، ه: باتو، ب: د: ز ندارند،
(۴) ه: افزوده: حلابادی، (۵) آ: طراز، (۶) کذا فی ه،
ج: فلان ناشی، ب: فلان ناسی، آ: فلا ناشی، ز: فلان باشی، د: فلان باشی،
(۷) ه: کودها، باقی نسخ: کوها، — تصحیح قیاسی، رجوع بچند

سطر بعد: «بر بلندی بر پشتهای رفت... و هرکجا گو بود برف میانیشت»،

(۸) کذا فی ه: ز، آ: بسته، ب: بشته، د: نسته، ج: زمین،

(۹) ج: اشترها، ز: امبران،

و چون از آنجا روان شد با وجود آنکه ز نشان بود و دشت و کوه از برف یکسان
 و شدت سرما اعضا را از حرکت باز داشته بدت سیزده روز از آنجا برآمد
 و امیر حسین و صاحب دیوان را که فایم مقام گذاشته بود بفرمان باز برگردانید
 و رفته غالب بود بعد از یکجندی خواجہ نجم الدین علی جیلابادی از حضرت باز پرسید
 و رحمت الخسکی از آن تسقور یرلیغ آورد و الحیان بزرگ مصاحبه و امیر ارغون
 و ایمان و اشرف خانم توریلتهای شد چنانکه ذکر آن در عقب میبت است

قور یلتای جلوس منکو قآن ظاهرا

(نقل از جهانگشای نسخه ز ورق ۱۰۱)

باری تعالی غالب و بعدما که یکچندی در آن مقام توقف افتاد با نجاح
 f. 123a مقاصد اجازت مراجعت یافت، و چون امیر ارغون از سبب وحشتی
 که آثار آن ظاهر می شد بنفس خویش بحضرت بیکی^(۱) و منکو^(۲) قآن
 متوجه نمی توانست شد ملک ناصر الدین علی ملک را که از اعیان ملوک
 بود و از قبل بیکی^(۱) شریک و نوکار^(۳) امیر ارغون و خواجه سراج
 الدین شجاعی را هم که هم ازین جهت بتیگی بود با تحف و هدایا بحضرت
 بیکی^(۱) و منکو^(۲) قآن روان گردانید و عذر تخلف تمهید کرد، نظام
 الدین شاه را که بعد از شرف الدین از قبل قوسقون^(۴) بانو بتیگی
 بود بدان حضرت روان کرد او خود هم در اردو گذشته شد، و امیر
 ارغون مراجعت نمود چون محدود المالیغ نزدیک پیسو^(۵) رسید يك دو
 ماه سبب خطبه دختری که از یکی از امراء حضرت کرده بود توقف
 کرد و خواجه فخر الدین و منکولاد^(۶) در مقدمه روان شدند و کاتب
 این حرفها در مصاحبت امیر ارغون بماند، چون از آنجا روان شد باز
 آنک زمان زمستان بود و دشت و کوه همه از برف یکسان و شدت
 سرما اعضا را از حرکت باز داشته بدت سیزده روز از آنجا بمرآمد و
 امیر حسین و صاحب الدیوان^(۷) را که قائم مقام گذاشته بود بفرمان بانو
 بدرگاه او رفته غایب بودند، بعد از یکچندی خواجه نجم الدین علی

(۱) آج: بیکی، ب: بیکی، سکی، د: بهکی، ر: سکی، بیکی، (۲) ه: مونک، ک،
 — مقصود اردوی سرفروبی بیکی و منکو قآن است که در حدود فراقورم بوده است
 در فترت بین کبک خان و منکو قآن (اواخر ورق ۱۳۴۵)، (۳) ج: نوکر،
 (۴) کذا فی آب ه، و احتمال قوی می رود که صواب قوشقون با شین معجمه باشد
 یعنی قوشون بفرینه نخه ز در اینجا و در صفحه بعد، ز: قوشون (که قیاساً مخفف قوشقون
 باید باشد مانند شیبقان و شیبیان و قدغان و قدان و امثال ذلك، رجوع به ج ۱ ص ۱۴۲
 ج ۶)، ج: سنقور، د: ندارد، (۵) ه: پیسون، ب: پیسو، آ: تسو،
 د: پیسو، ج: تسو، ز: بستو، — مقصود پیسو پسر جغتای است، رجوع بفرست
 جلد اول، (۶) آب: منکولاد، د: منکولاد، ج: منکو پولاذ، ز:
 منکولار، (۷) ب: ج د ه ز: دیوان،

ارغون نیز باز گشت و امیر حسین را متوجه اردو گردانید تا حال توجه و سبب مراجعت و امور دیگر آنها کند امیر حسین و نظام الدین آن مهتات عرضه داشتند و بر وفق مطلوب آن مقصود ساخته شد، و امیر ارغون چون بخراسان رسید بکار ساختمانی تغار و شراب ابلجیکای^(۱) مشغول شد و از اطراف پادشاه زادگان باز ابلجیان بچوانب روان کردند و برات پُران چنانکه چند ساله بتقدمه مالم مستغرق حوالات شد و از کثرت حوالات و تواتر محصلان مغول و اخراجات و ملتتمسات ابلجیکای^(۱) رعایا درمانده شدند و امرا و ملوک و کتبه عاجز، و رسولان چون باز رسیدند امیر ارغون اندک مدتی دیگر مقام نمود و باز بمجدود بادغیس نزدیک ابلجیکای^(۱) رفت و از آنجا معاودت نمود و بسرخس آمد و چون زمستان پشت نمود و بهار روی بگشاد و هوا باعتدال گرائید و طيور در ریاض بسرانید امیر ارغون باز التزام طرف حزم را عزم جزم کرد و در جمادی الاولی سنه سبع و اربعین و ستمایه در حرکت آمد و منکولاد^(۲) را نیز چون در تبریز حکمی نافذ نشد باشارت امیر ارغون او نیز از تبریز روان شد بمقام اردو^(۳) برسید يك دو نوبت یارغوها رفت و تفحص احوال او کردند چون صدق اقوال امیر ارغون از کذب او ظاهر شد و بیته او بر بطلان حجت خصم قاهر آمد جوهر منکولاد^(۲) نرم آهن گشت و آب مراد او آسِن و امیر ارغون از عون

(۱) ه: ابلجیکای، ابلجیکای، آ: ابلجیکای، ز: ابلجیکای، الملعکای، ابلجیکای، ب: الملعکای، ابلجیکای، ابلجیکای، د: ابلجیکای، الملعکای، ج: ابلجیکای، ابلجیکای، (۲) آ: منکولاد، ب: منکولاد، منکولاد، د: منکولات، منکولاد، ج: منکولاد، ز: منکولاد، (۳) قریب یقین است که مقصود اردوی اغول غامیش زوجه کیوک خان و دو پسرش خواجه و نافو و وزیرش جینگای است چه در فترت بین وفات کیوک و جلوس منکو (۶۴۴-۶۴۹) حکومت بلاد مغول با اغول غامیش و سایر مذکورین بود و این اردو مانع بود در حدود ایمل و قوناق (ج ۱ ص ۲۱۶ پیوسته)،

بواسطه آن بانهاز فرصت بانهای حال او در حضرت کیوک خان توصل
 جست و بر تقریر قاعدۀ باسقانی و امارت بنام منکولاد^(۱) برلبغی حاصل
 کرد^(۲) و اتابک نصره الدین را^(۳) که پسر اتابک خاموش بود و هم در
 آن مدت از روم بیرون آمد و بعد از اختفا روی نموده بضدیت ملک
 صدر الدین بامیر تومانی تبریز و اذربایجان فرمانی بالتغاک گرفت^(۴)، چون
 امیر ارغون ازین احوال آگاه شد و از ترقب حساد و اضداد انتباه
 یافت همت از اغضاء برآن مکیدت انفت نمود بنواب اشارت راند تا
 بساختگی راه و مصالح اخراجات درگاه اشتغال نمودند و در مقدمه نظام
 الدین شاه را روان گردانید بر سبیل رسالت و انهای اضطراب امور از
 انتشار این آوازه و بعد از یکماه او نیز حرکت کرد و باستدعای ملک
 صدر الدین اشارت فرمود تا او نیز از تبریز روان شد و امیر ارغون
 عنان انصراف بر عزم توجه بحضرت سبک کرد و رکاب عزیمت گران
 و خواجه فخر الدین بهشتی و پدرم در مصاحبت او روان شدند و محرر
 این کلمات بحکم اشارت امیر ارغون ملازم او شد، و چون ادمان مسیر
 ایشان را بطراز رسانید آوازه وقوع حالت کیوک خان برسد و مقارن آن
 وصول ایلجیکنای^(۵) بدان حدود، امیر ارغون جریه با جمعی از مغولان
 متوجه او شد و ملوک و صدور را بتوقف در مقام کحک^(۶) اشارت کرد،
 ایلجیکنای^(۷) جهت ترتیب مصالح لشکر بزرگ و استعداد آلات آن که بی
 حضور او آن مصلحت کفایت نشود بمراجعت او مبالغت نمود، امیر

(۱) ج: منکبولاد، د: منکولات، ز: منکولار، (۲) فاعل این افعال
 ظاهراً قداق نوین است نه منکفولاد، (۳) ج: «را» را ندارند،
 (۴) ه: ایلجیکنای، ب: ایلجیکای، آ: ایلجیکنای، ج: ایلجیکای، د: ندارد،
 (۵) کدا فی آد؟، ج: کنجک، ز: کنجک، ب: کجک، — باقوی احتمالات
 مراد همان قم کجک یا قم کچک مذکور در ج ۱ ص ۵۱ و ج ۲ ص ۸۸ است،
 (۶) ه: ایلجیکنای، آ: ایلجیکنای، ز: ایلجیکنای، ب: ایلجیکنای، د: ایلجیکنای،
 ج: ایلجیکنای،

در كوشك سلطانی جشنها ساختند و امیر ارغون عمارت كوشك و باغ فرمود و اصحاب در آرزُنْقَابَاد^(۱) هر كس باغ و سرای باشارت او آغاز کردند و از آنجا بطوس روان شد و بعمارت منصوریه و قصور آن که اندراس کلی پذیرفته بود و اثر عمارت از مدتهای مدید باز از صحن آن رفته شد^(۲) اشارت راند و ملك اختيار الدين ابیورد را^(۳) بدان مصلحت موسوم کرد و امیر ارغون بمرغزار رادكان مقام ساخت و روزی چند باستیفای لذات با لذات و اتراب مشغول گشت و از اطراف اشراف متوجه جناب او گشتند و امور مملکت بر حسب ارادت منشی بود و صدور و ملوك روز بروز می رسیدند و کار ایشان بر وفق استصواب^{۱۰} رای مبارک می ساخت، و چون لیالی از مفارقت ایام تابستان باد سرد کشیدن گرفت و خریف حریف گشت و برگ اشجار از ترك نازی نسیم اشجار ترك علوی سر دار گرفتند امیر ارغون بر عزم تبریز از راه مازندران مبادرت کرد بهر ناحیت و ولایت که می رسید مصالح و مهمات آنجا ساخته می کرد و آهسته آهسته می رفت چون بحدود آمل رسید پدرم با^{۱۵} اموال و نفایس مرصعات و جواهر که ترتیب کرده بود از مالک اذریبجان برسد و فرش و بسط و آلات مجالس با آن ضم گردانید و يك دور روز جشن ساخت، و چون رحلت و توجه امیر ارغون نزدیک آمد خبر رسید که منكولاد^(۴) که مغولی بود در عهد جورماغون بر سر محترفه تبریز باسم باستانی موسوم ایام فرصت بذیل حمایت و عنایت قداق نوین^{۲۰} که حل و عقد امور مملکت کیوك خان بدست او بود سبب انتساب منكولاد^(۴) بقبیله نایمان^(۵) که قرابت او از آن لازم می شد توسل نمود و

ز: مقام (کدا)، د: ندارد، (۱) ب: اررقاباد، ه: ازریقاباد، آ: ررقاباد، ج: ررقاباد، د: ندارند، (۲) ج: ز: رفته (فقط)، (۳) ب ج ه: ملك ابیورد اختيار الدين را، د: ملك اختيار الدين را، ز: ملك ابیور (کدا) ضیاء الدين را، (۴) ب: منكولاد، منكولاد، ج: منكولاد، د: منكولاد، منكولاد، ز: منكولار، منكولار، (۵) آ: نایمان، ج: نایمان، د: نایمان،

از ولایه و ملوک و منصرفان بخدمت او راه نبود مگر از ختای و ماوراء
النهر صاحب بلوچ و پسرش را و از بلاد غربی امیر ارغون را، و چون شرف
الدین گذشته بود خواجه فخر الدین بهشتی را که هر چند مولد و منشأ او
f. 122a خوارزم بود اما اشتها را و بدین نسبت حقیقت آن حال بود که شاعر گوید
 « اُدْعَى بِأَسْمَاءَ نَبْرًا فِي قَبَائِلِهَا * كَأَنَّ أَسْمَاءَ أَصَحَّتْ بَعْضَ أَسْمَائِي ^(۱) »
 و او مردی خیر و سلیم دل بود با اسم الغ بنیکچی موسوم گردانید، بوقت
مراجعت از حضرت امیر ارغون از ملازمان خویش هریک را که بودند
بر حسب مطلوب و مقصود کار او بساخت و باشغال خطیر و اعمال کبیر
بر انداز و مقدار نامزد گردانید و ملتس هریک از ایشان ساخته تا تمامت
۱۰ ولایه بر ولاء او متفق گشتند و بر ثنای او منطبق شدند و بخوشدلی و
غبطت عزم مراجعت در خدمت او بامضا رسانیدند، و امیر ارغون در
راه دست دریا و ش چون باران نیشان گشاده گردانید و تمامت بلاد
ترکستان و ماوراء النهر مغمور ^(۲) احسان او شدند و باوازه بذر و
سخاء او دلهای اجانب بجناب او میلان کرد و در مقدمه باعلام معاودت
۱۵ بخراسان و آن ممالک رسولان فرستاد تمامت آن مواضع و بلاد باستقبال
او روان شدند و در مقام مرو مجتمع گشتند و امیر ارغون با ملوک و
امرا و اصحاب در تاریخ ^(۳) باز رنق آباد ^(۴) مرو نزول کرد و چند روز

(۱) من قصیده مشهوره لأبي محمد الخازن في مدح الصاحب ابن عماد (انظر بقیه
الذهر ج ۳ ص ۳۴-۳۵)، (۲) آج ده ز: معور، (۳) بیاض درب ه،
آبدون بیاض، دَر اصل جمله را ندارند، ج: سنه ثمان و اربعین و ستمایه، و
آن خطای واضع است چه در همین فصل خواهد گفت که ارغون بار دیگر بارو رفت
و چون بطراز رسید خبر فوت کیوک خان بدو رسید مراجعت نمود و در سنه ۶۴۷
مجدداً متوجه اردو گردید پس واقعه متن قطعاً قبل از سنه ۶۴۷ و نیز قبل از وفات
کیوک خان که در سنه ۶۴۴ یا ۶۴۵ واقع شد باید باشد، رجوع کنید بمقدمه مصحح ج ۱
ص ۱۰، کج، (۴) آر ز رنق آباد بالنهج ثم السكون و فتح الزاء و سکون التون
و قاف و بین الألفین باء موحه و ذال معجمه فی آخره من قرى مرو الشاهجان
(باقوت)، - آ: مارریق آباد، ب: مارریق آباد، ج: مارریق آباد، ه: بازریق آباد،

ارغون در قلوب زیادت رابخ شد و چون ایلچیان باستدعای منصرفان اطراف و سلاطین و ملوک آمدند^(۱) در حرکت آمد و باستحضار ملوک و عمال نواحی بجوانب رسولان فرستاد و پدرم صاحب دیوان را در مالک اذربایجان و گرج و روم و آن اطراف قائم مقام بگذاشت و بوقا^(۲) را بیاسفافی معین کرد وقت وصول بطوس شرف الدین گذشته بود امیر ارغون اموال نا واجب را که بر هرکس مقرر گردانیده بود تا بمصادره بستاند ترك گرفت و آن بدعت برانداخت و ماهائی که حاصل شد بود روان کرد و متوجه حضرت شد و ملوک و کتبه و متلبسان اعمال در خدمت او روان شدند، چون بعد از حالت قان پادشاه زادگان^{۱۰} هرکس در نواحی و ولایات نصرف کرده بودند و اموال بیرویات و حوالات اطلاق و برلیغها و پایزها داده و آن خلاف احکام و یاساهای ایشانست بدین سبب امیر ارغون هر پایزه و برلیغ که بعد از قان پادشاه زادگان بهرکس داده بودند بفرمود تا جمع کردند، چون بخدمت کیوک خان رسید پیشکش بسیار کرد و بخدمت پادشاه زادگان همچنین^{۱۵} در خور و مقدار هریک بتحف و هدایا تقرب جست و بر ارکان و اعیان حضرت بر مثال سحاب سجال اموال ریزان و چون از مصالح مد^(۳) فراغت حاصل شد روی بعرض مهمات و مصالح آورد و بابتدا پایزها و برلیغها که پادشاه زادگان داده بودند و امیر ارغون از اصحاب آن باز گرفته در مجمعی که حضور همه پادشاه زادگان بود عرضه کرد از^{۲۰} تمام خدمات دیگر موقع آن زیادت بود و اثر آن خدمت بیشتر کیوک خان سیورغامیشی کرد و مالکی که در نصرف او بود برو مقرر داشت و پایزه سرشیر و برلیغ داد و تمامت امور ملوک و اصحاب بامیر ارغون حوالت کرد و آن جماعت کسی را برلیغ و پایزه نداد و هیچ کس را خود

(۱) یعنی برای فوریلنای جلوس کیوک خان، (۲) کذا فی ج ۵، آب: بوقا،

ز: توقا، د: قوقا، (۳) رجوع کنید بصر ۲۴۲ ح ۵،

اربعین و ستمایه بخراسان رسید و برلیغها بر خواند و امور آنرا مضبوط گردانید سیرافچین^(۱) ایلچی را با جمعی دیگر از ایلچیان که بجهت تحصیل مال بقایا از اردوی توراکینا خاتون آمده بودند در خراسان بگذاشت و نظام الدین شاه^(۲) را با او، و امیر ارغون^(۳) متوجه عراق و اذربایجان شد چون بدهستان رسیدند شرف الدین را خبر رسید که در حضرت بانو جمعی قصد او کرده اند شرف الدین عازم آن حضرت شد و امیر ارغون متوجه تبریز گشت و امیر حسین و خواجه فخر الدین و جمعی را از کتبه بنیابت در خراسان و مازندران نامزد گردانید چون بتبریز رسید امور آن حدود را که سبب مجاورت امراء بزرگ چون جورماغون^{۱۰} و تانجو^(۴) و جمعی که آن مالک را ملک خویش می دانستند نا مضبوط بود f.1216 در ضبط آورد و اموال آنرا محفوظ گردانید و دست آن جماعت کشید کرد و تمامت رعایا را از شریف و وضع چه بعضی که بحاجت آن جماعت نسلک جسته بودند و چه جمعی که از ظلم و جور ایشان جسته^(۵) از قبضه تصرف ایشان بیرون آورد و امور آن طرف را ساخته گردانید و بحماقت و حسن معاملت او صفار و کبار بتابعیت و مشایعت او مایل شدند و دلهای خلایق از حسن اخلاق صید او گشتند و هوا خواه دولت او آمدند و سلاطین روم و شام و حلب رسل بخدمت او روان کردند و بحماقت و عنایت او توسل جستند و امیر ارغون جهت استیفای مال ایلچیان بدان اطراف فرستاد، و چون شرف الدین از اردوی بانو بمقام تبریز رسید بعلمت بقایا مال بسیار بر اهل تبریز و غیر آن حکم کرد و امیر ارغون بدان رضا نمی داد و او مبالغت می نمود و هوی^(۶) و ولای امیر

(۱) کذا فی د، آ: سیرافچین، ب: سیرافچین، ه: سیرافچین، ج: سیرافچیر، ز: سیرافچین، (۲-۱) آ: با او امیر ارغون، ج: با امیر ارغون، د: را با امیر ارغون، ه: با او و امیر ارغون، ب: بتصحیح جدید: را نیز بگذاشت و خود، ز اصل جمله را ندارد، (۳) آ: آب: تانجو، ز: تانجو، ج: باتجو، د: ندارند، - تصحیح قیاسی، (۴) آ: حسته و یجنهل «خسته»، (۵) نسخ: هوا،

منخرط و منتظم گشت قآن را روز بروز نظر تربیت بدو زیادت می افتاد و هنوز در غلوی کودکی بود که او را سبب مصلحتی بزرگ با قبان^(۱) بهم بختای فرستاد و یکچندی آنجا بود و چون باز بخدمت قآن رسید بنحوص احوال ادکو تیمور و کورکوز سبب آنک محل اعتماد تمام بود نامزد گشت و قوربغا^(۲) و شمس الدین کمرکر^(۳) را با او بهم مصاحب گردانید امیر ارغون چون بخراسان رسید تنحّص احوال آغاز نهاد و بعد از آن بحکم فرمان نمانت جماعت را بحضرت روان کرد و او نیز متوجه آن جانب شد و در مقام حضرت معاونت کورکوز نمود و مظاهرت او کرد چون امور مالک خراسان و عراق بر کورکوز مقرر شد امیر ارغون را بر کورکوز باساقی فرمودند و در تدبیر کارها با او شریک و نوکر^(۴) تا هر کار که باشد بمشورت و استطلاع رای او سازد و بی او مداخلت ننماید، چون کورکوز باز بخراسان رسید و کار آن مالک باستبداد و استقلال پیش گرفت امیر ارغون باز گشت چون بحضرت اردوی الغ ایف^(۵) رسید بار دیگر باستحضار و استدعای کورکوز امیر ارغون را باز گردانیدند و ۱۵ قریغا^(۶) و جمعی را از ایلچیان با او بفرستادند و کورکوز را بگرفتند و شرف الدین را از حبس بیرون آورد و آن حال در مقدمه مثبت است چون باردوی توراکینا خاتون رسیدند کورکوز را سبب سختی که گفته بود در حبس بگذاشتند توراکینا خاتون مالکی را که در تصرف کورکوز بود از آمویه تا فارس و گرج و روم و موصل بامارت و تولیت بر امیر ارغون ۲۰ مقرر فرمود و شرف الدین را در خدمت او باسم الغ بتیکچی نامزد گردانید و دیگر اصحاب دلاوین را بر قرار مقرر کرد، در شهر سنه احدی و

(۱) کذا فی ه، ب: د: فان، آ: ز: فان، ج: فونان، ه: قریغای،
آ: قوربغا، ب: قوربغا، د: فورنقا، ج: فرمبا، ز: فوربر غایر، - رجوع
بص ۲۳۰، (۲) کذا فی آ: د: ه: ز، ب: کمرکو، ج: کرکر، - رجوع بص ۲۳۰،
(۴) ب: د: نوکار، ز: ندارد، (۵) ب: الغ ایف، ه: ز: الغ ایف،
(۶) ه: قوربغای، آ: ب: قریغا، ج: قریغا، ز: قریغا، د: ندارد،

اورا. باز گردانند دیگر باره اورا آنجا آوردند و سخن پرسیدند بر قرار
 مستر سخن درشت گفته بود و عاقبت کار نا اندیشید قرا اغول^(۱)
 بفرمود تا دهن اورا از سنگ پر کردند و بکشتند و کورکوز در آخر عهد
 مسلمان شد بود و از مذهب بت پرستی نقل کرده، و اصیل را در سمرقند
 محبوس کردند بوقت مراجعت بفرمود^(۲) تا اورا گرسنه می داشتند تا آخر
 موکل را بفرمود^(۳) تا داروئی در نتاج کردند و بدو داد تا هلاک شد،
 فی الجمله کار دنیا برقیست که درفشید و هم در حال پنهان شد با بادی
 که در شیشه دیدند و چون دهن برداشتند هیچ نبود،
 اگر صد بانی و گر صد هزار * همین است روز و همین است کار،

ذکر احوال امیر ارغون،

۱۰

از قبیله اویرات^(۴) است و پدر او تاججو^(۵) امیر هزار بود و قبیله
 اویرات در میان مغول از قبایل مشهورست و آن قبیله اکثر احوال اولاد
 و احفاد چنگر خان باشند و سبب آنست که وقت خروج او چون
 ایشان بمظاهرت و معاونت پیش آمدند و بایلی مسابقت و مسارعت
 نمودند قضای حقوق آن قبیله را فرمان شد تا دختران امرای ایشان را با
 پسران اروغ او مزدوج می کنند و دختری از آن خویش را نیز نام او
 جیچکان بیکی^(۶) بزرگتر آن قبیله داد و بدین سبب است که تمامت پادشاه
 زادگان از اویرات زن خواسته باشند و امیر ارغون بعدما که از تعلیم
 خط ایفری فارغ شد و از سن صبی ترقی کرد اصناف بخت و سعادت
 اورا تلقی نمود و با صغر سال بمحضرت قآن رفت و در زمره بتیکچیان

(۱) ز: قرا ارغون، (۲) فاعل «بفرمود» کیست؟، (۳) د: برات،
 (۴) آ: تاججو، ه: تالجو، ب: ماحجو، ج: باتجو، ز: باججو، د: باجو، -
 تصحیح قیاسی، (۵) ه: جیچکان بیکی (= جیچکان بیکی)، ج: جیچکان بیکی،
 د: جیچکان بیکی، آ: جیچکان بیکی، ب: جیچکان بیکی، ز: جیچکان بیکی،
 جامع التواریخ طبع برزین ج ۱ ص ۱۰۲: جیچکان،

نی نمود چون باردوی الغ ایف^(۱) رسیدند امرای یرغو بنشستند و یارغو آغاز نهادند روی بدیشان آورد و گفت اگر کار مرا شما مخلص می‌توانید کرد تا سخن گوئیم و اگر در میان مهمل خواهد ماند سخن نا گفته به، سخن نا نگویی توانیش گفت * مر آن گفته را^(۲) باز نتوان نهفت.

آن سخن در توقف ماند و گفتند اورا بخدمت توراکینا خاتون برند شرف الدین در یارغو حاضر آمد و خواست تا با او آغاز مکالمت نهد اورا چنان باز مالید که ردّ سخن او نتوانست کرد یکی از امراء اردو روی بشرف الدین آورد و گفت اورا جهت سخنی دیگر گرفته‌اند اگر ازین خلاص یابد امثال تو چه مرد او اند^(۳) اعتذار و استغفار بحال تو از مخاصمت لایق ترست، چون از الغ ایف^(۴) برفتند و باردوی توراکینا خاتون رسیدند و در آن وقت جغتای^(۵) از سطوت توراکینا خاتون گریخته بود و بخدمت کبوك خان تمسک کرده صاحب محمود^(۶) بلواج^(۷) و کورگوز نیز در اهتمام جغتای^(۸) بودند و بخدمت توراکینا خاتون تقصیر می‌نمودند و ارکان حضرت توراکینا خاتون جماعتی که پیشتر در کاری نبودند و کورگوز در آن وقت بدیشان التفاتی نمی‌نمود و مال با او نه که بتازگی کاررا بمال تدارك نماید فاطمه خاتون که کلی امور بدو منوط بود شرف الدین را برکشید و تربیت کرد و اورا در خدمت امیر ارغون بمالک خراسان و مازندران^(۹) نامزد کرد و کورگوز را فرمان شد که چون اورا سبب سخنی که در اردوی الغ ایف^(۱۰) گفته است گرفته‌اند

(۱) کذا فی ج د، آ: الغ ایف، ب: الع ایف، ز: الغ ایف، ه: الغ ایف،
 (۲) ب د ه ز: چو گفته شود، (۳) ه: او اید، (۴) کذا فی ج د،
 آ: الع ایف، ب: الع ایف، ه: ز: الغ ایف، (۵) ه: جغتای، آ: حیفای،
 ج: حسای، ب: حمای، د: حینمای، ز: حینفا، (۶) ه: محمد،
 (۷) ه: ز: بلواج، (۸) ه: جغتای، آ: حیفای، ج: حسای، ب: حینفا،
 د: حینمای، ز: حینفای، (۹) فقط در آ، باقی نسخ این کچه را ندارند،
 (۱۰) کذا فی ج د، آ: الغ ایف، ب: الع ایف، ه: ز: الغ ایف،

گفته بودند که اگر نیاید گرفته بیاورند کورکوز چون بطوس رسید ایلچیان در رسیدند و شرف الدین را طلب کردند و او را ملواح^(۱) کار ساختند چون کورکوز بر خلاف رسم مغولان خزانه محکم بر میان حصار ساخته بود و مقام آنجا داشت ایلچیان بفرستادند و از امیران لشکر مدد خواستند ایشان را خود بهانه بس بود سینه‌های پر غصّه و دلهای پر کینه داشتند مبالغ مغول بیامدند و شرف الدین را از سبزار بیرون آورد و کورکوز از ایلچیان احتیاط می‌نمود و اصیل روغدی^(۲) خود او را نمی‌گذاشت که بخدمت ایلچیان رود و راههای بد در پیش او می‌نهاد و تخویف و تخریب می‌کرد که خود را فرا دست ایشان نتوان داد و چون کورکوز از مضمون فرمان واقف نبود خایف می‌بود و خزانه را که اسم حصار بر آن انداخته بودند محفوظ می‌داشت تا روزی ایلچیان بر نشستند و مغولان با ایشان بهم در زیر قبا زره پوشیده از در درآمدند کورکوز در خزانه فرمود تا در بستند بدین بهانه دست بتیر بگشادند کورکوز گفت من باغی نیستم در گشادند مغولان در آمدند و کورکوز و اصیل را بگرفتند و^{۱۵} بدروازها کس فرستادند و تمامت ملوک و کسانی که بودند بگرفتند ملک اختیار الدین از میانه بچست و بایبورد رفت و امور ملوک خراسان و مازندران در هم و پریشان شد و یکی راست از اهل عصر حسب حال،

أَرَى الْأَقْدَامَ فِي الْأَقْدَامِ تَكْبُو * إِذَا مَرَّتْ عَلَى غَيْرِ الصَّرَاطِ
وَ إِنَّ الرِّجَّحَ تَزَكُّنُ عَنْ قَرِيبٍ * إِذَا كَانَ الْبِنَاءُ عَلَى الصَّرَاطِ

f. 120b

^{۲۰} بعد از روزی چند ایلچیان باز گشتند و کورکوز و اصیل را گرفته با خود بردند و کورکوز همچنان^(۳) بر حال و فرار کم نمی‌کرد^(۴) و بدیشان التفات

(۱) یعنی آلت کار و دام صید نفوس و اموال، و ملواح در اصل بمعنی مرغی است که آنرا بر يك های بندند و بواسطه آن مرغان دیگر را بدام کشند و صید کنند،
(۲) روغدی، (۳-۴) کذا فی ب د ه، آ: نرحال و مرار کم نمی‌کرد،
ج: نرحال و مرار کم نمی‌کرد، ز: بران حال و فرار خود (بدیشان التفات نمی‌نمود)،

باسم وکیل خرجی کورکوز موسوم چون مرتبه کورکوز بالا گرفت کار او نیز بنسبت رونقی گرفت تا چون قصد شرف الدین آغاز نهاد او در آن کار مبالغت نمود تا او را بگرفتند و دو شاخ نهادند و جایگاه وزارت باصیل روغدی^(۱) تفویض کرد او در ابتدا نخاسی^(۲) بود در دیوان در جمع صدور و اعیان بی دهشت ضراط و حُباق ازو روان^(۳)، فی الجملة بانهای حال شرف الدین تیمور ایلچی مذکور را بحضورت روان کرد و بر عقب خود^(۴) نیز روان شد ایلچی در راه پیش او آمد و او را^(۵) از حالت قآن و رفتن او^(۶) خبر داد^(۷) و بعد از او حالت جمع [در] هم افتاد^(۸)، و او^(۹) در راه با یکی از امراء بزرگ جغتای که انتساب قرابت داشته بود با اوروغ چنگر خان مقاتلی داشته است و از راه بزرگ منشی جواب سخت داده چون در میان ایشان سخن از موی سر و تیغ تیز باریک تر باشد سخنی برو دق کرده بودند راست یا دروغ برو بسته ع، و مَا أَغْنَاكَ مِنْ شَيْءٍ إِذَا قِيلَ^(۱۰)، و کورکوز از راه سبب فرع آن احوال باز گشت آن امیر این حدیث اینها می کند و در اثنای آن رسولی^{۱۰} که شرف الدین در خفیه فرستاده بود جای گیر آمد خوانین و پسران جغتای و دیگر پسران ارغون و قریقا^(۱۱) را بطلب او نامزد کردند و

(۱) ب: روغدی، ه: رغدی، (۲) ج: ه: نخاسی، ب: بتصحیح جدید: تخاشی (می نمود)، د: ندارند، (۳) یعنی چون مسگران معروفند بعدم تماسک قوای طبیعی، (۴) یعنی کورکوز خود، (۵-۶) فقط در ب بخط جدید، - حالت قآن یعنی وفات قآن، (۷-۸) یعنی بعد از وفات قآن اوضاع پریشان شد و جماعت ارکان دولت در هم افتادند، - آ: ه: و بعد از او حالت جمع هم افتاد، ج: و بعد از او حالت جمع هم افتاد، د: و بعد از آن حالت هم جمع افتاد، ب: باصلاح جدید: و بعد از آن حالت جمعی در هم افتاده بودند، ز اصل جمله را ندارد، (۹) یعنی کورکوز، (۱۰) صدره: قَدْ قِيلَ ذَلِكَ إِنَّ حَقًّا وَ إِنَّ كَذِبًا، من ابیات للنعان بن المذکر که بها الی الربیع بن زیاد العبسی فی قصه طویله، انظر خزانه الأدب للأمام عبد القادر البغدادی ج ۴ ص ۱۷۱-۱۷۶، (۱۱) آ: ج: قریقا، ب: قریقا، ه: قریقای، د: ندارند، - رجوع بص ۲۴۰ ح ۶،

قرار نهاد چه هر ولایتی نوینی داشت و هر شهری را امیری و باندک چیزی حصّه دیوان قناعت کرده بودند و باقی بجهت خویش تصرف می نمودند تمامت ازیشان باز گرفتند و مبالغ بریشان متوجه گردانید، و کورکوز دار اقامت خویش طوس گردانید و بدانجا تحویل کرد و عمارت ه آن آغاز نهاد از طوس نای بیش نبود در تمامت شهر پنجاه خانه مسکون نبود و آن نیز یکان یکان در هر زاویه یکی آرام گرفته و میان رسوم اسواق چنان شد که وقت ممّر و جواز^(۱) پای دو خراز^(۲) خاشاک و خار حکم التفتّ الساقّ بالساقّ برگرفت کورکوز بنای خزاین^(۳) و باغ نهاد تمامت صدور و ملوک و اکابر بسرای خریدن مشغول گشتند و بعبارت ۱۰ سوق و استخراج قنوات و تدارک ضیاع ضایع شد مقبل^(۴) گشتند و سرائی اوّل روز بدو دینار و نیم رکنی بفروخته بودند يك هفته دیگر بدو بیست و پنجاه دینار بفروختند^(۵) و از آن وقت بازار عمارت شهر و ناحیت آغاز افتاد و کورکوز در ضبط کارها اساس محکم نهاد و بامهارا در مواضع بچهار پای و بمصالح دیگر معمر گردانید تا ایلچیان زحمت ندهند و چنان ۱۰ مضبوط گردانید که هیچ امیری که پیشتر از آن سرها می انداخت و هیچ آفریده را مجال اعتراض نبود سر مرغی نمی توانست برید رعایا چنان مستولی شدند که اگر لشکری بزرگ از مغول بمزرعه نزول می کرد با برزیکری سخن نمی توانست گفت تا سراسی نگاه دارد تا بالتماس علوفه و نزل چه رسد و همچنین ایلچیان آیندگان و روندگان و ازو در دلهای مردم ۲۰ هبیتی بنشست بعد از آن خواست تا شرف الدین را بنوعی در دام بلا و کام فنا نهد و یکی بود از ابنای دهاقین روغد^(۶) اصیل نام در اوّل حالت

(۱-۱) کذا فی ده، ب: پای در حرار، ز: بای دو حراز از، آ: بار دو خروار، ج: دو خروار، (۲) ب: بتصحیح جدید: خانه، (۳) آج ده: منقبل، (۴) آ: بزوخت، (۵) ب: روغد، ه: رغد، - رجوع کنید بنزّه القلوب حمد الله مستوفی در فصل «مازندران و لواحق آن»،

f. 119b بگرفتند و دو شاخ نهادند و تنقوز^(۱) و تومن^(۲) را مکتوف از اردو بیاوردند و بعد از آن کورکوز نیز مراجعت کرد و بیامد،

ذکر وصول کرکوز بخراسان و احوال او،

چون کورکوز سیورغامیشی یافته و دست خصوم بر نافته باز گشت بخدمت تنگوت^(۳) برادر باتورفت و از آنجا بر راه خوارزم متوجه شد پدرم ترتیب ترغوی^(۴) او را خیمه با آلات آن از مجلس خانه زر و نقره تا بخوارزم فرستاده بود و تکلفات واجب داشته اندر آن، تمامت بقایای بزرگان خراسان در مصاحبت پدرم بخدمت استقبال نمودند از راه شهرستانه بیامد و در ماه جمادی الاولی سنه سبع و ثلاثین و ستمایه ۱۰ بخانه خویش نزول کرد و باستحضار تمامت بزرگان ایلچیان رفته بودند همه حاضر شدند امرای مغول بیامدند و خیمه دیگر بزرگ در صنعت غریب و صبغت عجیب هم پدرم ترتیب داده بود با آنچه فراخور آن باشد از اولانی سیم و زر منصوب کرد و روزها جشنها ساخت و برلیغها در ضمن آن بر خواندند و یاساها که بتازگی فرمان شده بود همه خلایق را بشنوانید و بزرگان و صدور عراق برسیدند پسرا متوجه عراق و اژان و اذربایجان کرد و کتبه را بقرار آنک در دیوان بودند با او روان کرد هرچند باسم بسیار بودند اما مدار کار بر نظام الدین شاه بود سبب کفایت و کاردانی او، ایشان چون بدان ممالك رسیدند با امرای جورماغون بسیار مخاصمتها کردند تا وقتی که ولایات را از دست ایشان مستخلص کردند و ماله

(۱) دَه: تنفور، آ: بِنفور، ب: سَنور، ز: سَنور، ج: سَنفور، - رجوع
بص ۳۲۰ ح ۴، (۲) کذا فی آب دَه، ز: تومن، ج: نورین، و شاید
همین صواب باشد، رجوع بص ۳۲۵ س ۲، (۳) کذا فی ب ه، آ: تنگوت،
د: بنکوت، ز: بیکوت، ج: سکوب، (۴) کذا فی دَه، آ: ترغوی،
ج: ز: ترغوی،

ایشان بندگان مانند چون از گناههای ایشان افاقت کردیم اگر تو نیز بکینه قدم با ایشان زندگانی کنی تو نیز در گناه باشی کشتن چون توئی دشوار نیست، چون این یارغوها بآخر کشید کورکوز در مصالح ملک شروع نمود مهمات و ملتمسات بر وفق ارادت او تمشیت پذیرفت و از آمویه چندانک لشکر جورماغون مستخلص کرده است بدو فرمود و برلیغ و پایزه داد، و شرف الدین سبب آنک قآن در وقت یارغوی ایشان فرموده بود که این همه خبثها سبب آن نازیک بوده باشد که او کودکان را راهها آموخته باشد اگر اکنون^(۱) با کورکوز^(۲) بهم باشند سر او از جاده صواب پیچاند با او ورود شرف الدین چون در باطن کورکوز آثار غصب و عتب می دید و از انتقام او می اندیشید بتخلف از کورکوز خوشدل شد کورکوز باستصواب جینقای^(۳) بر آن قرار رضا نداد بعلت آنک محاسبات چندین ساله بی حضور او مفروغ نگردد و چون غیبت او باشد متصرفان اموال و اصحاب اعمال بدو حوالتی کنند اجازت مراجعت او از قآن حاصل کردند و او را باکراه باز گردانید، ملوک و اکابر خراسان که ملازمت خدمت او^(۴) کرده بودند چون کارهای کورکوز ساخته شد خواستند تا هر کس امضای برلیغ خویش گیرد کورکوز در خفیه با جینقای^(۵) بر هم نهاد که اگر هر کس را از حضرت برلیغ و فرمانی دهند مرا از ایشان چه تمیز باشد بدان سبب و بدان موجب هیچ کس را میسر نشد که برلیغ و پایزه ستاند همه قوم باز گشتند و کورکوز در مقدمه رسولان بشارت سیورغامبشی و مرحمت قآن و انکسار دشمنان بخراسان فرستاد و آنجا نیز جماعتی مغولان را که با ادکو تیمور اتفاق^(۶) کرده بودند

(۱) ب بخط جدید افزوده: کورکوز، (۲) کذا فی ه، آب: شرف، د: ز: شرف الدین، ج ندارد، (۳) آ: جینقای، حینقای، ب: حسفای، حینقای، ه: جینای، جنقای، ز: حینقای، ج: حسمای، جسمای، د: حینقای، (۴) یعنی کورکوز، (۵) کذا فی ج د ز ه، آب: امان، (ایقان؟)،

بیکچیان احوال سخنها و ما جراها عرضه داشتند قآن نیز روزی بنفس خویش بنشست و بار دیگر سخن ایشان بخویشتن پرسید نورین^(۱) و برادر او و^(۲) پسران کلبلات در زمرهٔ ادکو تیمور جوک زده سخن ایشان می‌پرسیدند نظر قآن بریشان افتاد بانگ بریشان زد و فرمود که شمارا ه در میان ایشان چه کارست از میان ایشان بیرون آئید و در زمرهٔ سلاح f. 119a داران بایستید و آن سخنها فصل کرد و ادکو تیمور و اصحاب اورا بگناه کاری براند ادکو تیمور را گفت که چون تو تعلق بیاتو داری سخن تو آنجا فرستم آن مصلحت باتو داند جینقای^(۳) با غایت بی عنایتی در آن قضیت عنایت فرو نگذاشت و اورا تلقین کرد و سخن از پیش او فرا گرفت و ۱۰ عرضه داشت که ادکو تیمور می‌گوید حاکم باتو قآن است من چه سگم که سخن مرا احتیاج مشاورت باشد آنرا دولت پادشاه روی زمین قآن داند بدین سبب قآن برو ابقا کرد اگر آن سخنها بتزدیک باتو رسانیدندی اگر او خود عزیزترین کسی بودی برو چه ابقا رفتی، فی الجمله فرمود تا ادکو تیمور و جماعتی که مصاحب او بودند با نزدیک کورکوز رفتند ۱۵ از آن جماعت بعضی را چوب زدند و بعضی را بکورکوز داد تا دو شاخ کرد و آن سبب لحاج و عناد آن جماعت بود و یقایارا فرمود تا اولاغ دادند و در مصاحبت کورکوز باز گردانید و فرمود که با آن جماعت بگویند که از روی استخفاف و یاسای چنگر خان که ایفاق^(۴) کذاب را بکشند تا دیگر کسان اعتبار گیرند بر شما کشتن واجب بود اما سبب آنک راه ۲۰ دور و دراز قطع کرده‌اید تا اینجا رسید و زنان و بچگان شما در انتظار شما باشند من نمی‌خواهم خبر شما ببدی باهل و خانه رسد جان شما بخشیدم بعد ازین بر امثال این حرکات اقدام مکنید و کورکوز را نیز بگویند که

(۱) کلا فی بَدَج، آ: بورن، ز: بوردن، ه: نور الدین، (۲) ب این واورا ندارد ولعله اظهر، (۳) جینقای، آ: حیقای، ب: حیقای، د: حیقای، ز: حیقای، ج: حسای، (۴) آ: ایفاق، د: اتفاست که،

اورا ترجیحی می‌کرد، و از جانب ادکو تیمور^(۱) او خود کودک بود و پسران کلبلات طفل و جماعتی که با او بودند دو سه کس که بمزیت عقل ممتاز بودند مصلحت وقت می‌دانستند در آن شیوه چندان شروع نمی‌نمودند که بار دیگر مراجعت نتوانند^(۲) کرد و آنچه کوتاه نظران بی عقلان مازندرانی بودند^(۳) گله ازیشان کله بند داران^(۴) کار یک کس نکند نه سخنی معقول می‌دانستند و نه منقول روایت می‌توانستند کرد هرکس در مقام یارغو و بحث در می‌آمد سخن برو معکوس می‌شد هرچند بیشتر آن سبب نظر پادشاه و عنایت امرا بود و عنایة الْفَاضِی خَیْرٌ مِنْ شَاهِدِیْ عَدْلٍ و لقد صدق من قال لَا مَلْکَ إِلَّا بِالرَّجَالِ وَلَا رِجَالٌ إِلَّا بِالْمَالِ^{۱۰} و از جانبین این قصه^(۵) متبادل^(۶) بود از طرف کورکوز مال و رجال حاصل و طرف خصم ازین هردو عاقل چون چند ماه برین بگذشت و هیچ گونه آخری پیدا نمی‌شد و امرا ملول شدند از یارغو فاآن فرمود متعلقان جانبین را تا با یکدیگر ممزوج شدند و هر دو کس یکی از جانب کورکوز و یکی از طرف ادکو تیمور هم خیمه و هم کاسه و هم خوابه شوند^{۱۵} چنانکه کورکوز و ادکو تیمور در یک خانه و یک کاسه طعام با یکدیگر خورند و دیگر کسان بدین نسبت و فرمود که کارد و سلاح آهنین با خود ندارند کاردها و سلاحهای ایشان باز گرفتند غرض پادشاه آن بود که باشد بروز یا شب با یکدیگر مصالحتی کنند و خصومت دعاوی^(۷) ترک گیرند چون بدین نیز میان ایشان منصلح نشد جینقای^(۸) و

(۱) یعنی و اما ادکو تیمور یا و اما در باب ادکو تیمور آنچه، (۲) ده ز: نیاوند،

(۳-۴) کذا فی آب (کله بند داران؟، کله بند داران؟)، ب: کله

ازیشان کله سد دازان، د: کله ایشان در آن کله، ه: کله ازیشان کله بندند

ازآن، ج ز اصل جمله را ندارند، (۵) ه: قضیه، ج: قصه، (۶) کذا

فی آب ده، و مقصود «غیر مساوی» و «مختلف» و نحو آن است و این استعمال

غربی است، ز: متبدل، ج: متداول، (۷) ب ده ز: و دعاوی، (۸) ه:

جنگای، آ: حنمای، د: حیقای، ز: حبقای، ب ج: حسمای،

کرد قان را در آن روز طرب وافر مضاعف گشت و کار کرکوز مرفوع شد و جانب اعادی مکسور گشت و در جمله تحف کمری بود از سنگ عور^(۱) که سنگ یرقان^(۲) نیز خوانند مرصع کرده و آن استعمال و نصیف^(۳) کورکوز بود و آنرا اعتبار و قیمتی نباشد چون قان بدید استطرف را بر میان بست اتفاق را در کمرگاه قان امتلائی بودست بصحّت بدل شدست آنرا بفال نیک گرفت و فرمود که مثل این دیگر بسازد و ادکو تیمورا گفت که تو و پدرت چنین تنکسوقها^(۴) یعنی طرایفها و غرایفها چرا نساخته اید، با چندین دلائل واضح و عتابهای لایح هنوز جماعتی که با

ادکو تیمور بودند سپر نمی انداختند و مصلحت خود را نمی شناختند،

۱۰. ذُو الْجَهْلِ یَفْعَلُ مَا ذُو الْعَقْلِ یَفْعَلُهُ * فِی النَّائِبَاتِ وَلَکِنْ بَعْدَ مَا أَفْتَضَحَا
چون مدتی از مقام ایشان بگذشت قان فرمود تا جینقای^(۵) و مارنال^(۶) و جمعی دیگر از امرای بارغو بتقص احوال ایشان بنشستند و در آن مصلحت شروع نمودند جماعتی که با کورکوز بودند اصحاب رای و رویت و ارباب مال و نعمت از ملوک ملک نظام الدین اسفراین^(۷) و اختیار الدین ابیورد^(۸) و عمید الملک^(۹) شرف الدین بسطام و از کتبه نظام الدین شاه و امثال او و کورکوز خود فی نفسه هزار^(۱۰) بود،

عَدُوُّ فِی الْأَجْنَادِ مِنْ أَفْرَادِهَا * فَرَّاقُهُ فِی الْأَفْرَادِ كَالْأَجْنَادِ

با این جماعت مشاورت می کرد بر آنچه تمامت را رای بر آن قرار می گرفت اقدام می نمود و از شرف الدین آنچه امور کلی بود مستور بود هر چند بظاهر

مصنّف مکرّر یعنی هدیه و سوغات و تحفه و نحو ذلك استعمال کرده است، (۱) کذا فی
آب ج ه، ز: غور، د ندارد، (۲) آب: یرقان، د: یرغان، (۳) یعنی اختراع،
(۴) آ: سکوقها، ه: تنسوقها، ج: بلوسقها، ز: سکوقها، د ندارد، (۵) ه:
جینقای، آ: جینقای، ج: حسامی، ب: حسا، د: حینقایی، ز: حینقایی،
(۶) کذا فی آ (؟)، ب ج: مارنال، ه: باه ناک، ز: باز یال، د: نایبال،
(۷) ب ج د ز این کلمه را ندارند، ه: ابیورد، (۸) ج ه ندارند،
(۹) د ه: افزوده اند: و، (۱۰) ب ج ه: افزوده اند: مرد، د افزوده: مرده،

کورکوز می‌کرد، کورکوز ایشان را پیغام فرستاد که تیمور ایلچی باز رسید است بسماع برلیغ که فرمان شده حاضر شوند و پای آن نداشت^(۱) که ایشان چه گویند برنشست تا بخانه رسید و از آنجا با جماعت اکابر خراسان که محل اعتماد و اصحاب رای و تدبیر باشند روان شد، چون خبر حرکت او بشنیدند مقام نتوانستند کرد کلبلات و ادکو تیمور با قوی از نمایان و غمازان برفند باتفاق ببخارا رسیدند ملك بخارا صاین ملکشاه ایشان تمامت را ضیافت کرد در خانه خویش کلبلات بر سیل اراقت بصحرا رفت جمعی فدائیان از مدتی بر انتظار او در بخارا مانده بودند در دهلیز درکنجی نشسته چون کلبلات در آمد او را کارد زدند با يك دو کس دیگر که با او بودند کلبلات گذشته شد، روی کار و پشت استظهار آن جماعت او بود سبب واقعه او دل شکسته شدند و پریشان و متحیر گشتند چون بکودکی نمد بلا در آب انداخته بودند با کنار نمی‌توانستند کشید، فی الجملة چون بار دو رسیدند بابتدا خیمه که جتمور^(۲) ساخته بود بزد قان در خیمه آمد و بر تخت نشست و کار جشن گرم^{۱۰} شد قان سبب اراقتی برخاست پای بر در خیمه نهاد بادی برآمد و در حال خیمه را پاره کرد و ستون آن بیفتاد و آسیب آن بُسرتی^(۳) رسید از آن باد آتش و ش خرمن اقبال ادکو تیمور سوخته شد و آب روی بر خاک مذلت ریخته آمد قان بفرمود تا آن خیمه را پاره کردند و بفراشان و جمالان^(۴) دادند و بعد از هفته دیگر خیمه که کورکوز ساخته بود نصب کرد و انواع تحف و طرایف که بر سیل مد^(۵) آورده بود با آن ضم

(۱) کذا فی د، یعنی منتظر نشد، آ: با آن نداشت، ب: با آن نداشت، ج: با آن نداشت، ه: با آن نگذاشت، ز: و بدان اعتماد نداشت،
 (۲) پدر ادکو تیمور، (۳) یعنی بکیزکی، - آ: بسرتی، ه: بسرتی، ج: بسرتی، ز: بسرتی، ب: بتصحیح جدید: بتنی چند، د ندارد، جامع التواریخ طبع بلوше ص ۵۸: قاپی را، (۴) کذا فی آب ه، ج د ز: حملان، (۵) کذا فی آ د ه، ج: مد، ب: بتصحیح جدید: هدیه، ز: بندکی، - کلمه «مد» را

احوال نامزد کردند و کورکوز چون از حال ارسال رسول خبر یافته بود او نیز مستعد گشت^(۱) و روان شد و پدرم صاحب دیوان را بحکومت و نیابت بلادی که در تصرف او بود ناهزد فرمود^(۲) کورکوز چون بفناکت رسید ایلیچیان که بتخص احوال آمد بودند پیش باز آمدند چون کورکوز به سخن ایشان مراجعت نمی کرد تنقوز^(۳) با کورکوز عربده آغاز نهاد و بدان ادا کرد که با یکدیگر در آویختند و دندان کورکوز بشکست شبانه جامه خون آلود بر دست تیمور روان کرد و او را ببندگی فرستاد و کورکوز بضرورت باز گشت چون بخانه رسید تمامت امرای مغول چون کلبلات و ادکو تیمور و نوسال جمعیت ساختند و بینکیچیان و ملکات و تمامت اصحاب را بزخم چوب از خانه کورکوز راندند و باغروعهای خود آوردند^{f. 118v} و تفحص احوال آغاز نهاد، کورکوز بر انتظار وصول تیمور ایلیچی آهستگی می کرد و دفعی میگفت و جماعتی از سبک سران مازندران و غیر ایشان عافیت یکسو نهاده بودند و عاقبت کار نا اندیشیه تقریرات و محالات آغاز نهادند دوم روز را تیمور^(۴) ایلیچی بچهل و پنج روز از بالای قراقورم سلطان دین^(۵) استراباد رسید همه امرا و ملوک را فرمان شد بود که حاضر شوند^(۶) و آنجا هیچ سخن نپرسند و پادشاه سبب جامه خون آلود کورکوز در غضب تمام شده بود، بار دیگر اصحاب کورکوز ملوک و اصحاب دواوین را از مخیم ادکو تیمور مترجم گردانیدند کسان ادکو تیمور سوار شدند و بزخم چوب ایشان را باز گردانیدند فی الجمله در آن مدت اصحاب اشغال مشوش حال بودند اگر مراعات جانب کورکوز می کردند ایلیچیان قاصد ایشان می شدند و اگر با آن جماعت می ساختند از کورکوز خائف می بودند و شرف الدین شب با ادکو تیمور می ساخت و روز مظاهرت

(۱-۱) این جمله از آج ساقط است، (۲) کذا فی هـ، آ: سورر، ب: سورر، ج: سنفور، ز: سورر، د ندارد، (۳) آج ندارند، (۴) کذا فی ب هـ، آد: دین، ج: دواوین، ز: دورن، (۵) یعنی در اردو،

و کار خانها اساس نهاد و در میان رعیت معدلت و نصفت گسترد و هیچ آفریده را مجال نماند که بی حساب انگشت فرا آب^(۱) زند و اطاع مستأکله بریده شد و ارباب کفایت و درایت را از اصحاب حماقت و جهالت فرقی بادید آمد و بلاد را امید آن ظاهر شد که معمور گردد و شرف الدین نیز از اردوی بانو رسیده بود چون او و جماعت دیگر را با حضور او حکمی نماند بود و بعضی خود از آن بودند که از اصحاب جنتهور پای بسته عزل گشتند پسر بزرگتر جنتهور ادکو تیمور^(۲) را بر آن داشتند که منصب پدر پسر می رسد اگر اکنون بطلب امارت ساکت شود بعد ازین که کار او^(۳) ثابت تر شود انزعاج او مشکل باشد پیش از استحکام او در ملک پیش دستی باید کرد و احوال او بمحضرت قان آنها کرد تنفوز^(۴) را نامزد کرد و او را با عرض انواع اکاذیب و مفتریات بمحضرت فرستاد جماعتی که در نقض کارهای حقیقای^(۵) می کوشیدند سینههای ادکو تیمور را در فرصتی که میدان از حضور او خالی بود عرضه داشتند بدان سبب امیر ارغون و قریقا^(۶) و شمس الدین کمرکو^(۷) را بفتح این

(۱) ب ج د ه ز: در آب، (۲) کذا فی آب (فی جمیع المواضع)، ه: اذکو تیمور، (فی المواضع)، د: اوکو تیمور (فی المواضع)، ج: اروک تیمور یا اوروک تیمور (فی المواضع)، ز باختلاف: اوکو تیمور و کو تیمور و تیمور، در جامع التواریخ طبع برزین ج ۱ ص ۱۵۱ نام پسر جنتهور را انکو (ظ = انکو) با نسخه بدل اینکو نوشته است و در طبع بلوشه ص ۵۷-۵۸ همه جا: ادکو تیمور (مثل متن)، (۳) یعنی کار کرکوز، (۴) کذا واضحاً فی ه، آ در اینجا «تیمور» و در اواخر ورق «۱۱۹» «تیمور» دارد، ج: سنفور، ب: تیمور، د: تیمور، ز: تیمور، جامع التواریخ طبع بلوشه ص ۵۷: تنفوز (مثل متن)، (۵) ه: جنقای، آ: حیقهای، د: حیقهای، ز: حیقها، ب ج: حیسای، (۶) آ: قریقا، ب: قریقا، ج: اینجا: قریقا، و در ج ۱ ص ۱۹۸: قوربقا، ه: اینجا: قرقای، و در ورق «۱۲۱» از اوراق آ: قریقای و قوربقای، ز: قریقا، د ندارد، جامع التواریخ طبع بلوشه ص ۵۷: قوربقا، (۷) کذا فی آ ه (۲)، د: کمرکو، ج: کرکو، ز: لمرکو، ب: بتصحیح جدید: کمرکویی، - رجوع بورق «۱۲۱»

تقدیر چگونه باشد و دوران فلک چه اقتضا کند، فی الجمله چون بضرورت برفتن او رضا دادند و^(۱) بار دیگر ملک بهاء الدین و محمود شاه و جمعی از اکابر خراسان برفتند و سخن مال و قرار و احصاء ولایات و شمار خراسان و مازندران و تقصیری که تا غایت وقت رفته بود می گفتند : دانشمند حاجب و جمعی بضد عنایت جینقای^(۲) می خواستند که بر پسر جنتمور مقرر دارند چون جماعت بزرگان خراسان حاضر بودند و حضور کورکوز بود و رضای جینقای^(۳) بحال او مفرون جینقای^(۴) فرصت خلوتی نگاه داشت و گفت بزرگان خراسان کورکوز را می خواهند قاتل فرمود که شاید او را برلیغی نوشتند که باسخان کورکوز را فرستادیم تا محصول چند ساله و تصرف هر کس را استخراج کند و شمار ولایت بکند و کس در میان کار او نیاید چون باز رسد و کار نیکو ساخته باشد آنها ما دانیم کورکوز چون این فرمان حاصل کرد مانند باز در پرواز که از هوا بر زمین آید از اردو روان شد و بمدتی نزدیک بخراسان و مازندران رسید و برلیغ بشنایید بالزام و تکلیف کتبه و اصحاب اشغال را بیسورد و بامارت و ۱۵ حکومت مشغول شد نوسال مردی سلیم بود و خرف شد از جواب و سؤال عاجز و کلبلات که مردی داهی و کاردان بود اگر می خواست تا سخنی گوید برلیغ بدهان او در می زد و می گفت فرمان آنست که کسی در میان مصلحت و کار من شروع نکند تو چگونه درین باب سخن میگوئی جواب فاطع بود آن کار را مهمل فرو گذاشت و باز آنک ۲۰ نوسال بحکم برلیغ او معزول بود از کار منفصل نشد^(۵) و کورکوز امور خراسان و مازندران را ضبط داد و اموال محفوظ کرد و از اطراف طرایف لایق پادشاه حاصل گردانید و شمار مردم و قرار مالها تازه کرد

(۱) دَ این واورا ندارد، (۲) هَ: جنقای، آ: جسفای، حینقَای، جینقَای، دَ: حسَای، جسفای، بَ جَ: حسَای، زَ: حنقَای، حینقَای، (۳) کدا فی دَ زَ، آ ب ج هَ: شد،

ی‌شد باظهار ی‌رسانید تا محلّ اعتماد تمام شد و بمنزلت حجاب و نیابت او رسید چون او را بخدمت قانّ فرستاد و استکشاف حال او بوجه داد قانّ را پسندید ی‌آمد و حاضران از آن تعجب ی‌نمودند تا سخن ببحث نواحی خراسان رسید و از مربع و مصیف و منشأ آن پرسید گفت ° بندگان دولت پادشاه در نعیم و ناز اند و مرغ دلهای ایشان در افق تنعم در پرواز منازل زمستان مانند فصل بهار همه از الوان نرجس و رباحین مانند باغ برین است و کوههای آن در تابستان با بستان بهشت هم قرین و انواع نعمتهای مختلف و نعمات طیور مؤتلف، چون سخنها برین اساس تقریر کرد و در لباس شکر و سپاس جلوه داد اعتقاد قانّ برای ۱۰ و درایت و عقل و کفایت او زیادت شد و امیر جینقای^(۱) نیز بواسطه آنک ایغور بود و از اوّل آنک بحضرت قانّ رسید پناه با خدمت او داد^(۲) در اثناء میلان قانّ بدو آن سخن را مددی داد و او با سیورغامیشی و نواخت مراجعت نمود، چون وصول او بمازندران مقارن رحیل جتتمور افتاد و نوسال قائم مقام جتتمور علی الرّسم ملازم ی‌بود تا بوقت آنک ملک ۱۰ بهاء الدّین از حضرت قانّ برسید فرمان رسانید که کورکوز را باعلام احوال خراسان بفرستند^(۳) نوسال و کلبلات را رفتن او موافق نی‌افتاد که از افعال او تقرّس ی‌نمودند که چون بار دیگر بخدمت حضرت رسد حضرت عیش آن قوم هشیم شود و طعم زندگانی با حضور او وخیم گردد و کورکوز خود در آن اندیشه بود که باز چه طریق سازد که خویشتن را ۲۰ باردو اندازد چون ابن بهانه یافت بکار ساختگی مشغول شد روزی در اثناء احوال پدرم صاحب دیوان را خواند و گفت دولت بر مثال مرغی است کس نداند که بر کدام شاخ خواهد نشست سعی خواهم نمود تا خود

(۱) آ: حیفای، ج: حسای، ب: حقای، د: حیفنای، ز: حنبقا، °

ندارد، (۲) یعنی کورکوز از اوّل ورود بحضور قانّ پناه بچینقای برده بود،

(۳) آ ج ز: بفرستند،

برگ سفری سازد نه هیچ پیوندی که دست در دامن او زند نه هیچ خویشی که خویش را از ریخ فاقه خلاص دهد نه دوست و یاری که بهبه یا بقرض او را مددی کند و معوتی واجب دارد،

آبِي لِي قَبُولَ الضَّيْمِ مَطْمَحُ هَيْتِي . وَمَسْرُحُ آمَالِي وَ مَسْرَى تَقَرُّجِي

۹. او را درین غم ابن عمّ او نام بیش فلاّج^(۱) پیش فلاح کار او واسطه شد تا کورکوز بهای اسبی قرض کرد و نفس او را^(۲) وثیقه نهاد اسبی بخريد و متوجّه اردوی باتو شد چون آنجا رسید بخدمت یکی از امیران درگاه پیوست او را بگلّه بانی^(۳) موسوم کردند چون اندک روزگاری بر آن بگذشت و او در آن باب اثر کفایت اظهار گردانید از آن کار ۱۰. بملازمت خویش باز آورد یکچندی بر آن بگذشت و او قریبی یافت با

امیر خویش در خدمت توشی بشکار برنشست از حضرت چنگر خان بریغی رسید مضمون آن موجبات مسائر و ابتهاج بود و از کتبه کسی حاضر نبود که بریغ را برخواند از میان رکابداران کسی را که خطّ داند طلب داشتند بکورکوز تعرّف کردند او را بخدمت توشی آوردند بریغ را برخواند ۱۵. و شرایط آداب که در آن باب باشد بر خلاف آنچه از امثال رکابی با بیرونی توقع باشد التزام نمود چون ادب و ادای سخن او در نظر توشی خوش آمد بفرمود تا او را در زمره کتبه داخل کردند و در مراعات جانب امرا و وظیفه ادب و خدمت می افزود و روز بروز آثار خیر بر احوال او ظاهر می شد تا چون بهارت و کار خطّ و بلاغت اشتهار گرفت ۲۰. بتعلیم پسران مغول موسوم کردند تا در آن وقت که جنتمور را بیاسفانی اورگانج نامزد کردند او را در صحبت او بفرستادند در خدمت او ملازمت می نمود و کفایت و عقل خویش در مهمّات و مصالحی که بدو منوّض

(۱) کذا فی هـ ای پش (= بیش) فلاّج، آ: مش فلاح، ب: مش فلاح، ز:

نیش فلاح، د: ج ندارند، (۲) یعنی ابن عمّ را، (۳) کذا فی

ب: ج هـ ز، آ: مکله بانی، د ندارد،

فَإِنْ نَالَ مَا قَدْ يَبْتَغِيهِ مِنَ الْعَلَى * فَذَلِكَ غَرَسُ أَنْ أَنْ بَنَشْرًا^(۱)
وَأِنْ خَابَ عَمَّا يَرْتَجِيهِ وَخَانَهُ * أَمَانِيهِ وَالْدَّهْرُ جَارٍ عَلَى الْوَرَى^(۲)
فَقَدْ يُعْذِرُ الدَّهْمَانُ إِنْ جَادَ زَرْعُهُ * وَأَخْطَأَهُ غَيْثٌ وَكَمْ يَبْطَرًا^(۳)
وَقَدْ يُعْذِرُ الْبَقْدَامُ فِي مَوْقِفِ الْوَعَى * إِذَا مُهَرُّهُ يَبْتَغِي الصُّفُوفَ تَعْتَرَا
فَجِدْكَ حَتَّى لَا يُلُومَكَ لِأَنْتُمْ * وَبَقِضَى إِلَهُ الْخَلْقِ مَا كَانَ قَدَرًا

از متوطنان آن دیه از حال نسب او پرسیده شد گفتند پدر او از آحاد
الناس بود کورکوز هنوز از سن طفولیت نگذشته بود که او گذشت و
اورا مادر اندری بیش نماندست^(۴) سبب صغر سال و اختلال حال بدو
النفات نمی نمود چون از وفات پدر یکچندی بگذشت بیگانه اورا خواستاری
کرد و نزدیک شد که دست تصرف گشاده کند کورکوز بنزدیک ابدی
قوت^(۵) رفت و حال تقریر کرد چون رسم مغولان و ایغوران بر آنست
که پسر بر زن پدر حاکم باشد و بزوجیت تصرف نمایند ایدی قوت^(۵)
نیز امضای رسم قدیم بنقدیم رسانید بعد از آن از سر آن در گذشت و
اندک چیزی بستد و رضا داد نا اورا بیگانه بخواست و کورکوز بنعلیم^{۱۰}
خط ایغوری مشغول شد چون باندک زمانی در آن کار ماهر شد همت
بلند داشت بدناءت قناعت و بشناعت خساست راضی نمی شد و دثار
غناء آن قدر نه که خود را از دیار غناء برهاند و دست رس آن نه که

(۱) تَشَهَّرَ از باب تَفَعَّل در کتب لغت بنظر نرسید، (۲) افصح «خَانَتُهُ»
است بجای «خَانَهُ»، و جَارًا مصنف بجای جَائِر استعمال کرده است و آن سهو
واضح است، و نمیتوان فرض کرد که مراد جَارَ فعل ماضی است چه مناسب مقام
بلا شك اسم فاعل است، (۳) نصب بَلَمْ خطاست و نمیتوان توجیهانی را که
نخاعه در قول شاعر

فِي آيٍ يَوْمِي مِنَ الْمَوْتِ آفِرُ * آيَوْمَ لَمْ يُقَدَّرْ أَمْ يَوْمَ قُدِرَ

نموده اند در اینجا نمود چه واضح است که مصنف از اعراب جاهلیین و مین یستشهد
بقولهم نیست و جز حمل بر خطا گویا چاره دیگر نباشد، (۴) ج ه: نماند بود،
(۵) ز: ایدی قوت،

نوسال بر قرار بود تا بوقتی که کرکوز باز رسید و حکم و امارت ولایت ازو منصرف شد نوسال بامارت لشکر قناعت نمود تا در سال سنه سبع و ثلثین و ستمایه^(۱) که او نیز بر عقب یاران دیگر خویش بموضعی که مراجعت نیست روان شد،

ذکر احوال کرکوز^(۲)

مستط رأس او دیهی است مختصر بر چهار فرسنگی بیش بالیغ نام آن برلیغ^(۳) از بلاد ابغور در طرف غربی عمر مجتازان بر آنجا، در شهر سنه احدی و خمسین و ستمایه وقت مراجعت از اردوی پادشاه جهان منکو^(۴) قان بر سیل قیلوله آنجا ساعتی استرواحی رفت فرد بیتی که ۱۰ مرحوم نظام الدین علی السدید الیهی بر حسب حال کرکوز وقت عبور بر آن دیه انشا کرده بود و کاتب را روایت بعدما که از صحیفه ضمیر محو بود بر خاطر گذشت

f.116b غَدَاةٌ نَزَلْنَا فِي كَيْسَةِ بَرْلِغٍ^(۵) * نَحَقَّقْ لِي أَنَّ الرِّجَالَ مِنَ الْقَرَى
و پس هم در آن محطه آن بیت را که نیت ضمیر او بود باخوات دیگر ۱۰ هرچند توأمان نباشند ملحق گردانید

وَ أَقْنَتْ أَنَّ أَلَمَ بَسْمُو بَعْدِهِ * وَ هَبْنِي إِنْ السَّرَى إِذَا سَرَا^(۶)
وَ لَنْ يَنْفَعُ الْأَصْلُ الرِّكْزُ لِجَاهِلٍ * إِذَا هُوَ عَنْ طَوْدِ أَلْمَعَالَى نَحْدَرَا
فَجِدَّ نَلَّ مَجْدًا وَ عِزًّا مُؤَنَّلًا * وَ لَا نَكُ مِقْوَالًا قَضَاءً لَقَدْ جَرَى

- (۱) کذا فی آج دَرَز، ب: سنه ثلثین و ستمایه، ه: بیاض بجای اعداد،
(۲) کذا فی آ، ج د ه ز: کورکوز (فی اغلب المواضع)، ب: کورکور (فی اغلب المواضع)،
(۳) کذا فی ج د ز، آ: برلیغ، ه: برلیغ، ب: برلع،
(۴) ه: مونک کا، (۵) ه: برلغ، ب: برلع، (۶) اشاره است

بمصرع اول از بیت معروف:

إِنَّ السَّرَى إِذَا سَرَا فَيَنْفِسُو * وَ ابْنُ السَّرَى إِذَا سَرَا آسَرَاهُمَا

و صاحب دیوانی مالک بدو ارزانی داشت و بمزید شمول عنایت و رأفت مخصوص گشت چون از اردو مقصی الحاجات باز رسیدند جتّمور گذشته بود و امید او ^(۱) از ملک و ملک ^(۱) منقطع شد و این حالت در شهرور سنّه ثلاث و ثلثین و ستمایه بود،

ذکر نوسال ^(۲)

چون جتّمور گذشته شد باعلام حال او ایچی بحضرت پادشاه جهان قآن فرستادند فرمان شد که نوسال قایم مقام جتّمور امیر باشد و نوسال مغولی کهن بود سنّ او صد سال نزدیک رسید، از حکم فرمان امرا و کتبه دواوین و اصحاب از خانه جتّمور بمخیم او تحویل کردند و مصلحت کار دیوان فرا پیش گرفتند شرف الدین متوجه حضرت بانوشد کرکوز علی الرّسم آمد شدی می کرد و در اثنای این احوال ملک بهاء الدین با محمود شاه سبزوار ^(۳) سبب منازعتی که در کار بیہق می کردند و مہمات دیگر بار دیگر متوجه حضرت قآن شد و احوال عرضه داشت فرمان شد که چون خصم در مقابل نیست حکم جزم درین باب بامضا نتوان ^{۱۵} رسانید این نوبت باز باید گشت تا خصمان نیز در مصاحبت تو بیابند تا تخصّص و بحث این احوال بتقدیم رسد و در باب پدرم و تقریر قاعدۀ او بار دیگر برلیغی فرمان شد بر دست ملک بهاء الدین، فی الجمله چون ملک بهاء الدین باز رسید و احکام برلیغ شنیدند استدعای کورکوز موافق مزاج نوسال و کلبلات بیفتاد ^(۴) و چون کورکوز روان شد

(۱-۱) کذا فی آب، ج: از ملک، ز: از جهان، ه: ازو، د اصل جمله را ندارد، (۲) کذا فی آد ه ز (فی المواضع)، ج: توسال (فی المواضع)، ب: توسال (فی المواضع)، (۳) ب (باصلاح جدید) ز: سبزواری، - از قبیل اضافه صاحب محلّ محلّ است، رجوع بمقدمه مصحح ج ۱ ص فیه، (۴) فہم مقصود از این عبارت منوط است بر رجوع بورق ۱۱۷،

دست تصرف از آن کوتاه کنند و کلبلات را در حکمها شریک او کرد و اصفهیدرا ملکی از سرحد کبود جامه نا بیرون نمیشه^(۱) و استرabad ارزانی داشت و ملکی خراسان و^(۲) اسفراین و جوین و جاجرم و جوربد^(۳) و ارغیان^(۴) بر ملک بهاء الدین مقرر فرمود و در آن وقت خراسان آن بود و هر یک را پایزه زر و مثال بالتمغا داد و در باب اهالی خراسان شفت و رأفت ارزانی داشت و بر بقایای ایشان ایفا کرد و بعد فضل الله که مَا يَنْفَعُ اللَّهَ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُسْكَ لَهَا خراسان بعنایت و اهتمام جنتور و ابلی ملک مرحوم بهاء الدین از طواریق زمان در حفظ امان بماند معدودی چند که از زیر هزار واقعه جان بتک پای بجهانید^{۱۰} بودند و بهزار رنج و محنت سر از شمشیر رهناید بحیاء امیدوار و سر بر خط روزگار نهادند و گردن بر سیلی فلك دوار نرم کردند، و جنتور چون بحکم برلینگ در کار نمکن یافت شرف الدین را سبب قدمت و سبقت او باسم وزارت موسوم کرد از قبل بسانو و پدرمرا هم بصاحب دیوان مقرر داشت و امیران دیگر هرکس از قبل پادشاه زادگان بتیکچی^{۱۵} بدیوان فرستادند، کار دیوان را چون رونقی داد و ضبط کرد کورکوز را برسالت نامزد حضرت قآن کرد و پدرمرا با او بهم^(۵) مرحوم نظام الدین را در دیوان قانم مقام خویش^(۶) بگذاشت و او^(۷) برفت چون بخدمت قآن رسید و احوال هر یک بدانست از کورکوز احوال ولایات پرسید بر وفق قاعده مزاج پادشاه تقریر کرد اداء سخن و تقریرات او پسندید داشت و پدرمرا سیورغامیشی کرد و پایزه و برلینگ بالتمغا فرمود

(۱) آب: بمشه، ز: تمشیه، ج: مسه، - رجوع کید بیافوت در تحت «طیس»،
(۲) ب: باصلاح جدید بجای این واو: خصوصاً، (۳) ب: حوربد، د:
خورند، ز: جوربد، ج: جورنی، (۴) آ: ارغیان، (۵) ج: افزوده:
فرستاد، ب: بخط جدید افزوده: و او، ده: افزوده اند: و، (۶) مرجع
ضمیر «خویش» و «او» پدر مصنف است،

کرده باشد باز پایکاری چون کند و آنکس که مباشر امور خطیر شد تن بکارهای حقیر چگونه در دهد و حاکم محکوم کی تواند شد، با تمامت اصحاب و ثقات خویش مشاورت نمود که دفع این کار بچه میسر شود رایها بر آن قرار گرفت که کلبلات که از خواص پادشاه روی زمین بود برود^(۱) و از امرای خراسان و مازندران که ایل گشته بودند بعضی را با خود ببرد، در اثنای آن حال ملک سعید بهاء الدین صعلوک برادر خود را از قلعه بیرون فرستاده بود و شرط ایلی بدان کرده که چون از قلعه بیرون آیم مرا بخدمت قآن فرستد^(۲) این سخن موافق اندیشه ایشان افتاد جتّمور از داخل مازندران باز گشت و بخراسان اکثر مواضع چون آوازه ایلی امرای صعلوک بشنیدند ایل شدند و هر کس را که اجل دامن گرفته بود و پیش نیامد نیست کردند و ملک نظام الدین^(۳) چون بقلعه رسید ملک بهاء الدین حرکت کرد چون نزدیک جتّمور رسید بانواع اعزاز و اکرام او واجب داشت و از مازندران اصفهید نصرة الدین کبود جامه را معین کردند و هر دو در صحبت کلبلات متوجه حضرت شدند و این

۱۰ حالها در شهر سنه ثلثین و ستمایه بود چون ایشان هردو اول امرائی بودند که از غربی بلاد ماوراء النهر بیندگی رسید بودند قآن بدان اهتزاز و نیج نمود و بفرمود تا جشنها ساختند و روزها طوی کردند و جتّمور و کلبلات را بدین سبب بانواع سیورغامیشی مخصوص گردانید و گفت درین مدت که جورماغون رفته است و چندین ولایات معظم مستخلص کرده هیچ ملک را نزدیک ما نفرستاد جتّمور با قرب آمد و قلت عدد مثل این بندگی بتقدیم رسانید آنرا پسندید داشتیم و امارت خراسان و مازندران باصالت بنام او مقرر گردانید^(۴) جورماغون و امرای دیگر

(۱) یعنی بخدمت اوکهای قآن، (۲) ه: فرستند، (۳) ظاهراً این ملک

نظام الدین هان برادر ملک بهاء الدین صعلوک است که در چند سطر پیش اشاره

بدو شد، (۴) دز: گردانیدم، ج: گردانیدم،

چون خبر اضطراب و آشوب بخدمت قان رسید غضب در نهاد او چنان مشتعل شد که فرمان رسانید تا طایر^(۱) بهادر از بادغیس لشکر انجا کشد و تدارک کار قراجه کند و بقایای شمشیرها بر باد فنا دهد و از دیار خراسان دیار نگذارند و آب بر منازل و مساکن ایشان بندند ° چنانک از آن اثر و طلل نماند مثلی معروفست که گرگدرا دوختن باید آموخت او خود دریدن نیکو داند و لشکر خود مثل این قتل و نهب در خاک جویند بر آب^(۲) از بادغیس چون آتش روان شدند، در در میانه راه خبر بطایر بهادر^(۳) رسید که کلبلات قراجه را منہزم گردانید است و از خراسان بیرون دوانید و او کنون بسیستان رفته و ۱۰ حصار ارگدرا حصن ساخته، طایر بهادر بمحاصره آن رفت و قرب دو سال رنج و تعب کشید تا آنرا مستخلص کرد و از سیستان ایلچی نزدیک جتمور فرستاد که مصلحت کار خراسان قان بحکم یرلیغ بن مفوض کرده است دست تصرف از آن کوتاه نماید، جتمور جواب داد که سخن عصیان اهل خراسان خلاف بوده است و عرض آن از غرض بگناه قراجه چندین ۱۵ ولایت و رعیت را چگونه شربت فنا توان چشانید و بی هیچ موجب ملکی را که سالهاست تا بعد از تعب و مشقت اندک قراری گرفتست دیگر باره نیست گردانید بانهای این حالت من نیز بیندگی حضرت ایلچی می فرستم بر آنجمله که فرمان رسد آن مهم کُنایت گردد و اکنون بهیچ حال رخصت ندهم که یک کس را از مردم این دیار تعرض رسانند، ۲۰ ایلچیان طایر^(۴) بخشم و نا مرادی باز گشتند، و جور ماغون نیز باستحضار او^(۵) و امرای مذکور ایلچی فرستاده بود تا با لشکرها بدو پیوند و کار خراسان و مازندران را با طایر بهادر گذارد، آنکس که روزی امیری

(۱) کذا فی جمیع النسخ، (۲) یعنی فوراً و بدون درنگ، رجوع بص ۲۶ س ۶،
ص ۷۱ س ۴، ص ۱۸۴ س اخیر، (۳) ب: بهاتور، (۴) ج افزوده: بهادر، ° ز کلمه طایر را ندارند، (۵) یعنی جتمور،

در پنداشتی بودند و بدان سبب امور آن طرف قرار نمی‌پذیرفت در هر ناحیتی امیری ناگهان پدید می‌آمد و بر سر هر قلعه قلعه می‌ساخت آن بدین ناخن می‌آورد و این آنرا می‌گرفت و می‌کشت و^(۱) باساقان را که جورماغون در هر طرف گذاشته بود قراجه و ترکان او بکشتند و هرکس را که با مغولان دم ایلی می‌زد می‌گرفتند بدین سبب جتخور کلبلات را با لشکر بدفع قراجه مجدود نشابور^(۲) فرستاد، پدرم با جمعی امر معارف و اکابر از نشابور آیت فرار برخواندند و بر راه طوس بیرون آمد و در آن وقت از شارستان طوس یکی بود که اورا تاج الدین f. 115a فریزنه^(۳) می‌گفتند بقتل و فتك از تمام بی دینان گذشته و در طوس ۱۰ قلعه بدست فرو گرفته بود چون پدرم با بزرگان بدان حدود رسیدند وَ الْغَرِيقُ يَتَعَلَّقُ بِكُلِّ شَيْءٍ^(۴) باعلام وصول خویش و استعمال از استیان معتمدی نزدیک او فرستادند ایشان را بمواعید عرقوبی مستظهر گردانید باعتماد سخن موه او روی در راه نهادند تا بدان قلعه رسیدند

اَلْمُسْتَجِيرُ بِعَمْرٍو عِنْدَ كُرْبَتِهِ * كَالْمُسْتَجِيرِ مِنَ الرَّهْضَاءِ بِالْأَنْارِ^(۵)
 ۱۰ چون کلبلات بعد از انهزام قراجه باز گشت و احوال این جماعت شنید بود اباجی بنزدیک فریزنی^(۶) فرستاد و ایشان را باز خواست کرد فریزنی^(۶) بر نیت آنک کار آن جماعت بدست کلبلات کفایت شود ایشان را بنزدیک او فرستاد کلبلات مورد پدرم و بزرگان را بانواع استعمال مستظهر گردانید و پدرم را قطعه ایست در معنی

وَقَدْتُ عَلَى الْاَفْرِيزَنِيِّ الَّذِي لَهُ * صَنَائِعُ تَحْكِي عَنْ رَكَائِهِ عَقْلِهِ ۲۰
 خَبِيثٌ كَثِيرٌ فِي الدَّنَايَا حَدِيثُهُ * يَعِزُّ عَلَى الرَّاَوِينِ اَبْسَرُ نَقْلِهِ

(۱) آ این ولور ندارد، (۲) آبّه افزوده اند: و طوس، ز افزوده: و طیس، (۳) آ: فریزنه، ب ج ه: فریزنی، د: فریری، ز: فریدنی، —
 «فریزن فریه علی باب هراة یقال لها فریزة ینسب الیها ... الفریزنی» (یافوت)،
 (۴) ه: و الغریق یتشبّه بکلّ حیثیش، (۵) رجوع کید بص ۲۱۴ ح ۱،
 (۶) آ: فریری، فررنی، د: فریری، ز: فریدی، فریدنی،

از جانب جغتای و سکه^(۱) از طرف بیکی سرفوقتی^(۲)، و کورکوز در آن وقت از خدم جنتمور بود تا بتدریج که درجه حجابت یافت،^(۳) ولایتی که ممر او بود چون بازر^(۴) و نسا و کورکوخ^(۵) و جریستان^(۶) تمامت را بایی میخواند و بمراعات و ناطف در ریفه ایلی میآورد و بعضی را نیز که عصیان میکردند بلشکر و مقاومت دفع و قهر میکرد، و چون جورماغون کار خراسان را مضطرب بگذاشته بود بعضی را گرفته و باساق نشانده و بعضی هنوز گردن بچنبر^(۷) ایلی بیرون نکرده و^(۸) فتانان^(۹) و اتراک روز بروز سر از جوانب بیرون میزدند و در میان مردم تشویش میانداخت و رنود و اوباش مستولی میشدند و ولایتی که ساکن گشته بود و متفاد شد از فتنه و آشوب آن جماعت باز در اضطراب میآمد^(۱۰) قراجه^(۱۱) و یغان سنفور^(۱۲) که دو امیر بودند از قبل سلطان جلال الدین در نسا بور و مضافات آن ناخن میکردند و باوازه سلطان جلال الدین مردم هنوز

التواریخ طبع برزین ج ۱ ص ۱۴۹ ببعد: کول بلاد، طبع بلوشه ص ۴۷ ببعد: کلبلات و کلبلا،^(۸) کذا فی آب ده ز، ج: نوسال، جامع التواریخ طبع برزین ص ۱۴۹ ببعد: یسیل نویان، طبع بلوشه ص ۴۷، ۵۶، ۵۷: نوسال (مثل متن)،^(۹) کذا فی ج ده ز، آ: قزل بوقا، ب: فول بغا، د: قول نغا،^(۱) کذا فی آج (?)، ب: نیکه، ه: پیکه، د: تنکه، ز: سکه، جامع التواریخ طبع بلوشه ص ۴۷: پیکه،^(۲) آ: سکی سرفوقی، د: سرفوقی یک، ه: بیکی سرفوقی (= سرفوقتی یا سرفوقتی)، ج: سکی سرفوقی، ب: نیکی سرفوقی، ز: بسر حوشی (کدا)،^(۳) ب: بخط جدید افزوده: و جنتمور،^(۴) کذا فی د، آ: نازر ب: بازر، ج: بارز، ه: ز: باورد، - برای بازر رجوع کنید بترقه القلوب در فصل «ربع مرو شاهجان»،^(۵) کذا واضحاً فی آ (?)، د ده ز: کورکوخ، ب: کورکوخ، خ: کرکن رخ،^(۶) کذا واضحاً فی آ (?)، ب: جریستان، ه: خریستان، ز: حرستان، ج: حرستان، د ندارد،^(۷) ب ج ده ز: بزنجیر،^(۸) ب این واورا تراشیده است،^(۹) آ: فتانان،^(۱۰) ب: بخط جدید افزوده: و،^(۱۱) آ: قراجه،^(۱۲) کذا فی د (یغان سنفر)، ب: یغان سنفور، آ: یغان سنفور، ز: یغان سنفر، ج: یغان سنفور، جامع التواریخ طبع بلوشه ص ۴۷: یغان سنفور (مثل متن)،

اختصاص یافت ناگاه اجل از کین روزگار بیرون تاخت و در شهر
سنه ست و خمسين و ستمایه گذشته شد،

با ناز اگر آرمید باشی همه عمر * لذات جهان چشید باشی همه عمر
هم آخر کار رفت باید و آنکه * خوابی باشد که دید باشی همه عمر

ذکر جتّمور^(۱) و تولیت او خراسان و مازندران را،

اول امیری که بتولیت خراسان و مازندران نامزد شد جتّمور بود و
اصل او از قراختای است و او را توشی^(۲) وقت استخلاص خوارزم از
قبل خویش باسقاق خوارزم گردانید و چون پادشاه جهان قان
جورماغون^(۳) را باقلیم رابع نامزد گردانید و یاسا رسانید که سروران و
باسقاقان هر طرفی بنفس خویش بمحشر روند و معاون جورماغون باشند
از خوارزم جتّمور بر راه شهرستانه روان شد و از جوانب پادشاه زادگان
امرای^(۴) دیگر در صحبت او بگذاشت^(۵) و جورماغون نیز هم بر آن
موجب از قبل هر پادشاه و پادشاه زاده امیری را با جتّمور نصب
کرد و^(۶) کلبلات^(۷) از قبل قان و نوسال^(۸) از قبل باتو و قزل بوقا^(۹)

متبور کرده باشد و در خط حرکتی که جوینی و رشید الدین از لشکر کشی هولاکو
بایران میدهند اصلاً ذکر از جتّمور نیست و نیز بقرینه عبارت و صاف ص ۳۹۰: «و
چند نوبت بسعادت منول بارگاه فلک شکوه هلاکو خان مستعد گشت» صواب نسخ
ج زه باید باشد و کلمه «نوبت» یا نحو آن از آ ب د باید افتاده باشد،^(۱) ه:
چین نور یا چین نور (فی جمیع المواضع)، نسوی ص ۶۶: حین دمر (= جین دمر)،
جامع التواریخ طبع برزین ج ۱ ص ۱۴۹ ببعد و طبع بلوشت ص ۲۷ ببعد: چیتنور،
(۲) آ: توشی، ب: تومی، و بعد از تومی بیاض بقدر يك کلمه، (۳) کذا فی
اغلب النسخ فی اغلب المواضع، ج: جورماغون (فی جمیع المواضع)، د: جورباغون (فی
غالب المواضع)، (۴) ج ده ز: و امرای، ب اصل جمله را ندارد، (۵) ظاهراً
یعنی جتّمور از جوانب شاهزادگان امرای دیگر در صحبت جورماغون بگذاشت،
(۶) ب این واورا ندارد ولعله اظهر، (۷) کذا فی اغلب النسخ فی اغلب
المواضع، د: کلیلات (فی اغلب المواضع)، ج: کلبات (فی جمیع المواضع)، جامع

چنانکه رکن الدین متنبه بود چون آن جماعت مدایر برسیدند در حال با پنج شش کس معدود که اسبان ایشان در زیر بود بر نشست و مطارد و محالقه بسیار نمود چندانکه اصحاب او سوار شدند و بدو ملحق گشتند اکثر ملاحظه را بکشند و از آنجا روان شد و روز دیگر بوقا^(۱) رسید سبب این اجتهاد او را عزیز داشت و احترام بسیار کرد و از آنجا متوجه بندگی حضرت پادشاه جهان منکو^(۲) قآن شد، بمقام المالیغ در رمضان سنه احدی و خمسين و ستیمایه وقت مراجعت از اردوی بزرگ منکو^(۳) قآن اتفاق ملاقات افتاد^(۴) آثار خوف و هراس برو غالب بود و انوار دولت و اقبال ازو غایب، چون بخدمت منکو^(۵) قآن رسید از قطب الدین نیز ایچی باعلام توجه او بجانب بغداد برسید و بر عتب قطب الدین^(۶)، از هر دو سخنها پرسیدند و عاقبت^(۷) رکن الدین را بقطب الدین^(۸) تسلیم کردند تا آنج قضا و قدر برو مقدر کرده بود برو براند و او را بر شمشیر فنا گذرانید و قطب الدین ملک کرمان را مصفی f.114b از شایبه جفا پنداشت و روزگار را بر خلاف عادت او صاحبه وفا انگاشت^{۱۰} چون با مقر مملکت رسید و اطراف و اکاف را مضبوط گردانید و بچند نوبت^(۹) بخدمت بارگاه هولاکو رسید و باصناف عاطفت و سیورغامیشی

(۱) د: بوقا، ز: بوقار، (۲) ه: مونک کا، (۳) یعنی مصنف را با رکن الدین اتفاق ملاقات افتاد، (۴) ب: باصلاح جدید افزوده: پیامد، ه: ز افزوده اند: برسید، - در حاشیه ج در این موضع نوشته: «حاشیه محمد منجم، و قطب الدین خط قاضی و مفتی و اکابر کرمان و گواهی اکابر ابرقوه و سیرجان و توابع آن گرفته بود و در خط نوشته و [این کار] از عقل ترکان خاتون بود جفت او که خواهر رکن الدین بود و زنی بود که گوی از مردان عالم بمرودی برده بود تا پادشاه جهان معلوم کند که او النجا بیانی برده است»، (۵-۵) آ: ز: قطب الدین را برکن الدین، و آن غلط صریح است، (۶) کذا فی ج، ز: بچندگاه، ه: بچند روز، ب: بچند، آ: بچند، د: به چند، - اختلاف قراءت اینجا مهم است چه بنابر نسخ آ ب د (بچند) مراد این خواهد شد که قطب الدین در شهر «چند» بخدمت هولاکو رسید و چون معلوم نیست که هولاکو در حرکت وی بابران از «چند»

سربر مملکت مجلس منکو^(۱) قآن مشرف شد قطب الدین در موافقت صاحب یلواج بحضور آمد و قطب الدین را تربیت کرد و در حق او سیورغامیشی^(۲) و شفقت پادشاه جهان فراوان شد سلطنت آن طرف بدو ارزانی داشت و باسم باسفاقی مغولی با او بهم فرستاد چون به راه رسیدند در مقدمه ایلچی بنزدیک رکن الدین فرستاد مخبر از حال سیورغامیشی^(۳) و عاطفتی که پادشاه گیتی در حق او فرموده است و مستدعی او باستماع برلیخ، چون سلطان رکن الدین بدانست که حال نوعی دیگرست ایلچیان را باز گردانید و در رمضان سنهٔ خمسین و ستمایه آنچه توانست از امتعه بیرون آورد و حواشی که از قطب الدین سلطان تاشی می کردند در مصاحبت او بر راه لور روان^(۴)، و از یزد^(۵) خواهر زادهٔ او علاء الدوله با والد خود بدو متصل شد و آوازه چنان بود که ایشان عزیمت بغداد کردند بامیر المؤمنین^(۶) رسولی فرستادند؛ صلاح کار خود ندانستند که اگر ایشان را^(۷) راهی دهد نباید مادهٔ زیادت وحشتی شود، زیادت بنهرا در لور بگذاشت و بنفس خود متوجه حضرت شد چون پیاپی گردکوه رسید میان روزی چهار پایان در غلها سر گشاده کردند ملاحظه قوی^(۸) را بفرستادند تا میان روزی که ایشان بقبولوله مشغول باشند و اسبان سر گشاده مغافصهٔ ایشان را فرو گیرند و شربت هلاکت

(۱) ه: مونک کا، (۲-۲) این جمله بکلی از آساقط است، (۳) کذا

فی آب د، ج افزوده: گشتند، ه افزوده: شد، ز افزوده: شدند،

(۴) کذا فی ج، آ: نزد، ب: د: نزد، ز: ترد، ه ندارد، (۵) بیاض

در آب، د: ز نام خلیفه را ندارند بدون بیاض، ج بجای بیاض: الناصر لدین

الله، و آن قطعاً خطاست چه در تاریخ مذکور در متن یعنی در سنه ۶۵۰ خلیفه

معاصر المستعصم بالله بود (سنه ۶۴۰-۶۵۶) نه الناصر لدین الله چه وی در سنه ۶۲۲

یعنی ۲۸ سال قبل از این تاریخ وفات یافته بود و صواب در متن «المستعصم بالله»

است بجای بیاض، (۶) د: ندانست که ایشان را آخ، (۷) کذا

فی آ، باقی نسخ: فوجی،

نرسیده بود که آوازۀ حالت واقعه پدر و قیام عم زاده او قطب الدین بمصالح ملک کرمان رسید توقف نمود تا بحضرت رسید، قآن چنانک عادت طبیعی او بود در حق او انواع مرحمت و عاطفت مبذول داشت و سبب آنک او بخدمت حضرت سبقت گرفته بود و روی پادشاه دین ° مالک کرمانرا^(۱) بحکم او فرمود و اورا قتلغ سلطان بلقب پدر برلیغ فرمود و جینقای^(۲) اورا مربی شد و فرمان شد تا قطب الدین بخدمت آید و ملازمت نماید، بوقت مراجعت او قطب الدین سلطان بیرون آمد و f. 114a انتقال خود بیرون آورد و بر راه خویش^(۳) زد تا بزوزن رسید و از آنجا بحضرت روان شد و بیکجندی ملازمت نمود فرمان شد تا بجنای رود ۱۰ و در خدمت محمود بلواج باشد امثال فرمان را مدتها بتزدیک او اقامت نمود و بلواج اورا بنظر پدرانہ ی نگرست و اعزاز و اکرام بتقدیم ی رسانید و رعایت حرمت او ی کرد، تا بوقت آنک قوربلتای کیوک خان بود قطب الدین سلطان نیز بیامد و میخواست تا باز مصلحت سلطنت ساخته کند جینقای^(۴) چون مربی قتلغ سلطان رکن الدین بود دفع آن کرد باز فرمان شد که او بر قرار چنانک حکم قآن بودست ملازم صاحب بلواج شود و سلطان رکن الدین بکاری که بدان موسوم است مشغول، رکن الدین بر قرار نواحی کرمان را نصرف ی نمود و مالی که مقرر بود از بالش و شتر^(۵) بامرا که منصوب بودند ی رسانید، تا چون

واقع شد و چون رکن الدین هنوز باردوی اوکای قآن نرسیده بود که خبر وفات براق بدو رسید پس بالضرورة حرکت او باردو نیز در حدود همین سنه یعنی ۶۲۲ یا اندکی قبل از آن بوده است، (۱) کذا فی هـ ز، آ ب ج د: آنرا، (۲) هـ: چنقای، آ: حینقای، ب: حیقنای، ج: حیقنای، د: جقنای، ز: ندارد، (۳) کذا فی هـ، ب (باصلاح جدید): خییص، آ: خویص، ج: حویص، (۴) هـ: چنقای، آ: جینقای، ب: حیقنای، ج: حیقنای، ز: حیقنای، د: جینقای، (۵) کذا فی ب (?)، آ: شتر، هـ: استر، ج: شمشیرها، د: ندارند،

حقوق ثابت گردانیدام و اکنون سنّ امتداد گرفته است و قوّت حرکت
 نماند اندیشه آنست که درین قلعه بدعای دولت هایون مشغول باشم و
 اگر سلطان خواهد که بقلعه آید هم میسر نشود و نزلهای بسیار با این
 الوکه روان کرد، سلطان را چون وقت تنگ بود از راه ملاطفت جوابی
 فرستاد و از آنجا عنان بجان شیراز تافت، و براق حاجب متمکن شد
 و تمام آن نواحی را در ضبط آورد عُدّت و آلت بسیار شد و بعدما
 که سلطان غیاث الدّین را که بدو استعانت نموده بود و ازو زینهار
 خواسته ع، کَالْمُسْتَجِيرِ مِنَ الرَّمْضَاءِ بِالنَّارِ^(۱)، بقتل آورد رسولی بتزدیک
 امیر المؤمنین فرستاد معلم از اسلام خود و ملتمس تشریف لقب سلطنت
 ۱۰ ملتمس اورا یاسعاف مقرون گردانیدند و بقتلغ سلطان^(۲) تشریف خطاب
 مبذول داشتند و بر آنجملت روز بروز تمکن او زیادت می شد و خیل
 و حشم بیشتر تا بوقت آنک امرائی که بمحاصره سیستان اشتغال داشتند
 مقدم ایشان طایر^(۳) بهادر ایلچی بتزدیک او فرستادند و اورا بابلی خواند
 و ازو لشکر و مدد خواستند چون براق حاجب مردی داهی بود و
 ۱۵ می دانست که دست دست اروغ چنگر خان است بقبول فرمان و انقیاد
 و اذعان پیغامها را تلقی نمود و از غایبه فتن بخشوع و خضوع توقی جست
 و جواب داد که من با حشم خود کار سیستان را بی آنک لشکر مغول را
 زحمتی رسد کفایت کنم و چون سنّ من امتداد یافته است و قوّت حرکت
 ساقط گشته و بر انتقال قدرت نماند پسر خود را ببندگی حضرت روان
 ۲۰ می کنم، بر آنجملت که گفته بود ساختگی پیش گرفت و رکن الدّین خواجه
 مبارک را در شهر سنه^(۴) بخدمت قآن روان کرد، هنوز بمقصد

(۱) قبله: الْمُسْتَجِيرُ بِعَمْرٍو عِنْدَ كَرْيْنِه، و هو بیت معروف مذکور فی قصّه حرب
 الْبُسُوس، انظر مجمع الأمثال فی مَثَل «اشام من البسوس»، و خزانه الأدب لعبد القادر
 البغدادی ج ۲ ص ۲۵۴، (۲) ز: بقتلغ خان، (۳) کذا فی جمیع النسخ،
 (۴) بیاض در آب ده، ج ز بدون بیاض و کلمات «در شهر سنه» را نیز
 ندارند، — چون وفات براق حاجب بتصریح گریه و غیره در ذی القعد سنه ۶۲۲

که من قلعه را از راهی که ایشان محافظت نمی نمایند^(۱) بشما می نمایم و لشکر را از آنجا بقلعه می برم براق او را بهواید بسیار مستظهر گردانید اما احتیاط را بر سخن او اعتماد کلی نمی نمود و از او وثیقه خواست شب دیگر بقلعه رفت و^(۲) يك سر پوشیده^(۳) را که داشت پوشیده بزیر آورد و مردان را^۵ برای که گفته بود برکشید وقت صبحی را طبل بزدند و نعره برکشیدند و قلعه فرو گرفتند و در باز گشادند و هم در روز انتقال خود در آنجا فرستاد و پسر شجاع الدین در حصار بود بمحاصره آن اشتغال نمودند، ناگاه خبر وصول سلطان از جانب هندوستان رسید براق حاجب نزد آنها پیش فرستاد از همه نوعی و بر عقب خود نیز بخدمت استقبال مبادرت نمود و^{۱۰} دختری را نیز بخدمت سلطان نامزد کرد چون سلطان نزول کرد و دختری را عقد بستند کسان بنزد يك پسر شجاع الدین فرستاد باعلام وصول سلطان و استدعاء او، جواب داد که تا بیچشم خود چتر او را نه بینم اعتماد ننمایم سلطان بنفس خود پیش حصار راند حالی خدمت مبادرت را^{f. 113b} بمحضرت محشود شد و از هر جنس خدمتیها در پیش روان کرد و بخویشتن^{۱۵} شمشیر و کرباسی برداشت و بخدمت سلطان آمد و بنظر عنایت و تربیت ملحوظ شد و سلطان بمحاصر روان^(۴)، براق نیز در خدمت او برفت روزی سلطان بتمشای شکار بیرون آمد با اکثر حشم خود چون براق حاجب از حصار بعثت تمارض بیرون نیامد بود دانست که او را در تخلف اندیشه خلافت امتحان را رسولی باستدعاء او بعثت استشارت در سواخ^{۲۰} مهمات فرستاد جواب داد که این نواحی را بزخم شمشیر مستخلص کرده ام و جای آن نیست که مقرّ سریر سلطنت باشد و این حصون را از حافظی امین ناگیر خواهد بود من نیز بنده قدیم ام و بذرایع خدمات شایسته

(۱) کذا فی ب (باصلاح جدید) ج، ه: نمیکنند، آد ز: می نمایند،

(۲) کذا فی ج ز، ب: سر پوشیده، آد: يك پوشیده، ه: پوشیده،

(۳) کذا فی آ ب ز، ج افزوده: گشت، ه د افزوده اند: شد،

باصفهان رود و با خیل خود از راه کرمان عزم هندوستان کند چون
 بمحیرفت و کمادی^(۱) رسید جوانان قلعه جواشیر^(۲) شجاع الدین ابو القاسم را
 بر آن داشتند که بر عقب ایشان می باید رفت و غارت کرد و برده ختائی
 گرفت، پنج شش هزار مرد روان شد و ایشان را خود شکار خویش
 می دانستند بلکه خوانی میبایست پنداشتند چون نزدیک این جماعت رسیدند
 و دانستند^(۳) که کار افتاد براق حاجب فرمود تا عورات نیز بلباس
 مردان پوشیده شدند و حرب را بسجید گشتند و بچهار گروه شدند و
 از چهار جانب ایشان در آمدند فوجی از ترکان که در زمره شجاع الدین
 بودند بحکم جنسیت با براق منضم شدند و نزدیک ایشان دو حصار
 بود یکی حرق^(۴) و دیگر عباسی^(۵) خواستند تا آنرا پناه گیرند روی
 بدان آوردند ترکان براق چون برق براق که میخواست بشکافد بریشان
 دوآیندند و نازیکان را از یکدیگر جدا کردند و قوی بسیار را بر صحرا
 کشته بینداختند شجاع الدین با قوی بحصار پناهی یک دو روز محاصره
 کردند چون ذخیره نبود از حصار بیرون آمدند شجاع الدین را محبوس
 کردند و بندهای گران نهادند و از آنجا باز گشتند و بجانب جواشیر^(۶)
 آمد و شجاع الدین را در قید بدر حصار آوردند تا پسر سر و جان او
 بنسلیم قلعه باز خرد پسر خود از و فراغتی داشت او را بکشند و هر دو
 قلعه و حصار را محاصره آغاز نهادند، از قلعه پاسبانی بشیب^(۷) گریخت

دل راست و پاک اندرون» (ایضاً ص ۲۱۱)، و این کلمه در اعلام مغولی بسیار دیده
 میشود از جمله سوکانو جربی برادر این تولون جربی (ایضاً ص ۲۰۰)، و توقولقو
 جربی (ایضاً ص ۲۱۱)، و طبع بلوشه ص ۲۱، ۲۲، ۲۴: توقولقو جربی)، و اوکلی
 جربی (ایضاً طبع برزین ص ۲۱۲)، و اوفلان جربی (طبقات ناصری ص ۲۶۱ که
 «جزبی» دارد)، (۱) ز: کاور، (۲) کذا فی آ، باقی نسخ: کواشیر،
 (۳) د: چون این جماعت نزدیک رسیدند دانست، (۴) کذا فی آب ج ده،
 ز: حرق (یا حرق)، (۵) کذا فی آج ده ز، ب: عباسی، (۶) کذا
 فی آ، باقی نسخ: کواشیر، (۷) کذا فی ج، آ: سیب، ب ده ز: بشب،

ذکر استخلاص نواحی کرمان و احوال براق حاجب،

f. 113a
 براق حاجب و برادر او خمیدبور^(۱) از قرا ختای بودند و در عهد
 خان قرا ختای خمیدبور^(۲) را برسالت بنزدیک سلطان اختلافی بودست
 تا چون ناینکو طراز^(۳) در دست آمد ایشان را نیز بیاوردند و در خدمت
 سلطان قربتی یافتند و بتدریج خمیدبور^(۴) امیر شد و براق بمحاجات
 موسوم گشت، خمیدبور^(۵) را بوقت آنک با وراء التهر می‌رفت با چند
 هزار مرد در بخارا بگذاشت در اوایل فترت او نیز در گذشت، و
 براق بحد عراق آمد بنزدیک غیاث الدین و بمخدمت او پیوست و از
 بزرگترین^(۶) امرای او شد و قتلغ خان لقب یافت و بعد از تأکید
 ۱۰ عهد و آیمان امارت اصفهان بدو فرمود، چون خبر وصول لشکر مغول
 مقدم ایشان تולان جربی^(۷) برسید از غیاث الدین اجازت خواست تا

(۱) کذا صریحاً فی آ بُعید هذا، ۱ (اینجا): خمیدبور، ب: خمیدبور، د: حمید نور، ز: حمید تورا، ج: حمید، (۲) کذا صریحاً فی آ، ب: حمید بور، د: حمید نور، ز: حمید نور، ج: حمید، (۳) کذا فی د، آ: مانکو طراز، ب: بانیکو طراز، ج: بامنکو طراز، ه: نیکو طراز، ز: مانکو و طراز، - رجوع بص ۷۶، ۵۵، (۴) آ: خمیدبور، ب: خمیدبور، د: خمید نور، ز: حمید نور، ج: حمید، (۵) آ: حمیدور، ب: خمیدبور، د: حمید نور، ز: حمید نور، ج: حمید، (۶) کذا فی آ، ب: ج ه ز: بزرگترین، د: بزرگتر، (۷) کذا فی آ ولی ممکن است که جزئی یا جزئی نیز خوانده شود، د: ز: تولان حرّی، ه: بولان خرّی، ب: بولان حرّی، ج: بولان حرّی، نسوی اصل نسخه پاریس ص ۷۵: طولون حرّی (متن مطبوع ص ۵۴: طولون حرّی)، و ص ۱۲۶: طولون جرّی (متن مطبوع ص ۹۳: طولون جرّی)، طبقات ناصری طبع کلکته ص ۴۵۹، ۴۶۰: طولان جرّی، جامع التواریخ طبع برزین ج ۲ ص ۲۰۰ (دو مرتبه)، ص ۲۰۴: طولون جرّی، - این طولون جرّی یکی از سرداران معتبر چنگیز خان و امیر یکی از هزاره‌های لشکر دست راست وی بوده است و وی بر منکلیک ایچیکه شوهر مادر چنگیز خان بود (ابضاً ص ۲۰۰)، و کلمه جرّی «یعنی

قاضی اصفهان نا امن گشت خویشتن^(۱) کشید کرد و احتیاط و احتراز می نمود سلطان رکن الدین نیز مقام در اندرون شهر صلاح ندانست از آنجا کوچ کرد و بیرون شهر خیمه بزد لشکر در آمد و شد آمدند باشارت قاضی اهل شهر غوغا کردند و از بامها دست بتیر و سنگ بگشادند قرب هزار نفس مقتول و مجروح شد لشکر رکن الدین نیز مبالغه را از اهل شهر بکشتند بدین سبب رکن الدین از اصفهان متوجه ری گشت و دو ماه توقف نمود چون لشکر مغول مقدم ایشان^(۲) بار دیگر در رسید بقلعه فیروزکوه رفت آنرا حصار دادند و بعد از پنج شش ماه او را بشیب آوردند با اهل قلعه تمامت و هر چند تکلیف کردند زانوی خدمت بر زمین نهاد و چو^(۳) نزد عاقبت او را با تمامت متعلقان و اهل قلعه بکشتند، این چه باز بهاست که روزگار دم بدم از زیر حقه فلك بچابک دستی چنانك دستش نمی توان دید بیرون می آورد، یا خود بی از آنك^(۴) دست در میان آرد آن جام زهر مذاق را بر دست می نهد، و هیچ^(۵) دست نمی دهد^(۶) کعبین را^(۷) که دست بر دست دستی باز زنند، ای دوست این کار بدست تدبیر نیست انگشت فرا او مکن که گزند بایی، پای بر مرکز تفویض و توکل محکم دار که^(۸) تا از پای نبفتی، و قدم در منه که تا پایت^(۹) نگیرند،

(۱) از کلمه «لشکر» در ص ۲۰۹ س ۱۸ تا اینجا بکلی از آ ساقط است،
 (۲) بیاض در آب، ج ده ز بدون بیاض، ه ز «مقدم ایشان» را ندارند، ج «بارکیر» بجای «بار دیگر» و گویا ناسخ «بارکیر» را نام سردار مغول فرض کرده است،
 (۳) کذا فی آب ز، ده: چوک، ج: چک، - چوک زدن یعنی زانو خم کردن برای تعظیم و احترام، رجوع کنید بمقدمه مصحح ج ا ص ح،
 (۴) کذا فی آب، ج ده ز: بی آنك، (۵) کذا فی آج، ب ده ز: هیچ گونه،
 (۶) کذا فی آ، ب ج ده ز افزوده اند: که دست،
 (۷) ه ز «را» را ندارند، (۸) ه ز «که» را ندارند، (۹) کذا فی آب، ج ده ز: تا پایت، د: که پایت،

الملك ساوه^(۱) را بر سبیل اتابکی و تدبیر مملکت در خدمت او فرستاد چون بری رسید طرف نشینان عراق بر خلاف و عصیان او اتفاق کردند سلطان محمد شرف الدین امیر مجلس را که خادی بود با لشکری بمدد پسر فرستاد و بعد از محاصرت بریشان مظفر آمد و اکثر امرای عراق را بگرفت و هیچ کس را آسیبی و مکروهی نرسانید و بر همه ابقا کرد و با امکان قدرت و ابقای ماده حیات که امید ایشان از آن انقطاع پذیرفته بود زلالت و هفوات همه غنو کرد و اقطاع و ولایت بر هر یک مقرر داشت بدین رأفت همه مطیع گشتند و ضمایر از نفاق بزودند، تا بوقت آنکه خبر رسید که سلطان محمد منزه از ما وراء النهر مراجعت کردست عماد الملك را بخدمت او فرستاد تا سلطان را بعشوه مدد عراق آنجا کشید و پسر او رکن الدین باستقبال پدر شد و چون کاری دست فراهم نداد و سلطان متوجه مازندران شد رکن الدین آهنگ راه کرمان کرد با چند خاصگی معدود بکواشیر رسید جمعی از افراد و اجناد ملك زوزن آنجا مانده بودند بعدما که استشعار بدیشان راه یافته بود و قصد فرار کرده^{۱۰} چون بشناختند که سلطان رکن الدین است بخدمت او مبادرت نمودند و از هر گوشه اقوام روی بدو نهادند خزانه ملك زوزن را که آنجا بود در بگشاد و بلشکر داد و از آنجا باز عزم عراق کرد، چون باصفهان رسید شذاذ^(۲) لشکر و پراگندگان امرا برو جمع شدند و قوت گرفت

وصاف و صاحب روضة الصفا و غیرهم، و عجب آنست که ضبط نام این هر سه برادر یعنی جلال الدین منکبری و غیاث الدین پیرشاه و رکن الدین غورسانجی هر سه منکوک است و قراءت هیچکدام علی وجه التعقیق معلوم نیست و هیچک از معاصرین ایشان گویا از غایت شهرت در عصر خود بضبط این اسماء نپرداخته اند و بعد از زوال دولت مستعجل ایشان چنان سرعت ذکرشان از السنه و افواه افتاد که حتی نام ایشانرا نیز مردم فراموش کردند و اکنون بضبط اسماء این سه برادر تقریباً یکی از الغار لاینحل تاریخ شده است، (۱) ج: ساوجی، (۲) آج د: سداد، ب در اصل شداد بوده بعد نقطه شین را تراشیده اند، ه: ز: سران — تصحیح قیاسی،

ذکر سلطان رکن الدین^(۱)

بوقت آنک سلطان محمد از عراق باز گشت پسر خود سلطان رکن الدین را که غور سانجی^(۲) نام او بود نامزد ملک عراق کرد اورا با اُهبتی و عُدتی که لایق چنان ملک و چنان سلطانی باشد روان کرد و عباد

(۱) این عنوان از آه ساقط است بدون بیاض بجای آن، (۲) کذا واضحاً فی ه، ز: غور سانجی، آ: اعور سانی، ب: اغور سایی، ج: اغور سایی، د: اغور سایی، در نوی نسخهٔ وحید پاریس هشت مرتبه این نام مذکور است، سه مرتبه: غور سانجی (ص ۹۷، ۱۰۱)، و سه مرتبه غور سانجی (ص ۲۶۵)، و یک مرتبه غور سانجی (ص ۱۰۲)، و یک مرتبه غور سانجی (ص ۱۷۷)، و در طبع هوداس همه جا: غور سانجی، نسخ طبقات ناصری: غور شانی، غور سانی، غور بشانستی، نسخ تاریخ گوید: غور سانجی، غور سانجی، غور سانجی، غوری سانجی، غور سانجی، غور سانجی، نسخ حبیب الشیر: غور سانجی، غور سانجی، — ضبط نام این شاهزاده علی وجه التعمیق معلوم نشد کثرت اختلافات نسخ قدیمه و جدید از جهانگشای و غیر آن چنانکه ملاحظه میشود مجدی است که اعتماد از همه آنها برداشته میشود ولی دو نفر از قدمای مورّخین که معاصر این شاهزاده بوده‌اند یعنی نسوی و صاحب طبقات ناصری وجه تسبیه برای این کلمه ذکر میکنند که برای متبعرین در لغات ترکیه راهی نشان میدهد و شاید از روی این وجه تسبیه بتواند ضبط حقیقی این کلمه را تعیین نمایند، نسوی گوید (نسخهٔ پاریس ص ۲۶۵ = طبع هوداس ص ۲۶): «وکان سبب تسبیه غور سانجی (کذا) انه وُلد یوم وردت البشارة علی السلطان بن ملک الغور»، و در طبقات ناصری گوید (نسخهٔ پاریس منمّم فارسی ۱۸۲ ورق ۲۴۱۵): «ولادت او شبی بود که دیگر روز آن سلطان معز الدین محمد بن سام طاب ثراه از خوارزم باز گشت در شهر سنه احدى و ستمایه اورا بدان سبب غور شانی (کذا) نام کردند یعنی غوری شکن»، و در متن هیئت «غور سانجی» اختیار شد بجهت آنکه این هیئت صریح یکی از نسخ جهانگشاست که هر چند جدید ولی بالنسبه متن و مضبوط است یعنی نسخهٔ ه، و دیگر آنکه هیئت «سانجی» با کم و بیش اختلاف (سانجی، سانشی) در بسیاری از نسخ قدیمه غیر جهانگشای نیز چنانکه ملاحظه شد بنظر رسید، و بسیاری از معتبرین مورّخین نام این شاهزاده را گویا بهمان ملاحظهٔ مشکوکیت فراءت آن بکلی اغفال نموده و فقط بلفظ «رکن الدین» اکفا کرده‌اند چون ابن الاثیر و صاحب جامع التواریخ و صاحب

رضوا بصفات^(۱) ما عدموه جهلا . و حسن القول من حسن النعال
ای چرخ تا چند از شعوده و مکر تو، و ای فلک تا کی از ظلم و جور
تو، هر سلطانی را در بند هر شیطانی اندازی، و هر لثمی را امیر هر کریمی
گردانی، و هر پادشاهی را در چاهی افکنی، و هر ناسزائی را از نخته^(۲)
مذلت بر تخت عزت نشانی، و ای بار غافل و دوست عاقل ازین بند
بند برگیر تا در بند نفس اماره نیفتی و درین سرگذشتها بچشم اعتبار نگر
و پای کشیده دار تا دار مقامگاه سرت نشود،

كَفَاكَ عَنِ الدُّنْيَا الدِّينِيَّةَ مَخْبَرًا . عَلُوْ مَوَالِيهَا وَ حَطُّ كِرَامِيهَا
وَ أَنَّ رِجَالَ الْعِزِّ تَحْتَ مَدَاسِيهَا . وَ أَنَّ عِيْدَ الْعُرِّ فَوْقَ سَنَامِهَا

هر تیر که از شست قضا و قدر آید

جز دینه و دلهای عزیزانش سپر نیست

هر محنت و غم کان ز فلک روی نماید

جز مسکن مسکین غریبانش گذر نیست

هر کس بدری در شود آخر چو شب آید

بیچاره غریبی که ورا خانه و در نیست

آهی که برآرد ز سر سوز غریبی

در هاویه مانند آن آه شرر نیست

اشکی که بیاراند از دینه غریبی

آن جز همه زردابه و جز خون جگر نیست

هان تا نرنی طعنه تو در حال غریبان

کز سینه پر سوز غریبانت خبر نیست

(۱) کذا فی بَجَّ دَهَزَ، آ: بَصَاب، - نصیح مصراع اوّل این بیت برای رافم

حروف میسر نند، (۲) کذا فی هَ، ب: تخت، آ: محت، د: بخت،

جَز: خاك،

بنزدیک سلطان غیاث الدین آمدند و گفتند که بر براق اعتماد نتوان کرد فرصتی یافته‌ایم اورا از دست برداریم تو سلطان باشی و ما بند و فرمان بردار، طیب طینت و پاکی جبّلت اورا رخصت نداد که نقض مغالطات و موافق کند و قوّت ایمان که آیهان را بشکند و این کار را مهمل بنامد،

همیشه بنری تن اندر مک * بموضع در افکن در ابرو^(۱) گره
بنری چو حاصل نگرده مراد * درشتی ز نری در آن حال به
چون زوال ملک خاندان ایشان بود و ابتدای دولت معاندان یکی که از معتمدترین غلامان و خاصگیان غیاث الدین بود این معنی را در خلوتی ۱۰ با براق بگفت حالی از خویشان و سلطان غیاث الدین بحث آن کرد بقصد آن اندیشه اقرار آوردند بابتدا خویشان را فرمود تا هم در ساعت در حضور جماعت اعضای ایشان پاره پاره کردند و سلطان را با هرکه تعلقی بدو داشت موقوف گردانید و بعد از يك دو هفته سلطان را رشته در گردن کردند تا خبه^(۲) کنند فریاد بر کشید که آخر نه پیمان بسته ایم ۱۰ که قصد بکدیگر نه اندیشیم بی بادره حرکتی چگونه بر نقض آن اقدام روا می‌دارد مادرش چون آواز پسر شنید و بدانست که گردن بچمبر بیرون کردست از سوز جگر و شفقت بر پسر امساک طاقت نتوانست عویل و زفیر بر آورد اورا نیز خبه^(۳) کردند و برین منوال تمامت لشکر اورا در تنور بلا انداختند و پیمانهارا خلاف کردند و سوگندهارا باطل ۲۰ و خاک در چشم عهد زدند،

(۱) دَه: بر ابرو، بَجَز: بابر،

(۲) کذا فی جَز، دَ: خفه، بَ (باصلاح جدید): خفه، آ: حقه، ه: خفه،

— مادهٔ حَنَن در عربی بمعنی خبه کردن است ولی خصوص کلمهٔ «خَنَن» بهیچ ضبطی باین معنی نیامده است ظاهراً،

(۳) کذا فی جَز، بَ (باصلاح جدید): دَ: خفه، ه: خفه، آ: حقه،

از آنجا کوچ کرد چنانکه ایشان را خبر نبود و بخوزستان آمد و باعلام حال خود رسولی پیش براق حاجب فرستاد بکرمان و میان ایشان باز تأکید موافقی رفت و ميعاد کردند که در بیابان وَرْکوه^(۱) براق بخدمت استقبال کند و سلطان غیاث الدین آنجا رسیده باشد، بر ميعادی که بود ° براق با سیمهار هزار مرد رسید و دو سه روز شرایط خدمت بجای آورد و با سلطان جماعتی خواصّ که بودند پیاصلد نمی کشیدند براق را اندیشه در سر افتاد که مادر او را در حباله آرد از موضعی که جای امثال او بود فراتر آمد و با سلطان بر نهالچه نشست و محلّ خدم و خول او را هر یک بتدریک یکی از امرا تعیین کرد و او را در محاوره ۱۰ خطاب بفزند اعزّ آغاز نهاد و بخطبه^۱ و الله او رسول در راه کرد سلطان چون آن حالت مشاهده نمود و منع را سامان نبود آن کار برای مادر تفویض کرد مادرش نیز بعد از ابا و منع و کثرت جزع و فرع تن درد داد تا عقد بستند و بعد از کثرت الحاح با جمعی از خادمان سرای زره در زیر قبا پوشید و در خانه رفت و کار زفاف با تمام رسانید و ۱۵ درین حالت روان فردوسی که برایمّ از رواج فردوس مخصوص باد درین معنی که گوئی صورت این حال راست گفته است،

چو از سرو بن جای گردد تہی * بگردد گیا جائے سرو سہی
و ایراد یتّی کہ ادیب ظریف فرید الدّین بیہقی راست در حقّ یکی کہ
بعد از شرف الملک در دست وزارت بنشست درین موضع نیک بر
f. 112a دوخته است و لایق،

سر از جائی فرا کن نا بینی * چہ کندست^(۲) این کہ بر جایت نشستست
چون بشہر رسید و روزی چند بر آن بگذشت از اقبای براق دو کس

(۱) کذا فی آرز، بَدَ: ورکو، جَ: ورکوه، ہ: ابرقویہ، — مراد شہر ابرقوہ
است «و اهل فارس یسمونها وَرْکُوہ و معناه فوق الجبل» (یاقوت)،
(۲) جَ: کندست،

فریاد برآمد که ملک را بکشند از بامها خشت و کلوخ پَران شد غیاث الدّین اسب بجهانید و از آن کوچه بچست و بخانه رفت و سلطان جلال الدّین را ازین حالت در حال اعلام کردند بامداد بخود بیعت او آمد و فرمود که جرّاحان را حاضر کردند کار خود از دست درمان در گذشته بود چون کارد از استخوان يك دو روز را جان تسلیم کرد سلطان جلال الدّین فرمود تا تمامت امرا و اعیان و حشم و ارکان و خدم و ارباب شهر اصفهان تعزیت او داشتند و لباس از پلاس کرد و غیاث الدّین از خجالت این حرکت نا لایق از خدمت برادر يك هفته تقاعد نمود و بعدما که سلطان جلال الدّین فرمود تا او را بیرون درگاه حاضر آوردند و بر زلفان امرا باز خواست بلیغ بتقدیم رسانید جماعتی معتبران حضرت واسطه گشتند و او را بخدمت سلطان آوردند از فرط شرم و حیا سر در پیش افکند و زلفان عذر گنگ گشته بود چون روزی چند برآمد و ازین حرکت شرمسار بود و از برادر مستشر چون نایبال^(۱) بدر اصفهان آمد و سلطان جلال الدّین لشکر بیرون کشید او با خواص^{۱۵} لشکر خود باز گشت و بر راه لور عزم خوزستان کرد و آن اندیشه سبب کودکی و دل شکستگی سلطان بود چون بنزدیک خُسران خود هزارسف و دیگر امرا رفت او را اعزاز و اکرام کردند و خُسران از خوف خُسران خود از جانب سلطان صلاح کار خود و از آن او در آن دیدند که او را از آنجا^(۲) بفرستادند مادر و امارا در تستر بگذاشت^(۳) خلیفه^{۲۰} او را تشریفات بسیار فرمود و او متوجّه آلّهوت شد و یکچندی آنجا بایستاد و علاء الدّین الموت مورد او را باجلال و تعظیم تقدیم نمود و نزلهائی که لایق چنان پادشاه زاده افتد متواتر می داشت تا ناگاه احتیاط را

(۱) آرز: نایبال، ه: تانال، ب: بایبال، ج: ماسال، د: مانیال، -

رجوع بص ۱۶۸، (۲) د افزوده: بغداد،

(۳) ج افزوده: و متوجّه حدود بغداد شد،

فصل زمستان بود در ریی عزیمت اقامت کردند، ناگاه سلطان جلال الدین چون شیر که مغافصه در میان رمه آهوافتد برسید و در وثاق او نزول کرد سلطان غیاث الدین مستشعر شد اورا این کرد و بامداد را امرا و اعیان حشم غیاث الدین بخدمت آمدند از آن جماعت جمعی که ماسکه عقلی عنان گیر ایشان بودست و در مقدمه هوای خدمت او در دل داشتند بارتفاع درجه و سمو رتبت اختصاص یافتند و قوی که نه بر جاده^(۱) بودند و تهییج فتن می کرده فرمود تا بر درگاه ایشانرا سیاست کردند و سلطان غیاث الدین با جمعی خواص در خدمت او بماند اورا بنظر شفقت برادری می نگرست تا روزی در میان مجلس نشاط شراب ۱۰ سبب سرهنگی که از خدمت او بنزدیک پسر خرمیل ملک نصرت^(۲) رفته بود با ملک نصرت می گوید که چرا مفرد^(۳) مرا بخویشتن راه داده و ملک نصرت از خواص ندمای سلطان جلال الدین بود و از وجوه امرا و محل اعتماد و در خلوت سلطان جلال الدین با او مزاج کردی و او نیز سخنهاى مضحک گفتی بر سبیل مطایبه غیاث الدین را گفت که ۱۰ سرهنگ را نان باید تا خدمت کند سلطان جلال الدین تغییر احوال برادر مشاهده کرد نصرت ملک را بچشم اشاره کرد تا بیرون رود و سلطان غیاث الدین چندان توقف نمود که روز بآخر کشید و سکر غلبه کرد او نیز باز گشت و گذر بر خانه ملک نصرت بود کس فرستاد که مهمان خواهد حالی از خانه بیرون آمد و سلطان غیاث الدین را از اسب فرو آورد و در خانه رفتند و مجلس شراب آراسته کرد و دورها پیایی شد و مستیها بغایت کشید سلطان غیاث الدین عزیمت مراجعت کرد چنانکه رسم باشد ملک نصرت اورا برنشاند و در خدمت رکاب روان شد ناگاه سلطان غیاث الدین دست بکارد زد و میان هردو کتف او بردرید

(۱) افزوده: مستقیم، (۲) «نصرة الدین محمد بن الحسین بن خرمیل» (نسوی)

ص ۱۴۰، (۳) یعنی نوکر و ملازم، رجوع بص ۲۰۲ ح ۱،

شد و لشکر مغول بگذشتند از قلعه بیرون آمد و چون مملکت کرمان را پدرش نامزد او کرده بود متوجه آن جانب شد، شجاع الدین ابو القاسم که مفردی^(۱) بود از جمله ملک زوزن موسوم بکوتوالی حصار و قلعه جواشیر^(۲) بود چون جهان در آشوب می‌دید او را در قلعه راه نداد و f.111a نرها پیش فرستاد بعد از آنکه این حصار را از کوتوالی امین چاره نخواهد بود من هان بنده قدیم ام که از فرمان شما اینجا نشسته ام، سلطانی غیاث الدین چون دانست که او بر سر ضلالت است مکااحتی ننمود و با جماعتی که مصاحب او بودند عنان برنافت و بعراق آمد از هر جانبی سواد^(۳) مردان و شذاذ^(۴) امرا که مخفی بودند برو جمع شدند ۱۰ و براق حاجب و اغول ملک بخدمت او متصل گشتند و قصد اتابک سعد کردند و بجانب او ناختن^(۵) اتابک در موضعی بود که آنرا دینه^(۶) می‌خوانند از معرفت^(۷) او بچست و لشکر او چون برسیدند چهار پای بسیار از همه نوعی یافتند و از آنجا مراجعت کردند، براق حاجب را با وزیر او^(۸) تاج الدین کریم الشریقی مقالتی افتاد خشم گرفت و با حشم ۱۰ خود عزم جانب هندوستان کرد، چون سال سنه^(۹) تسع عشرة و ستمایه شد غیاث الدین قصد فارس کرد اتابک شهر را خالی بماند لشکر او در شهر رفتند و غارت کردند و از آنجا بخوزستان رفتند و بعد ما که با مظفر الدین وجه السبع مقالتی رفت مصالحه جستند و مراجعت کردند چون

(۱) مفرد چنانکه از چندین موضع این کتاب معلوم میشود یعنی نوکر و ملازم و نحو آن است، (۲) کذا فی ۱، ب ج د ه: کواشیر، ز: لواشیر، (۳) کذا فی آب ز، د: شواد، ه: سوار، ج ندارد، (۴) آب د ه ز: سداد، ج: شراد، — تصحیح قیاسی، (۵) ب ج ه افزوده‌اند: بردند، ز افزوده: آوردند، د اصل جمله را ندارد، (۶) کذا فی د (?)، ب: دینه‌نی، ه: دینه، ز: دینه، آ: دسه (کذا)، ج: دست (کذا)، (۷) کذا فی د ه ز، ب باصلاح جدید: مضرت، آ: مغرب، ج: معرس، (۸) یعنی وزیر غیاث الدین (نسوی ص ۱۴۳)، (۹) ج «سنه» را ندارد،

جلال الدین دختری دو ساله داشت که آنرا هم ترکان می‌گفتند بخدمت قان فرستاد قان فرمود تا در اردو دختر را تربیت می‌کردند تا بوقت آنک پادشاه زاده جهان هولاکو متوجه مالک غربی شد منکو^(۱) قان فرمود تا ترکان را در خدمت هولاکو فرستادند تا بکسی دهد که لایق باشد چون صاحب موصل بسوایق خدمات و لواحق آن از امثال ممتاز بود ترکان را بانواع جهاز نام پسر او ملک صالح داد و بر سنت شریعت عقد نکاح بستند و بر رسم و ترتیب مغولان آلات جهاز دادند و این حال در شهر سنه خمس و خمسین و ستمایه بود،

ذکر احوال سلطان غیاث الدین،

۱۰. نام او پیر شاه^(۲) بود و ملک کرمان نامزد او اما آلبد یدیر و الله یدیر بوقت آنک پدرش از عراق بجانب مازندران رفت حرما را با قلعه فارون^(۳) فرستاد و سلطان غیاث الدین را هم در آنجا بگذاشت تا چون سلطان محمد انار الله برهانه در جزایر آبسکون غربی دریای هلاکت

(۱) کذا فی آ، ه: مونک کا، ب د ج ز: مویکا، (۲) ضبط این کلمه در کتب تاریخ بطور صراحت یافت نشد ولی از مقایسه نسخ قدیمه جهانگشای و غیر آن با یکدیگر قریب یقین میشود که صواب در آن «پیر شاه» است بضبط متن حاضر، — ب ه ز: پیر شاه (= پیر شاه)، ج: بر شاه، آ: بر شاه، د: بر ساه، و در تاریخ نسوی اصل نسخه و جبهت پاریس این کلمه هفت یا هشت مرتبه مسطور است و در جمیع موارد بر شاه بدون نقطه (در کلمه اول) نوشته شده است مگر در يك موضع (ص ۱۶۶) که بر شاه دارد، و در طبع هوداس هم جا: پیر شاه (بضبط متن حاضر)، و در اغلب نسخ تاریخ گریه غالباً: پیر شاه (= پیر شاه)، دُسن d'Ohsson مؤلف تاریخ کبیر مغول بفرانسه در ج ۱ ص ۱۹۴ این کلمه را نیز شاه Tiz-Schah خوانده است و آن ظاهراً تصحیف و مخالف با عامه نسخ قدیمه است، و در تاریخ ابن الاثیر و جامع التواریخ و وصاف نام این شاهزاده را گویا بهمان علت مشکوکی ضبط آن بهیچ وجه ذکر نکرده‌اند بل فقط بلفظ «غیاث الدین» اکفا نموده‌اند،

(۲) کذا فی جمیع النسخ، رجوع بص ۱۱۳ ح ۱،

جلیل حالند از بهر ملاطفت در حقش که سال و ده ساله اند و مع و در هم سه احدى و غریب و سه یه ارسا و در عزم از حبس
 تمام اصلی و بر بدیم با سه و ساینده و در جهات تجرید از ان باب و صول جز عصیان اصل سکوت نوز با طله استناد در عین صفت
 رانی نه و درند و سواد کو لوطا با سبانی و دانه نه و غرضی را که در صدف نهندان کنانته نوز کوچ فرمود و از سخن کنانته آذستان در نوا
 سر تنه تمام کود و نوز از انجا دارند نه دران سالون مادر سلطان و در هم با او از فرزند که در پیش کوچ می در دند و با او از ملذذ نوحه بر علس
 در طایف یکصد ساله نشان می که درند و از انجا خا خاوی آب ماکت رسید تا که بهر ان الا جوی محمد متذلل هم نند و از انجا تو بیدای چشمتد

ترکان خاتون مادر سلطان محمد خوارزمشاه و حرمهای او در اسیر لشکر مغول

(نقل از يك نسخه بسیار قدیمی از جامع التواریخ در کتابخانه ملی پاریس)

(Suppl. pers. III 13, f. 84^a)

(To face p. 200)

تا در مدت ده پانزده روز آب نماند باضطرار ترکان خاتون و دیگر
 حرما و ناصر الدین وزیر بشیب آمدند همان ساعت که ایشان پیا
 قلعه رسیدند روز از ترش روئی نقاب سحاب فرو گذاشت و میغ در میغ
 بست و دست بگریه برد حکایت بط بود که با ماهی گفت ع، عالم
 ۵ پس مرگ ما^(۱) چه دریا چه سراب، ترکان خاتون را با پسران و حرما
 و ناصر الدین بظالغان بخدمت چنگر خان بردند در شهر سنه ثمان عشره
 و ستمایه چون بخدمت او رسیدند ناصر الدین را سیاست کردند و آنچه
 پسرینه بودند از فرزندان سلطان هر چند خرد بودند بکشتند و باقی آنچه
 عورتینه بودند از بنات و اخوات و خوانین که با ترکان بهم بودند چنگر
 ۱۰ خان ایشان را می فرمود تا روز کوچ با آواز بر مُلک و سلطان نوحه کردند،
 چون جلال الدین سلطان^(۲) بر آب زد حرم او را با ایشان مضاف
 کردند، ترکان خاتون را بفرافورم^(۳) فرستادند چند سال در ناکای بسر
 آورد و در شهر سنه ثلثین و ستمایه گذشته شد^(۴)، و آنچه دختران
 بودند دو دخترا بچغتهای داد يك دخترا جغتای بسرتی مخصوص
 ۱۵ کرد و دیگر دخترا بوزیر خود قطب الدین حبش عید داد و از آنچه
 نصیب اردوی دیگر افتاده بود يك دخترا بعید حاجب دادند، و بعد
 ازین حالت از حرماهای سلطان جلال الدین که جورماغون^(۵) بگرفت از^(۶)

(۱) آ: من، (۲) کذا فی آب، ج ده ز: سلطان جلال الدین،

(۳) کذا فی آد، ب ده ز: بفرافورم، ج: بفرافورم، (۴) در حاشیه
 ج در این موضع نوشته: «حاشیه محمد منجم: و از سبب بدبختی این عورت نسل
 شاهان خوارزم که از پادشاهان دیگر بعلم و هنر و شمشیر ممتازند خاصه سلطان جلال
 الدین خوارزمشاه که تیغ او از جرم خرشید [و] نام او از رسم جمشید مشهورتر است
 بچمگی بر افتادند تا که در وقت رفتن هلاکو بیغداد از جمله ذکور ایشان يك تن ماند
 بود که یکبار بر افتادند این بدبخت ترکان مادر سلطان محمد بن تکش خوارزمشاه فسق
 و فجور داشت و خون چندین بی گناه میریخت، او رفت و نام بدش ماند در جهان»،
 (۵) ج ز: جرماغون، ه: جورماغون، د: حورماغون، (۶) ج «از» را ندارد،

اغیار و چشمه حکم بی غبار باشد و ندانست که حق تعالی هم در دنیا مکافات کند و در عقبی خود جزا و سزا او داند،

هرچه کنی عالم کافر ستیزه بر تو نویسد بقللهای نیز

چون سلطان محمد از آب ترمذ بگذشت بر عزم فرار رسولی بخوارزم فرستاد تا مادرش با حرم دیگر متوجه مازندران گردند و بمحصون آن محصن کنند ترکان بر وفق اشارت پسر روان شد و دیگر پسران که نوادگان او بودند و حرما را با خویشان ببرد و لشکرها را با اعیان خانان در خوارزم بگذاشت و هنگام حرکت جماعتی از صاحب طرفان که بر سبیل بول موقوف بودند بفرمود تا تمامت را بمحیون انداختند الا قوی را که نه ۱۰ در صد پادشاهی بودند و او با فرزندان و خزاین متوجه مازندران شدند^(۱) از راه دهستان و ناصرالدین وزیر در خدمت ایشان بود، چون سلطان بمازندران رسید ترکان را با حرما بقلاع لارجان^(۲) و ایلال^(۳) فرستاد، و سبنای^(۴) بر عقب سلطان بمازندران رسید بمحاصره قلاع مذکور لشکر بنشانند و از قضا آن بود که در هیچ عهد کسی نشان نداده بود ۱۵ که قلعه ایلال^(۵) را بذخیره آب احتیاج افتاده است چه آب کشان بحاب سکن قلعه را از ادخار آب حیاض مستغنی داشته اند و بحاب بگریه خود f. 110b دهان اهالی آنرا خندان چون لشکر بمحاصره آن بنشست باران نیز بستیز برخاست و چون دولت از ایشان باز ایستاد،

سلطان کسی بود که ز پیلان آب کش

میدان خاک را ز هول بخشد آب خوش

۲۰

(۱) ج دَر: شد، (۲) کذا فی آج ده ز، ب: لارجان، (۳) کذا فی ب و کذا فی تاریخ النوی اصل نسخه باریس ص ۵۴ و طبع هوداس ص ۶۰: «و هی من امهات قلاع مازندران»، ج: ایلال، آ: ایلان، د: ز ندارند، نسخ طبقات ناصری: «قلعه لال طبرستان»، (۴) کذا فی آ، ب ج: ز: سبنای، د: سبنای، (۵) کذا فی ه، آ: ایلال، ج ز: ایلال، ب: ایلان، د ندارند،

لشکرهای خلیج و ترکان و غوری^(۱) را نیست کردند، فی الجمله آن بیست سی هزار^(۲) خلیج و ترکان و غوری^(۱) بعد از آنک از نزدیک سلطان جلال الدین برفتند بکمر از دو سه ماه همه کشته و متفرق شدند چه بدست یکدیگر و چه بدست لشکرهای چنگز خانی و ازیشان اثر نماند،

ذکر والده سلطان ترکان خاتون،

اصل او^(۳) قبایل اترک اند^(۴) که ایشان را قنقلی^(۵) خوانند و ترکان^(۶) بسبب انتمای نسبت جانب ترکان^(۷) رعایت نمودی و در عهد او مستولی بودند و ایشانرا اعجیبان^(۸) خواندندی از دلهای ایشان رأفت و رحمت دور بودی و ممر ایشان بر هرکجا افتادی آن ولایت خراب شدی و رعایا^{۱۰} محصنها تحصن کردند و بحقیقت سبب ظلم و فتنک و ناپاکتی ایشان دولت سلطانرا سبب انقلاع بودند،

قَوْمٌ تَرَى الْأَصْلَوَاتِ الْخَمْسَ نَافِلَةً * وَتَسْجِلُ دَمَ الْحُجَّاجِ فِي الْحَرَمِ^(۹)
و ترکان خاتونرا درگاه و حضرت و ارکان دولت و مواجب و اقطاعا
جدا بودی و مع هذا حکم او بر سلطان و اموال و اعیان و ارکان او
نافذ و ترکانرا مجلس انس و طرب در خفیه مرتب بود و بسیار خاندان^{۱۰}
قدیمرا واسطه او شد که متقلع^(۹) گشت و چون ملکی یا ناحیتی مسلم
شدی صاحب^(۱۰) آن ملک را بر سیل ارتهان بخوارزم آوردندی تمامت را
در شب بدجله انداختی و غرض آن داشتی تا ملک پسرش بی زحمت

(۱-۱) این جمله از آج د بکلی ساقط است، (۲) کذا فی ب، ه: ز: آن سی

هزار، (۲-۲) ب باصلاح جدید: از بعضی از قبایل اترک است،

(۳) کذا فی ج ه، ب: قنقلی، ز: قنقلی، د: فیاتی، (۵) کذا فی

ب ج د ه ز، آ: ترکان، ه افزوده: خاتون، (۶) جمع تُرک،

(۷) کذا فی ب ج د ه ز، آ: اعجیبان، (۸) من قصیده المثنوی ملاحظه:

ضیفت آلم بر آبی غیر مُحْتَشَمِ آخ، و اصل بیت المثنوی: شیخ بری الصلوات

الخمس آخ، (۹) آ ب ه: متقلع، (۱۰) ب باصلاح جدید: اصحاب،

يك منزل از بکرهار^(۱) رفته بود باعظم ملک کس فرستاد که میان من و تو پدر فرزندی است من پدرم و تو فرزند اگر رضای من می‌طلبی نوح جاندار^(۲) را در مقام و ولایت خود رخصت اقامت ده و مگذار که آنجا باشد اعظم ملک گفت درین حال میان لشکریهای مسلمانان مبارزت و خلاف صلاح نباشد با سواری پنجاه از خواص خود بر عقب سیف الدین اغراق برفت تا میان او و نوح جاندار موافقتی بادیب آرد و سیف الدین اغراق استقبال او کرد و او را بمجلس شراب با خود بنشانند اعظم ملک سخن نوح جاندار آغاز نهاد و در باب او تشنّع می‌کرد و اغراق ملک ابا می‌نمود سیف الدین اغراق هم در مستی ناگاه برنشست و با ۱۰ سواری صد روی بلشکرگاه نوح نهاد نوح پنداشت که بدلداری او می‌آید خود با پسران پیش او آمدند و خدمت کرد اغراق ملک مست بود شمشیر بکشید تا بر نوح زند لشکر نوح در حال او را بگرفتند و پاره پاره کردند چون خبر او بلشکرگاه او رسید مردم او گفتند این خدیعتی بود که اعظم ملک کرد و بهم زفانی نوح آمد تا اغراق ملک را بهلاکت ۱۵ داد بدین ظن اعظم ملک را فرو گرفتند و بکشند و لشکر اغراق ملک بر لشکرگاه نوح زدند و نوح را با پسران او بکشند در جمله از هر دو جانب بسیار کشته شدند و غوریان هم در آن میان با ایشان جنگ کردند و مبالغ کشته آمدند، و هم در آن نزدیک^(۳) نکاجک^(۴) و سید علاء الملک قندز^(۵) بفرمان چنگر خان^(۶) بسر ایشان^(۷) رسیدند نکاجک^(۸) امیر لشکر مغول بود و علاء الملک سرخیل چریک پیاده و بقایای آن

(۱) کذا فی آب، ج: بکرهار، ز: سکرهار، ه: تنکرهار، د: نکبار،
 (۲) ز: جهاندار، (۳) ج ز: نزدیک، (۴) کذا فی ه، آ: نکاجک،
 ب ج د ز: بکاجک، (۵) کذا فی د (?)، آ: فندر، ب: قدر (یا) قندز،
 ز: قندر، ه: حیدر، ج: و بذر، (۶) کذا فی ب ه د، ز: بر
 سر ایشان، آ: بریای شارب (?)، ج: بریای ساب،
 آج: نکاجک، د ز: بکاجک، ب: بکاحک، (۷) کذا فی ه،

سرحد بامیان^(۱) است و راههای بسیار آنجا کشد تا از احوال بر خبر
باشد سواری ده دوازده هزار مغول بطلب سلطان از عقب او می آمدند
بغزنه آمدند و چون در شهر لشکری نبود بی مانعی تا ناگاه مردم
خبر یافتند در شهر آمدند و مسجد آدینه بعضی بسوختند و خلق هرکرا
در کوچه ها و شوارع یافتند بکشتند و بعد از يك روز مقام قلاوز گرفته
بر عقب سلطان پروان^(۲) رفتند و آنجا با سلطان مصاف دادند سلطان
غالب آمد لشکر مغول با خدمت چنگر خان رفتند بطالقان، چون سلطان
مظفر آمد بسبب نزاعی که خلج و ترکان و غوریان را بر سر مقاسمت
اسبان غنیمت با خوارزمیان رفت مخالفت در میان لشکر سلطان افتاد
اغراق ملک^(۳) و اعظم ملک با تمامت خلج و ترکان و غوری برگشتند و
بر راه پرهاور^(۴) رفتند و سلطان با لشکر ترک و خوارزمی که با او
بماندند روی بغزنه نهادند^(۵)، اغراق ملک و اعظم ملک و دیگر امراء
خلج و ترکان و غوری چون از سلطان برگشتند بیکرهار^(۶) رفتند که
افطاع اعظم ملک بود اعظم ملک ایشان را ضیافتها فرمود و اقامت نرزا
کرد و مراعاتها بجای آورد اما میان نوح جاندار^(۷) که امیری از خلج بود
و پنج شش هزار خانه خیل داشت و میان اغراق ملک کراهیت و
عداوت بود اغراق ملک با بیست هزار مرد روی پرهاور^(۸) نهاد و
نوح جاندار^(۹) بیکرهار^(۱۰) بعلفخوار بایستاد، چون سیف الدین اغراق ملک

پروان، ب: بیروان، ه: ز: بیرون، - رجوع بص ۱۴۶ ح ۲، (۱) آ: د:

نامیان، ب: نامان، ز: باسان، (۲) آ: پروان، ب: بیروان،

ج: بیرون، د: بیرون، ز: ندارد، (۳) ج: افزوده: و شیر ملک،

(۴) کذا فی ه: آ: پرهاور، ب: پرهاور، ج: پرهاور، ز: پرهاور،

د: پرهاور، (۵) ج: د: ز: نهاد، (۶) کذا فی ب: آ: بیکرهار،

د: بیکرهار، ج: سکرهار، ز: سکرها، (۷) ز: جهاندار، (۸) کذا

فی ه: ب: پرهاور، آ: پرهاور، د: ز: پرهاور، ج: اصل جمله را ندارد،

(۹) ز: جهاندار، (۱۰) کذا فی ب: آ: بیکرهار، ز: سکرهار، ه:

بیکرهار، د: به تکبار، ج: اصل جمله را ندارد،

التَّهْرِیْمِ افتاده بودند و مجتمع پِرشاور^(۱) و سرخیل ایشان سیف الدّین اغراق^(۲) مَلِک بود رضی المَلِک را طمع افتاد که بر سر ایشان رود و ایشان را بزند و بعد از آن بر هندوستان مسلّط گردد لشکر برگرفت و بقصد ایشان پِرشاور^(۳) رفت ترکمانان و خلج او را بزدند و او را و اکثر لشکر او را بکشتند، برادرش عمه^(۴) المَلِک در غزنه حاکم بود اعظم مَلِک که پسر عماد الدّین بلخ بود و مَلِک شیر^(۵) که حاکم کابل بود با لشکری غوری که بریشان مجتمع شد بودند بغزنه آمدند و عمه^(۶) المَلِک را در قلعه میان شهر غزنه محاصره دادند و بچنگ مشغول شد مخنیق نهادند تا بعد از چهل روز قلعه بگرفتند، هان روز که قلعه بگرفتند شمس المَلِک که سلطان جلال الدّین بوقت آمدن از خراسان بهزیمت از پیش مغول بقلعه کجوران^(۷) رسید او را خلاص داده بود و فرستاده تا در غزنه اسباب و ترتیب پادشاهی ساخته کند بغزنه رسید و بشارت قدوم سلطان جلال الدّین داد و بعد از یک هفته سلطان بغزنه رسید و از جوانب لشکرها روی بدو نهادند و مجتمع گشتند و تجلّ و اسباب سلطنت مرتّب^{۱۰} کرد، مِیْنِ مَلِک در هندوستان خبر وصول سلطان بغزنه شنود بتعجیل f.100b بخدمت سلطان آمد، اغراق مَلِک با حشم خلج و ترکمانان از پِرشاور^(۸) هم بخدمت سلطان آمد، اعظم مَلِک و مَلِک شیر و غوریان خلق بسیار هم در خدمت سلطان مرتّب گشتند تا شست^(۹) هفتاد هزار لشکر ساخته برو مجتمع گشتند، سلطان جلال الدّین با این لشکرها بیروان^(۱۰) رفت که

(۱) کذا فی ه، آ: برشاوَر، ج: بیرساوَر، ز: بیرساوَر، ب: برشاوَر، د: ندارد، - رجوع بص ۱۴۰ ح ۸، (۲) کذا فی ج د ه، آ: ب: ز: اغراق، (۳) کذا فی ه، ج: برشاوَر، آ: برساوَر، ب: برشاوَر، ز: بیرساوَر، د: بیرون (کذا)، (۴) ز: عمه، (۵) ب: سر، (۶) ز: عماد، (۷) کذا فی آ ب ج، ز: کجوران، ه: کجوران، د: اصل جمله را ندارد، (۸) ب: برشاوَر، ج: برشاوَر، آ: برشاوَر، د: ندارند، (۹) کذا فی آ، ج: ندارد، باقی نسخ: شست، (۱۰) ج: د: بیروان، آ:

بغزنه آمد و حاکم شد، بعد از یکچندی خبر آمد که چنگز خان بظالغان بلخ رسیده است و دو سه هزار مغول از راه گرمسیر بطلب مین (۱) مَلِك آمدند، مین (۱) مَلِك لشکری جمع کرد و پیش لشکر مغول باز رفت چون مغولان دیدند که عدد او زیادت است بی جنگی و ملاقاتی باز گشتند و مین (۱) مَلِك بر عقب ایشان می رفت تا بُست و تکیاباد (۲) از آنجا مغولان بر سمت هراة و خراسان برفتند و مین مَلِك از راه قُصدار (۳) بسوستان (۴) رفت و شمس الملک را با خود برده بود در قلعه بجوران (۵) بیُست و تکیاباد (۶) محبوس کرد و صلاح الدین را در قلعه غزنه بگذاشت، غزنیان (۷) بعد از غیبت مین ملک خروج کردند و صلاح الدین را بکشند ۱۰ و مثله کرد، و در غزنه قاضی و رضی المَلِك و عمده (۸) المَلِك که دو برادر بودند از ترسد حاکم گشتند و بعد از آن اجماع کردند و پادشاهی غزنه بر رضی المَلِك مقرر داشتند، خلج و ترکمان بی حد از خراسان و ماوراء

(۱) د: امین، (۲) کذا فی ه، ب: تکیاباد، د: تکاباد، آ: نکاماد، ج: مکساباد، ز: کسناباد، - تکیاباد (تکین آباد) که تکاباد مخففاً نیز گویند شهری بوده است از اعظم بلاد بُست (= گرمسیر - یاقوت) واقع در حدود شرقی سیستان قدم و در افغانستان «الیّه تقریباً در ۱۶ فرسخی در جنوب شرقی فندهار، و ذکر این شهر در ضمن تاریخ غزنویه و غوره بسیار می آید و در احسن التقاسیم مقدسی نام این شهر «بکر آباد» مسطور است و معلوم نشد که بکر آباد آیا تصحیف تکین آباد است یا تسمیه دیگری است هان شهر را و از یاقوت ذکر این شهر بکلی فوت شده است، (رجوع کنید بطبقات ناصری ص ۴۸، ۱۱۵ و غیرها، و لباب الألیاب ج ۱ ص ۳۰۰، و ابن الأثیر ج ۹ ص ۲۸۲، ج ۱۲ ص ۱۶۴ که سهواً در این موضع اخیر تکیاباد طبع شده است، و آثار البلاد ص ۵۲، و اصطخری ص ۲۵، و ابن حوقل ص ۴۰۵، (۳) ب: قُصداز، د: قُصد، (۴) کذا فی آ ب ج، ه: بسوستان، د: بستوسان، ز: بشوستان، (۵) کذا فی ج د، آ ب: کجوران، ه: کجوران، ز: بجوران، (۶) ب: نکساباد، آ: نکاماد، ج: مکساباد، ه: میکساباد، ز: کسناباد، د ندارد، (۷) کذا فی د ه یعنی اهالی غزنه ظاهراً، آ: عزنان، ب: ز: غزنیان، ج: غوریان، (۸) ز: عدد،

خرپوست^(۱) غوری از قبل سلطان در غزنه بود با بیست هزار مرد، بین ملک بدو سه منزل از غزنه بسوره^(۲) فرو آمد و رسول بدو فرستاد که ما را علفخوار معین کن تا با هم باشیم که سلطان منهزم بعراق رفت و نثار بخراسان در آمد تا آنگاه که از حال سلطان چه ظاهر شود، و درین وقت شمس الملک شهاب الدین سرخسی که وزیر سلطان جلال الدین بود f. 109a هم بغزنه بود و صلاح الدین نسائی که از قبل سلطان کوتوال بود بر قلعه و شهرستان هم آنجا مقام داشت، خرپوست و امرای او بجواب بین ملک گفتند ما مردی غوری ایم و شما ترک با هم زندگانی نتوانیم کرد سلطان هر قوم را اقطاع و علفخوار معین فرموده است هر یک بمقام خود باشیم تا چه ۱۰ پدید آید، چند بار رسول میان ایشان تردد کرد بفیصل^(۳) نرسید و غوریان بر مضایقت اصرار کردند، شمس الملک وزیر و صلاح الدین بر قصد خرپوست اتفاق کردند و گفتند غوریان عصیان سلطان در دل دارند بین ملک را که خویش سلطانت در ملک غزنه راه نمی دهند، و تمامت لشکرهای غزنه بر نیم فرسنگی شهر مجتمع بودند و لشکرگاه داشتند، ۱۰ شمس الملک و صلاح الدین کوتوال^(۴) بر قصد محمد خرپوست متفق گشتند و او را در باغی ضیافت کردند ناگاه صلاح الدین نسائی خرپوست را بکارد زد و بکشت و شمس الملک^(۵) و صلاح الدین چون او را بکشتند پیش از آنکه لشکر او واقف شدند خود را در شهر افکندند و قلعه ضبط کردند و غوریان متفرق شدند و بعد از دو سه روز بین ملک

(۱) کذا فی ه، د: خرپوست، ب: خرپوست، آج: خرپوست، ز: خرپوست، نسوی ص ۷۹: اختیار الدین خرپوست، طبقات ناصری ص ۳۴۷: ملک اختیار الدین محمد بن علی خرپوست غوری، (۲) کذا فی آج (?)، ز: بسورده، ب: بسوره، د: بر سروره، ه: بر سر راه، (۳) آ: فصل، (۴) کذا فی د ه، آب ز افزوده اند: که از نسا بودند، و این غلط است ظاهراً چه شمس الملک از سرخس بود (رجوع بچند سطر پیش)، ج: که از ایشان بودند، (۵) آب د: شمس الدین،

آب جیحون رسیدند یکی در میان ایشان کشتی بانانرا گفته بود که من سلطان جلال الدین ام^(۱) اورا گرفته از آن حال تقصص کردند بر قول خود اصرار نمود تا اورا بکشند و الجنون فنون، القصه بطولها آن اراجیف و اخبار گزیدی نکرد^(۲) کُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ.

ذکر یمین^(۳) مَلِک و اغراق^(۴) و عاقبت کار ایشان،

چون سلطان محمد از کنار آب بهزیمت برفت یمین^(۵) ملک که منقطع هراة بود بهراة رفت و از آنجا بر راه گرمسیر بغزنه رفت، محمد علی

(۱) کذا هو مکبوب بعینه فی آ، (۲) یعنی نفعی نکرد، رجوع بص ۵۹ س ۸، (۳) آ ۵: یمین، ج: یمین الدین (فی جمیع المواضع فی هذا الفصل)، د: یمین، ب: باصلاح جدید: امین، — چنانکه در ص ۱۴۷ ح ۱ گذشت مؤرخین از این شخص باغواء مختلفه تعبیر نموده اند، خود جوینی اورا غالباً (ص ۱۳۵، ۱۳۷، ۱۴۰) امین مَلِک و گاه امین الدین مَلِک (ص ۱۳۸، ۱۳۹) می نامد و در این فصل همه جا از او یمین مَلِک تعبیر می نماید، نسوی ص ۶۴، ۷۹، ۸۰، ۸۴، ۸۷، ۸۸ همه جا اورا امین مَلِک می نامد، و ابن الاثیر ج ۱۲ ص ۲۵۹ مَلِک خان، و طبقات ناصری ص ۳۴۷-۳۴۹ مَلِک خان و مَلِک خان هرات، و رشید الدین طبع برزین ج ۲ ص ۱۲۶ خان مَلِک، وی رئیس قبایل اتراک قنغلی (ص ۱۳۹) و خال زاده سلطان جلال الدین (نسوی ص ۶۴) و دختر وی در حباله سلطان بود (ص ۱۳۵ و نسوی ص ۸۷)، و ابتدا از جانب سلطان محمد خوارزمشاه حکومت هرات بوی مفتوح بود و بعد از او بخدمت سلطان جلال الدین متصل گشت و از سرداران معتبر وی گردید (متن همین جا و نسوی ص ۶۴) و بالاخره در وقت عبور سلطان جلال الدین از آب سند در حدود سنه ۶۱۸ (ج ۱ ص ۱۰۸) در برشاوور بدست لشکر مغول کشته شد (ص ۱۴۰-۱۴۱)، (۴) کذا فی آ، ب بخط جدید قبل از اغراق افزوده: مَلِک سیف الدین، ج: سیف الدین اغراق، ه: اغراق مَلِک، د: مَلِک اغراق ز: عراق، نسوی اصل نسخه پاریس ص ۱۱۰، ۱۱۲: «سیف الدین بغراق (= بغراق) الخلیج»، و در طبع هوداس ص ۸۰، ۸۱: بغراق، ابن الاثیر ج ۱۲ ص ۲۵۹: «سیف الدین بغراق (ط = بغراق) من الأتراك الخلیج»، (۵) ب باصلاح جدید: امین،

ممنهست و هر کجا شیری از پیگار کلبی ممنع، و استنباط این از آنست که آن جماعت جامهٔ اورا پوشید بشهر آمده‌اند و بعضی خواص جامه و سلاح او باز شناخته و صاحب آمد^(۱) بعد از وقوف بر آن حال آن جماعت را بکشت و فرمود تا تربتی ساختند و شخصی مقتول را دفن یعنی سلطان بودست، و قوی میگویند جامه‌های دیگر بود که خواص او داشتند و او در لباس خرقه خرقه^(۲) تصوّف می‌کرد^(۳) و در بلاد و عباد طواف می‌کرد^(۴)، فی الجمله در هر حال که بود سپری شد و صریح زخم این جهان بی رحم سرسری، و بعد از سالها هر وقت در میان خلائی آوازه در افتادی که سلطان را بفلان موضع دیده‌اند بخاصه در عراق شرف الدین علی^(۵) طبرشی^(۶) که وزیر عراق بود مدتی درین اراجیف بحکم و کار مشغول بود و هر یکچندی در شهرها و نواحی بشارت می‌زدند که سلطان در فلان قلعه و در بهمان بنفعه است، و در شهر سنه ثلث و ثلثین^(۷) و ستمایه در اسپدار^(۸) شخصی خروج کرد که من سلطانم و آوازه او باقطار شایع گشت در عهد جنتمور^(۹) امرای مغول جمعی که سلطان را دید و شناخته بودند فرستادند تا اورا بدیدند چون دروغ گفته بود اورا بکشتند، و در سنه اثنین و خمسین و ستمایه جماعتی از تجار بکنار

(۱) کذا فی آب، ز: آمد، د: اید، ج بیاض بجای این کلمه،
 (۲) کذا فی آب، ج ده ز کلمه «خرقه» را ندارند، (۳) کذا فی آب بکرار
 «می‌کرد»، - ب: می‌کرد، کرد، ر: می‌کردند، می‌کرد، ج: می‌گفت، می‌کرد،
 ه: می‌گردد، می‌کد، د موضع اول را ندارد و دوم: می‌کرد، (۴) کذا فی
 ب د، آج ه ز ندارند، (۵) کذا فی آج ز (= تفرشی)، نسوی ص ۱۲۰:
 «شرف الدین علی التفرشی وزیر السلطان بالعراق کان ... من رؤساء تفرش و هی کوره
 من کور العراق»، ب د ه: طبرسی، (۶) کذا فی آب ج ز، د: ستین،
 و این غلط صریح است، ه بیاض بجای اعداد و در حاشیه برقم: ۶۲۲ (یا) ۶۲۳، -
 رجوع کنید بمقدمه مصحح ج ا ص قه ح ۶، (۷) ج ده اسپدار، آ:
 اسپدار، ب: استندار، ز: اسپندار، رجوع بسابق ص ۱۱۵، (۸) کذا
 فی آج، ه: جین تمور، ب: حتمور، د: جنهور، ز: حیمهور،

روی در راه نهاد، وفای دنیا برین نبط بود جنای آن توانست که چون باشد، دام حبایل را جهان نام نهاده‌اند و شبک غوایل را زمان چنانک مرکز غموم را دل گفته‌اند و محل^(۱) اندیشه‌ها را جان، ای گشته وجود من همه یکتا تو * آن^(۲) غم کد بس^(۳) من ندانم یا تو * غم حلقه دل گرفت دل گرفت درای * بیگانگی نیست تو مائی ما تو

نه برآتم که کشد هیچ زمن * آنچ بر ما ز صروف زمیست دور آسایش و آرامش نیست * موسم آفت و دور فتیست f. 108b يك جهان پر شر و شورش از آنك * دولت شاه جهان متحنست ای جوانمرد بدان کین شر و شور * همه سوز دل يك پیر زنیست

۱۰ وَ مِنْ عَجَبٍ يُفَنِّي^(۴) التَّعَجُّبَ أَنَّنَا * نُحِبُّ ذُنُوبَ الْعَادَاتِ عَلَى الزَّمَنِ وَ نُنَجِّي عَلَيْهِ بِاللَّامِ وَ عِنْدَهُ * كَعَامٌ عَلَى فِيهِ وَ لَوْ رُزِقَ اللِّسَنُ وَ هَلْ هُوَ إِلَّا كَأَنِّ آدَمَ عَاجِلًا^(۵) * وَ كُلُّ بِأَسْبَابِ الْهِنَةِ مُرْتَمِنٌ

و در خامت حالت او اختلاف است بعضی میگویند چون بکهستان [آمد] آمد شبانه در موضعی که نزول کرد گردان طمع در استلاب لباس او کردند^(۶) و او را زخمی محکم بر سینه زدند و ندانستند که چه کار کردند و چه صید را شکار، و این عجب نیست هر کجا هائی است در چنگال جفدی

(۱) کذا فی آج، بَدَّهَ ز: محمل، (۲) د: این، (۳) کذا فی

آب دَر (پس - ظ؟)، جَ این بیت را ندارد، هَ اصل رباعی را ندارد،

(۴) کذا فی ج ه، آ ز: یعنی، د: یعنی، ب: می، (۵) کذا فی جمیع

النسخ (?)، - قائل این ابیات معلوم نشد و قریب یقین است که دو بیت مذکور در

ص ۱۸۶، ۱۸۸ از بقیه همین ابیات است، (۶) در حاشیه ج در این موضع

نوشته: - «و سلطان تحقیق بردست گردان شهید شد چرا که چون سلطان را شهید

میکند حرم سلطان ملکه خاتون با معدودی از آن راه پیمای روم افتاد و انا بک

مظفر الدین ابوبکر مرد فرستاد و خواهرها را از روم بشیراز آوردند و تحقیق شد

سلطان هان بود که بطبع جامه نادانسته آن بدبختان شهید کردند

چو شاهین باز ماند از پریدن * ز گنجشک لکت (کدا) باید کشیدن»؛

با دلی چون کوره آهنگران در تنسیدن و چشمی چون کوزه شکسته در چکیدن با فوجی قلیل و ندبه طویل روان شد و معشوقه ملک را بدرود کرد بلك زرع اقبال را بدرود،

لَوْ اَغْبَضْتَ مُقْلَةَ اَللَّيَالِي . عَنَّا زَمَانًا فَنَسْتَطِيبُ

ای روز جوانی که شبت خوش بادا . دیدار من و تو با قیامت افتاد

و چون سلطان با اندک فوجی روان شد اور^(۱) خان را فرمود تا چندانک سبقتی گیرد علم را از جای نخباند^(۲) و مقاومتی کند، بر وفق آن اشارت طرفه العینی کوشش عاجزانه نمود و لشکر مغول بر آنک او سلطانست چون پشت برگردانید ایشان دوان شدند و چون عقاب بر آغقاب روان

۱۰ چون دانستند که پای از دست داده اند و پی گرفته باز گشتند و بینگاه آمدند و اعیان و اجناد و ارکان ملک را بر شمشیر گذرانیدند و طعمه دُباب و لقمه ذُئاب گردانید، عنقای کبریا که در دماغ خیلای هریک بیضه نهاده بود ار قَرَحِ قَرَحِ پی ادراکِ بیضه الدیک شد^(۳)، و هر امانی که ازین جهان فانی توقع کردند خاک گشت و لباس حیا بدندان فنا ۱۵ چاک، پیش ازین اگر در رفعت بنات النعش بودند اکنون باری ابناء النعش شده اند و خاک و خاشاک را^(۴) فرش،

برین گونه گردد همی چرخ پیر . گهی چون کمانست و گاهی چو تیر گهی مهر و نوش است و گه کین و زهر . بدین سان بود چرخ گردند دهر^(۵) و سلطان مرحوم از استیفای تمنی محروم

۲۰ با دلی از ستم و غصه گیتی بدو نیم . بیم آنست هنوزش که بجان باشد بیم

(۱) کذا فی بَ دَزَ، آ: ارسر، ج: سور، ه: توتر، (۲) ز: نخبانند،

آ: نخبانند، د: نخبانند، (۳) یعنی از روی جوجه قَرَحِ بر خاسته در پی

بدست آوردن تخم خروس یعنی ثیء محال شد: «بَيْضَةُ الْعُغْرِ هِيَ بَيْضَةُ الدَّيْكِ بَيْضُهَا فِي عَمْرِهٖ مَرَّةً وَاحِدَةً وَ قِيلَ اَنْهَا هُوَ كَقَوْلِهِم بَيْضُ الْاُنُوقِ فَهِيَ مِثْلُ مَا لَا يَكُونُ»

(لسان باختصار) (۴) آ ج ه ز «را» را ندارند، (۵) ج ه ز این بیت را

ندارند،

اکثر مردان از سرمستی پای بسته و دست شکسته شده تا وقت آنکه چو یک بهره از تیره شب درگذشت * شباهنگ بر چرخ گردان بگشت لشکر نثار مردان کار و بوئس و باس بر سر قوی فارغ از طلایه و پاس رسیدند مقدم ایشان نایاس^(۱) و عجب آن بود که چون فآن جورماغون^(۲) را بدفع سلطان نامزد می فرمود و امرا معین روی بنایاس^(۳) آورد و فرمود که از میان همه کار سلطان بدست تو مکتی شود و همچنان بود، و از حزم و تیقظ بر آن که آن جماعت نیز در ترقب و تحفظ باشند بی قیل و قال مانند دبیب نمل در آمدند اورخان^(۴) از وصول ایشان با خبر شد حالی ببالین سلطان رفت و او در خواب اول شب فارغ از آنکه

ع، اِنَّ اَلْخَوَادِثَ قَدْ يَطْرُقْنَ اَسْحَارًا،

f.108a وَ نَوْمٌ اَرَى فِيهِ خِيَالَ مَسْرُوقَةٍ * اَلَّذِي جَنَى مِنْ بَقْظَةٍ تَجْلِبُ اَلْوَسَنَ

چون بتکلیف از رفدت انتباه یافت و از قدرت قهار اشتباه برخاست و معاینه دید و دانست که دامن تدبیر در چنگال تقدیر سخت است و مرکب رای در پای قضا عاجز و سهام حیل که بر کمان امکان بر کار شده بود بهدب مقصود نارسید در کار شکست و میان او و سلامت بلا حایل شده و بمنزل شر نازل شدست پیش از وصول بشام مهمان بیگانه سحر خورد و امن و امان بر سبیل تر حال در حال کمر بست اما این نوبت مهمان شیرگیر بود و میزبان بر^(۵) خمار شکن تدبیر آبی سرد خواست و بر سر ریخت یعنی تا بعد ازین گرم سری^(۶) در باقی کند و

(۱) کذا فی ب، آ: نایاس، ه: نایاس، د: بایاس، ج: ز: نایاس،

(۲) ج: جورماغون، د: جورماغون، (۳) کذا فی ب، آ: نایاس،

ه: نایاس، ج: نایاس، د: به نایاس، ز: نایاس، (۴) کذا فی

ب، د، آ: اربرخان، ج: بورخان ه: توترخان، ز: بورخان، نسوی اصل

نسخه پاریس ص ۴۳۱ مطابق متن مطبوع ص ۲۴۴-۲۴۵ پنج شش مرتبه: ارخان،

جامع التواریخ طبع بلوئه ص ۴۳ سه مرتبه: «اورخان» مثل متن، (۵) ج

«بر» ندارد، (۶) کذا فی آ، ه، ز، ب: گرم سردی، ج: گرم و سرد،

دِفاق^(۱) را بر مُرْهَفَاتِ عِتَاق^(۲) برگزید، از صُراحی خون صُراح جوشید و ایشان راح پنداشتند، از رگ چنگ ناله زاری آمدیم و زیری خواندند، همان شاه بود که از زین تخت ساخته بود و از نمد زین بستر و از جوشن قبا و از خود افسر کرده آبکار و عُونِ حرب و قتال را عوض آبکار و عُونِ رَبَّاتِ الْحِجَال گرفته اکنون بر خلاف معهود بزم بر رزم برگزید، زخم آیام را مرهم از مُدام کرده، نیش دشمن کای را از نیش دوستکای^(۳) فراموش کرده، طَرَبِ آونار بر طَلَبِ آونار ترجیح نهاده، کُمِیتِ عَنَبِی بر کُمِیتِ عَنَبِی^(۴) اختیار کرده و یکی راست درین حال

شاهان می گران چه برخواهد خاست

وز مستی هر زمان چه برخواهد خاست

۱۰

شه مست و جهان خراب و دشمن پس و پیش

پیداست کزین میان چه برخواهد خاست

دو سه روز در غرور سرور بگذشت ناگاه آبستان^(۵) شبان بیجان طوارق حدثان بزداند و در نیم شبی که^(۶) محلّ سلطان عقل مرحل شیطان جهل گشته بود و سویدای دل مرکز سودای انسانی شد و مراکبِ آرای^(۷) جهان آرای مُلْجَمِ بلجام هوای نفسانی گشته و سکر از تدبّر و تدبیر امیر و وزیرا فراغت داده و لشکر خواب عالم دماغ فرو گرفته جمله مردان و

(۱) کلا فی زَ، آبَدَ: رفاق، جَ: زفاق، هَ: وفاق، - مُبْطَنَاتِ جمع مُبْطَنَه است یعنی زن میان باریک و دِفاق هم (بر فرض صَحّت نسخه) جمع دَفِیق است که مصَنَّف قیاساً بهمان معنی استعمال کرده است ولی ظاهراً دَفِیق بمعنی باریک اگر مطلق و بدون قید استعمال شود از صفات غیر ذوی العقول است و در نعت ذوی العقول بدین معنی خَیْبِص و ضَامِر و مُبْطَن استعمال کند،

یعنی اسبان لاغر میان و عِتَاق یعنی اسبان نجیب و کریم الاصل،

(۲) دوستکامی شرابی است که با دوستان بنوشند (برهان)،

اوّل بمعنی شراب است و ثانی بمعنی اسب سرخ رنگ (کُهر) و عَنَبِی اوّل بمعنی کهنه و

قدیمی است و ثانی بمعنی نجیب و اصل،

(۳) آبَدَ: آبستان، آ: استان،

جَ: بسان، (۴) آج د این «که» را ندارند، (۵) جمع رأی،

آن وهلت چگونه اورا مهلت دهند و در جست و جوی سیل غفلت
برزند^(۱) ناماس^(۲) و اعیان امرارا با جماعتی از انراك پُر کین چون کینه
کشان افراسیاب از گرگین بر عنب او چون برق بفرستاد، و سلطان بر
سیل برك بوقو^(۳) خان را باز گردانید بود تا از مراجعت و مبادرت
لشکر مغول استکشافی کند چون باذریبجان رسید خبر دادند که از
عراق نیز دامۀ افتراق زده‌اند و ازیشان نه درین نواحی اثری و نه
درین حدود خبری است بوقو^(۴) خان بی سلوک شارع احتیاط که بر
امنای حضرت بلک بر امرای دولت واجبست و عین فرض باز گشت
و سلطان را بشارت غیبت ایشان داد تا بدین اهتزاز و استبشار

۱۰ ییاراست رامشگری شهریار * شد ایوان بکردار باغ بهار
وَلَسْتُ أَحِبُّ الْأَسْكَرَ إِلَّا لِأَنَّهُ يُخَدِّرُنِي كَيْلًا أَحْسَّ أَدَى الْإِخْنِ
و آورده‌اند که روزی متوکل یکی را از خواص خود در کار ملاهی و
اقبال در مناهی باز خواست می‌فرمود آن شخص گفت اِنِّهَا أَسْتَعِينُ عَلَى
الدَّهْرِ بِالْهَزْلِ لِأَنَّ مِقَاسَةَ هُمُومِ الدُّنْيَا لَا تَتَأَنَّى إِلَّا بِشَيْءٍ مِنَ السُّرُورِ أَمَا
۱۵ جای بر جای تفاوتست، فی الجملة ارکان و سروران بر موافقت سلطان
در معاطات کؤوس محامات نفوس مهمل ماندند، و با بی نوایی کار
بنوی^(۵) راه نوارا آهنگ کشیدند، و در استعداد آلت جنگ جنگ در
دف و جنگ زدند، بطون اناث بر متون فحول اختیار کردند و مَبْطُنَات^(۶)

(۱) بَ جَ ز: ورزند، ه: بورزید، (۲) کذا فی ب، آد: ناماس، ج:
ناماس، ه: ناماس، ز: ناماس، (۳) تصحیح قیاسی، - آ: ووو، ب:
ویار، د: بوبار، ه: توتر، ج: بور، ز: سور، نوی اصل نسخه پاریس
ص ۲۹۸: مرغو، ص ۳۰۰: مرغو، طبع هوداس ص ۲۲۰، ۲۲۱: مرغو،
(۴) تصحیح قیاسی، - آ: ووو، ب: توبر، ه: توتر، ز: بوتر، د: بوبار،
ج: بور، (۵) کذا فی آ ه ز (رجوع بص ۱۷۴ ح ۲)، د: بوی، ب:
بیوی، ج: بنوی، (۶) کذا فی آ ج د ز، ب: منطقات، ه: منطقیات،

نامزد قلعه کبران^(۱) کرده بود افترائی کردند که وقت غیبت سلطان و انقطاع آوازه او طمع در حرم و خزانه کرده بود و آن خبر بسلطان رسید چون سلطان بدان حدود رسید بادرچی^(۲) از ترس سلطان و هول این احدثه از قلعه بیرون نیامد و از سلطان میثاقی خواست سلطان بوفو^(۳) خان را بالتماس او در فرستاد تا او را بعنف^(۴) و نصیحت بیرون آورد چون بمرباط دواب اصحاب رسید او را آنجا بداشتند مشاهیر و معارف از اصحاب دیوان و اهل اعتبار که ملازم او بودند چون روی کار مشاهده کردند یکان یکان ازو منقطع گشتند تا وزیر چنانک بود ببود سلطان جلال الدین ابن معنی فرمود که بادرچی^(۵) را از حاضیض ضعت بأوج رفعت و از پایه سفساف بدرجه ذروه^(۶) اشراف رسانیدم تا مکافات نعمت^(۷) کرد و فرمود تا وشاقان حضرت خیل او را بغارت دادند و او را در قلعه بکوتوال سپرد و بعد از یکچندی بنضرب و سعایت حساد و غمز و وشایت اضداد تسلیم حبس ابد کرد بلك زندان محد و بعد از مدتی بر آن فعل پشیمان شد، و سلطان متوجه دیار بکر گشت و چون ۱۵ حشم مغول با نزدیک جورماغون^(۸) رسید بر مراجعت و ترك مبالغت و استنصاف در طلب سلطان بازخواست بلیغ نمود که مثل چنان خصی که ضعیف شد باشد و ستور نواری و استخفا بروی حال فرو گذاشته هم در

بدرچی، ج د ده: بدرچی، ز: بدرچی، - رجوع بص ۱۶۷، ۱۷۱، ۱۸۲،

(۱) کذا فی ب د، ج ه ز: کبران، آ این کلمه را ندارد، - رجوع بص ۱۸۲،

(۲) کذا فی ج، آ ب: بدرچی، ده: بدرچی، ز: بدرچی، (۳) تصحیح

قیاسی مظنون، - آ: بوفو، ب: بوتر، د: قوتر، ج: نور، ه: نویر، ز: نون،

جامع التواریخ طبع بلوشه ص ۴۲، ۴۳: بوفو (مثل متن) با نسخه بدلمای: قوبر، قوبر،

(۴) کذا فی آ ج، ب ه ز: بنعسف، د: بنعسف، (۵) آ ب: بدرچی،

ز: بدرچی، ج د ده: بدرچی، (۶) ب باصلاح جدید: بذروه درجه،

ج ز: بدرجه و ذروه، ه: بذروه و درجه، (۷) ب بخط جدید افزوده:

در حرم و خزینه خیانت کرد دیگر در حق او عنایت نباید،

(۸) کذا فی ب ه ز، ج: جورماغون، آ: جورماغون، د: جورماغون،

ناحیت بشکین^(۱) شد و در سرائی که شب وصول نزول کرد سر سرای
 فرود آمد سلطان از آن نظیر کرد و دانست که علامتی است که شُرُفات
 شَرَف او در انحطاط است و حَبَّالِی^(۲) امانی اورا عارضه اسقاط، دولتی
 است که دیرها برآمد نا ناعیان حَین و ناعیان بَین نعی زوال بزبان
 ۵ احوال بگوش دولت فروگفته و کوس نوبت شاهی در خاندان دیگری
 فرو کوفته، و اظهار تجلّدا چنانک مرغ گلو بریده طپیدنی کند ترددی
 می کرد و چون وحشی در دام افتاده را که صیّاد بازیچه و مضحک را رسن
 فرا او گذارد تا او بنشاط طفره کند و چون بغایت رسد باز کشد
 روزگار مکار با او همان می کرد و اورا اغلوطه می داد قال عَزَّ مِنْ قائل
 ۱۰ حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِهَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ، فی الجملة روز
 دیگر را متوجه موغان شد و بعد از پنج روز مقام لشکر مغول از عقب
 او نزدیک رسید سلطان بارگاه و بنگاه را بیگاه روز بر جای بماند و
 بکوهستان قبان^(۳) در آمد مغولان چون بنگاه سلطان خالی یافتند حالی
 عنان باز یافتند، و زمستان سنه ثمان و عشرين و ستمایه در ارمیه و اشنو^(۴)
 ۱۵ مقام ساخت و بر وزیر شرف الملک بلدرجی^(۵) که اورا بر سر حرم

شهر معروف آذربایجان است و در معجم البلدان فقط بهین هیئت یعنی «سراو»
 مسطور است، (۷) یعنی فوراً و سریعاً، رجوع کنید بص ۲۶ س ۶،
 ص ۷۱ س ۲، (۱) ز: بشکس، ج: بشکین، آ: بسکین، ب (باصلاح
 جدید) ه: مشکین، د: تسکینی، جامع التواریخ طبع بلوше ص ۲۲: بیشکین، -
 بشکین ناحیه ابست معروف در آذربایجان در حدود خلخال واردیل که اکنون مشکین
 گویند و در قدیم نام آنجا وراوی بوده است چون بشکین گرجی حاکم آنجا شد بدین
 اسم معروف گردید (رجوع کنید بترهه القلوب حمد الله مستوفی و بمعجم البلدان در
 تحت «وراوی»)، (۲) حَبَّالِی بفتح لام جمع حَبَلِی است و ظاهراً در متن
 حَبَّالِی امانی باید خواند بکسر لام و اماله الف چه بغیر این فرض بایستی «حبالای
 امانی» نوشته شدی برای تصحیح اضافه بامانی، (۳) کذا فی د، ب (باصلاح
 جدید) ه: قبان، آ: قبان، ز: قبان، ج: نسا (کذا!!)، (۴) کذا فی
 آد، ب (باصلاح جدید): اشنویه، ه: اشنوه، ز: اشوه، (۵) آب:

امیر المؤمنین و سلاطین شام و روم اختلاف بود رسولان نزدیک ایشان فرستاد باعلام عبور لشکر پادشاه^(۱) و پیغام آنک لشکر جزار از عساکر تار در کثرت و شوکت چون مور و مار نه قلاع خواهد ماند^(۲) نه امصار و مردان این طرف را رعب و هراس از ایشان در صمیم دها متمکن شدست و چون من از میان برخیزم بدست شما مقاومت ایشان ممکن نشود و من شما را سد اسکندرم از شما هرکس یک فوج با علمی مدد دهند تا چون آوازه موافقت و مطابقت ما بدیشان رسد دندان ایشان کند شود و لشکر ما نیز قوی دل، وَ قَدْ قَضَيْنَا مَا عَلَيْنَا، و اگر درین باب تمهون نمایند خود بینند آنچه بینند،

۱۰ شما هرکسی چاره جان کنید * خرد را بدین کار پیچان^(۳) کنید و هیاهات هیاهات در هر سینه که نهال مخالفت کاشته باشی و از خون دها بیخ آن را آب داده از بار آن جز خار نثار^(۴) و زخم روزگار چه توقع کنی، و جامی را که بزره قائل آگه کنی شراب بابل [از آن] چه طمع داری، و اعتذار و استغفار بعد از انارت ثار مرهی است که بر کشتگان^{۱۵} طعان و ضراب نهند و نوش دارو که پس از مرگ بسهراب دهند، وَ لَسْتُ وَ إِنِّ أَحَبُّتُ مَنْ يَسْكُنُ الْغَضَى * بِأَوَّلِ رَاجٍ حَاجَةً لَا يَنَالُهَا^(۵) f.107a دولت با قوت و طالع مسعود پادشاه عالم چنگر خان کلمه ایشان در اختلاف انداخت و امل سلطانرا یأس و خبیث بدل ساخت ناگاه خبر رسید که لشکر مغول بسراب^(۶) رسید است، بر آب^(۷) سلطان نیز متوجه

(۱) کذا فی آد، و مقصود از «پادشاه» چنگیز خان است برسم معبود مصنف که غالباً از «پادشاه» مطلق اورا میخواهد، ج: مغول، ه: ز: تار، ب: اصل جمله را تغییر داده است، (۲) ماندن در اینجا متعدی است یعنی باقی گذاردن،

(۳) ده: بجان، ب: بجان، آ: بخان، ج: ز: درمان، - تصحیح قیاسی،

(۴) کذا فی آده ز، ج: خار ثار، ب: (باصلاح جدید): خار جفا و آزار،

(۵) رجوع کنید بشرح الحاشیه للتبریزی طبع بولاق ج ۲ ص ۱۴۸، (۶) کذا

فی جمیع النسخ، جامع التواریخ طبع بلوشه ص ۲۲: سراو، - سراو همان سراب

هنوز لشکر خصمان بر آنک سلطان حیلۀ ساخته است نا ایشان را بهامونی
 کشد منادی از لشکرهای ایشان بر آمد که هیچ کس از جای نجنبند و بر
 عقب ایشان نرود، چون لشکر سلطان پراگنده شد و بهر طرف روی
 نهادند امکان مقام نیارستند سلطان حیران بماند ضرورت^(۱) روی باز پس
 نهاد و متوجّه اخلاط شد و جماعتی را که بمحافظت آن موسوم بودند باز
 خواند و بخوی شد برادران ملك اشرف مجیر الدین را یاعزاز باز گردانید
 و تقی الدین را بشفاعت امیر المؤمنین المستنصر بالله اجازت مراجعت
 داد و حسام الدین قهری^(۲) بگریخت و منكوحه او که هم شاخ^(۳) ملك
 اشرف بود آنجا بود سلطان او را در ستر عصمت بافتون عاطفت و مرحمت
 ۱۰ باز فرستاد و عز الدین ایبک در قلعه دزمار^(۴) قرین دمار شد، عجب
 بودی اگر روزگار یاری دادی و بآخر بازی از زیر حقه بیرون نیاوردی،
 چرخ مارا نمی دهد بارے، نیست دشوار^(۵) بر فلک خواری
 گله کردم که بخت من خفتست * ای دریغمانند ییذاری
 سنگ ماندست ای فلک بر من * عجب افتاد اگر نمی بارے
 ۱۰ سلطان را خود از صدمه که بر رخسار بخت او لطمه بود هنوز هیچ اندمال
 حاصل نشد که خبر رسید که جورماغون^(۶) نوین از آب آمویه گذشت
 وزیر شمس الدین^(۷) بلدرجی^(۸) را بمحافظت قلعه کبران^(۹) موسوم فرمود
 و حرم آنجا بدو سپرد و سلطان بتبریز آمد و باز آنک^(۱۰) میان او و

(۱) کذا فی آب ج د، ه: ز: ضرورت، (۲) کذا فی د، آب: قهری،
 ز: قهری، ج: ه: قهری، (۳) کذا فی آ ج ه، د: هم ساج، ب (باصلاح
 جدید) ز: هم و شاح، جامع التواریخ طبع بلوشه ص ۴۱: دختر، (۴) آ:
 درمار، ه: دزمار، — معجم البلدان این کلمه را دزمار بتشدید زاء ضبط میکند،
 (۵) ب ج ز: دشوار، (۶) د: حورماغون، (۷) نسوی ص ۱۰۱ بعد
 لقب ابن وزیرا فخر الدین می نویسد، (۸) کذا فی آ ج، ب: ز: بلدرجی، د: ه:
 بلدرجی، (۹) کذا فی آب د، ج: ه: کبران، ز مشکلاً: کبران، —
 «کبران مدینه باذریجان بین تبریز و بیلقان» (یاقوت)، (۱۰) یعنی با آنکه،

سلطان را ضعیفی مستولی شده بود، و در اثناء آن سلطان ارز روم قضای حق را که او وقت محاصره اخلاط بمدد علوفه و کوشی^(۱) نشانده بود بانواع مبررات و کرامات مخصوص شد و عرضه داشت که سلطان علاء الدین با ملوک حلب و شام مصالحت کرده اند و بر قصد سلطان موافقت نموده و در جمع عساکر منتشر شده و پیوسته تهدید می نمایند که اگر سلطانرا بر در اخلاط بعلوفه ارز روم مدد نرفتی اورا سامان اقامت ممکن و میسر نشدی، با قوت ضعف و ضعف قوت هم از آنجا براند، چون لشکر بیابان موش رسید شش هزار مرد که متوجه مدد شام بودند بر ممر لشکر سلطان افتادند بر مدار ایشان بایستادند و در يك لحظه همرا ۱۰ بقتل آوردند، بعد از چند روز که لشکر بیکدیگر نزدیک رسید سلطان روم و ملک اشرف و سلاطین و ملوک آن ممالک بیکدیگر رسیدند و چندان آلت و ساز و عذت و عتاد جمع کرده و مردان مرتب که در حساب نیایند و بر بالای پشته صف کشیدند و نقاط و چرخ انداز با سپرهای گاو^(۲) در پیش بایستادند از سوار و پیاده، چون وقود کارزار در ۱۵ التهاب آمد و کار بدان رسید که نسیم اقبال در تنم آید و غنچه آمال در تبسم سلطان خواست که از عاری بیرون آید و بر زین نشیند ماسکه قوت چندان نبود که بامساک عنان وفا نماید عنان چون کار از دست برفت و اسب بی اختیار روی باز پس کرد و گاهی چند برفت خواص گفتند که يك ساعتی سلطان را آسایش باید داد چندانکه اقامتی حاصل ۲۰ شود و عملهای خاص بدان سبب باز گشت میمه و میسر چون آن حال مشاهده نمودند پنداشتند سلطانست که مهزم شد ایشان نیز برگشتند و

(۱) کذا فی آه (؟)، ز: کوشی، د: کوسر، ب ج این کلمه را ندارند، — چنانکه از سیاق عبارت استنباط میشود کوشی (بر فرض صحت نسخه) بمعنی آذوقه و علوفه و سیورسات و نحو ذلك باید باشد ولی آیا این چه کلمه است فارسی یا ترکی یا غیر آن معلوم نشد، (۲) ز: با گاو سپرها،

قاهره لازالت راسخة البیان ثابتة الأركان که طوایف امرا فواید آن عامست مستظهر و مستبشر شوند و در وظایف دعوات صالحه بیفزایند ان شاء الله تعالی وحده،

ذکر حرکت سلطان مجرب سلطان روم،

چون فتح گرج بر دست سلطان میسر شد ^(۱) و آن چنان قوی که ^(۱) بناعت جانب و حصانت معاقل و کثرت مال و شوکت رجال از دست نصاریف زمان و طواریق حدثان در امان بودند و مشاهیر قروم و صنادید شام و روم با ایشان از بیم قتال و باس راساً براس کرده بلك بعجز و قصور روی تافته ^(۱) بتابعیت او گردن نهادند ^(۱) و فتح اخلاط نیز پیوند آن فتوح و غیوق آن صبح شد هیبت او در آن اقالیم شایع شد و خشونت و باس او مستفیض، ملوک روم و شام بر متابعت مدینه السلام تحف و هدایا مطایا فی مطایا ^(۲) فی مطایا ^(۲) بجناب سلطنت و بارگاه با نمکین و مکنت او روان کردند و حضرت او بار دیگر ملجأ کرام و کبار شد ^(۳) و حشم او انبوه گشت و کار با شکوه آمد و خزاین موفور و نواحی بعدل او معمور شد ^(۴) و از فضلا یکی راست این رباعی در آن وقت، ای شاه جهان جمله بکام تو شود * گردون ستهند غلام تو شود صبرست مرا که سکه عالمیان * آراسته و خطبه بنام تو شود و سلطان از اخلاط بجناب ملازجرد ^(۴) آمد و از آنجا بخرتبرت ^(۵) و

(۱-۱) فقط در ب باصلاح جدید، (۲-۲) فقط در آ د، و ظاهراً این جمله مصراع است، (۲-۲) این جمله از آ ج ساقط است، (۴) آ: ملاد جرد، ب: بلاد جرد، ج: بلاد جزد، د: ملاجرد، ه: خرد، ز: جرد، - نام این شهر را مؤلفین عرب باختلاف تعبیر ملازجرد و ملازکرد و منازجرد و منازکرد نوشته اند و همه اسماء بك مستثنی است، (۵) آ: بحر تبرت، د: بحر تبرت، ب: بجمهر تبرت، ج: مجد تبرت، - تصحیح قیاسی،

بود و از جوانب شهر گیراگیر و نعره برخاسته مخالفان دولت بقلعه که در میان شهرست تخصّن نمودند و حشم منصور لا زال منصوّرًا بغارت و تاراج مشغول گشت، هرچند اهالی اخلاط از اصراری که بر غوایت نمودند جای مرحمت نداشتند رای عطف داد گستر بر جان ایشان ببخشد.

فرمان فرمودیم تا دست از غارت و تاراج باز داشتند فیضی از سخاب مکرمت بی دریغ نصیب حال آن ستم دیدگان گشت همگان بجای خویش آرام گرفتند و دعای دولت قاهره شید الله ارکانها ورد ساخت، جماعت مخالفان چون راه فرار بسته و در رحمت شامل گشوده دیدند باعتذار و استغفار رَبَّنَا ظَلَمْنَا لَنَا گویان گشتند رای زَلَّت بخشای سعادت بخش ایشان ترحم فرمود و از هفوات ایشان تجاوز و اغماض رفت و بدین مکرمت بی اندازه در امید بر همه مجرمان باز گشاد برادران ملک اشرف مجیر الدین و تقی الدین و عزّ الدین ایبک و صاحب ارزن و امیر اقسام بأسرهم و اجمعهم و اسد عبد الله^(۱) و تمامت ارکان ملک بنی ایوب امروز روعًا او طوعًا در سلك عبودیت منتظم اند و بجائی که بخشیده ایم و امانی^(۲) که یافته اند دست برداشته مزید قدرت و جهانداری و دوام دولت و کامگاری ما میخواهند، بدین نهضت مبارک اقلیمی بدین شگرفی در ممالک موروث و مکتسب زادهای الله بسطّة افزود تا نه بس دیر زود ممالك شام و روم در تصرف بندگان دولت خلدهای الله و نصرهم خواهد آمد، چون این سعادات روی نمود و چنین مرادات دست داد امیر فلان را آید الله فرستادیم تا این بشارت بأمر و اکابر و صدور و معارف و قضاة f. 106r و رؤسا و مشایخ و ازکیا و اعیان و معتبران و کافّة اهالی همدان عمرها الله و احسن احوالهم رساند همگان بدین الطاف که از حضرت آفریدگار عزّ و علا در حقّ ما می فرماید شادی و اهتزاز نمایند و بموانات دولت

(۱) ز: و عبد الله، — «اسد بن عبد الله المهرانی» (نسوی ص ۲۰۰)،

(۲) کذا فی بَدَدَه ز، آ: مالی، ج: نانی،

عبودیت گریزند و باستغفار و استئمان پیش آیند و در بگشایند هیچ وجه
 f. 105b درین مدت مدید دعای **اللَّهُمَّ أَهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ** را اجابتی
 پیدا نگشت جماعت مخالفان روز بروز بر غوایت و ضلالت مصّرتر
 می بودند ع، **لَيَقْضَى اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا**، لشکری بسیار از دیار بکر و
 ° سواحل فرات و بلاد مصر و شام و بعضی از بلاد شرقی و طوایف
 نراکه و اترک در آن شهر ازدحام نموده و **مِنْ كُلِّ أَوْبٍ وَ وَجْهَةٍ** فرق
 مختلف فراهم آمد و بر قوت بازو و حصانت بارو و کثرت استعداد از
 چرخ و ناوک و متجینق و نفط و جرّهای ثقیل اعتماد نموده، و الحقّ بروج
 آن با فلک البروج در مبارات آمد و خندق آن بقرع و عمق از پشت
 ۱۰ گاو ماهی اخبار^(۱) کرده تأثیرات و تأثرات^(۲) ارضی و سماوی در تکمیل
 اسباب احکام آن دست در هم داده و رسوم و قواعد آن چون اوضاع
 فلک استوار افتاده، سودای غرور در سويدای ضمائر مترّدان از نوعی راه
 یافته بود که جای قبول هیچ موعظت باز نداده و خیال فاسد در دماغهای
 مخالفان چنان نمکن یافته که اندیشه صواب در نگجید، تا در آخر جمادی
 ۱۵ الأولى که حشم جهانگیر نصرهم^۱ الله و قواهم رخصت جنگ یافتند و
 فرمان شد که هرکس بجای خویش نفب بردارند و هر قوی بموضع خویش
 راه جویند شیران خدم و دلیران حشم [که] از امتداد مدت مقام ستوه شد
 و بوسایط و وسایل التماس اجازت جنگ می کرده مدت سه شبانروز بر
 محاربت مصاربت نمودند و بر مضاربت مئاربت کرد و از جوانب بشهر
 ۲۰ راه جستند روز یکشنبه بیست و هشتم جمادی الأولى که وقت طلوع
 برجها و شرف^(۳) بطالایع اعلام و سناجق چون آسمان بکواکب آراسته گشته

(۱) کذا فی بَدَ، آ: اخبار، جَ: اجتناب، ز: خبر، (۲) تصحیح فیامی،

— آ ب ج ز: تأثیرات و نابرات، ه: تاثرات و تأثیرات،

(۳) تصحیح فیامی، — ج د ز: برجهای شرف، و شاید این نیز صواب باشد، آ ب ه:

بر چهار شرف،

داد^(۱) دیگری ملکه را بخویش راه داد^(۱) سال باخر نرسید که مخدّره ملک اشرف در دست سلطان آمد ع، میسند بکس آنچه بنمود نپسندی، مال و نعمت بسیار از خزانه ملک اشرف برداشتند و از مستظهران شهر اضعاف آن حاصل کرد و تمامت خزانه سلطان باز بمال و جواهر وافر معبور شد و لشکر از غارت و تاراج مستظهر گشت و نور الدین منشی فتح نامه در آن باب انشا کردست نسخه آن نقل کرده شد،

و النسخه هذه،

سپاس و حمد و ثنا آفریدگار را جلّ ذکره و علا که ظفر و نصرت را با رای دولت زای و رایات مملکت افزای ما هم عنان گردانیدست، و ۱۰. تأیید و قدرت را قرین نهضات میمون و عزمات هایون^(۲) کرده، بنهضی^(۳) کشوری در تصرف و تدبیر بندگان دولت ادامها الله می آید، و برکنشی^(۴) لشکری مأسور قهر و مأمور فرمان می شود، و هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ، نا رایات ظفر نگار نصرت پیکر ما حنّها الله بالنصر بر حدود ممالك ارمن خفقان یافته است و حوالی شهر اخلاط را مدت ۱۰ هشت ماه مرکز ساخته آیات وعد و وعید بر جماعت مخالفان دولت بکرات خواندیم و مقدمات انذار و تحذیر از برای الزام حجت و اقامت بیئت بدفعات تقدیم فرمود نا باشد که راه سلامت خویش بیدیه بصیرت ببینند و از ره گذر عواصف قهر و صواعق سخط که کوه طاقت آن ندارد برخیزند و از تلاطم امواج خشم خشم جهانگیر با جودی طاعت و

(۱-۱) کذا فی بده ز، این جمله از آج ساقط است، و مقصود از «دیگری» حاجب علی نایب ملک اشرف است باخلاط (رجوع بص ۱۶۷ س ۶-۷)، و مقصود از ملکه دختر سلطان طغرل زوجه اتابک است که سلطان جلال الدین بطریق مشروع یا نامشروع بعد از فتح تبریز بعقد خود در آورد (رجوع کنید بص ۱۰۵۷)،
 (۲) ب (مخطّ جدید) ز افزوده اند: ما، (۳) کذا فی آ، ب ج د ز: بنهضی،
 (۴) کذا فی آ، باقی نسخ: برکنشی،

از بامداد تا چاشتگاه قتل کردند تا چون نایره غضب سلطان تسکین یافت بر آن مساکین رحمت کرد و باحتقان دمای ایشان اشارت فرمود، سلطان در سرای ملک اشرف نزول کرد و مجیر الدین برادر ملک اشرف و ملوک او عزّ الدین ابیک^(۱) در حصار اندرونی رفتند بی آب و زاد، مجیر الدین بخدمت سلطان بیرون آمد در حق او اعزاز و اکرام تقدیم فرمود و پیغام عزّ الدین ابیک^(۲) و التماس ابقا برو و میثاق عرضه داشت، سلطان روی بمجیر الدین آورد و گفت با دعوی اسم سلطنت رسالت زر خریه مخنث از همت چگونه رخصت می باید برو حرجی نیست چنانکه خواهد میکند او داند، چون مزاج سلطان بعدم التفات بسخن^(۳) او دیدند دانستند که وقت لجاج نیست، ابیک^(۴) بیرون آمد و قومی را در زیر جامه زره پوشانید بود و زوبینها بدست ایشان داده تا وقت دخول تمبیج فتنه کند و سلطان را ناگرفتی^(۵) زند مفردان ابواب را چشم بر اثواب ایشان افتاد دانستند که در زیر ایشان شرست مانع دخول ایشان گشتند و ابیک^(۶) را تنها بخدمت سلطان در آوردند بدو التفاتی نکرد و بحبس آن جماعت اشارت فرمود، تا چون جمشید افلاک قصد سفر شام کرد و خرشید آملاک^(۷) عزم حلوی سفره شام و متوجه دخول ایوان با دختر ایوانی که منکوحه ملک اشرف بود آن شب خلوت ساخت و کینه که در سینه از راه دادن ملکه بود باز خواست، و صاحب بصیرت را ازین احوال اعتبار تمام است در آن وقت که سلطان ملکه را بخویش راه

(۱) ب: ابریک، آ: ابیک، د ندارد، (۲) آ: ابیک، ب: ابریک،

(۳) آد کلمه «بسختن» را ندارند، (۴) ب: ابریک،

(۵) ب: باگرفتی، ز: گردن، د: زخمی، - ناگرفت یعنی ناگهان و یک ناگاه

(برهان)، (۶) ب: ابریک، (۷) کذا فی ب باصلاح جدید،

آد: ملاک، ج ز ندارند، - آملاک جمع ملک است بمعنی پادشاه و ملّاک نیز صواب و جمع مالک است بهمان معنی، و مقصود از خرشید املاک سلطان جلال الدین است،

ایشان اشارت فرمود، از اجابت آن ندا اجانب^(۱) شهر که حکام ایشان بودند ایا نمودند و در مانعت زدن گرفتند و دروازه‌ها بسته کردند و ندانستند که بخت خود بلگد می‌زنند و از خار حَسَك^(۲) بسترند می‌سازند، چون سلطان از قبول نصیح ایشان مأیوس گشت لشکرا بفرمود تا بر مدار شهر حلقه زدند و خانه‌ها ساختند و مجانیق و آلات دیگر از تیر چرخ و نفط ترتیب دادند و از اندرون شهر هم بکار ساختن حرب مشغول شدند از جانبین مخفی بر کار کردند و تیر دست و چرخ چون نگرگ ریزان گشت مبارزان جنگ افروز بشب و روز بر دروازه‌ها حمله می‌آوردند و شهریان نیز رد آنرا حیلها می‌کردند تا ایام و شهرور برین ۱۰ جملت بگذشت قحط و غلا در اندرون شهر پدید آمد و ایشان در خفیه مسرعان بیغداد و روم و شام می‌فرستادند تا بنزدیک سلطان شفیع شوند امیر المؤمنین المستنصر بالله و سلاطین روم و شام رسولان بشفاعت تجاوزه از زلات اخلاطیان چند نوبت بفرستادند و چون سکن آن قبول طاعت نمی‌کردند و جهال اخلاطرا سبب عفونت اخلاط دماغ پر سودا شده^{۱۰} بود بستم صریح دهان گشاده بودند و بهذیان قبیح زبان کشید و بیکبارگی شیطان غوايت در عروق و عقول ایشان روان گشته از قبول نصیحت خویشان را کر ساخته بودند و بر مکاوح مصر گشته قرب ده ماه^(۳) برین بگذشت عاقبت اهل شهر از گرسنگی مضطر گشتند سلطان لشکرا بفرمود تا از جوانب حمله کردند و خویشان را در شهر انداختند سلطان و امرای او از شتم و فحش ارباب آن در خشم و غصه تمام بودند فرمود تا لشکر

f. 105a

(۱) کذا فی ج ه ز، د: اخابت، آ: احاب، ب: اجابت،

(۲) کذا فی ب ج، ه: خار و خسک، د ز: خار خشک، آ: خار حَسَك، - فیا سَا حَسَك و خَسَك هر دو باید اینجا صحیح باشد و آن بمعنی خاری است معروف سه گوشه و بفارسی آنرا خَسَك با خاء معجمه گویند و بعربی حَسَك با حاء مهمله و معلوم نیست کدام يك این کلمه را از دیگری اخذ نموده است مگر آنکه از قبیل توارد لغتین باشد،

(۳) کذا فی آ ج د، ب ه ز: دوماه،

هی گفت هر کس که این رستمست * و با آفتاب سپید دست
و چون آن چند کس که هر يك صفدری بودند و پشت لشکری در يك
f. 104b لحظه لقمه يك سوار شدند و طعمه کلاب و کفتار گشت فشل و هراس^(۱)
بر آن مداییر غالب شد و از لشکر اسلام خوف و هراس^(۱) غایب، سلطان
هم از آن موضع بسر نازیانه اشارتی کرد مردان کار پای در نهادند و
لشکر گرج روی برگردانید آثار فتح الباب ظفر ظاهر گشت و انوار حسن
المآب نصرت چهره گشاد و در يك لحظه فضا از کشته بسیار پشته
ناهموار شد و روی زمین از خون اطلس گون گشت، و چون آن مداییر را
کار از تدبیر بگذشت و مزوران را رای از تزویر جز گریز بهنگام و
۱۰ استمساک باذیال شام و نواری در سجوف ظلام و مَا اللَّهُ بِظَالَمٍ چاره
ندیدند اطراف و آکناف دشت و کوه از غلبه زفیر و صراخ ایشان در
توج آمد و زمین از صهیل و شهبیق بهایم هایم ذر تر جرج، چندان غنایم
حاصل شد که باغنایم التفاتی نمی رفت و نعمت چنان عام شد که انعام در
حساب نمی آمد، و چون بنوی^(۲) دین نبوی قوی شد و آوازه هیبت و
۱۵ حشمت سلطان در آفاق طاری گشت و این بشارت باطراف فرستادند
ملوک و اشراف باز ازو حسابها برداشتند و سلطان از آنجا عزم
اخلاط کرد،

ذکر حرکت سلطان باخلاط و فتح آن

چون سلطان اوّل نوبت بر عزم عراق از اخلاط باز گشت ولایه
۲۰ اخلاط حصار آنرا افراشته بودند و باره آن انباشته کرده درین وقت
چون سلطان آنجا رسید باعلام وصول خویش رسولان فرستاد و بحضور

(۱) کذا بالتکرار فی ب (باصلاح جدید در موضع ثانی) ج ه ز، آ د: مراس (؟)
در موضع ثانی، (۲) از سیاق عبارت واضح است که بنوی یعنی پی و اساس
دبهار است مانند بنوره و بنه و از فرهنگها ظاهراً این کلمه فوت شده است،

ز لشکر برون ناخت بر سان شیر * پیش هجیر^(۱) اندر آمد دلیر
و خلقی از جوانب نظاره کنان سلطان هم در نك اسب تکبیر گویان
یکی نیزه زد بر سر کمر بند او * که بگسست خفتان و بر بند^(۲) او
آن ملعون از اسب بر زمین افتاد و جان بداد سه پسر داشت جدا جدا
بنوبت در می آمدند و سلطان بقوت و قدرت خدای عز و جل يك
ضربت می زد و بر عقب پدر بدوزخ می فرستاد،

با حمله باز هیبت او * شاهین قضا کبوتر آمد
ای آنک بمعرکه سنانت * دوزنك چشم اختر آمد
از ناواری^(۳) دیگر بجمله کوه بیستون با نیزه مانند ستون بر مرکبی چون
۱۰. هیکل فیل در ناخت،

يَمْكُرُ مَقْبِلَ مُقْبِلٍ مُذِيرٍ مَعَا * كَجُلُودِ صَخْرٍ حَطَّ السَّيْلُ مِنْ عَلٍ^(۴)
و بارگیر سلطان از کثرت تعب از اقدام باز مانده و نزدیک شد که در
شکال إجماع افتد و از ناواری^(۵) هر لحظه حمله می آورد و سلطان بچابک
دستی آنرا رد می کرد متواتر برین جمله حملها آورد و سلطان را زخمها زد
۱۰ و کارگر نیامد کار سخت شد و نزدیک رسید که شیطان رجم بر سلطان
رحیم غالب شود و شاه در دست دیو سیاه افتد باز چون حمله او
بسلطان نزدیک رسید سلطان در نك اسب بزیر جست

یکی نیزه زد بر سر اشکبوس * سپهر آن زمان دست او داد بوس
آن زمان آواز تحسین ملائکه ارضی^(۶) بلاء اعلی رسید و ندای اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ
۲. الَّذِي نَصَرَ عَبْدَهُ بِمَسَامِعِ ثَقَلَيْنِ رسید و فریقین از مشاهده این حال که
رستم زال را امثال آن میسر نبود تعجب نمودند و هریک

(۱) آمشکلا: هَجِير، (۲) کذا فی آب ز، ج د ه: پیوند،

(۳) کذا فی آب د ه، ج: از ناورد، ز: از ناوردی، - از ناواری زبان گرجی
یعنی شریف و بزرگ قوم است (کانرمر در حواشی جامع التواریخ ص ۳۶۸)،

(۴) من معلقة امرئ القیس المشهورة، (۵) کذا فی ب د ه، ج ز: از ناورد،

آ: از ناواری، (۶) کذا فی جميع النسخ،

گشت، چون لشکرها رسیدند با طبل و بوق و جمال و نوق صف صف از پس یکدیگر ایستاده و محاربت را آماده لشکر سلطان را بنسبت خود از دریائی جوئی و در میدان خود گوئی می‌پندارند^(۱) قال الله سبحانه و تعالی اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا يَأْتِيَنَ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا اَلْفَا مِنَ الَّذِيْنَ كَفَرُوا يَأْتِيَهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُوْنَ، چون لشکر گرج در رسید لشکر سلطان نیز سلاح پوشیدند و سلطان^(۲) بمطالعه ایشان بر پشته بلند برآمد نشانها و اعلام قنچاق را دید بر زمین و بیست هزار مرد گرجین سلطان قنقرا^(۳) پیش خواند و یکانان و قدری نیک بدو داد و نزدیک قنچاقان فرستاد و حقی که در عهد پدر خویش در وقتی که ایشان را مقید و مذل کرده بود و سلطان بلطایف حیل ایشان را از آن خلاص داده و نزدیک پدر شفیع شده یاد داد و گفت^(۴) اکنون در روی من مگر قضای آن حق را شمیر می‌کشید لشکر قنچاق ازین سبب باز ایستادند حالی از موضع خود دور گشتند و از ایشان یکسو شد، و چون لشکر گرج صفوف بیاراستند سلطان رسولی نزدیک ابوانی که سرور ایشان بود فرستاد که شما امروز از دور رسید اید و اسباب کوفته باشند و مردان خسته امروز هم برین نط بایستیم جوانان جنگ جوی از هر جانب یک یک در میدان آیند و بر سبیل مجادله و مطارده دستی بر هم اندازند تا ما امروز نظاره کنیم و کار فردا کناره^(۵)، ابوانی را این سخن نیک موافق افتاد و از جوانان کُندآور و دلبران دلاور یک سرور که با کوه ۲۰ بضخامت پهلوی زد در میدان آمد و ازین جانب سلطان منکروار

(۱) ب ه ز: می‌پنداشتند، د: می‌دانستند ج: دیدند،

(۲) فقط در ب، آ ده ز ندارند، ج کلمه سلطان را بعد از «ایشان» دارد،

(۳) کذا فی ز، آ: قنقرا، ب: قنقرا، ه: قنقرا، ج: قنقرا، د:

قنقرا، جامع التواریخ طبع بلوچه ص ۲۹: قنقرا،

(۴) آ ده «و گفت» را ندارند، (۵) کذا فی ب، ج: کناره، آ: کناره،

ه: یکباره، ز: مستعد، د ندارد،

شدند و با ایشان متفق مردانی که بختگان آتش روزگار و نخبگان روز کار بودند، و سلطان بجزای ایشان بمندور^(۱) رسید نزول کرد و از قَلت آلت کفاح و عدم رجال سیوف و رماح و تکاثر سواد دشمن و تغیر احوال زمن پریشان بود و با وزیر بلدِرجی^(۲) و ارکان حضرت مشورت فرمود بلدِرجی^(۳) صواب در آن دید که چون عدد مردان ما صد بک ایشان نیست از مندور^(۴) بگذریم^(۵) و آب و همیها از ایشان باز داریم تا ایشان در گرما ضعیف شوند و اسبان لاغر و لشکرهای دیگر که بهر جانبی اند بما رسند آنکه از قدرتی و بصیرتی نام روی بکار آریم و اندیشه کارزار کنیم، سلطان از آنجا که اقتدار او بود در غضب شد و دولتی که در پیش او نهاده بود بر سر وزیر زد و فرمود که ایشان رُمه گوسفند اند شیرا از کثرت گله چه گله^(۶)، بلدِرجی^(۷) از گفته ناسامان پشیمان شد و بجنایت آن پنجاه هزار دینار تسلیم کرد، سلطان فرمود که هرچند کار سختست و مشکل اما چاره جنگست و توکل نتوان دانست که دست کرا خواهد بود، در خزانه بگشادند و رمهای اسبان حاضر کرد و امرا و خواص با اوساط و عوام چندانک توانستند برداشتند و مستعد

بج: حایت، د: جانیت، د: «جانین» نیز ممکن است خوانده شود، ز ندارد، جامع التواریخ اصل نسخ پاریس: خاست و خایت، و در طبع بلوشه ص ۲۸: خایت، (۶) ب: د: ارز روم،

(۱) کذا فی ز: ب: میدور، ه: میدوز، آ: مندور، ج: میدو، د ندارد، (۲) کذا فی آب: ز: بلدِرجی، ج: د: بلدِرجی، (۳) کذا فی ب: ج، آ: ز: بلدِرجی، ه: بلدِرجی، د: بلدِرجی، (۴) کذا فی آ و اضحا، ز: مندو، ب: د: میدور، ج: میدو، (۵) ب: بگذریم، ج: بگذریم، (۶) ج در اینجا اضافه ذیل را دارد: «و فردوسی طوسی خوش گفته است نیایی تو زان لشکر بی کران * یکی مرد جنگی و گرز گران که پیش من آید باوردگاه * گرا بدون که باری دهد هور و ماه سلاحست بسیار و مردم بسی * سر افراز نامی نینم کی» (۷) کذا فی ب: ج، آ: بلدِرجی، د: بلدِرجی، ز: بلدِرجی،

f. 103b مقدمه بفرستاد و او بر عقب ایشان، تمام مردان و زنان باستقبال او رفتند و مَقَدَمِ او را قدوم مسرّات دانستند و ذهاب بلیّات،

چو دیدند ایرانیان روی او * برفتند یکبارگی سوے او

و سلطان از اکثر اعیان حشم در خشم بود فرمود تا خانان و سروران را که مقرران حضرت و نام یافتگان دولت خاندان او بودند و روز مصافّ هیچ کار نکردند پیش او آوردند و مقنعه بر سر انداختند و گرد محلات بگردانید و جماعتی را که در عداد امارت نبودند^(۱) و در آن روز که روز فرع اکبر بود در موقف قتال و نزال تقدّم کرده بودند و قدی در نهاده و بصدق دی پای داشته بعضی را لقب خانی داد و قوی را ملّکی و خلعت و تشریف و ایشانرا برکشید و بازار ایشانرا رواج داد،

ذکر مراجعت سلطان با گرجستان،

و از آنجا در شهر سنه خمس و عشرين و ستمایه بگرجستان رفت و چون سلاطین روم و شام و ارمن و آن حدود از بطش و انتقام و رکض و افتحام او هراسان بودند با یکدیگر بیعت کرده بودند و بدفع ۱۰ او يك تيغ^(۲) شک و لشکر گرج و آلان و ارمن و سریر و لکریان^(۳) و قنچاق و سونیان^(۴) و انجاز و حانب^(۵) و شام و روم^(۶) جمله مجتمع

(۱) کذا فی بَج دَه ز، آ: بودند، و شاید همین صواب باشد چه رتبه «امیر» پائین تر از «مَلِک» و «خان» بوده است نسوی گوید در مورد دیگر ص ۱۰۰: «وکان اذا ائح بعضهم فی السّؤال و میجّ فی الطّلب برضیه بزیاة فی لقبه فان کان امیراً بلقبه مَلِکاً و ان کان مَلِکاً بلقبه خاناً»، (۲) کذا فی ب دَ ز، ه: يك تیغ، ج: يك تیغ و يك تیغ، آ: يك تیغ، (۳) کذا فی ب ه، ز: لکریان، آ: لکریان، د: لکرمان، ج: کرمان، (۴) ب: سونیان، آ: سومان، ج ه: سومان، د و اصل نسخ جامع التّواریخ و طبع بلوشه ص ۲۸: سومان، ز: مریان، نسوی ص ۱۷۶: الکر و الالان و السّون، — مقصود بلاشک اقوام سوان Svanes است که یکی از قبایل معروف قفقاز است، رجوع کنید بکتاب مبسوطه جغرافی در تحت Svanes یا Sonanètes یا Svanètes، (۵) کذا فی آ (?)،

صف آراست و خواست تا میمنه و میسر را فرماید تا در موافقت او در قلب و موازاة خود حمله کنند برادرش غیاث الدین با ایچی پهلوان و خواص خویش و جمعی دیگر عنان بر تافت،

إِنِّي وَ تَجَرِّبِي سَعِيدًا بَعْدَ مَا * جَرَّبْتُ فِي غُلَوَائِهِ أَخْلَاقَهُ
كَمُعِيدٍ شَكٍّ فِي خَرًّا قَدْ شَمَهُ * وَ أَرَادَ مَعْرِفَةَ الْيَقِينِ فَذَاقَهُ^(۱)

سلطان جلال الدین ازین سبب مستشعر شد و از لشکر متنفر و بازین^(۲) همه روی نگردانید و بر قلب حمله کرد و دست راست لشکر مغول دست چپ سلطان را برداشت و دست راست سلطان دست چپ مغول را و لشکرها یکدیگر مختلط شدند و لشکر مغول از پس قلب سلطان ۱۰ آمدند و علم سلطان از جایگاه برفت و دست راست بر عقب دست چپ می دوانید چنانکه هیچ کدام را از یکدیگر خبر نبود و سلطان در قلب افتاده و بیرون جنبیت کش کس با او نماند از جوانب بدو محیط شدند و سلطان چون نقطه در دایره یکی را از اسب می انداخت و دیگری را اعضا می خست تا از میان بچست و بلورستان افتاد و در دره^{۱۵} مقام کرد و از هزیمت یکان و دوگان ناگهان می رسیدند و بخدمت او متصل می شدند و کسی را از اهل اصفهان و لشکر از حال او خبر نه بعضی بر آنکه او را در معرکه انداخته اند و بعضی بر آنکه گرفتار شده است و لشکر مغول تا بدر اصفهان آمدند و از آنجا بتعجیل تمام بی هیچ لبث و مکث در مدت سه شبانروز بری رانندند^(۳) و از آنجا نیز متوجه نشابور شدند و باز گشتند؛ و سلطان بجانب اصفهان روان شد و مبشران در

(۱) لای احمد بن ابی بکر بن حامد من کتاب السامانیة، انظر بنبیة الدهر ج ۴ ص ۵، و البیت الأول هناك هكذا:

إِنِّي وَ اَحْمَدُ بَعْدَ مَا جَرَّبْتُهُ * وَ بَلَوْتُ فِي اَحْوَالِهِ اخْلَاقَهُ

(۲) ج د ه ز: با این، ب: بازی، (۳) ه ز: با جزئی اختلافی با یکدیگر در اینجا افزوده اند: «و بعضی از لشکر محاصره کاشان مشغول شدند و سه روز بگرفتند و قتل و غارت و نهب بسیار کردند و از آنجا بری رفتند»

f. 103a می‌دیدند می‌برد تا بدر اخلاط رفتند و لشکریان خود را در شهر انداخت^(۱) و دست بغارت و قتل بردند نفیر و زفیر از مردان و زنان برخاست سلطان خواص را بفرستاد تا آن جماعت را از شهر بیرون کنند عوام نیز غوغا بر آوردند جماعتی لشکریان کشته شدند و باقی را بیرون کردند و کار از تدارک بگذشت حشم سلطان را چندانک خواستند باز راه ندادند که در آنجا روند، و چون خبر وصول ناماس^(۲) و تاینال^(۳) بجانب عراق رسید بود و امکان قرار نبود از آنجا بر عزم عراق بتبریز آمد و از آنجا باصفهان شد و شُذَّاذ^(۴) لشکر و افراد مردان هر کجا بودند روی بخدمت سلطان نهادند و لشکر مغول نیز بری رسید و سلطان مستعد کار شد و متشتر کارزار و جمله اعیان و خانان را حاضر کرد ع، گرانمایگان را ز لشکر بخواند^(۵)، و گفت کاریست بزرگ که تصدی کرده و بلائی عظیم پیش آمده اگر تن بعجز و جبن در خواهیم داد هیچ بقا ممکن نیست باری مقاومت اولتر و صبر اگر فضل باری یاری دهد خود ما و شما رستیم و اگر کار بنوعی دیگر باشد از درجه شهادت و فضیلت سعادت محروم نمائیم قال الله تعالی یا ایها الذین آمنوا إذا لَقِیْتُمْ فِرَّةً فَانْبَیْتُوا وَ اذْكُرُوا اللهَ کَثِیْرًا لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُوْنَ، جمله یکدل و یک زبان از سلطان قبول کردند و سلطان لشکرا تعیبه داد و قلب و جناحین را تسویه میمنه را ببرادر بی وفا و همتای پر جفای خود غیاث الدین سپرد و میسره را^(۶) مستظهر کرد و خویشان در قلب بایستاد و

(۱) کذا فی آد، ب (باصلاح جدید) ج ه ز: انداختند، (۲) کذا فی آ ورق ۱۰۷۵، در ورق ۱۰۷۸: ناماس، و اینجا ناماس، ب: ناماس (با) ناماس، ج د: ناماس (مثل آ)، ه: باماس، ز: ناماس، جامع التواریخ Suppl. pers. 1113 ورق ۱۱۹۵: ناماس، و در طبع بلوئه ص ۴۳: ناماس، (۳) کذا فی آ ه، ب: تاینال، ج د: نامال، ز: اسال، (۴) آ ه: شداد، ب: سداد، د: سداد، ج: شواد، ز ندارد، - تصحیح قیاسی، (۵) ه افزوده: بر ایشان ز هر در سخن باز راند، (۶) بیاض در آب، ج د ه ز بدون بیاض،

ز لعب تیغ تو در ضرب خصم شهانست

باسب و پیل چه حاجت یکی پیاده بران^(۱)

دیگر باره خبر رسید که گرجیان جمعیت کرده‌اند و وزیر یلدرجی^(۲) که سلطان اورا قائم مقام خود در تفلیس بگذاشته بود باضطرار بتبریز آمدست و از شام ملک اشرف حاجب علی را باخلاط فرستاده است و هرچند روز ناخن می‌آورد و ملکه از خوی باخلاط رفته است و حاجب علی اورا^(۳) بخود راه داده و گرجیان باز بتفلیس آمدند و مساجد را خراب و مسلمانان را عذاب می‌کنند، سلطان ازین اخبار موحدش پریشان و بیجان^(۴) شد و در حال عازم اذریجان گشت،

۱. کَيْفَ عَيْشُ أَمْرِي * لَهُ كُلُّ يَوْمٍ * عَلِمْتُ دُونَ بَلَدِي مَشْهُورٌ
وَ إِذَا الرُّبُعُ حَرَكْتَ صَوْتِ طَبَلٍ * مِنْ يَعِيدُ قَلْبَهُ مَذْهُورٌ
يَا غَنِيًّا عَنِ الْعَسَاكِرِ وَ أَمْحَتْ * هِنِيئًا لَكَ الْهَيْبِلُ الْوَيْسُرُ
مَنْ لَهُ كِسْرَةٌ يَبْعِشُ عَنِ النَّاسِ سِ غَنِيًّا بِهَا فَذَلِكَ الْآمِيسُرُ
سلطان چون بناوچی اخلاط رسید لشکر هرکرا می‌یافتند می‌کشند و هرچه

(۱) در حاشیه ج در این موضع سیزده بیت دیگر از این فصیه افزوده است و در تکرار آن در اینجا فائده ندیدم چه دیوان کمال الدین اسمعیل فراوان است، دره در اصل متن این سه بیت را اضافه دارد:

ز شوق نام تو منبر همیشه در محراب * چو کردکان همه آدینه خواهد از یزدان
تفاوتت بسکم در جهان می بخشد * زری که نقش وجودش نگشت سکه کان
بعهد عدل [تو] گرگ از پی خوش آمد میش * چو خرس مصطبه بازی کد بچوب شبان
(۲) کذا فی ب ج، آ: یلدرجی، ده: یلدرجی، ز: یلدرجی، نسوی اصل
نسخه پاریس ص ۳۰۷: بلدوجن («و کان شرف الملك [وزیر السلطان] قد لُقِبَ به
زمن خوله تلقيب تخفيف»)، ص ۲۱۱: بلدوجن و بلدوجن، مطابق متن مطبوع
ص ۲۲۶، ۲۲۹: بلدوجن (همه جا)، - جامع التواريخ اصل نسخ پاریس: بولدورجی
و بولدوزجی، و در طبع بلوشه ص ۲۸ همه جا: بلدوزجی، (۳) ب کلمه
«او» را تراشید است، (۴) تصحیح قیامی، ه ز: سجان، ب ج: بیجان، آ:
بیجان، د: سجان،

زهی معارج قدرت و راه طور کمال
 زهی معانی خوبت^(۱) برون ز حصر بیان
 جهان ستانا ایزد ترا فرستادست
 که چار حد جهان ملک تست رو بستان
 گواه ملک تو عدلست هر کجا خواهی
 بنیک محضرے خود گواه می گذران
 نو عمر نوح بیابی امر آنک در عالم
 عمارت از تو پدید آمد از پس طوفان
 نو داد منبر اسلام بستدی ز صلیب
 تو بر گرفتی ناقوس را ز جای اذان
 حجاب ظلم تو برداشتی ز چهره عدل
 نقاب کفر تو بگشادی از رخ ایمان
 ز بازوی تو قوی گشت بازوی اسلام
 که از مصادم^(۲) کفار گشته بد ویران
 براق عزم تو گامی که برگرفت ز هند
 نهاد گام دوم بر اقصای ازان
 که بود جز تو ز شاهان روزگار که داد
 قضیم اسب ز تفلیس و آب امر عمان

۵

۱۰

۱۵

این کلمه، — متن مطابق آ است که اقدم نسخ حاضره است و چنانکه گفتیم در کمال
 وضوح منکبری (با میم و نون و کاف و باء موحّد و راه مهمله و نون و یاء مثناة
 تحتانیّه) دارد و برای اختلاف قراءات دیگر رجوع کنید بجائیه آخر این جلد،
 (۱) کذا فی ج د ز (?) و نیز در دو نسخه از دیوان وی در کتابخانه ملی پاریس
 (Suppl. pers. 1117, f. 11a; Suppl. pers. 1312, f. 12b) ولی در ز و نسخه دوم دیوان
 «خوبت» با باء آخر حروف نیز ممکن است خوانده شود، — ه: خوبت، ب: خوبت،
 آ: خوبت، (۲) کذا فی آ ج، ب د ه ز: تصادم،

منهیان رسیدند که براق رِبْقَه وفاق از گردن برکشید است و از کرمان بر عزم استخلاص عراق روان شد سلطان بر قصد براق مراکب براق صفت در پیش زد و چون برق بجست و از لشکر آنچه نوانست با خود بیرون برد و چون باد عرصه خالک می بسود و چون آتش هوای بالا می کرد و در منازل و طرق لشکر ازو باز می ماند بهنگ روز از تغلبس مجدد کرمان راند و از لشکر سبصد سوار زیادت با او مصاحب نه f. 102b براق حاجب چون آوازه سلطان بشنید خدمتهای بسیار بخدمت او فرستاد و تمهید عذر کرد، سلطان بر عزم استخمام^(۱) روزی چند باصفهان آمد و بزرگان عراق روی بخدمت او نهادند کمال الدین اسمعیل راست ۱۰ ابن^(۲) قصیده مطوّل^(۳)

بسیط روی زمین گشت باز آبادان
 یمن سیر سپاه^(۴) خدایگان جهان
 کنند نهیبت بکدگر همی بجبات
 بقیتی که ز انسان بماند و از حیوان
 ز باغ سلطنت این یک نهال سر بکشید
 که برگ او همه عدلست و بار او احسان
 برای بندگی درگش دگر باره
 ز سر گرفت طبیعت نوالد انسان
 جلال دنیا^(۵) و دین منکبری^(۶) آن شاهی
 که ایزدش بسزا کرد بر جهان سلطان

(۱) ج: استخمام، (۲) کذا فی آج، ب: د: ز: از، ه: ندارد،
 (۳) ج: افزوده: که در مدح سلطان جلال الدین گفته چند بیت از آن یاد کرده
 میشود، د: افزوده: این چند بیت ثبت افتاد، ز: افزوده: که مدح سلطان
 (کذا)، (۴) ه: چتر سیاه، ز: چتر بلند، (۵) کذا فی آب ج: د،
 ه: ز: دنی، و برای وزن همین انطب است، (۶) کذا فی آ فی غایه الوضوح،
 ب: مکبری، ج: منکبرز، ز: بکرکی، د: بی مثال (کذا!!)، ه: بیاض بجای

روی بر آن مخاذیل نهاد و بشمشیر و نیزه طوراً مینتا و طوراً شمالاً بسیاری ازیشان را بر خاک انداخت،

دریا دیدی که کوه بارد * شمشیر بر آن^(۱) صفت گذارد

پنداری کافتاب میغست * گر هیبت خود برو گمارد

• چون اهل گرج زخم گرز او دیدند راه گریز گرفتند چون مداخل شهر را برجال مشغون یافتند عنان بجانب جیحون^(۲) تافتند و از ترس و هراس با سلاح و افراس خود را در آن^(۳) آب آن خاک پایان^(۴) بر باد می دادند و بآتش دوزخ می رفتند،

بر دل حاسد او سینه ز سهش گورست

بر تن دشمن او پوست ز بیش کفست

۱۰

و متوطنان قلعه چون آن حالت دیدند دست بچنگ بردند چون لشکر قدم اقدام در نهادند و بزخم تیر اختر دوز و ناوک جگر سوز ایشان را مضطر و عاجز کردند خزانه قیز^(۵) ملک را در آب انداختند روز دیگر طلب امان کردند، سلطان ملتمس ایشان را مبذول داشت و بنفس خود ۱۰ بایستاد چندانک آن قوم از منازل^(۶) سلطان در گذشتند و بحد ابخاز^(۷) رسیدند، و هر دبه و قلعه که در حدود تفلیس مشغون باحزاب ابلیس بود تمامت را مستأصل کرد و حشم را غنایم بی حد و اندازه حاصل گشت و کشتهای تفلیس که از قدم الایام باز ذخایر نفایس در عمارت آن صرف کرده بودند ویران کرد و بر آن مواضع صوامع اسلام اساس نهاد، ناگاه

(۱) بَدَدَه: بدان، (۲) یعنی رود گُر، شاهدی دیگر برای اطلاق

«جیحون» بر مطلق رود خانه، رجوع کنید بص ۵۹ ح، و ص ۱۴۲ و ج ۱ ص ۱۰۸ م ۲، (۳) جَهَزَه ز «آن» را ندارند، (۴) کذا فی د، آج:

مایان، بَهَزَه نامان، (۵) کذا فی د، ه: قز، ب: قیز، ج: ز: قیر، آ: قیر، (۶) کذا فی ج ز (؟)، آ: از منازل، ه: از حد منازل، ب: از

مبارک، د: (آن قوم) نامبارک از (سلطان)، (۷) آ: ابخاز، ز: ابجار،

بصحرای لوری^(۱) آمدند غباری انگخته شد که یکدیگر را کس نمی شناخت چون نسکین یافت و آفتاب بالا گرفت گرجیان را دیدند چون صید مانده در دامها افتاده پنج پنج و ده ده در هر خیل هر کس گرجی را می دید می کشت تا بدین نوع بسیار نیز نیست شدند و بر عقب یاران هرفتند و لوری^(۲) را امان داد، و از آنجا بقلعۀ علیاباد^(۳) رفت استیمان کردند بدیشان نیز آسیبی نرسانید، و تمامت ماه حرام و^(۴) صفر در لشکر مقام ساخت و چون غزۀ ربیع الاول بدیدند سلطان را تماشای شکار هوس کرد جریه با سواری چند براه^(۵) برفت و گرجیان را چون خبر شد پانصد سوار مرد ابنای جد و جهد را روان کردند مگر سلطان را ناگهان ۱۰ بکشد کید صید کنند و آتش اسلام را منطفی،

سوار جهان پور دستان سام * بیازی سر اندر نیارد بدم سلطان چون ایشان را از دور بدید دانست که سیلابی عظیم است مگر از مهلب ریاح دولت نسیمی از عنایت حضرت عزت و جلالت بدمد و خاک ادبار در چشم آن خاکساران پاشد محاربت آغاز نهاد و بنفس خود حملهای که یک مرد پانصدرا باز نشاند می کرد و در هر نوبت چندرا^(۶) ازیشان می انداخت لشکر سلطان را چون ازمین حال خبر شد فوجی از لشکر سلطانی بمدد آمد و آن مخاذیل را هر لحظه قوم قوم می رسید تا زیادت از ده هزار^(۷) شدند و اور خان^(۸) بجوار تغلبس پناهِید و بر رکهای آن لشکر بداشت تا عاقبت سلطان با فوجی از خواص تکبیر گویان

النجر، (۱) کذا فی آب ج د ه، ز: لور (۲) کذا فی جمیع النسخ، - و مقصود ظاهراً اهالی لوری است چه از چند سطر قبل واضح میشود که لوری نام موضعی بوده است، و عبارت جامع التواریخ این است: «سلطان بشهر لوری رفت و امان داد»، (۳) کذا فی جمیع النسخ، (۴) کذا فی ب (باصلاح جدید) ج د ه، آ و اورا ندارد، ز «حرام و» را ندارد، (۵) ب (باصلاح جدید): برای، ج ز این کلمه را ندارند، (۶) ز: چندی را، ج: چند کس را، ب: چند نفر را، ه جمله را ندارد، (۷) ه: دو هزار، (۸) کذا فی جمیع النسخ،

و شمشیر دشت کشادند تا عاقبت حق بر باطل غلبه کرد و اکثر شیعه سرک در شرک هلاک

واهل ضلال گزند ضلال غبط شدند و اولیام سلطان منصور و او را شیطان
مقهور گشت فوله تعالی اُولُو مِرْوَاکِمَ اَهْلَکْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ اِنَّهُمْ
لَیْسَمُ لَا یَرْجِعُونَ آن روز برب کسید هم اینجا زول کردند روز دیگر در هنگام اَلک شمر

جنگ سلطان جلال الدین منکبرنی با گرجیان

(نقل از جهانگشای نسخه ز ورق ۶۷)

و شلوه^(۱) را بدست خود ضربه‌ها بر میان زد و بدو نیم کرد و خون او شمشیر را ملوث کرد و بفرمود تا تمامت ایشان را بدوزخ فرستادند و با امرای خود مشورت نمود تا بکدام راه روی نهد هرکس مصلحتی دیدند سلطان فرمود رای من آنست که چون ایشان از احوال شلوه^(۲) و ایوانی بی خبر باشند و منتظر آنک تا از ایشان خبری رسد مفاصّه بسر ایشان رسم، بر مصلحت دید خود برفور با ده هزار مرد پر جگر روان شدند^(۳) تا پپای عقبه سدسه^(۴) که عقاب را پرواز از آن بحساب^(۵) تواند بود از اسب پیاده شد و لشکر بر عقب او روان، و عُوَل و عُوَل^(۶) او را می‌دید از شرم پیاده روی و ترس خویش خود را سر نگونسار^(۷) از کمر می‌انداخت، تا وقت انفجار عیون صبح بدان فجار رسید و از جانبین کار حرب سخت گشت و بتیر و شمشیر دست بگشادند تا عاقبت حق بر باطل غلبه کرد و اکثر شیعه شَرک در شَرک فنا افتادند و اهل ضلال گریه ضلال عَطَب شدند و اولیای سلطان منصور و اودای شیطان مقهور گشت اَلَمْ یَرَوْا کَمْ اَهْلَکْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ الْقُرُونِ اَنَّهُمْ اِلَیْهِمْ لَا یَرْجِعُونَ،
 ۱۰ آن روز چون بسبب کشید هم آنجا نزول کردند و روز دیگر هنگام آنک
 وَ الْفَجْرُ بَنَلُو الدَّجَى فِی اَثَرِ زُهْرَتِهِ * کَطَاعِنِ یَسَنَافِ اِثَرِ مُنْهَزِمِ^(۸)

(۱) ه: شکوه، (۲) ه: شکوه، (۳) کذا فی آب ه، ج دز: شد،

(۴) کذا فی آ (?)، ب: بید سه، ه: بندپنه، ز: بندسه، د: بندپنه، ج:

مدنی، (۵) ج: بحال (کذا)، ز جمله را ندارد، (۶) وُعُول جمع وُعَل

است یعنی گوزن و وُعُول مصدر وُعَلَ یُعَل است یعنی داخل شدن و فرو رفتن در

جنگل و کوه و نحو ذلك، (۷) کذا فی آج، ب: سر نکوسار، ه: ز کلمه

«سر» را ندارند، د اصل جمله را ندارد، (۸) من جمله ابیات سنّه للأُمیر ابی

المطاع بصف یوما له بدیر دمشق ذکرها التّعالی فی اوّل نشه البیبه فی فصل محاسن

اهل الشّام و الجزیره (نسخه باریس ورق ۵۰۰)، و قبله

مَا اَنْسَ لَا اَنْسَ یَوْمَ الدَّیْرِ مَجْلِسَنَا * وَ نَحْنُ فِی رِیْعَمِ تُوفِی عَلَی اَلِنَعَمِ

وَ اَفِیْنَهُ غَلَسَا فِی فَنَیْعِ زُهْرِ * مَا شِئْتَ مِنْ اَدَبٍ فِیْهِمْ وَ مِنْ کَرَمِ

وَ اَلْفَجْرُ بَنَلُو الدَّجَى البیت، فال کانت الزّهره تطلع فی ذلك الوقت فَمُبِیْلُ طُلُوعِ

گفت دَلَّ مَنْ أَسَدَ أَمْرُهُ إِلَى أَمْرٍ، ملك طشت دار روزی بر لب رود خانه کر^(۱) بود قسیمی مست که کشیش میخوانند از نزدیک شلوه^(۲) می رسد با ملك طشت دار نعدی می کند و میگوید نزدیک^(۳) ملك^(۴) لشکر روان کند^(۵) تا در دره مارکاب^(۶) سلطان را با لشکر فرو گیریم و جزا و مکافات او بجای آوریم، ملك طشت دار همان محظه کشیش را بهمی کشد^(۷) و چون مرغ پُران با نزدیک سلطان می رسد وقت صبحی که آواز مؤذنان مؤذیان صلوة را از خواب بیدار می کردند^(۸) نزدیک سلطان رسید و از مصدوقه حال و خدیعت فرقه ضلال بیگاهانید فرمود تا اخبار و اعتبار را شلوه^(۹) و ابوانی^(۱۰) را حاضر کردند و چهل امیر دیگر در صحبت ایشان و فرمود که با شما کنگاج می رود که بکدام راه اولیترست راه غرس^(۱۱) یا راه دره مارکاب^(۱۲)، شلوه^(۱۳) و امرا^(۱۴) گفتند که بر راه غرس^(۱۵) بلادی حصین است گذر از آنجا متعذر باشد و راه مارکاب^(۱۶) اوسط راههاست و بتفلیس نزدیکتر چون بآنجا رسم با آوازه سلطان لشکر پراگند شوند و ولایت تفلیس مسلم کنیم و مستخلص گردد، سلطان را چون حقیقت خبث عقیدت آن منافقان معلوم شد با شمشیر که داشت برخاست

(۱) کذا فی آ مشدداً، ه: ز: کر، ب: د: کر، ج: ندارد،

(۲) د: سلوه، ه: شکوه (فی جمیع المواضع)، (۳) ج: ندارد،

(۴) ظاهراً مقصود فیز ملك است،

(۵) کذا فی آب د، ج: ز: کن، ه: کید،

(۶) کذا فی ه، آ: مارکاب، د: مبارکاب، ج: مارکان، ب: ارکان،

ز: رکاب، (۷) کذا فی آب ج، د: می کشد، ز: بکشت،

(۸) کذا فی آب ج ه، د: می کشد، ز: اصل جمله را ندارد، (۹) ز: سلوه،

ه: شکوه، (۱۰) ز: ابوانی، (۱۱) کذا فی آب د ه ز، ج: عرس،

(۱۲) کذا فی آ د ه، ج: مارکان، ز: بارکاب، ب: ارکان، (۱۳) ه: شکوه،

(۱۴) د: و ابوانی، (۱۵) کذا فی آب د ه، ج: ز: عرس،

(۱۶) کذا فی آ د ه ز، ب: ارکاب، ج: مارکان،

حَاشَى السَّامِعِينَ کون خری تمام بود، فی الجمله چون سلطان مؤید و کامران با دارالملک تبریز رسید و از هیبت او در آن ممالک بر دلها رعشت و بر دشمنان دهشت غالب شد بود و لشکر او بنسبت گذشته بسیار جمع شد شلوه^(۱) و ابوانی^(۲) را اعزاز فرمود و بر اندیشه آنک ایشان در استخلاص گرج معاون باشند با مزید اکرام مرند و سلماس و اورمیه و اشنورا^(۳) بدیشان داد،

بنا پارسایان چه داری^(۴) امید * که زنگی بشستن نگرده سپید و لشکر بسیار از پیاده و سوار مُعَدَّ و آماده کرد و شلوه^(۵) و ابوانی^(۶) را که بر وفق مزاج او سخنها گفته بودند و نقبها و نکلتها کرده و بمواعید ۱۰ عرقوبی سلطان را مغرور کرده و برسن احتیال خواسته که او را در چاه اغتیال اندازند و بروباه بازی آن شیر پلنگ جوهر را در حبلِ حیل مقید کنند در مصاحبت لشکر بفرستاد و سلطان جرید قصد خریدن نه بزر خریدن خود^(۷) کرد و متوجه خوی شد و از آنجا متوجه گرج گشت و در دون^(۸) که سر حد گرج است بیکدیگر پیوستند و در مقدمه سلطان ۱۰ ملک^(۹) طشت دار را برسالت نزدیک قیز^(۱۰) ملک فرستاد و قیز^(۱۰) ملک زنی بود که پادشاه تمامت گرج بود و از امیر المؤمنین ابو بکر^(۱۱) رضی f.101b الله عنه روایت است که چون خبر بدو رسید که شاه عجم زنی است

(۱) دَز: سلوه، ه: شکوه، (۲) ز: ابوانی، د ندارد،

(۳) ه: اشنوره د: اشنورا، ز: اشهورا، (۴) کذا فی آب ج،

د ه ز: مدارید، (۵) دَز: سلوه، ه: شکوه، (۶) ز: ابوانی،

(۷) یعنی ملکه زوجه اتابک ازبک، (۸) کذا فی آب د ه ز، ج: درون،

ابن الاثیر ج ۱۱ ص ۲۸۴ و باقوت: دین، نسوی ص ۱۱۲، ۱۱۴: زون،

(۹) آج کلمه «ملک» را ندارند، (۱۰) کذا فی د فی الموضعین، ه: قیز

(= قیز)، ب: قیز، قیز، آ: قیز، ج: قیز، - رجوع کبید بیج ا ص ۲۱۲،

(۱۱) ه: عمر،

او بابتلال^(۱) مبدل نگشته با جمعی که داشت بی تفکر و تردّد روی بجمع گرج کرد هنگامی که نور بام ظلمت شام را می‌راند بخوابگاه گرج رسید در دره کربی^(۲) و ایشان مست شراب و افتاده خراب،

يَا زَافِدَ اللَّيْلِ مَسْرُورًا يَاؤُلِيهِ • إِنَّ اَلْخَوَادِثَ قَدْ يَطْرُقْنَ اَسْحَارًا

۵ پیش از آنک گرج دست بچنگ برند سلطان پای در نهاد و ایشان را دست بردی نیکو بنمود و در آن دره^(۳) کربی^(۴) غاری بود در راه گذری مضیق چون بُعد غور عقلا عمیق گرجیان همچنان سوار بر آن می‌زدند و خود را در آن می‌افکندند و سروران فتن و شریران زمین شلوه^(۵) و ابوانی^(۶) با دیگر اعیان گرجی را دستگیر کردند و در زنجیر کشیدند با نزدیک ۱۰ سلطان آوردند و شلوه^(۷) شبیه رجال عادی^(۸) بضخامت جثّه و قامت و ضخامت جاه و زعامت، چون نزدیک سلطان رسیدند^(۹) فرمود که کجاست صولت تو که گفته بودی صاحب ذو الفقار کجاست تا زخم شمشیر آبدار ببند شلوه^(۱۰) گشت این کار دولت سلطان کرد بعد از آن اسلام برو عرضه کردند گفت دهافین را رسی باشد که در میان جالیز^(۱۱) چشم زخم را ۱۵ سر خر آویزند حضرت بستان اسلام را شلوه^(۱۲) نیز سر خر باشد اما خود

(۱) کذا فی ب، آج ده ز: بابتلاف، - ابتلّ و تبّلل حسنت حاله بعد الهزّال و بلّ من مرضه و استبلّ و ابلّ برّاً و صحّ (لسان باختصار)،

(۲) کذا فی آ ب ج ز و نسوی اصل نسخۀ پاریس ص ۱۵۱ و طبع هوداس ص ۱۱۱، د: کوی، ه: ندارد، (۳) آج ندارند، (۴) کذا فی آ ب ج، ه:

کربی، د: کربی، ز: کربی، (۵) کذا فی آ ب ج ز و نسوی ص ۱۱۴ و ابن الأثیر ۱۲: ۲۶۹، ۲۸۲، د: سلوه، ه: شکوه، (۶) کذا فی ب ج ه:

و ابن الأثیر ۱۲: ۲۸۲ و نسوی ۱۷۶، آ: ابوانی، ز: ابوانی، د: ایرانی، (۷) آ: سلوه، ه: شکوه، ز: ندارد، (۸) کذا فی د باصلاح الحاق و

اصل نسخۀ «اعادی» بوده الف را تراشیده اند، آ ب ج ه: اعادی، ز: ندارد، - عادی یعنی قدیم منسوب بقبیله عاد (لسان)، (۹) ج: رسید،

(۱۰) د: سلوه، ه: شکوه، (۱۱) ج: بالیز، د: پالیز، (۱۲) د: سلوه، ه: شکوه،

و از روی انصاف بر منکرات افعال خاصه آنچه نعلق باهل و حرم داشته باشد در همه عادات نا محمودست و از امثال این حرکات قبیح و کارهای نا پسندیده تنفر طباع ظاهر شود و صدق رسول الله صلی الله علیه و سلم **كُلُّ شَيْءٍ مَّهٍّ وَ مَهَّاءٌ إِلَّا النِّسَاءَ وَ ذِكْرَهُنَّ** ^(۱)،

ذکر احوال سلطان و گرجیان و قمع ایشان،

چون کار روزگار چنانکه عادت اوست دولت انابکی را بزوال رسانید f. 101a و ملک اورا بسطان جلال الدین انتقال کرد و حشم و خدم از جوانب روی بدو نهندند کفره فجره کُرُج طمع بر تمیلک ولایت ^(۲) مستحکم کردند تا ابتدا سلطان را برانند و ماک تبریز مسلم کنند و بعد از آن ببغداد روند و جاثلیق را بجای خلیف بنشانند و مساجد را کلیسیا ^(۳) و حقرا باطل کنند درین تمنی زور و اباطیل غرور با اعتماد شوکت رجال و شکست ^(۴) رماح و نصال جمعیتی ساختند و زیادت از سی هزار ^(۵) مردان کار نعبیه دادند و حرکت کرد،

أَتَحَقُّ أَلْبَلَجُ وَ السُّيُوفُ عَوَارٍ • فَحَذَارٍ مِنْ أَسَدِ الْعَرَبِينَ حَذَارٍ ^(۶)

^{۱۵} خبر چون سلطان رسید و هنوز گروه او انبوه نشد بود و اختلال احوال

(۱) این کلام بنا بر مشهور مثل است نه حدیث و اصل روایت در این مثل «مهّه» است فقط یا «مهّه» بجای آن نه «مهّه وَ مهّه» معاً چنانکه مصنف سهواً ایراد نموده است، رجوع کنید به جمع الأمثال در باب کاف در مثل «كُلُّ شَيْءٍ مَّهٍّ مَا خَلَا النِّسَاءَ وَ ذِكْرَهُنَّ» و لسان العرب در م ۵۰۰، (۲) کذا فی ده ز، آ ب: ولات، ج: وآلات (کذا)، (۳) کذا فی ب د ز، آ: کلیسا، ج: کلیسا، (۴) کذا فی آ، ب: شک، ه: شکست، ز: وشکت، ج: د: سکت، (۵) نسوی ص ۱۱۲: ستین الفا، ابن الأثیر ج ۱۲ ص ۲۸۲: مایزد علی سبعین الف مقاتل، (۶) مطلع فصیده لأبی تمام یدح بها المعنصم، انظر ج ۱ ص ۲۸، ۲۹،

و معارف را نزدیک او فرستیم و با او میثاقی کنیم که حرم انابکی و متصلان او را تعرضی نرساند و تعلق نکند تا هر کجا خواهند بروند و شهر بدو تسلیم کنیم^(۱) آنچه رای من اقتضا نمود اینست آنچه شمارا که ارکان انابک ابد^(۲) مصلحت می نماید هم باز باید گفت، تمامت متفق الکلمه گفتند.

و رای ملکه رأی ملکانه است و اندیشه عاقلانه قاضی القضاة عز الدین^(۳) فروینی را که از اعیان افاضل و علمای عصر بود با جمعی حجاب نزدیک سلطان فرستادند^(۴) و التماس عفو و اغضا کردند بقراری که بلکه و متعلقان انابکی تعرضی نرساند تا هر کجا خواهند بروند، سلطان ملتزم ایشان را باسعاف مقرون کرد و اجازت داد تا چنانک خواهند بروند، روز دیگر را ۱۰ که دست فلک تیغ خرشید از نیام آفاق برکشید اعیان و امرای انابکی و ارکان شهر یکبارگی بد اصناف خدمتیات و نثارها بیارگاه سلطان حاضر آمدند و بساطی که فلک چتر او بود بوسه دادند و از جبین سلطان آثار بشر و انطلاق و مکارم اخلاق معاینه دیدند ع، بُئِیْکَ رَوْقَ وَجْهِهِ عَنْ بَشْرِهِ، و ملکه نیز بر خوی خود عزم خوی کرد و سلطان در ۱۵ سنه اثنتین و عشرین و ستمایه^(۵) در شهر آمد بکامرانی و اهالی آن بمقدم او تهناتی نمودند و سلطان روزی چند آنجا مقام فرمود و بعد از آن بنخجوان آمد و بفتاوی ائمه بر ملکه مالک شد و راه گذر انابک را سالک، و در آن وقت انابک در قلعه النجه^(۶) بود چون خبر وصول سلطان بنخجوان بشنید دانست که اندیشه چه باشد درد اندرون که بی درمان بود با ۲۰ علت بیرون متظاهر شد و هم در آن روز از غم و غصه جان تسلیم کرد، جان عزم رحیل کرد گفتم بمرو^(۷) گفتا چه کنم خانه فرو می آید

(۱) کذا فی دَز، آ: کد، ج: کند، ه: کید، ب: باصلاح جدید: شود،

(۲) کذا هو مکوب بعینه فی آج ز (= انابکید)، (۳) ه: عماد الدین،

(۴) آ ه ز: فرستاد، (۵) کذا فی دَج، آ ب ز: اثنی عشر و ستمایه، و آن غلط

صریح است، ه: ندارد، (۶) کذا فی ب ج د ه ز و نسوی ص ۱۱۸،

آ: النجه، (۷) کذا فی ج د ز، آ ب: مرو، ه: که مرو،

دانند راهها امن و فتنها ساکن شدست مدح و اطراء گفت بانواع شرفیات و فنون کرامات و مظفر الدین باشارت و اجازت سلطان با شهر رفت و بخدمات بسیار از هر جنس تقرب جست، و سلطان از آن نواحی بجانب ازان و اذربایجان روان شد و در آن وقت حاکم اتابک اوزبک بود قوت محاربت او را پای نداشت جریده از تبریز بگریخت و منکوحه خود ملکه دختر سلطان طغرل را در شهر بگذاشت ع، وَ الْفَحْلُ یَعْنِ شَوْكَهُ مَعْقُولًا، فی الجمله چون بدر تبریز آمد و بمحاصره مشغول شد و اعیان حشم اتابکی آنجا بودند محاربت سخت می کردند چون ملکه دانست که ازعاج سلطان ممکن نیست و در اندرون نیز از اتابک کوفته خاطر ۱۰ بود در خنیه نزدیک سلطان فرستاد و اظهار مکاشحتی کرد که او را با شوهرش اتابک بود و فتاوی ائمه بغداد و شام در معنی وقوع تطلیقات ثلاثه که تعلیق کرده بود^(۱) نزدیک او فرستاد و ميعاد نهادند که با سلطان مصالحه کنند و ملکه اجازت یابد تا با احمال و اطفال بنخجوان رود و بعد از آن سلطان بنخجوان آید و عقد بندد سلطان^(۲) بنشان ۱۰ انگشتی بفرستاد،

إِنَّ النِّسَاءَ وَ عَهْدَهُنَّ حَبَاءٌ * رِيحُ الصَّبَا وَ عُوْدُهُنَّ سَوَاءٌ

بعد از دو روز ملکه امرا و اعیان کبراء شهر را بخواند و گفت سلطانی بزرگ است که بظاهر شهر نزول کردست و اتابک را قوت ازعاج و اطراد او نه و اگر با او مهاده و مصالحه نرود و شهر بغلبه مستخلص کند همان کند که پدرش در شهر سمرقند کرد اگر^(۳) صلاح باشد^(۴) قضاة

(۱) یعنی وقوع طلاق را معلق برامری کرده بود که آن امر واقع شد چنانکه صریح ابن الاثیر است در حوادث سنه ۶۲۲ (طابع تورنبرک ج ۱۲ ص ۲۸۴): «و ائها صح له نکاحها لانه ثبت عن اوزبک انه حلف بطلاقها انه لا یقتل مملوکا له اسمه ... ثم قتلها فلما وقع الطلاق بهذا الیمن نکحها جلال الدین»، رجوع کنید نیز بنسوی ص ۱۱۸،
(۲) آج کلمه «سلطان» را ندارند، (۲-۴) فقط در ب بخط جدید،

دو سه نوبت حمله برد و پشت بر گردانید لشکر قشغور^(۱) پنداشتند تا لشکر بهزیمت رفت روی بر عقب ایشان دادند کسانی که در کین بودند از پس ایشان در آمدند و سلطان بازگشت^(۲) و بریشان دوآید و ایشان بهزیمت شدند سلطان بر پی ایشان تا نزدیک بغداد بیامد^(۳) و از آنجا سلطان بازگشت و بر جانب دقوق^(۴) زد و آتش غارت و نهب در آن ناحیت بر افروخت ع، وَ مُوقِدِ النَّارِ لَا تَكْزَى بِتَكْرِيتًا^(۵)، از آنجا چون بگذشت جاسوسان رسیدند که مظفر الدین با لشکر اربیل^(۶) می رسد و در مقدمه حملی روان کردست و میخواهد تا نعیبه سازد و مغافصه بر سر سلطان کین گشاید سلطان بنهرا فرمود تا بر قرار روان شدند و با سواران دلیر از جانب کوه برفت چندانک معلوم او شد که لشکر ازو بر گذشت آنگاه با شجاعان شجاع آسای^(۷) ناختنی برد چنانک مغافصه بسر مظفر الدین رسید و چون در قبضه افتدار او آمد سلطان شیوه اغماض و عنورا ملتزم شد با اکرام و احترام ملوک و اورا هم در آن موضع که بود نگذاشت که فرار آید مظفر الدین از صادرات افعال خجل شد و استغفار کرد و اظهار تأسف بر آنک تا امروز بر ضمیر منبر سلطان وقوف نیافته بودم و بر حلم و رزانت او اطلاع حاصل نداشته سلطان در مقابل آن سخنها پادشاهانه راند و سبب آنک در زمان مظفر الدین با وجود رعابای لور و کرد که خون حجاج حلال

(۱) آ: قشغور، ب: قوشغور، د: قشغور، (۲-۴) کذا فی ج، آب ز: و ایشان را تا نزدیک شهر بغداد بر اثر آمدند، ولی در ز «براند» بجای «بر اثر آمدند»، د: و ایشانرا منہزم و ہراکت تا در شهر بغداد بر اثر آمد، ء اصل جملہ را ندارد، (۴) کذا فی جمیع النسخ و المعروف فی هذه الکلمۃ دقوقا او دقوقا، (۵) صدره: مَا تِ اَحَدِيْثَ عَنِ الزَّوْرَاءِ اَوْ هَيْتَا، و البیت مطلع قصیدۃ لاثی العلاء المعریّ مذکورۃ فی دیوانہ سقط الزند و تکرری من گری التوم ای تضعف و فی بعض نسخ الدیوان بتکرری بالیا، (۶) ج: اردیل، ء ندارد، (۷) یعنی مانند مار، - ج: شیر آسا،

مشهور و معروف و ذکر آن در تواریخ مسطور رسمی بیش نماند مدت
یکماه آنجا مقام ساخت امرای لور^(۱) بخدمت او آمدند، چون مراکب قوی
شدند بر راه بغداد روان شد و بر آن بود که امیر المؤمنین التاصر لدین
الله اورا مدد دهد و ازو در روی خصمان سدی سازد باعلام وصول و
اندیشه خویش رسولی فرستاد امیر المؤمنین بر آن سخن مبالغاتی ننمود و
انتقام آنچه از پدر و جد او در روزگار گذشته صادر شد بود هنوز در
دل مانده بود از مالیک که درجه امارت یافته بودند قشمتور^(۲) را با بیست
هزار مرد از شجعان رجال و سروران ابطال نامزد کرد تا سلطان جلال
الدین را از نواحی مالک او برانند و قصاد طبرورا بجانب اربیل^(۳)
f. 100a فرستادند تا مظفر الدین نیز ده هزار مرد بفرستد تا سلطان را در میانه
گیرند قشمتور^(۴) پیش از آنکه مبعاد وصول لشکر اربیل^(۵) بود مغرور
بکثرت عدد خود و قلت مدد سلطان بیرون رفت چون سلطان نزدیک
رسید کسی نزدیک قشمتور^(۶) فرستاد که ارادت ما از مبادرت بدین
جانب^(۷) استیذان است بظل ظلیل امیر المؤمنین چه خصمان قوی دست
بر آورده اند و بر بلاد و عباد استیلا یافته و هیچ لشکرا پای مقاومت
ایشان نه اگر از خلیفه مددی یابم و بمراضی او مستظهر باشم دفع آن
جماعت کار منست قشمتور^(۸) از استماع آن نصیحت خود را کر ساخت
و صف لشکر آراست سلطان را نیز بضرورت چاره کارزار و دفع کار
می بایست ساخت چون قوم او عشر آن لشکر نبود فوجی را در مکان
بداشت و خود با پانصد سوار بایستاد^(۹) بر قلب و جناحین بریشان

(۱) ج: لر، (۲) کذا فی ب ج ه ز، آ: قشمتور، د: قشمتور،

(۳) ج: اردبیل، (۴) آ: قشمتور، د: قشمتور، (۵) ج: اردبیل،

(۶) آ: قشمتور، د: قشمتور، (۷) کذا فی ه، آج د ز افزوده اند:

استیلا و، ب افزوده: استیلاذ و (کذا)، (۸) آ: قشمتور، د ه ز:

قشمتور، (۹) ب ج ز افزوده اند: و،

سلطان هرکس را از حتم بر قدر منزلت او بداشت و جای هرکس تعیین کرد و اصحاب اعمال را هرکس با سر و کار و عمل فرستاد و منشور و مثال داد و بحضور او ولایات و نواحی را امید سکونتی و استقامتی بادید آمد و منشی و مدبر ملک نور الدین منشی بود و ابن نور الدین پیوسته بشریب و انهمالک مشغول بود کمال الدین اسمعیل اصفهانی با جمعی از ائمه اصفهان بامدادی بخدمت او شدند هنوز از خواب مستی برنخاسته بود این رباعی را بنوشت و در فرستاد و ایشان باز گشتند

فضل تو و این باده پرستی با هم * مانند بلندبست و پستی با هم
حال تو بچشم خوب رویان ماند * کالجاست همیشه نور و مستی با هم^(۱)
و نور الدین منشی راست در حق سلطان فصبه که مطلع آن اینست
یا جانا که شد دگر باره خوش و خرم
بفر خسرو اعظم الغ سلطان جلال الدین

ذکر حرکت سلطان جلال الدین بجناب بغداد،

در اوایل شهر سنه احدی و عشرين و ستمایه عزیمت کرد تا بجناب ۱۵ نستر^(۲) رود و زمستان آنجا مقام سازد بر سیل برك ایلچی بهلوان را در مقدمه با دو هزار مرد روان کرد و خود بر عقب روان شد و در آن گذر سلیمان شاه بخدمت او رسید و خواهر خویش را بدو داد، و چون سلطان بشابورخواست^(۳) رسید و شاپورخواست^(۴) شهری بزرگ بودست

(۱) ج در این موضع افزوده: «نور الدین منشی چون برین رباعی مطلع شد و مطالعه کرد در جواب این رباعی بگفت

چون نیست بلندیت ز پستی خالی * خواهد شدن از تو دور هستی خالی
خوام که چو چشم و زلف خوبان نشوی * بکدم ز پریشانی و مستی خالی
(۲) کذا فی ده ز، آ: ستر، ج: شوشتر، ب: پستر، (۳) ج: بشاور،
ه: بواخواست (کدا)، (۴) ج: شاور، ه: ز: و آن،

سکاز^(۱) نام او قلیج از اصفهان گریخته برسد اورا بحضرت سلطان آوردند ترکی بود که مصوّر از عکس خور^(۲) تقدیر تصویر او کرده بود و قاسم صباحت و ملاححت حسن اورا با یوسف هم تنگ^(۳) کرده در ضمن لطافت آب رخسار بریق آتش قرار گرفته گوئی شاعر بدین رباعی اورا خواسته است

آنها که بمذهب تناسخ فردند * دی می رفتی در تو نظری کردند
سوگند بجان یکدگر میخوردند * کین یوسف حسنست^(۴) که باز آوردند
سلطان قلیج را برکشید و بخدمت خود نزدیک گردانید، تا چون باصفهان رسید خبر یافت که برادرش غیاث الدین با ارکان و اعیان حشم در ۱۰ رئی است جریه با سواری چند گزیه بر رسم لشکر نثار از جامه سپید علمهای بسیار^(۵) برداشتنند هیچ کس را از آن جماعت خبر نبود تا چون f. 99b باز که در پرواز بر سر کبوتر نشیند بر سر ایشان نشست غیاث الدین با جماعتی از اعیان لشکر که خایف بودند تفرقه کردند سلطان از روی اشفاق و تألف نزدیک او و مادرش کس فرستاد که از اصناف اضیاف ۱۰ نواری و اختفا انصاف نباشد و دیگر وجه اکنون چه وقت اختلاف است و چه جای نزاع و خلاف بامل فسیح و سینه منشرح با موضع و مقام آیند و تردّد و تحیر بضمیر راه ندهند، وجوه قواد و محنشان اجناد هر کس که بخدمت سلطان مبادرت نمودند شرف قبول یافتند چون غیاث الدین دید که میلان طبایع و کشش خواطر بجانب برادر اوست با ۲۰ معدودی چند از خواص قدیمی با دلی پر آذر روی بخدمت برادر آورد

(۱) کذا فی آب، د: سکمان، ه: ز: سکمار، ج: سلمان،

(۲) آد: حور، (۳) کذا فی د، آ: هم تک، ج: ز: هم تک، ه: هم

سنگ، ب: هم پیل، (۴) کذا فی آ، ب: مصراعت، ج: ده:

مصربست، ز: عصرست، (۵) کذا فی آه، ز: از جامهای سپید و

علمهای بسیار، ب: از جامه سپید علمها سپید، ج: از جامه سپید علمها، د: از علمهای جامه سپید،

خاندان کریم در حصن حصانت^(۱) بلیان عقل و رزانت تربیت یافته بود در عقد سلطان منعقد شد^(۲) چون بدان وصلت مرابر موافقت از جانبین مبهم گشت و بنای مطابقت و مصادقت محکم چند روز معدود مقام فرمود و از آنجا عزیمت اصفهان کرد، و در آن وقت انابك سعد پسر خود انابك مظفر الدین ابو بکر را که حق تعالی او را وارث ملك او و چند پادشاه دیگر کرد در صدف حبس چون در موقوف گردانید بود سبب آنک در آن وقت که از نزدیک سلطان محمد باز گشته بود با پدر جنگ کرد و بر پدر زخمی زد، سلطان اطلاق او التماس کرد انابك جواب داد که هر چند فرزندانم ابو بکر اهل حق و موسوم سمت ۱۰ عقوق شد و خفتانی که نشان زخم بر آن بود بفرستاد اما اشارت سلطان چون جان در تن روانست بعدما که سلطان حرکت فرماید او را با ساختگی بر عقب بفرستم و بر آنجملت که زفان داد وفا کرد^(۳) و انابك ابو بکر را بفرستاد^(۴)، بوقت توجه سلطان^(۵) غلامی از آن عتر الدین

(۱) کذا فی آبج دَر، ه: حصن حصانت، - و شاید صواب «رَضْن حَصَانَت» یا «رَضْن حَصَانَت» باشد، (۲) در حاشیه ج در این موضع نوشته: -

«حاشیه محمد منجم نوشته است از خوشه چینی خرمن عطایك (کذا) جوینی یافته این دولت تاریخ دانستن، و دختر انابك را ملکه خاتون نام بود که جفت سلطان رستم دل جلال الدین [بن] محمد خوارزمشاه شد و سلطان دو ماه [و] نیم در اینجا مقام کرد و چون سلطان باصفهان رسید مظفر الدین ابو بکر را پدر آماده کرد [و] روان کرد باصفهان بسلطان رسید و مقداره (؟-شش؟) سال مظفر الدین ابو بکر در ملازمت سلطان جلال الدین بود و او را همچون برادر خود بیشتر میدانست (کذا) تا انابك سعد او را طلب کرد [و] ولی عهد خود گردانید و چون انابك سعد در گذشت در تاریخ سنه ۶۲۷ [ب] یا سنه ۶۲۸ مظفر الدین ابو بکر بجای پدر بر تخت شیراز بنشست و بهترین سلفریان بود، (۳-۴) ه این جمله را ندارد، (۴) کذا

فی ب، و کلمه «بفرستاد» بخط الحاقی است، آد بجای «بفرستاد»: در صحبت، ج: در صحبت سلطان بفرستاد، ز: بوقت توجه سلطان بفرستاد، (۵) د افزود: بفرستاد،

جواب داد که مانع از ملازمت و موجب تخلف از خدمت علت درد پای است و مصلحت آنک عزیمت عراق زودتر بایقام رساند چه جواشیر^(۱) مقر سریر سلطنت را نشاید و مقام حشم و اتباع او را برنتابد و این ملک را نیز از نابی و کوتوالی از قبل سلطان گزیر نباشد و از من مشفق تر و این کار را لایق تر کسی دیگر نیست چه بنده قدیم ام^(۲) که موی در خدمت سلطان^(۳) سپید کرده ام و سوابق خدمات بلواحق منضم شدست و این ملک را بشمشیر مستخلص کرده ام و بجلادت خویش بدست آورده، رسول را باز گردانید و بفرمود تا دروازا در بستند^(۴) و بقایا را که از حشم سلطان ماند بود بیرون کردند، چون سلطان را نه جای مقام و نه عدت انتقام بود بر راه شیراز روان شد و بإعلام وصول خویش رسولی نزدیک اتابک سعد فرستاد او پسر خویش سلغور^(۵) شاه را با پانصد سوار بخدمت او^(۶) فرستاد و عذر آنک بنفس خویش بدان خدمت قیام نتوانستم نمود که در سابقه مغایله که کثارت آن ممکن نیست بر زلفان رفته که کسی را استقبال نکم تمهید کرد سلطان عذر او بپذیرفت و سلغور شاه بانواع اکرام و اعزاز و اختصاص بلقب قرا انداش^(۷) خانی مخصوص گشت و چون بسر حد شیراز رسید بولایت بسا^(۸) اصناف نزلها که در خور چنان مهمانی باشد از خزاین^(۹) کسوتهای خاص و خرجی و الوان جامها و آکیاس آگه بدینار و مراکب راهوار و بغال و جمال بسیار و زراد خانه و آلات بیت الشراب و مطبخ و با هرکاری غلامان خدمت از ترک و حبشی بفرستاد و در مواصلت او رغبت نمود دری که در صدف

(۱) آ: جواشیر، ب: ج ده ز: کواشیر، (۲) کدا هو مکوب بعینه فی آ،
 (۳) ج: سلطان محمد، (۴) ج: بخط الحاقی در حاشیه افزوده: و بخت و گل برآورد، (۵) کدا فی آ: ب، ج ده ز: سلغور، د: بلغور،
 (۶) ب ده بجای «او»: استقبال، (۷) کدا فی آ، ب د: قرا انداش، ج: فرنداشی، ه: فریداش، ز: قویداش، (۸) کدا فی ج، د ز: بسا،
 ب (باصلاح جدید): ه: فسا، آ: نسا، (۹) ب (بخط جدید) د افزوده: و،

حال از جانب عراق خبر رسید که غیاث الدین سلطان^(۱) در عراق متمکن شده است و اکثر لشکر که در آن بلاد اند هوای سلطان جلال الدین دارند و استحضار او کرده بودند^(۲) و نیز خبر رسید که براق حاجب بکرمانست و شهر جواشیر^(۳) را محاصر گرفته است و هم آوازه توجّه لشکر مغول بطلب سلطان دادند سلطان از آنجا بر راه مکران^(۴) برفت از عفونت هوای مخالف مبالغ از لشکر سلطان هلاک شدند، و چون خبر وصول مواکب سلطان ببراق حاجب رسید نرهای بسیار پیش فرستاد و استظهار^(۵) تبجّع و استبشار نمود چون برسید از سلطان التماس قبول دختری که داشت کرد سلطان اجابت نمود^(۶) و عقد نکاح بست کونوال قلعه نیز بیرون آمد و کلید حصار پیش سلطان آورد سلطان محاصر برآمد و کار زفاف بانجام رسانید بعد از دو سه روز سلطان بر عزم شکار و مطالعه^(۷) علف خوار برنشست براق حاجب بعثت آنک درد پای دارم ازو باز مانند چنانک گفته اند ع، تعارجت لا رغبته فی الأعرج، در راه سلطان را از توقف و تقاعد او و تمارض اعلام دادند سلطان دانست که از تخلف او خلاف زاید و از تأخیر او تا خبر باشد فساد تولّد کند بر سبیل امتحان هم از راه یکی را از خواصّ باز گردانید و فرمود که چون عزیمت عراق بزودی مصمم است و آن اندیشه بر امور دیگر مقدم براق حاجب هم اینجا بشکارگاه حاضر شود تا آن مصلحت را مشورت کرده آید چه او در امور مجرب و مهذب است و بتخصیص برکار عراق واقف تا بر موجب مصلحت دید او تمشیت آن مهمّ بتقدیم رسد براق

(۱) ب (باصلاح جدید) ج د: سلطان غیاث الدین، (۲) ه ز: کرده اند،

(۳) کذا فی آ، ب د ه: بردشیر، ج: بردسیر، ز: برادشیر، — جواشیر (کواشیر)

و بردشیر (بردسیر) هر دو یکی است و هر دو نام يك شهر است (یاقوت در «بردسیر»)،

(۴) ج بخط الحاقی: کبج (= کبج) و مکران، (۵) ز افزوده: و،

(۶) ج بخط الحاقی: در حاشیه افزوده: و سلطان جلال الدین دختر براق حاجب را

قبول فرمود بالناس پدرش، (۷) کذا فی ب د ز، آج: بطالعه، ه: تا مطالعه،

برفت فخر الدین سالاری از قبل قباچه حاکم سدوستان^(۱) بود و لاجین^(۲) ختائی سر لشکر او بود لشکر پیش اور خان^(۳) که مقدمه سلطان بود آورد جنگ کردند لاجین^(۴) ختائی کشته شد اور خان^(۵) شهر سدوستان را محصور کرد چون سلطان برسد فخر الدین سالاری بتضرع با شمشیر و کرباسی پیش سلطان آمد سلطان در شهر فرو آمد و یکماه آنجا مقام کرد و فخر الدین سالاری را نشریف داد و حکومت سدوستان^(۶) برو مقرر داشت و بر جانب دیول^(۷) و دمریله^(۸) نهضت کرد و خنسر^(۹) حاکم آن ولایت بود بگریخت و در کشتی بدریا رفت سلطان نزدیک دیول^(۱۰) و دمریله^(۱۱) فرو آمد و خاص خان را بالشکری ناخنی بر جانب ۱۰. نهر واله فرستاد از نهر واله شتر^(۱۲) بسیار آوردند و سلطان در دیول^(۱۳) مسجد جامعی بنا فرمود در موضعی که بت خانه بود، و در اثنای این

السالاری (هوداس : السالاری) والیا علیها من قبل قباچه فتلغاه بالطاعة و سلم مفاتیحها الیه»،
 (۱) کذا فی ب باصلاح جدید، ه: سدوسان، آج ز: هندوسان، د ندارد،
 (۲) کذا فی ب ج ه ز، آ: لاجین، د اصل جمله را ندارد،
 (۳) کذا فی آ ب ج ه ز، د ندارد، (۴) کذا فی ب ج ه ز، آ: اورخان، د ندارد،
 (۵) کذا واضحا فی آ ب، ه: سدوسان، د در موضع اول ندارد و در موضع اخیر: سندوسان، ج: سند، ز: هندوسان،
 (۶) کذا فی آ ج ه، ب: د: دیول، ز: دیول، نسخ جامع التواریخ اغلب «دیول» مثل متن، و بعضی «دیول»، - رجوع کید بهجم البلدان در تحت «دبیل»،
 (۷) کذا فی آ ب ه، ج ز: دمریله، د: مرپله، نسخ جامع التواریخ بعضی «دمریله» و برخی «دمریله»،
 (۸) کذا واضحا فی آ ب، ه: خنسر، ز: خنسر، د: خنسر، ج: خنسر، نسخ جامع التواریخ بعضی «خنسر» و برخی «خنسر»،
 (۹) کذا فی آ ج ه ز، ب: د: دیول، (۱۰) کذا فی آ ب ه، ج: دمریله، د: مرپله، ز: مرپله،
 (۱۱) کذا فی ه ز و اغلب نسخ جامع التواریخ، آ و بعضی نسخ جامع التواریخ: شیر، ب: شیر، د: سیر، ج: غنیمت (کذا)،
 (۱۲) کذا فی آ ج ه، د: دیول، ب مشکوک ین دیول و دیول، ز: دیول،

مولتان شد سلطان ایلچی فرستاد و پسر و دختر امیر خان^(۱) را که از مضاف آب سند گریخته آنجا افتاده بودند باز خواست و مال طلبید قباچه آن حکمرا منقاد شد و پسر و دختر امیر خان^(۱) و مال بسیار بخدمت سلطان فرستاد و التماس نمود که ولایات او را تعرض نرسانند، چون هوا گرم شد سلطان از اوچه عزم یابلاغ کوه جود و بلاله و رکاله^(۲) کرد و در راه قلعه بس راور^(۳) را محاصره داد و جنگ فرمود در آن جنگ تیری بر دست سلطان زدند و مجروح شد القصه قلعه بگرفتند و غنای اهالی آن قلعه را بقتل آوردند، آنجا خبر نوجه عساکر مغول بطلب او برسید مراجعت کرد و مرور او بظاهر مولتان بود ایلچی قباچه فرستاد و از مرور اعلام داد و نعل بها^(۴) خواست قباچه ابا کرد و عاصی شد و بمضاف پیش آمد بعد از یک ساعت چالش سلطان توقف نرمود و برفت با اوچه آمد اهل اوچه عصیان کردند سلطان دو روز آنجا بایستاد و آتش در شهر زد و بر جانب سدوستان^(۵)

(۱) کذا فی جمیع النسخ فی الموضعین، و من شکی ندارم که امیر خان سہو نسخ است و صواب چنانکه صریح نسوی است (ص ۸۷-۸۸: «امین ملک» مکرر امین خان است و مقصود امین ملک مذکور در ورق ۹۵b، ۹۶a-b، ۹۷a، ۱۰۸b-۱۰۹b است که مصنف از اوگاه بامین الدین ملک و امین ملک و احیاناً بین ملک تعبیر می نماید و ابن الاثیر او را امین ملک خان می نامد و نسوی امین ملک و رشید الدین خان ملک و همه اسماء یک مسہی هستند، میسئہ سلطان جلال الدین بدست این امین ملک بود و در وقت عبور جلال الدین از آب سند وی ببرشاوور منہزم شد در آنجا بدست مغول کشته شد (ورق ۹۷a)، و دختر این امین ملک که در متن اشاره بدان میکند در حبالہ سلطان جلال الدین بود (ورق ۹۵b)، (۲) کذا فی آب ز واضعاً، ج: جودی و بلاله و نکالہ، د: جود بلاله و رکالہ، ه: جود کرد او بلالہ و نکالہ، (۳) کذا فی ب: ه، آ: س راور، ج: برشاوور، د: برراور، ز: بس (کذا)، نسخ جامع التواریخ: بس رام، (۴) ب: نعل بها، (۵) کذا واضعاً فی آب، د: سندوستان، ج: ه: ز: هندوستان، اغلب نسخ جامع التواریخ: سدوسان، نسوی اصل نسخہ پاریس ص ۱۲۴: سیستان، «و رجل جلال الدین» صوب سیستان (متن مطبوع ہوداس ص ۹۰: سیستان) و بها فخر الدین

سلطان فرستاد سلطان پسر اورا بقتل^(۱) خانی موسوم کرد، و قباچه^(۲) امیری بود که ولایات سند بحکم او بود و دم سلطنت میزد و میان او و رای کوکار سنکین^(۳) مختصتی بود سلطان لشکری را بقصد قباچه فرستاد و سر لشکر اوزبک تاسی^(۴) بود و قباچه بکنار آب سند يك فرسنگی اوچه^(۵) لشکرگاه داشت با بیست هزار مرد اوزبک تاسی^(۶) با هفت هزار مرد مغافصه شیخون بسر او برد لشکر قباچه منہزم و متفرق شدند و قباچه در کشتی باکر و بکر^(۷) دو قلعه است در جزیره^(۸) رفت و اوزبک تاسی^(۹) در لشکرگاه او فرود آمد و آنانرا که در لشکرگاه یافت اسیر گرفت و بشارت بسطان فرستاد سلطان حرکت فرمود و هم بان معسکر ۱۰ بیارگاه قباچه که زده بودند فرو آمد و قباچه از اکر و بکر^(۱۰) منہزم

(۱) آ: بقلع، ب: ج: ز: بقتل، (۲) این کلمه را در آ بر خلاف رسم الخط قدیم خود که فرقی بین ج و چ نمیگذاشت سه چهار مرتبه «قباچه» با سه نقطه زیر چ نوشته است، (۳) کذا فی ب: د: آ: کوکار سنکین، ه: کورکان سنکین، ج: کوکار مسکین، ز: کورخان سیکنی، (۴) کذا فی ه: د: اوزبک ماسی، ب: ازبک پای، ولی نقطه ب و پ الحاقی است، آ: ازبک ماسی، و محتمل است که «ارنک ماسی» نیز خوانده شود، ج: ز: اصل جمله را ندارند، نسخ جامع التواریخ پاریس: اوزبک ماسی، اوزبک ماسی، اوزبک ماسی، نسوی ص ۹۰-۹۱، ۲۱۷-۲۱۸ یکی از سرداران بزرگ سلطان جلال الدین را در غزوات وی در هند نام میبرد باسم «ازبک باین» و از قرائن فریب یفین است که مقصود از آن همین شخص است، (۵) آ: یکی دو مرتبه این کلمه را «اوچه» با سه نقطه زیر چ نوشته است، (۶) کذا فی ه: ج: ازبک تاسی، د: اوزبک ماسی، آ: ازبک ماسی (یا) ارنک ماسی، ب: ازبک پای، ولی نقطه ب و پ الحاقی است، ز: نای (کذا)، (۷) کذا فی آ: ب: ج: ه: باکر و بکر، د: باکر و کرد، ز: بالرو بکر، (۸) کذا فی آ: ب: که دو قلعه است در جزیره، ج: دو قلعه است در جزیره ای آجا، د: جزیره ایست و قلعه در آن جزیره، ه: که قلعه ایست در جزیره، ز: قلعه ایست در جزیره، (۹) کذا فی ه: ج: ازبک تاسی، د: اوزبک ماسی، ز: اوزبک ماسی، آ: اوزبک ماسی، ب: ازبک پای، ولی تمام نقاط الحاقی است، (۱۰) کذا فی آ: ب: ج: د: از باکر و بکر، ه: از کرومکرو، ز: از کرومکرو،

چون بحکم نصاریف روزگار حق جوار و تدانی مزار ثابت گشته است و
 اصناف چنین اضیاف کمتر افتد اگر از جانبین مورد موالات مصفی باشد f. 98a
 و کووس مؤاخات موئی و در سراً و ضراً معاونت و مظاهرت یکدیگر
 التزام رود مقاصد و مطالب بمحصول موصول گردد و مخالفان چون
 موافقت ما بدانند دندان مکاوحت ایشان کند شود و التماس تعیین
 موضعی که روزی چند مقام تواند ساخت کرد، و چون شهامت و صرامت
 سلطانی در آفاق مشهور بود و وفور بطش و غلبه او در جهان مذکور
 سلطان شمس الدین چون پیغام بشنید چند روز درین مصلحت می پیچید
 و از وخامت آن می اندیشید و از تسلط و تورط او می ترسید چنان
 ۱۰ گفتند که عین الملک را آنجا قصد کردند تا گذشته شد سلطان شمس
 الدین ایلچی با نرلهائی که در خور چنان مهمان باشد بفرستاد و عذر
 موضع آنک درین حدود هوایی موافق نیست و درین رقعہ موضعی که
 شاهرا لایق باشد نه اگر سلطان را موافق آید از حدود دلی موضعی تعیین
 کنیم تا سلطان آنجا مقام کند و آن حدود را چندانک از طغاة پالک کند
 ۱۵ اورا مسلم باشد، چون این پیغام بسلطان رسید بازگشت و تا بمحدود
 بلاله^(۱) و رکاله^(۲) آمد و از جوانب گریختگان لشکرها برو جمع می آمدند
 و فوج فوج از زیر شمشیرها جسته بدو متصل می گشتند تا جمعیت او بمحدود
 ده هزار رسید، ناج الدین ملک خلیج^(۳) را با لشکری بکوه جود^(۴) فرستاد
 تا آنرا غارت کردند و بسیار غنیمت یافتند، و بنزدیک رای کوکار سنکین^(۵)
 ۲۰ فرستاد و خطبه دختر او کرد اجابت کرد و پسر را با لشکری بمخدمت

(۱) کذا فی جمیع النسخ، نسخ جامع التواریخ پاریس: بلاله (مثل متن) و: یلاله،

(۲) کذا فی آد، ج ۵ ز: نکاله، ب: بکاله، نسخ جامع التواریخ بیکاله و بکاله،

(۳) کذا فی ۵ ز، ب ج د: خلیج، آ: حلب، (۴) کذا فی آب ده ز،

ج: جودی، نسخ جامع التواریخ نیز مه جا «جودی»

(۵) کذا فی ب د، آ: کوکار سنکین، ۵: کورکان سنکین، ج: کوکار

مسکین، ز اصل جمله را ندارد،

وَمَنْ يَفْتَقِرْ مِنَّا بِعَشْرِ مِثْمَالٍ * وَ مَنْ يَفْتَقِرْ مِنْ سَائِرِ النَّاسِ يَسْأَلْ
وَ اِنَّا لَنَلَّهُوْ بِالْاِسْبُوفِ كَمَا لَهَتْ * فَنَاقَةٌ يَعْقِدُ اَوْ يَحْبَابٍ قَرْنُفَلٍ^(۱)

چون خبر قوت سلطان و انتعاش کار او در هندوستان شایع شد از کوه^(۲) بلاله^(۳) و رکاله^(۴) جمع شدند و در حد پنج شش هزار سوار بر سر سلطان ناختن آوردند چون خبر ایشان بشنید با سواری پانصد که داشت پیش ایشان باز رفت و مصاف داد و آن جنود هندورا پراگند و نیست کرد و از جوانب شُذَّاذ افراد و افراد اجناد روی بسلطان دادند تا در حد پیمهار^(۵) هزار مرد بخدمت سلطان متصل شدند، خبر جمعیت او چون پادشاه جهانگشای چنگر خان رسید و در آن وقت در حدود غزنین بود لشکری را بدفع او نامزد فرمود لشکر مغول مقدم ایشان توربای نقشی^(۶) چون از آب بگذشتند سلطان قوت مقاومت ایشان نداشت متوجه دلی^(۷) شد، مغولان نیز چون آوازه گریختن سلطان بشنیدند باز گشتند و حدود ملکفور^(۸) را غارت کردند، سلطان بکنار دلی بدو سه روزه راه رسید یکی را که باسم عین الملکی موسوم شک بود برسات نزدیک سلطان شمس الدین فرستاد بحکم آنک ان الکرام للکرم محل^(۹)،

(۱) السَّغَابُ قِلَادَةٌ تُتَخَذُ مِنْ قَرْنُفَلٍ وَ سُكٍّ وَ مَعَلَبٍ لَيْسَ فِيهَا مِنَ اللَّوَاؤِ وَ الْجَوْهَرِ شَيْءٌ قَالَ ابْنُ الْأَثِيرِ هُوَ خَيْطٌ يُنْظَمُ فِيهِ خَرَزٌ وَ تُلْبَسُهُ الصَّبِيَّانُ وَ الْجَوَارِي (لسان العرب باختصار)، (۲) آب ه افزوده اند: و، (۳) کذا فی جمیع النسخ، (۴) کذا فی د و آ در ورق ۹۸ دو مرتبه، آ (اینجا) ج: نکاله، ب: بکاله، ه: نکله، ز: زنکاله، (۵) کذا هو مکتوب بعینه فی آ،

(۶) آ در ورق ۳۲۸ (ج ۱ ص ۱۱۲): توربای نقشی، و اینجا: توربای بقی، د: توربای بقی، ج: توربای توقسین، ب: یوربای یوقسین، ز: توربای توقسین، ه: نورتای و توقسین، جامع التواریخ طبع برزین ج ۳ ص ۱۲۸: دوربای نویان، (۷) ز: دهلی (فی الموضع)، (۸) کذا فی آ ب د،

ج: مکنور، ه: ملکفور، ز: مکنور، (۹) کذا فی آ ب د (؟)، ز: ان الکرم للکرم محل، ج: ان الکرام للکرم محل، ه: ان الکرام للکرم المحل (کذا)،

غافل چگونه تواند بود،

بگیتی ندارد کسی را مال . مگر بی خرد^(۱) نامور پور زال
 بردی همی ز آسمان بگذرد . همی خوشتن کهتری نشمرد

ذکر احوال او در هندوستان،

سلطان چون از آن دو ورطه آب و آتش از غرقاب سند و نایره
 باس چنگر خان خلاص یافت و^(۲) پنج شش کس از مردان که روزگار
 ایشانرا فرا آب نداده بود و صرصر نایرات فتن و میلا ایشانرا بخاک
 فنا نسپرده بود بدو متصل شدند چون جز نواری و اختفا در میان بیشه
 اندیشه ممکن نبود يك دو روز توقف نمودند تا مردی پنجاه دیگر بدو
 پیوستند و جاسوسان بخبر گیر^(۳) رفته بودند باز آمدند و خبر داد
 که جمعی از رنود هندو سوار و پیاده بر دو فرسنگی مقامگاه سلطان اند
 و بعیت و فحور مشغول سلطان اصحاب را فرمود تا هر کسی چوب دستی
 ببریدند و مغافصه بر سر ایشان شیخون راندند چنانکه اکثر ایشانرا
 در آن کُرت هلاک کردند و چهار پایان ایشانرا و اسلحه غنیمت گرفت
 و جمعی دیگر نیز ملحق شدند بعضی سوار بود^(۴) و قومی بر دراز دنبال
 استوار^(۵)، خبر آوردند که از لشکرهای هند دو سه هزار مرد درین
 حدودند سلطان با صد و بیست مرد بریشان دوانید و بسیار را از آن
 هندو بر شمشیر هندی گذرانید و مرمت افواج خود از آن غنیمت ساخت،

(۱) کذا فی آب ه (۱؟)، ج: بر (= پر) خرد، د: ز: پر هنر، (۲) د: واورا
 ندارد، (۳) ب: (باصلاح جدید) ه: ز: بغیرگیری، (۴) ب: (بتصحیح
 الحاقی) د: بودند، ج: ز: ندارند، (۵) کذا فی ز، آ: وقومی بر دراز
 دنبال استوار، ب: وقومی دزار دنبال استوار، ج: وقومی پردل از دنبال استوار،
 د: و بعضی پیاده و قومی از دنبال، ه: وقومی پیاده بود از دنبال استوا (کذا)،
 جامع التواریخ نسخ خطی پاریس: بعضی بر اسب و بعضی بر گاو سوار شدند، -
 دراز دنبال یعنی گاو و گاومیش است (برهان)،

فَرَشْتُ لَهَا صَدْرِي فَرَلَّ عَنِ الصَّنَاءِ * بِهْ جُوجُوْ عَيْلٍ وَ مَتْنٍ مُخَصَّرٍ^(۱)

و بر مثال شیر غیور از جیحون^(۲) عبور کرد و بساحل خلاص رسید،
فَخَالَطَ سَهْلَ الْأَرْضِ أَمْ يَكْدَحُ الصَّنَاءِ * بِهْ كَدْحَةٍ وَ الْوَتُ خَزْيَانُ يَنْظُرُ^(۳)
چنگر خان چون حالت عبور او مشاهده کرد بکنار آب دوانید مغولان
و نیز خواستند تا خود را در آب اندازند چنگر خان ایشان را منع کرد
دست بتیر بگشادند جماعتی که معاینه کرده بودند حکایت گفتند که از
بس کشتگان که در آب بکشتند از رود خانه آن مقدار که تیر می رسید
از خون سرخ گشته بود سلطان با يك شمشیر و نیزه و سپری^(۴) از آب
بگذشت،

۱۰. قَابَتْ إِلَى قَهْمٍ وَ أَمْ أَكْ آيِبًا * وَ كَمْ مِثْلَهَا فَارَقْنَهَا وَ هِيَ نَصْفِرُ^(۱)

و^(۲) گردون در تعجب می گفت

بگیتی کسی مرد ازین سان ندید * نه از نامداران پیشین شنید
چنگر خان و تمام مغولان از شگفت دست بر دهان نهادند و چنگر
خان چون آن حال مشاهده کرد روی پسران آورد و گفت از پدر
۱۵ پسر مثل او باید چون از دو غرقاب آب و آتش بساحل خلاص رسید
ازو کارهای بسیار و فتنهای بی شمار تولد کند از کار او مرد عاقل

(۱) رجوع بص ۱۴۱ ح ۶، (۲) یعنی رود سند، شاهی دیگر برای استعمال

«جیحون» یعنی مطابق رود بزرگ بطور اسم جنس، رجوع کید بص ۵۹ ح، و بیج ۱
ص ۱۰۸ س ۲، (۳) ج افزوده: و ترکش، (۴) جمله ذیل در این

موضع فقط در نسخه ج موجود و از سایر نسخ مفقود است: —

«چون با کناره افتاد در شیب همچنان کارکار آب بیامد تا مقابل
لشکرگاه خود و مشاهده کرد که خانه و خزانه و متعلقان او غارت می کردند و چنگر
خان همچنان بر کار آب ایستاده سلطان از اسب فرود آمد و زین باز گرفت و نم
زن و قبا و تیرها با آفتاب انداخت و خشک می کرد و چتر را بر سر نیزه کرد تنها بود
تا نماز دیگر قرب هفت کس که از آب با کار افتاده بودند با او پیوستند و تا آفتاب
زرد می بود و چون آفتاب زرد شد چنگر خان بدو نگاه می کرد و او با آن هفت
کس روان شد و گردون در تعجب مانده می گفت آنچه»

میان آن کشته شد و دست چپ را نیز برداشتند سلطان در قلب با
 منتصد مرد پای افشارد و از بامداد تا نیم روز مقاومت کرد و از چپ
 بر راست می‌دوانید و از یسار بر قلب حمله می‌آورد و در هر حمله چند
 کس می‌انداخت و لشکر چنگر خان پیش می‌آمدند و ساعت بساعت
 زیادت می‌گشتند و عرصه جولان بر سلطان تضایق می‌گرفت چون دید که
 کار تنگ شد^(۱) از نام و تنگ با^(۲) دبه نر و لب خشک در گذشت
 اجاش^(۳) ملک که خال زاده سلطان بود عنان او گرفت و او را باز پس
 آورد و سلطان اولاد و اکباد را بدلی بریان و چشمی گریان^(۴) وداع
 کرد و بدالت^(۵) آنک

۱۰. إِذَا الْمَرْءُ أَمْ يَحْتَلُّ وَقَدْ جَدَّ جِدُّهُ . أَضَاعَ وَ قَاسَى أَمْرَهُ وَهُوَ مُدْبِرٌ
 وَلَكِنْ أَخُو الْحَزْمِ الَّذِي لَيْسَ نَازِلًا . بِهِ الْخَطْبُ إِلَّا وَهُوَ لِلْقَصْدِ مُبْصِرٌ
 فَذَلِكَ قَرِيعُ الدَّهْرِ مَا عَاشَ حَوْلَ . إِذَا سُدَّ مِنْهُ مَخْرَجُ جَاشٍ مَخْرُ^(۶)
 فرمود تا جنبیت در کشیدند چون بر آن سوار شد کرفی دیگر در دریای
 بلا^(۷) منهنک آسا جولانی کرد و چون لشکرا باز پس نشاند و عنان
 ۱۵ برنافت جوشن از پشت باز انداخت^(۸) و اسب را تازیانه زد و از کنار
 آب تا رود خانه مقدار ده گز بود یا زیادت که اسب در آب انداخت،

(۷) آج ه ز اینجا افزوده اند: و، د افزود: و کار، (۲) کذا فی ب
 باصلاح جدید، آه: و، ج ز ندارند، د اصل جمله را ندارد،
 (۳) کذا فی آج، ه ز: اجاس، ب: احاش، د: اجناس، نوسه
 ص ۱۴۸، ۱۸۶: اخش ملک (ابن خال للسلطان)،

(۴) ج افزود: با هزار درد و داغ، (۵) کذا فی آج ه ز، و دالت بمعنی
 گستاخی است، ب (باصلاح جدید) د: بدالت، (۶) هذه الأیات مع الی
 سذكر قریباً و مجموعها ستة آیات من قصيدة مشهورة لتأبط شراً مذكورة فی الحاشية،
 انظر شرح الحاشية للتبزی طبع بولاق ج ۱ ص ۴۷-۴۱،
 (۷) فقط در ب، (۸) ج افزود: و چتر خویش را در ربود و چوب آنرا
 پینداخت،

اور خان^(۱) که در بزرگ بود با بزرگ پادشاه جهانگیر چنگز خان مقاومت کرد شکسته با نزدیک سلطان آمد، و چون چنگز خان بر عزیمت او وقوف یافت پیش دستی کرد و پیش^(۲) او گرفت و لشکرها از پیش و پس فرو گرفتند صبح گاهی که نور شب از عذار روز^(۳) دمیک بود و شیر صبح از پستان آفاق جوشید سلطان در میان آب و آتش بماند از جانبی آب سند بود و از کناری لشکری چون آتش سوزان بلك از طرفی دل در آتش داشت^(۴) و از جانب دیگر طرف آب بر روی^(۵) بازین^(۶) همه سلطان دل از دست نداد و داد مردانگی بداد و مستعد کار شد و مستعد^{f.97a} آتش جنگ و پیگار و چون آن شیر از ادراع کوشش^(۷) جنگ ۱۰ پلنگ رنگ شد و در ضرب پرده مخالف تیز آهنگ اسب انتقام زین کرد و ارتکاب افتخام گزین لشکر نصرت پیکر پادشاه هفت کشور بر میهنه که امین ملک داشت حمله کردند و از جای برداشتند و اکثر ایشان را بقتل آوردند و امین ملک منهزم شد و بر جانب برشاور^(۸) زد تا مگر جان بتک پای ببرد خود لشکر مغول راهها گرفته بودند در

(۱) کذا فی آب ج ده و جامع التواریخ طبع برزین ج ۴ ص ۱۲۶ و نسوی ۵۵ جا در تضاعیف کتاب خود، ز: اوز خان، (۲) ده ز: پیش، ب: بیش، آج: بیش، (۳) کذا فی جمیع النسخ، و بنظر میاید که مناسب «نور روز از عذار شب» باشد، (۴) کذا فی آ، ه: و از جانبی طرف آب بر روی، ج: و از طرفی دیگر آب بر روی، ز: و از طرفی دیگر آب بر روی و چشم، ب: بتصحیح الحاقی: و از طرف دیگر روی بر آب، د: اصل جمله را ندارد، (۵) کذا فی آ، سایر نسخ: با این، (۶) کذا فی آ د و اصل ب، و مصنف مسنورا (بر فرض صحت نسخه) متعدياً بمعنی افزونند استعمال کرده است و این ظاهرًا خطاست چه استعمر لازم است لا غیر، — ج: مستقر، ه: متشعر، ز: مستشعر، ب: باصلاح جدید: مستغرق، (۷) کذا فی جمیع النسخ، و مناسب شاید «پوشش» است، (۸) کذا فی ه، ج: برشاور، د: برساور، ب: ز: برساور، آ: اینجا: برساور، و در ورق ۱۰۹a: برشاور (مثل متن)، جامع التواریخ طبع برزین ج ۴ ص ۱۲۶: فاشاور، — مراد پیشاور شهر معروف پنجاب است،

مَلِک و سیف الدین اغراق^(۱) سبب اسبی منازعت افتاد امین الدین ملک تازیانه بر سر ملک اغراق^(۲) زد سلطان آنرا باز خواستی نفرمود که بر لشکر قنقلیان^(۳) نیز اعتماد آن نداشت که بباز خواست تن در دهند سیف الدین ملک آن روز توقف نمود تا چون شب در آمد بر مثال جبّله بن آبهَم روی بر نافت و بکوههای کرمان و سقمران^(۴) شتافت،

تَنْصَرْتُ بَعْدَ اَنْحَقِّ عَارًا لِلطَّمَةِ . وَمَا كَانَ فِيهَا لَوْ صَبَرْتُ لَهَا ضَرَرٌ^(۵)
و نمای احوال اغراق^(۶) در ذکری مفرد از آنجا معلوم شود، قوت سلطان از خلاف ملک اغراق^(۷) شکسته شد و راه صلاح و صواب برو بسته روی بغزنین آورد بر عزیمت آنک از آب سند عبور کند و چنگر خان آن ۱۰ غایت را از کار طالقان فارغ گشته بود و تفرقه فرقه سلطان دانسته بر دفع و انتقام چون برق و هاج و سیل تَجَّاج اندرونی از انتقام مشخون با لشکری از قطار باران افزون روی بسطان نهاد و چون آوازه او بسطان رسید و خبر حرکت او بشنید و لشکر چندان نه که طاقت مقاومت آن لشکر پر کین و مقابله پادشاه روی زمین تواند

۱۰ که آن شاه در جنگ نرا ازدهاست . دم آهنج بر^(۸) کینه ابر بلاست شود کوه خارا چو دریای آب . اگر بشنود نام افراسیاب عزیمت عبور بر آب سند مقرر کرد و فرمود تا کشتیها آماده کردند و

(۱) آ: اغراق، (۲) آب: اغراق، (۳) آ: قنقلیان، د: قنقلیان،

ز: قنقلان، ب: قنقلان، (۴) تصحیح فیاضی، رجوع کنید به ج ۱ ص ۱۰۸،

— آ اینجا: سمران، در ورق «۴۱»: سقمران، ج و جامع التواریخ طبع برزین ج ۲ ص ۱۲۲: سمران، ب: سقمران، ه: ز: سقمران، د ندارد،

(۵) من ابیات مشهورة لجبّله بن الابهَم آخر ملوک غسان بالشّام قالها بعد تنصره فی قصّة طویلة، انظر الاغانی ج ۱۴ ص ۲-۸ و معجم البلدان فی ذیل «الشّام» و

خزانه الأدب للأمام عبد القادر بن عمر البغدادی ج ۲ ص ۲۴۱-۲۴۵،

(۶) آب: اغراق، ه: اغراق، اغراق، (۷) ه: بر (ظ)،

و از فاسدات آرای ایشان امتناع نمود برین بیت که

وَقَوْلِي كُلُّهَا جَشَاتٌ وَ جَشَاتٌ * مَكَانَكَ نُحْمَدِي أَوْ تَسْتَرِيحِي^(۱)

f. 96b و بر قرار روز دیگر پیاده شدند و لشکر مغول چون صولت و بسطت

لشکر اغراق^(۲) دیدند بهادران را گزین کردند و روی بر میسر

نهادند مردان اغراق^(۳) کمانهارا بتیر اغراق کردند و پای افشاردند. و

بزخم تیر حملها کردند و ایشان را باز داشتند و چون مغول از آن حمله

پشت بنمودند^(۴) و راه مرکز خود پیسودند سلطان بفرمود تا کوس فرو

کوفتند و تمامت لشکر سوار گشتند و بیکبار حمله آوردند و لشکر مغول

روی برگردانیدند و در اثنای آن باز کترتی دیگر باز گشتند و بر لشکر

۱۰ سلطان دوانیدند و قرب پانصد مبارز را بر زمین انداختند سلطان

چون شیران مرغزار و نهنگان دریای زخار هم در آن حال در رسید

مغولان منهزم شدند و هردو نوین^(۵) با عددی اندک بخدمت چنگر خان

رفتند و لشکر سلطان بغنیمت مشغول گشتند، در اثنای آن میان امین الدین

چنگیز خان بحرب سلطان جلال الدین چنگیز خان مَجْكَ (ظا - تَجْكَ) را با جمعی

از امرای لشکر بدفع سلطان جلال الدین فرستاد چون از اعراب و غیر آن از مردان

آفاق مستظهر شد بود یکروز جنگ مردانه نمودند بعد از آن رای امرا چنان قرار

گرفت که بر بالای کوهها روند و کوههای پشته و تیر را آتخ و از اینجا ببعد

بعینه مانند سایر نسخ است، (۵-ا): کوهها بسته و تیر، ه: کوههای

پشته و تیر، ز: کوههای بسته و تیر، ب: کوهها بسته و تیر، ج: کوهها و

بشته و تیر، د: کوهها و پشتهها،

(۱) من ابیات مشهورة لعرو بن الإطنابة الأنصاري الخزرجي، انظر الكامل للمبرّد

طبع لیبزیک ص ۷۵۴، وابن خلکان فی حرف المیم فی ترجمة ابی عبدة النحوی

معمر بن المثنی طبع طهران ج ۲ ص ۲۲۸، و شواهد العینی بهامش خزانه الأدب ج ۲

ص ۴۱۵، (۲) ا: ب: اغراق، ه: ز: عراق، ج: ندارد،

(۳) ه: ز: اغراق، (۴) کذا فی ب: ه، ز: کردند، ج: نمودند، د:

نمودند، آ: سپودند، (۵) گویا مقصود از هردو نوین تَجْكَ و مَلْغُور

است و شیکی فوتوقورا که سردار این لشکر بود تحت السکوت گذرانیده است، رجوع

کسید بجامع التواریخ طبع برزین ج ۲ ص ۱۱۹-۱۲۵،

شیکی فوتوفو^(۱) را با سی هزار مرد روان فرمود چون سلطان پروان^(۲) رسید بعد از يك هفته لشکر مغول هنگام چاشتگاهی در رسیدند سلطان هم در حال بر نشست و مقدار يك فرسنگی پیش رفت و صف کشیدند و مینه را بامین ملک سپرد و میسره را بسیف الدین ملک اغراق^(۳) و در قلب بنفس خود بایستاد و فرمود تا تمامت لشکر پیاده شدند و اسبان بر دست گرفتند و تن بر مرگ نهادند و چون کثرت عدد جانب مین که بامین ملک مفوض بود زیادت از لشکر مغول بود ده هزار سوار از مردان کارزار بر مینه زدند و مینه را از جای برداشتند از قلب و میسره مدد متواتر شد تا لشکر مغول را با مرکز بردند و از جانبین ۱۰ درین حملات بسیار کشته شد و بسیار مجادلت کردند و نهار مکایدت و مکابدت و هیچ کدام پشت بر روی خصم نکردند تا چون طشت افق از خون شفق سرخ شد هر کس در مرکز خود نزول کردند و لشکر مغول با سا دادند تا هر سواری بر جنیت مثالی نصب کردند چون روز دیگر که سیاف فلک تیغ را بر کله^(۴) شب راست کرد باز از جانبین ۱۵ صف کشیدند و چون لشکر سلطان در پس لشکر مغول صفی دیگر دیدند پنداشتند مددی رسید است خایف کشتند و مشورت کردند که بهزیمت روند^(۵) و کوههای بسته و تپه^(۶) را پناه سازند سلطان بدان رضا نداد

(۱) آ: سیکي فوتو، ج: سکی فوتو، ز: سیکي توتو، ب: د: سکی فوبو، - متن تصحیح قیاسی است رجوع کنید مجلد اول ص ۱۴۰، ۱۴۲، ۱۰۸، در جامع التواریخ طبع برزین ج ۲ ص ۱۱۹-۱۲۵ دوازده یا سیزده مرتبه نام این شخص ذکر شده است اغلب با سیم شیکي فوتوفو و گاه فوتوفو نویان یا فوتوفو فقط،
(۲) کذا فی ب، ج: د: ز: ببریان، ا: سروان، (۳) کذا فی آج: د: ز، ب: اغراق، (۴) کذا فی آج: د، ز: کله، (۵) اینجا آخر جمله ساقطه از نسخه است و ابتدای آن در ص ۱۱۹ س ۱۷ است و بجای این سقط در هیچ بیاضی نیست فقط بعد از بیت مذکور در ص ۱۱۹ س ۱۶ یعنی حلقه زلف یار آخ. - بلا فاصله اینطور دارد: - «بعد از آنکه چنگیز خان را از جانب سلطان محمد اندک فراغ بال حاصل شد بنکر رفع سلطان جلال الدین افتاد ذکر توجه

گاریدن^(۱) ازهار از غزنین بیرون آمد و بر عزیمت پروان^(۲) روان شد چون آنجا نزول فرمود خبر رسید که تَجَك^(۳) و ملغور^(۴) با لشکر مغول محاصره قلعه والیان^(۵) مشغول اند و نزدیک رسیدست که مستخلص کند سلطان بنه و ائقال را در پروان^(۶) بگذاشت و با لشکر بر سر تَجَك^(۷) و ملغور^(۸) تاخن آورد مردی هزار از قراول نثار بکشت و چون لشکر سلطان بعدد زیادت بود لشکر مغول از آب عبور کردند و پل خراب و بر آن جانب آب نزول کردند و رود خانه میان هردو لشکر حایل بود بتیر بر یکدیگر دست بگشادند تا چون شب در آمد نیم شبی لشکر مغول کوچ کردند و سلطان بازگشت و ذخایر بسیار بدانجا نقل فرمود و ذخایر خزاین استخراج کرد و بر لشکر تخصیص^(۹) فرمود و با پروان^(۱۰) مراجعت نمود و چون این خبر بخدمت چنگر خان رسید و التیام و انتظام احوال سلطان معلوم رای او شد

خبر شد بنزدیک افراسیاب * که افکند سهراب کشتی بر آب
ز لشکرگزمین شد فراوان سوار * جهان دیدگان از در کارزار

(۱) رجوع کنید بص ۳۹ ح ۴، (۲) کذا فی ب، ج دَر: پروان، آ: روان،
- «پروان ... سر حد بامیان است و راههای بسیار با آنجا کشد» (ورق ۱۰۹n)،
«فروان بنج اوله و آخره نون بلیده قریه من غزنه» (یاقوت)، (۳) نصیح
قیاسی، رجوع کنید بچ ۱ ص ۱۰۵، ۱۰۶، - آ اینجا: تَجَك، و در ورق ۳۰a
(ج ۱ ص ۱۰۵ که تعیین قراءت نسخه آ آنجا غفلة ترك شده است): تَكوك، و در
درق ۱۱۰a دو مرتبه: تَكاجك، پس معلوم میشود که نسخه آ قطعاً حرف اول این
کلمه را تاء مثناة فوقیه و حرف سوم را جیم و حرف آخر را کاف میخوانده است یعنی
تَجَك، ب: تَجَك، ز: تَجَك، ج: مَكَل، د: تَكَل، (۴) کذا فی
آب د، ج: تَمور، ز: طغور، جامع التواریخ طبع برزین ج ۳ ص ۱۱۹،
۱۲۱: مولفان، (۵) کذا فی آب ج، د: والنان، ز: والنان، (۶) کذا
فی ب، آ ج دَر: پروان، (۷) آ: تَجَك، ز: تَجَك، ب: تَجَك، ج:
مَكَل، د: تَكَل، (۸) کذا فی ب د، آ: ملغور، ج: تَمور، ز: طغور،
(۹) ب: تخصیص، (۱۰) کذا فی ب، آ د: پروان، ج: باز،
ز اصل جمله را ندارد،

رسید تا بحدود بردویه^(۱) از مضافات هراة برفتند و ازو بازگشتند و سلطان روان شد چون بغزنین رسید و امین ملک^(۲) با پنجاه هزار لشکر آنجا بود بخدمت استقبال بیرون آمد و تمامت لشکر و رعیت بقدم او استبشار نمودند و بمکان او استظهار یافتند و سلطان دختر امین ملک را خطبه کرد و آن زمستان در غزنین در میدان سبز مقیم شد و چون آواز وصول او شایع و مستفیض گشت زمرة عساکر و اقوام از هر طریق بآئین من کلّ فجّ عیّتی، و سیف الدّین اغراق^(۳) با چهل هزار از مردان دلیبر بخدمت سلطان متصل گشت و امرای غور همچنین از جوانب بدو پیوستند،

۱۰. ز هر سو سپه شد برو انجمن * که هم با گهر بود و هم تیغ زن
و چون کار او با قرّ و شکوه شد و لشکر و حشم انبوه اول نو بهار و هنگام

ج: بامرانان، د: باغرناباد، زه: ندارند، - در مجموعه از رسائل عهد تیموریه محفوظه در کتابخانه ملی پاریس (Suppl. pers. 1815) دو مرتبه نام موضعی مذکور است که از فراین فریب یقین می شود که مراد همین موضع است، یکی در ورق ۱۴۷b یکی از علمهار نام می برد موسوم «مولانا رکن الدّین مابژنابادی» که بعراق بخدمت شاه شجاع از آل مظفر رفته بوده است و این کلمه را در کمال وضوح «مابژنابادی» با میم و الف و باء موحد و زاء مثلثه فارسی و نون و بعد از آن کلمه آباد نوشته است، دیگر در ورق «۱۴۱» که نامه از منشآت همان شخص مسطور است باسم «مولانا رکن الدّین مابژنابادی» بضبط مذکور ولی باء فارسی بجای باء موحد و در آخر نامه نوشته «مسود هذا البیاض ... محمد بن اسمعیل المدعو برکن الخوافی»، و از اینجا واضحاً معلوم میشود که مابژناباد از محالّ خواف است و از متن جهانگشای برمی آید که مابژناباد نزدیک زوزن است و در حقیقت خواف متصل بزوزن است پس تقریباً یقین میشود که مراد از «ماسژناباد» در متن همین مابژناباد است لاغیر،

(۱۰) ج: ز: مغول، (۱) کذا فی د، آ: بردویه، ب: نردویه،

ج: ز: بردونه، (۲) ز: امین ملک (در جمیع مواضع در این فصل)،

(۳) کذا فی د وهو الصواب كما سیحی، آ: ب: ج: ز: اغراق،

بود، از حرکت او نا وصول لشکر مغول مقدار يك ساعتی بیشتر توقف نبود چون ایشانرا معلوم شد که شهر از سلطان خالی ماندست حالی پی او گرفتند تا بسر دو راه^(۱) رسیدند که سلطان ملك ایلدرك^(۲) را با قوی آنجا بگذاشته بود تا اگر بر عقب لشکری برسد ساعتی مطارده کند. چندانک میان او و خصم مایینی حاصل آید بعد از ساعتی ایلدرك^(۳) چون پای ایشان نداشت دست بجنبانید و بر راهی دیگر که نه ممر سلطان بود روان شد و نثار بر پی او بر آن عزیمت که سلطان هم ازین راه رفته باشد دوان گشتند و سلطان از راه دیگر باز آنک^(۴) اسب مرادش لنگ بود در يك منزل چهل فرسنگ پیسود و لشکر مغول از طلب او و نکول کردند و از آن راه عدول نمودند چون بزوزن^(۵) رسید و خواست که در زوزن^(۶) رود چندانک مراکب او را اندک استجمای حاصل آید اهالی با سلطان مناقشت نمودند و بتخصّص نیز بیاره آن که سبب آن التماس می کرد تا اگر لشکر مغول برسد ساعتی مقاومتی تواند کرد و از پیش و پس او بیکبارگی در نتوانند آمد بهیچ وجه رضا ندادند و گفتند اگر لشکر مغول^(۷) برسد ایشان از آن جانب بتیر و شمشیر روی بتو آرند و ما ازین سو بستنگ از پس پشت حمله کنیم چنانک در قرآن مجید حکایت حال خضرست حتّی إِذَا آتَىٰ أَهْلَ قَرْيَةٍ أَسْطَعِمَا أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا، فی الجملة چون از کرم خانه بزرگان وفادار زوزن^(۸) روزن غدر گشاده یافت بماسرآباد^(۹) رسید و در نیم شب حرکت کرد بامداد موغال^(۱۰) آنجا

(۱) بَدَد: دو دره، (۲) کذا فی آ و متن ب، حاشیه ب: بیلدرك یا ایلدرك، جَد: ایلدکر، ز: ایلدوک، (۳) کذا فی آ ب، جَد: ایلدکر، ز ندارد، - ملاحظه کنید کلمه «الب درک» و «کار درک» را سابقاً ص ۴۱، ۴۳، (۴) ب ج ز: با آنک، د: بر آنکه، (۵) آ: روزن، د ز: بروزن، (۶) آ: زوزن، د ز: روزن، (۷) ب د: موغال، (۸) آ: روزن، د: از (کذا)، (۹) کذا فی آ (؟)، و ممکن است «ماسرآباد» و «ماسرآباد» نیز خوانده شود، ب: «نمایرآباد» و لی نقاط آن همه الحاقی است،

چادر قبری پوشید

سپهد عناق ازدهارا سپرد . بگرد از جهان روشنائی ببرد
و در هنگام وَلَاتَ حَیْنَ مَنَاصٍ از میان آن قوم خلاص یافت، و ساعت
انفصال سلطان از خوارزم خبر احتشاد جنود بجانب ایشان شنیدند و
سامان قرار نداشته بر پی سلطان پویان گشتند و روز دیگر را هم بدان
موضع با قوی که با سلطان جلال الدین مکاوت و مکالمت کرده بودند
مقابل افتادند و آق^(۱) سلطان در خدمت ارزلاق^(۲) سلطان و اعیان
خانان چون قوم نثار دیدند بر مثال اختران از انسلال تیغهای خرشید
گریزان شدند و بیک حمله جمله از کارزار روی برتافتند و دست بچنگ
۱۰ نا بازید پای برداشتند و سلاطین روزگار در دست شیاطین نانار گرفتار
گشتند و اعیان و اکثر حشم طبعه ذباب شمیر آبدار و لقبه ذئاب و
گفتار شدند و سلاطین بعد از دو روز که ذلّ اسار دیدند کفر^(۳) آنچه
f. 95b پدرشان با خاندان ملوک و بیوتات قدیم کرده بود برداشتند و در زیر
خاک دفین گشتند بلك در جوف سباع و ضباع ضمین و الحكم لله ربّ
العالمین،

اگر تند بادی برآید ز گنج . بخاک افکند نا رسیده ترنج
ستمگاره خوانیش ار دادگر . هنرمند خوانیش^(۴) اربی هنر
و سلطان جلال الدین چون بشادباخ رسید دو سه روز باستعداد رفتن
چنانک دست داد مشغول بود نا ناگاه نیم شبی که
۲۰ نه آوای مرغ و نه هزای دد . زمانه زبان بسته از نیک و بد
بر مثال شهاب ثاقب بر مرکب توکل راکب گشت در پانزدهم^(۵) ذی
الحجه سنه سبع عشرة و ستمایه بر عزیمت غزنین که پدرش نامزد او کرده

(۱) ج: اَلُنّی، (۲) کذا فی آب دَز، ج مشکلاً: آرزلاق، ه ندارد،
(۳) جمیع نسخ: و کفر، (۴) کذا فی آب بالتکرار، ج د: دانیش،
(۵) کذا فی دَز آ: نازدم ب ج: یازدم، ز: گویش،

أَحْجَلُ لِلرَّجُلِ وَالنَّاجُ الْمَذِيذُ لِمَا * فَوْقَ الْحِجَاجِ وَ عَقْدُ الدَّرِّ لِلْعُنُقِ^(۱)
و چون اکثر حشم او و عوالم^(۲) و اغلب کرام بجانب سلطان مایل بودند و
خواصّ عقلا که بهرور ایام حلو و مرّ روزگار چشیدند بودند و عذب و
عذاب آنرا دیدند بمخدمت^(۳) او راغب شدند و بر خدمت^(۴) او اقبال نمودند
و اگرچه میان برادران موافق و عهد غلاظ و شداد رفت امرای بد
اندیش نعیبه ساختند تا مغافصه بحملت جلال الدین را هلاک کنند یکی از
آن جماعت سلطان را از آن حالت آگاه گردانید چون سلطان دانست که
آن قوم را در چنین هنگامی اندیشه لجاج و عنادست نه رای موافقت و
اتحاد در انهاز فرصتی منشر گشت و کم تخت خوارزم و آن کاخ گرفت
و چون مردان بر راه نسا عازم شادباخ شد تا چون باستو^(۵) رسید در
پشته شایقان^(۶) با لشکر ناتار دوجار^(۷) زد و با عدد قلیل ساعتی طویل
با آن قوم محاربت نمود و بمحلهای متواتر متعاقب که اگر در آن حالت
بور زال بودی جز راه گریز نسپردی مقاومت کرد تا بوقتی که روزگار

(۱) من قصيدة لأبي العلاء المعريّ المذكورة في ديوانه سقط الزند و البيت الذي قبل
بيت المتن بلا فاصلة :

فَرَّتَبِ النَّظْمَ تَرْتِيبَ الْحِجْلِيِّ عَلَى * تَخَصَّرَ الْحِجْلِيُّ بِلا طَبَشُرٍ وَ لَا خُرْقِ
الحجلی فی معنی عروس مجلوة ای رتب شعرك مراتب فن كان مخفضاً فاجعل له منه
تحجيلاً و من كان يجرى الرأس فاجعل له منه تاجاً و الحجاج [بفتح الحاء و
كسرهما] عظم الحجاب و من كان كالعنق فأعطه منه عقد در (شرح الخطيب التبريزي
على سقط الزند)، (۲) د این واورا ندارد و انصب همین است ظاهراً،

(۳) کذا فی آجّ ز بالکفرار، د در موضع ثانی: بر عبودیت،

(۴) کذا فی آجّ د، ب: ز: باستوا، - در معجم البلدان این کلمه استوا مضبوط
است و آن نام ولایتی است از خراسان که خبوشان (قوچان) شهر مرکزی آنست،
(۵) کذا فی ز، آ: شایقان، د: سایقان، ب: ج: سایقان، جامع التواریخ
(Suppl. pers. 209) ورق ۱۴۰a: سایقان، نسوی اصل نسخه پاریس ص ۸۶: مرج
سایع، متن مطبوع ص ۶۱: مرج سائغ، (۷) ج دو چهار،

پدر بود و آق^(۱) سلطان با او بهم^(۲)، و از اعیان امرا بوح^(۳) پهلوان
خالِ ارزلاق^(۴) سلطان و کوچای^(۵) نکین و اغول^(۶) حاجب و تیمور^(۷)
ملك با نود هزار مرد قنلی در خوارزم بودند، و سلطنت و دست خوارزم
سلطان محمد سبب تربیت ترکان خاتون بر ارزلاق^(۸) سلطان که بس
کودک بود و در دانش و آموز نه زیرک مقرر کرده بود، بوقت وصول
سلاطین آراء و اهواء مختلف شد هر کس بجانبی دیگر مایل گشتند و
سبب ضعف و عجز ارزلاق^(۹) سلطان و ناسازگاری ارکان هر محکومی حاکمی
و هر مظلومی ظالمی شد و بعضی از امرا که بقوت و شوکت غالب بودند
و بر مرکب جهل و حماقت راکب بر آن بودند که ازیشان کاری آید و
اگر سلطان جلال الدین که رکن اقوی و جانب اشد است سلطان شود
هر کس را مقداری و مرتبه معین باشد که قدم از آن فرانسر نتوان نهاد و
مناصب در نصاب استحقاق قرار گیرد،

ارزلاق، (۶) از اینجا تا کلمه «سلطان» در ص ۱۴۱ س ۲ از ج ساقط است،
(۱) کذا فی ب د ز، آ: اق، ج: ه ندارند، (۲) یعنی ارزلاق سلطان و آق
سلطان با سلطان جلال الدین با هم بودند چنانکه صریح نسوی است (طبع هوداس
ص ۵۵، ۵۶)، (۳) کذا فی آ (?)، و ممکن است که «بوح» یا «بوجی» نیز
خوانده شود، ب: توجی، د: نواجی، ز: فوجی، ج: ندارد، در اصل نسخه
نسوی ص ۱۵: بوجی، ص ۷۹: بوجی، مطابق متن مطبوع ص ۱۱: بوجی و ص ۵۷:
توجی، (۴) کذا فی آ د، ب: اررلاق، ز: ارزلاق، ج: ه ندارند،
(۵) کذا فی آ ب ج د ز، ب: کوچای، (۶) کذا فی آ ب د ز، ج:
اوغل، — در تاریخ گریده (طبع برون ص ۴۹۸ و طبع گانتن ص ۴۰۲) این کوچای
نکین و اغول حاجب را (باسم اغول ملك) هردورا از پسران محمد خوارزمشاه می‌شرد
و این سهو واضح است و منشأ سهو ظاهراً نقصانی بوده است در نسخه جهانگشای
که مؤلف تاریخ گریه بدست داشته است مثل نسخه ج از نسخ ما و شاید هم خود
این نسخه بعینها بدست وی بوده است، (۷) ج: تیمور، (۸) کذا فی
آ ب ج د ز، (۹) کذا فی ج د ز، آ ب: اررلاق،

مُعَقَّبَ الْحُكْمِ و استرداد بخت بر باد شده نه بدست ما و شهاست بلك
جهان خود دام بلاست عشوہ دہی پر دغااست

زانديشه کران کن نو که دریای جهانرا

مردان جهان دیدند ندیدند کرانه

خبره بفسوس و بفسانه چه نهی دل

کاحوال جهان جمله فسوس است و فسانه

و اقبال و دولت از خاندان نکشی نکسی تمام گرفته است و کوکب

سعادت در وبال ادبار روی بر جعت و انحطاط نهاده امید تنبیت^(۱) آن

ممکن نه و سر منشور توتی اَلْمَلِكْ مَنْ نَشَاءُ بر جبین دولت چنگر خان و

۱۰ اولاد او مسطور و پیدا گشته چنانك مقصود تَنْزِعُ اَلْمَلِكْ مِنْ نَشَاءُ بر

صفحات احوال معاندان او هویدا گشته طی آن در وهم بشر مقدور نه

اما میخواست تا پسر چون پدر مطعون السنه بشر نشود و غرض سهام

ملام بندگان باری تعالی نگردد،

عَلَى طَلَابُ الْمَجْدِ مِنْ مُسْتَقَرِّهِ * وَلَا ذَنْبَ لِي إِنْ حَارَدْتَنِي الْمَطَالِبُ^{f. 95a}

۱۰ بدین موجبات سلطان جلال الدین چون جواز لشکر مغول بر صوب

عراق بشنید بمنقشلاع^(۲) رفت و اسی که در آن حدود یافت باولاغ گرفت

و مبشران بخوارزم روان کرد^(۳) برادران او ارزلاق^(۴) سلطان^(۵) که ولی عهد

(۱) تصحیح قیاسی، - آ ب: ثبت، ج د: ثبت، ز: ثبت، (۲) الغالب

على الظن أن هذا البيت من قصيدة أبي بكر الخوارزمي التي مر منها بيتان في ص ۷۵ و

۱۲۹، (۳) آ: بمنقشلاغ، د: بمنقشلاق، ج در متن: بمنقشلاغ، در حاشیه:

مَنْكَ فِشْلَاغ، ب: بيمشلاغ، ز: بفشلاغ، - بمنقشلاغ شهری بوده است در

آخر حدود خوارزم نزدیک بحر خزر (یاقوت)، (۴) ب د ز افزوده اند: و،

(۵) کذا فی آ ج د (بالف وراء مهبله و زاء معجبه و لام و الف و در آخر قاف)،

ب «ازرلاق» بتقدم زاء معجبه بر راء مهبله ولی نقطه زاء الحاقی است، ز «ازرلاق»،

در سیره جلال الدین للتوسی در اصل نسخهٔ وجیه پاریس ص ۷۷ و ۷۹ دو مرتبه و

۸۶ «ازلاغ»، و در متن مطبوع نیز همه جا «ازلاغ»، و در نسخ جامع التواریخ غالباً:

وَلَا تَفْعُدَنَّ تُغْضِي الْجُنُونَ عَلَى الْقَدَى

وَفِي الْأَرْضِ مَرْكُوبٌ وَرُجٌّ وَصَاحِبٌ^(۱)

میخواست تا در میدان مردانگی جولانی کند و بر دوران گنبد گردان
بفرزانی رجحان نماید مگر غبار فتنه را که زمان از زمین بلا انگیزته بود
نسکین دهد و غرار^(۲) عنارا که قضا و قدر از نیام جفا آخته بود کُند کند،

وَمَا أَبْقَى إِلَّا الْكَرَامَةَ إِنَّهَا سَجِيَّةُ نَفْسٍ حُرٍّ مِلَّتْ كِبَرًا

اما داندگان دفاعی و غواصان دریای حقایق دانند که چون مرد را
بخت سرگشته شود و پهلوی از بار نمی کند و پشت جفا بگرداند بهیچ روی
چشم آن نتواند داشت که باز رخساره وفا نماید، و چون دندان قهر و غدر
۱۰ نیز کرد زبان بکلام چوب نرمی باز نهد، و تا پای برگرفت دیگر دستگیری
کند، و گردن آزمون پیچید اعطاف عاطفت را تحریک واجب داند، و گره
مخاصمت بر ابروی معادات و معاندت زد لب بخند مسالمت بگشاید، و
چون سر موئی بگشت هر چند در اسنعطاف و استرداد او تا بجان بکوشد
گوش آن نتوان داشت که باز از جهت خویشتن بینی ریش جنبانی کند،
۱۵ و اگر مقدار سر ناخنی از جای برفت انگشت فرا تدارک آن نتوان کرد،
إِذَا انْصَرَفَتْ نَفْسِي عَنِ الشَّيْءِ لَمْ تَكُنْ إِلَيْهِ يَوْجُهُ آخِرَ الدَّهْرِ ثَقِيلٌ^(۳)
و احیانا اگر بر خلاف عادت روزی چند خضراء الدمن وار سبزی کند
عاقبت کار هشیما تَذَرُوهُ الرِّيحُ باشد و بر رای سلطانی نیز هم مخفی و
مستور نبود که مکابدت^(۴) با فلك ستهند و معاندت با روزگار گردند رنج
۲۰ و عناست و جریان امور جمله بر تقدیر و قضااست لَا مَرَدَّ لِنُضَائِهِ وَلَا

(۱) من فصيحة لأبي بكر الخوارزمي مدح بها شمس المعالي قابوس بن وشمكير اوردها
البيهقي في تاريخه و قد مرّ بيت آخر من هذه الفصيحة آنفاً (ص ۷۵ ی ۱۲)،

(۲) کذا فی آد، ج: عوار، ب: باصلاح جدید: جراز، ز: تیغ، - غرار بمعنی
لبه شمشیر و نیزی آن و نیزی نیزه و تیرو نحو آن است،

(۳) من ابیات لمن بن اوس مذکوره فی الحماة (طبع بولاق ج ۲ ص ۲۸-۸۰)،

(۴) کذا فی آد، ب: ز: مکابدت، ج: مشکوک بین آندو،

و خاتمت آن ندانند که در آخر دست بر چه منوال خواهد نشست و کعبتین ملك کدام نقش بر بساط خواهد انداخت امید نجاح و فلاح در تصوّر نتوان آورد و قوّت و شوکت^(۱) در آن صورت يك سپرت داشته باشد و هر کالی را نقصانی است و هر بدی را محاقی و هر نقصانی را کالی^۵ که تا بکمال نرسد و چشم زخمی را که از تأثیر افلاك بر کره خاك ظاهر شدست و نقطه آن احوال ما بوده تا منقضی نگردد و سیلاب آن فرو نگذرد و نایره آتش بلّیت خامد نشود و صرصر اذیت راکد تدارك اموری که نظام آن مبدّد شدست و ارکان آن منهد^(۲) گشته نه هانا از جدّ و اجتهاد و محاربه و جِلاّد جز عنا و زیادتِی بلا فایده دهد چه معلوم و ۱۰ محقق است که اضطراب در ریفه خنای جز هلاکت نیفزاید و از مباشرت توّم و تخیل جز جنون^(۳) نزاید،

فَإِنْ تَكُنْ نَشِيبَتْ أَيْدِي الزَّمَانِ بِنَا * وَمَسَنَا مِنْ عَوَادِي بُؤْسِهِ الضَّرُّ
فِي السَّمَاءِ نُجُومٌ مَا لَهَا عَدَدٌ * وَلَيْسَ يَكْشِفُ إِلَّا الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ^(۴)
f. 94b برین منوال بچند کثرت قبل و قال کرد و البته سلطان بتخلف پسر رضا
۱۰ نمی داد و باجبار اورا نگاه می داشت تا بوقتی که سلطان محمد ازین کهنه
سرای دنیا بفرارگاه عقی رسید و از شورستان خاکی بیوستان پاکی خرامید
سلطان جلال الدین و برادران خردتر او با چند کس معدود از ابسکون
(۵) بشطّر آن آمدند و بدالت آنک

(۱) کذا فی جمیع النسخ، و مناسب عبارت «قوّت و ضعف» یا «قوّت و شوکت و عجز و ذلّت» و نحو آن است و عبارت متن چنانکه هست ناقص است بلاشبهه،
(۲) ج ز: مهتم،

(۳) ب ج د: جز جنین جنون، ز: جز جنین جنین (کذا)،

(۴) من جملة آیات الشمس المعالی قابوس بن وشمگیر، انظر بتبیه الدهر
ج ۲ ص ۲۹۰ و این خلکان فی حرف الفاف، (۵-۵) د: سیط آن، ب
باصلاح جدید «به بسطام» و این غلط است،

شاهی و سراج و هاج دین الهی
 سَلَالَةُ ظِلِّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ إِنْ جَرَتْ * لَهُ ذِكْرُهُ بَيْنَ السَّلَاطِينِ بَغْيَهُوا
 وَ يَعْنُو لَهُ صَبْدُ الْمَمَالِكِ خُضْعًا * إِذَا أَصْطَفَى حَوْلَيْهِ كُهُولًا وَ شُرَحًا
 یعنی سلطان جلال الدین ملازم پدر بود و بس^(۱) و پسران دیگر زینت
 ۱۰. حیات دنیا بودند و هوس، بر اندیشه دور از هدف رشاد و منهج سداد انکار
 می نمود^(۲) و می گفت لشکرها را در افطار تفرقه کردن و از خصم در مقابل
 نا آمدن بلك از جای خود نخبید روی گردانیدن دلیل هر ذلیل است
 نه سیل هر صاحب دولتی نبیل و اگر سلطان را بر اقدام و مبارزت و
 افتخام و مناجزت رای قرار نمی گیرد و بر عزیمت فرار اصرار دارد کار
 ۱۱. لشکرها را جرّار بن باز گذارد تا پیش از آنک فرصت از دست بشود و
 پای در خلاب حیرت و دهشت بماند و در میان خلائق چون عَلَكْ
 خابیه دهان ملامت شوم و غرقه غرقاب ندامت گردیم روی بدفع حوادث
 و تدارک خطوب روزگار عابت آرم،

مگر بخت رخشنده بیدار نیست * وگر نه چنین کار دشوار نیست
 ۱۵ پدرش جواب چو آب^(۳) می داد که خبر و شَرّ زمان را اندازه معین است^(۴)
 و نظام و قوام کارها و خلل و زلل امور را مقداری مبین^(۵) تا چنانک
 در ازل الّا زال مقدورست و در صفحه قضا و قدر مسطور بنهایت نکشد
 و عارضه که حادث شدست تا بغایت نه انجامد^(۶) مانعت و مدافعت و
 اهاال و امهال در آن بوته^(۷) يك چاشنی داشته باشد و بتدبیر عاجزانه
 ۲۰ که ابنای آدم در حالت بوُس^(۸) و شدّت از سر جهالت کنند و عاقبت

(۱) کذا فی بَ زَ، آجَ دَ کلمه «و بس» را ندارند، (۲) یعنی سلطان
 جلال الدین، (۳) جَ دَ زَ «چو آب» را ندارد، (۴) بَ زَ : نیست،
 (۵) بَ (بخط جدید) زَ افزوده اند : نه، (۶) کذا بعینه فی آ،
 (۷) کذا فی بَ جَ دَ (؟)، آ : بوته (و توبه نیز ممکن است خوانده شود)، زَ : بوته،
 (۸) کذا فی بَ جَ دَ اعنی «بوس»، آ : برس، زَ : ترس،

جانبین بر قصد کور خان متفق شوند اگر سلطان پیشتر او را بردارد تا حدود کاشغر و ختن سلطان را مسلم باشد و اگر کوچک پیشتر دفع او کند تا آب فناکت کوچک را^(۱) مقرر باشد برین جملت مقرر کردند و سلطان بر نواتر بناختن او لشکر می فرستاد و ناخن لشکر سلطان تا محدود بیش بالیغ^(۲) رسید و دار الملک سلطان سمرقند شد و آنجا مسجد جامعی بنا فرمود و عمارات عالیّه آغاز نهاد، و عجب حالی آن بود که چون حرم سلطان در دست لشکر ناتار افتاد خان سلطان که از سلطان عثمان آنقت می داشت در دست صیّافی آمد در ایمل^(۳) و او را در عقد آورد و بهمدیگری بودند تا گذشته شد،

ذکر سلطان جلال الدّین،

۱۰

شیطان^(۴) و سواس خوف و هراس را بر ضمیر پدرش سلطان محمد چندان و چنان مستولی گردانید بود که در زمین منفذی و بر آسمان مرقاتی می جست تا خود را از لشکر بی کران بر کران کند و از دست انصباب ایشان رکاب فرار سبک گران^(۵)، هنگام انصراف از تنار و وصول بسمرقند بر عزیمت تحوّل و فراز لشکرهای جرّار و مردان کارزار را که از سالهای مدید و عهدهای بعید جهت چنین هنگامی و ذخیره مثل این ایای باشد بر رباع و یقاع مقسوم می کرد و بحفاظت بلاد موسوم، و از پسران او آنک بزد^(۶) بزرگتر بود و بشهامت و صرامت بیشتر تاج فرق

(۱) کذا فی ج، بَدَ ز: اورا، آ: سلطان را، و این غلط صریح است،

(۲) بَدَ ز: بیش بالیغ، (۳) کذا فی ج، آ: ایمل، بَدَ ز: ایمل،

ز: امل، (۴) کذا فی بَدَ ز، آ: سلطان،

(۵) کذا فی آ بَدَ ج، ز: سنگ گران،

(۶) بَدَ افزوده: و راد، ز افزوده: و داد،

اونکین را^(۱) که در باب او نظر عنایت داشت و بر آنک اقلیمی را در کف او نهد در خوارزم محبوس کردند و سلطان بمیرقد رفت دروازه‌ها در بستند چون دانستند که مقاومت خطباء با شیران شکاری میسر نباشد سلطان عثمان شمشیر و کرباسی برگرفت و بمخدمت سلطان آمد و سلطان فرمود تا گشش عالم کردند قرب ده هزار مسلمان را بکشتند سادات و صلحا و ائمه و علما مصاحف بردست برداشتند و شفاعت کردند فرمان شد تا شمشیرها در نیام کردند و چون سلطان عثمان حاضر آمد روی برو آورد و فرمود ای بی حمیت اگر استهزا با منکوحه خود سبب من بود آخر نه جنت تو بود در مذهب رجولیت چگونه رخصت یافتی که بر ۱۰ امثال حرکات دور از غیرت و حمیت اقدام نمودی سلطان عثمان از خجالت سر در پیش افکند و سلطان را هم رأی آن بود که او را بجان الی نرساند دختر سلطان که خان سلطان نام او بود بایقا بر جان شوهر رضا نداد بدان سبب فرمود تا در شب سلطان عثمان را از دست برگرفتند و کان ذلك فی شهر سته نسع و ستمایه، و سلطان اهالی سمرقند را استمالت ۱۵ فرمود و بامرای فرغانه و ترکستان رسولان فرستاد و ایشان را بمطاوعت و متابعت خود خواند و لشکری را بپنجاب^(۲) فرستاد تا محافظت آن کنند و بجانب بقایای لشکر کور خان ناخن میکشند و نگذارند که باز قوتی گیرد و عدتی سازد، چون کوچک از حال سلطان و قوت و غلبه لشکر وقوف یافت ایلچیان بمخدمت سلطان فرستاد و مواضعه نهادند که از

(۱) کذا فی د، آ: برادر او نکین را، ج: برادر او را نکین، ز: برادر او را ارمنکین، ب: برادر او... نکین را (بیاض بین «او» و «نکین»)،

(۲) آ: پنجاب، ب: بسینجاب، ج: دَر: پنجاب، — متن تصحیح قیاسی است بقرینه آ و برای پنجاب رجوع کید بص ۱۰۸ ح ۴، و محتمل است بقرینه نسخ دیگر که صواب «بسپنجاب» باشد یعنی باسپنجاب شهر معروف ماوراء نهر سیحون، یا «بسپنجاب» با نون بجای یاء که ظاهراً تصحیف سپنجاب و در شاعنامه و فرهنگهای فارسی همه جا بدین هیئت مسطور است،

و سلطان محمد چون متوجه مصاف فراختای گشت سلطان عثمان او را بطاوعت و معاونت ملتمز بود تا بوقت آنک مراجعت نمود دژی را از صدف سلطنت و بدری را از فلك سعادت نامزد او کرد و بانام غُرس و سُر و استحکام غُرس نهال مواصلت او را در مصاحبت خود بخوارزم آورد و انواع تنوّعاتی که میان دو سلطان تواند بود بتقدیم رسانید و سلطان عثمان چون کار زفاف تمام کرد و بانصراف با مقرّ عزّ خود مایل شد ترکان خاتون بر رسم ترکان که بر سیل اعزاز و اکرام تا مدت يك سال تمام داماد را با خانه او نگذارند بمراجعت سلطان عثمان رضا نداد، تا چون سلطان^(۱) بر عزم ختای بار دیگر روان شد و بسرقت رسید اهلای و اعیان آن سبب تخلف و تقاعد سلطان عثمان^(۲) مترّد گشته بودند و هر کس از آن تخلف تصوّری دیگر می کرد سلطان از خواصّ خود جماعتی را باز گردانید تا سلطان عثمان را با کریمه او اجازت انصراف دادند و با ترتیبی که لایق چنان سلطانی باشد روان گردانید و حشم و خدم در صحبت او بفرستاد، چون سلطان با خوارزم رسید بر آنک روز ۱۰ بروز مرتب داماد را بلندتر گرداند مُمّیان از نزدیک دختر سلطان رسیدند معلم از خلاف سلطان عثمان و موافقت او بار دیگر با کور خان و استهزائی که با او رفته است از استحضار او در مجلس انس و باستخدام دختری که از کور خان درین نوبت در عقد آورده بود، سلطان محمد تجملی^(۳) می کرد و اظهار آن جایز نمی فرمود تا دیگر باره کس رسید که ارباب سمرقند بشارت سلطان عثمان جماعتی را که در مصاحبت مهد عالیه^(۴) رفته و آنچه از لشکر آنجا مانده بود قتل کردند مخالفت و مباحثه آشکارا شد سلطانرا حمیت از اغضا مانع آمد و فرمود تا برادر او

(۱) آ افزوده «عثمان» و آن غلط است،

(۲) فقط در ج، (۳) آ ممکن است که «تجملی» نیز خوانده شود،

(۴) ب: عالی،

f. 93a و در هوای او پیراهن صبرش چاک شده بود مانند گل شکفته چون یوسف و زلیخا بعشق مشهور شدند سلطان سلاطین خطبه او کرد کور خان سبب تباین ملک تن در نداد و ابا نمود،

أَيُّهَا الْمُنْكِحُ الثَّرِيَا سَهْلًا . عَمْرُكَ اللَّهُ كَيْفَ يَلْتَقِيَانِ^(۱)

۵ سلطان عثمان متأثر و رنجیده گشت و اسباب وحشت از فظاظت^(۲) محصلان مال و شنگان کور خانی بود^(۳) با این علت اضافه گشته، و در آن روزگار از عزت اسلام ملوک اطراف و اصناف اشراف سلطان عثمان را منکر بودندی که سلطان بلاد اسلام مشرکی را مفادست و او را جزیت می دهد اگر قوت مقاومت ندارد چرا بسلاطین اسلام تمسک نمی جوید و ۱۰ ازیشان التماس معاونت و مظاهرت نمی کند قال الله تعالى الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَبِئْتُمْ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا، و در آن روزگار شوکت و حشمت و هیبت سلطان در دلهای متمکن گشته بود و عرصه مملکت او بسطت گرفته و هر کس که اعترا نه بولای او داشت و انما نه بحبل هوای او مترقب جواذب حوادث زمانه ۱۵ بود و مترصد صروف روزگار پر بهانه و مخالفت کور خان بقوت موافقت سلطان میسر می گشت بتزدیک سلطان رسولان فرستاد و در بلاد ما ورا النهر احواد منابر بذکر او معطر گردانید و سگهارا بالقاب او روان کرد

و ر لطف تو در زمین بیابد راهی * صد یوسف سر برآرد از هر چاهی»

د افزوده: «و این بیت سزای او گفته اند

ای بك شبه وصل تو از ملك جهان خوشتر

جان برده رخ خویت ای م تو ز جان خوشتر»

(۱) ز افزوده:

«هی شامیه اذا ما استقلت * و سهیل اذا استقل بمان»

این دو بیت از عمر بن ابی ربیعۀ قرشی شاعر مشهور است، رجوع کنید بجزانه الادب للامام عبد القاهر البغدادی ج ۱ ص ۲۴۸-۲۴۰، (۲) آ: مطالب،

(۳) کذا فی جمیع النسخ و ظاهر زیادتی کلمه «بود» است، ز افزوده: و،

که ذکر رفت اقدام نماید امامت او حق نباشد و چون سلطانی را که مدد اسلام نماید و روزگار بر جهاد صرف کرده باشد قصد کند^(۱) آن سلطان را رسد که دفع چنین امام کند و امای دیگر نصب گرداند و وجه دیگر آنک خلافت را سادات حسینی مستحق اند و در خاندان آل عباس غصب است بر جواز این جواب^(۲) فتاوی بستد و نام خلیفه را در تمامت ممالک از خطبه بینداخت و قصد خاندان عباس بر سلطان مبارک نیامد،

ذکر استیصال سلطان سلاطین و سبب آن،

نسبت او بایلك و بغرا خان می کنند که خانان ما وراء النهر بوده اند و ذکر خروج و استیلای ایشان در بمبئی عتبی مثبت است و او را در ۱۰ ماوراء النهر سلطان سلاطین گفتندی، چون خانان قراختای بر بلاد ماوراء النهر مستولی گشتند سلطان عثمان نیز در تحت حکم کور خان داخل شد و اوامر و نواهی او را منقاد و کور خان نیز بر قرار ملک ما وراء النهر بدو ارزانی داشت و او را ازعاج نکرد و باندک مواضعه سنوی و شعبه که در موافقت او بگذاشت رضا داد و او در رفاهیت و لذت ۱۵ روزگار می گذرانید و بهر وقت^(۳) بنزدیک کور خان می آمد مورد او را مکرم و عزیز می داشت کور خان را دختری بود که صورت ماه عکس رخ او بود و سورت حسن در شأن او منزل گشته، ای طرهای خوبان از نافه تو بوئی * هژده هزار عالم در عرصه تو کوئی و در عصر خود یوسف مصر بود^(۴) سلطان سلاطین بجمال او شیفته شد

(۱) یعنی سوء قصد کند، استعمال «قصد کی کردن» یعنی سوء قصد در باره او کردن در این کتاب شایع است، - دافزوده: که او را بد رسد، (۲) کلمه «جواب» را در د ندارد و شاید همین بهتر باشد، (۳) بَج (هر دو بخط جدید) زافزوده اند: که، (۴) بَز اینجا افزوده اند: «و این رباعی در حق او گفته اند
گر حسن تو بر فلک زند خرگای * از هر برجی جدا بنابد مای

کرد خلیفه بفرمود تا عالم اورا در پیش عالم سلطان محمد بردند آن خبر چون بسلطان رسید سخت متأثر شد و کوفته خاطر گشت، و خلیفه ازو التماس جمعی فدائیان کرده بود جلال الدین جمعی را بخدمت او فرستاده و فرموده بود که هرچه او گوید از آن عدول ننمایند خلیفه را با امیر مکه و وحشتی افتاده بود جماعتی را ازیشان بفرستاد تا اورا کارد زنند فدائیان غلط کردند و بعوض امیر مکه برادر اورا کارد زدند و بکشتند و آن حرکت منکر در روز عرفه^(۱) در دشت عرفات بود و هم از آن فدائیان جمعی را بفرستاد تا اغلش^(۲) را در عراق کارد زدند و بکشتند و اغلش را سلطان نزدینک انابک اوزبک^(۳) فرستاده بود و اغلش خویش را بنده و ۱۰ برکشیده سلطان می دانست، این اسباب ظاهر با اسباب دیگر اضافه شد و سلطان مرتبت و درجت خود را از مرتبه و درجه آل بویه و سلاطین سلجوقی کمتر نمی دانست بلك امیری از امرای خود در موازات آل بویه می داشت و مقدار و منزلت خود را از سلاطین سلجوقی برتر می پنداشت و ملك بغداد چندانك در نصرف خلیفه بود در حکم ایشان بودست و ۱۵ خلفای آن زمان چون طایع و مسترشد و غیر ایشان محکوم حکم و متابع امر و نهی ایشان بودند و کیفیت این حال در ذکر هربك در تواریخ مسطورست چون مطالعه رود از آنجا معلوم گردد می خواست تا بهانه سازد که بدان از وقیعت بنی آدم و ملوک اطراف خویش را معذور کند تا نگویند سلطانی که متقلد اسلام باشد بر هوس ملك قصد امام که رکن ۲۰ اسلام بیعت^(۴) او تمام شود ایمان خود را بر باد داد قال رسول الله صلی الله علیه و سلم مَنْ مَاتَ وَ أَمْ يَبَايِعُ إِمَامًا مَاتَ مِيتَةً جَاهِلِيَّةً و قال الشاعر نُصَلِّي وَ إِنهَامُ الصَّلَاةِ أَعْتَادُنَا * بِأَنَّكَ عِنْدَ اللَّهِ خَيْرُ إِمَامٍ

از ائمه ممالك خویش استفتا کرد که هر امام که بر امثال این حرکات

(۱) آب ج: عرفات، (۲) آ: اغلش (در بسیاری از مواضع)،

(۳) ج: ازبك، (۴) کذا فی ج ز، آب: بیعت، د: بتبیعت،

توان نهادن^(۱) و نه ازین اندوه رنجور و غمناك شدن، سَرّا و ضَرّا او نزدیک مرد دانا متوازی و منساوی است، عَ سَوَايَ عَلَيْنَا بُخْلُ كَيْلِي وَ جُودُهَا،^(۲)

چه باید نازش و نالش ز اقبالی و ادباری
که تا بر هم زنی دیک نه این بینی نه آن بینی^(۳)

ذکر موجبات وحشتی که سلطان محمد را با امیر المؤمنین النّاصر لدین الله ابو العباس احمد^(۴) افتاده بود،

چون در ایّام سلطان نکش^(۵) سبب ملك عراق منازعتی افتاده بود و نکش لشکر بغداد را منهزم کرده و وزیر را کشته چنانك ذکر آن در ۱۰ مقدمه^(۶) نوشته آمده است بهر وقت خلیفه در خفیه بخانان قرا ختای بدفع سلطان محمد پیغامها می داد و بسلاطین غور بکرات مراسلات و مکاتبات می فرستاد و آن اسرار در آن وقت ظاهر گشت که سلطان بغزین رفت و خزاین ایشان را تفتیش می کردند مکاتبات خلیفه مشتمل بر اغرا و تحریض او بر سلطان و استمداد بلشکر ختای از خزانه او بیرون می آمد و سلطان آن سرّ اظهار نکرد و آن مناشیر را بحجّت نگاه می داشت، و جلال الدین حسن که از راه مصلحت اسلام را شعار خود ساخته بود و خلیفه آنرا قبول کرده می خواست تا اشاعت اسلام خود کند سبیل^(۷) حجّ روان

(۱) کذا فی ب (باصلاح جدید)، آج دَر: نهاد، (۲) اوْلَه: فَأَعْرَضَتْ عَنْ سَلَمَى وَكُنْتُ لِصَاحِبِي، من آیات لدرك بن حصن الفغسی مذکوره فی الحماة ج ۴ ص ۴۶، و فیها «سَلَمَى» بدل کَلَمَى فی المصراع الثانی، (۳) دَ اینجا افزوده: منه دل بر اقبال کافال را * چو مقلوب خوانی بود لابقا،

(۴) آج افزوده: بن المنصی، (۵) ز مشکلا: تیکش، (۶) یعنی سابق و پیش از این و مقصود مقدمه کتاب نیست، رجوع کید بص ۴۴، ۴۸ و بمقدمه مصحح ج ۱ ص قید، (۷) رجوع کید بص ۹۶ ح ۵،

پای لآ میسّاس زده اند و پهلوا از ایناس و ایناس^(۱) او نهی کرده و سود و زیان او منسّوی دانسته و دست حرص ازین بنیاد ناپایدار مشخون از سگ و مردار باب قناعت شسته،

فَمَا هِيَ إِلَّا جِبْنَةٌ مُسْتَحِيلَةٌ . عَلَيْهَا كِلَابٌ هَمُّهُنَّ اجْتِنَابُهَا
 ۵ امر و نهی زمانه خوالی دان . نو شرابش همه سرابی دان
 بسگان مان^(۲) برای^(۳) مرداری . سایه و^(۴) فر استخوان خواری

f. 92a و دل از زخارف و امنعه او برگرفته اند

کی کند جلوه عِزِّ اللّٰهِي . قدس لاهوت بر دل لاهی

و روی طلب سوی ملکوت نهاده تا قدس لاهوت در مرآة صبیفة سینه
 ۱۰ نورانی ایشان تجلی کرده است و بجنّاح^(۵) همت و رهبر^(۶) عقل در آفاق
 روح و کرامات جولان نموده و با روحانیان در صفت صفا هم عنانی کرده
 و بر موافقت کزوبیان باغنصام عروء وثقی^(۷) توکل هم نکی نموده و بیقین
 بشناخته که این خاکدان آب روی است^(۸) که بیادی معلق است جای
 آن ندارد که برآن بنائی توان نهاد یا ازو حسابی برداشت و دل در نعيم
 ۱۵ و ناز آن بست،

حلقه زلف یار دام بلاست . دل درو بسته ام عین خطاست^(۹)
 و^(۱۰) نه از گرفت او دژم و نا توان بودن، نه^(۱۱) دل بر آن شادی^(۱۲)

(۱) اشاره است به تِل «الْأَبْنَسُ قَبْلَ الْإِبْنَسِ»، رجوع کنید به جمع الأمثال در باب
 همزه، (۲) ه: بسگانی (۳) ج: زبهر، (۴) آج: او را ندارند،
 (۵) آج: د: بجنّاح، (۶) ز: شهبر، (۷) کذا هو مکوب فی جمع
 التسخ، یعنی عروء وثقای، (۸) کذا فی ب: ز: ه: آبرویست، د: آب
 روپیست، آج: آب روانست، (۹) از اینجا از نسخه ه جمله طویلی بمقدار نه
 صفحه از صفحات آ ساقط شد است بدون بیاض بجای آن و آخر جمله ساقطه در
 اواخر ورق ۹۶ا از آ است، (۱۰) ب این او را تراشیده است،
 (۱۱) ب (باصلاح جدید) د: و نه، (۱۲) ب (باصلاح جدید): بر شادی
 او، د: بر شادی،

أَيُّ سُلْطَانٍ بِلَادِ الْمُسْلِمِينَ * أَيُّ بُرْهَانٍ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ
 أَيُّ مَنْ كَانَ كَحَدِّ السَّيْفِ بَأْسًا * أَيُّ مَنْ كَانَ كَقَدِّ الرَّمْحِ لِينًا
 إِنَّ ذَاكَ أَلْخَطَبَ قَدْ أَوْرَدَنَا * غَمَرَاتٍ مَا نُرَاهَا بِنَجْلِينَا

ترك التزام شیوه ارباب نعتف و اجتناب از سلوك جاده تكلف واجبت
 ع، یعنی گرا نا کی از بوی و رنگ، ازین نمط برین قدر اقتصار کرد،
 چه کنی سرگذشت طزاری * سرگذشت از اجل شنو باری
 نا بگوید بعافل و کرو کور * بکه دادم ز کسندم^(۱) زر و زور
 خسروانرا چگونه بستم دست * قصرهارا چگونه کردم پست
 نا بگوید که گردنان را من * چون شکستم بسروری گردن
 ۱۰ نا چو بشیدی از غرور مہی * دل برین عمر بی وفا نہی

ازین حکایت مرد بینا بداند که عاقبت و فرجام دنیا اینست مکاره ایست^(۲)
 اندر خشم سیاه کاره سپید چشم، مواصلت او سر رشته مفاصلت و
 معاشرت او سرشته با معاشرت، گندم نمای جو فروش است زهری
 غسل نوش^(۳) عجزه در جلوه حسنائی پرنیان پوش طالبان در عقب او
 ۱۵ مدھوش قرین صد هزار ناله و خروش،

مشعبد جهانایست فرتوت سر * کند کار دیگر نماید دگر

بخواند بہر و براند بکین * ہمہ کار او جلودان همچنین

ندانی کہ خواند کجا خواندت * ندانی کہ راند کجا راندت

نہ اوّل بکام تو بود آمدن * نہ آخر بکام تو باشد شدن

۲۰ میان دو نا کای اندر جهان * بکام دلی زیستن چون توان

تیز نظر باید بود تا بداند کہ لذت قصوی و انس اعلی آنها راست کہ

^(۴) بروی استدلال افعال^(۴) و حرکات نامتناسب او می کنند و اورا پشت

(۱) کذا هو مکتوب بعینه فی آ، یعنی ز کہ سندم، (۲) آب: مکاره است

(کذا)، (۳) یعنی با نوش غسل، (۴-۴) ب باصلاح جدید: برای

استدلال استدلال از افعال، ع: بروی استدلال استدلال افعال،

سَلَامٌ عَلَى الدُّنْيَا وَ طَيْبِ نَعِيهَا * كَأَن لَّمْ يَكُنْ يَعْقُوبُ فِيهَا بِجَالِسٍ^(۱)
 وقت وفات او یکی در نظم آوردست
 ای در طلب گره گشائی مرده * در وصل بزاده در جدائی مرده
 ای بر لب بحر نشسته با خاک شد * وی بر سر گنج از گدائی مرده
 و او را در آن وقت هم در آن جزیره دفن کردند و بعد از آن سلطان
 جلال الدین فرمود تا عظام رفات او را با قلعه اردهین^(۲) آوردند و از
 فضلا یکی راست در آن حالت
 ای شاه ترا ز چشم بد این افتاد * رفتی و بسی شکست در دین افتاد
 ای بر کله سلطنت^(۳) گردون تَرَك * تنگی قبای ملک از چپ افتاد
 ۱۰. ازین واقعه اسلام دل شکسته و دست بسته شد و ازین حادثه که از دیه
 سنگ خاره خون می چکانید دلهای مؤمنان پریشان و خسته
 از سنگ گریه بین و مگوکان ترشح است
 وز کوه ناله خواه و میندار کان صداست
 در هر کلبه گریه^(۴) و در هر کجی ازین حالت بر دل خلقان رنجی نوحه
 ۱۰. کنان و موی کنان بزفیر و عویل و ناله می گفتند و می سرانید

f. 91b

(۱) «قال ابو الوفاء الفارسی رأیت علی قبر یعقوب بن الیث [الصقار] صحیفه و قد کتبوا علیها:

ملکت خراسانا و اکاف فارس * و ماکت عن ملک العراق بایس
 سلام علی الدنیا و طیب نسیها * اذا لم یکن یعقوب فیها بجالس»
 (ابن خلکان فی ترجمه یعقوب بن الیث)، (۲) کذا فی ب د ز، آ: اردهین،
 ه: اردهن، ج: اردمین، آردهن قلعه محکمی بوده از اعمال ری از ناحیه دماوند
 بین دماوند و مازندران بمسافت سه روز از ری (باقوت)، نوی که خود شخصاً نویسنده
 فرمانی بود که سلطان جلال الدین در باب نقل عظام خوارزمناه بملوک مازندران فرستاد
 گوید (ص ۱۹۲-۱۹۳) که بعد از کشته شدن سلطان جلال الدین مغول عظام رفات
 محمد خوارزمشاه را از قلعه اردهن بدر آورده بتزد خاقان (اوکنای فآن) فرستادند و
 او آنها را بسوخت، (۳) کذا فی ز، آ ب ج د ه: سلطنت،
 (۴) ه: کر به (= گریه)، و شاید همین صواب باشد بفرینه جناس با کلبه،

داود و دان خرمنه دین کوفه و سدان خندان سلطان خوارزمشاه در جزیره آبسکون

وفات سلطان محمد خوارزمشاه در جزیره آبسکون

(نقل از یک نسخه بسیار قدیمی از جامع التواریخ در کتابخانه ملی پاریس)

یکچندی آنجا مقام ساخت چون خبر اقامت او در آن جزیره فایض و شایع گشت احتیاطاً را بجزیره دیگر تحویل فرمود و انتقال کرد حرکت او مفارن وصول جماعتی افتاد از جمله مغولان که یه نوین ایشان را از ری بر عقب سلطان فرستاده بود چون سلطان را نیافتند بازگشتند و بمحاصره قلاع که حرم و خزاین او در آنجا بود مشغول گشتند و آنرا در مدت چند روز مستخلص کردند چون آوازه هایل آن سلطان رسید و بدانست که حرم او بی حرمت شده اند و حشم بی حشمت گشته و پسران خرد معرض سیوف شدند و مخدرات در قبضه استیلای بیگانگان اسیر گشتند و هر کس از ربّات حمال در دست رجال آمدند و در پنجه هر گدائی ۱۰ پای مال گشتند

فَالآنَ أَبْرَزَنَ خَدًّا طَالَمَا صَرَبَتْ * عَلَى كَلَالِهَا أَيْدِي الْتَقَى كَلَالًا^(۱)

و تمامت متعلقان که در آن حدود بودند گردن بچرخ تقدیر بیرون کردند و پای بروزن بلا فروشند^(۲) و در دام عنا و کام فنا افتادند و در زمانه افسانه گشتند و از میان آشنایان بیگانه،

۱۰ چو بشنید سلطان سرش خیره گشت * جهان پیش چشم اندرش تیره گشت
كَذَلِكَ اللَّيَالِي وَ أَحْدَاثُهَا * يُجَدِّدْنَ لِلْهَرَاءِ حَلًّا فَحَلًّا

درد از دست درمان بشد و آهنگ جان کرد مامت را بر حیا اختیار کرد و فنار را بر بقا گرین،

فِيَا مَوْتَ زُرْ إِنَّ أَحْمَقَ ذَمِيمَةٍ * وَ يَا نَفْسُ جِدِّي إِنَّ دَهْرَكَ هَازِلٌ^(۳)

۲۰ درین قلق و اضطراب می پیچید و ازین واقعه و مصیبت بی نالید تا جان بحق تسلیم کرد و از غصه روزگار و شعوده^(۴) فلک دوار باز رست،

(۱) وجه افراد کلمه خدّا (بر فرض صحت نسخه) معلوم نشد و مناسب «خوددا» بصیغه جمع است و همچنین وجه تائید ضمیر کلاکها که راجع بخداست و مناسب تذکیر ضمیر است، (۲) کذا فی آب ز، ج د: فروشدند، ه: فرو کرده، (۳) لأبي العلاء المعری من قصيدة مشهورة جداً، انظر دیوانه الموسوم بسقط الزند، (۴) آد: شعوده، ه: شعبه، ج: شعبه، ز: جور،

دانستند که سلطان رفته است بر عقب او برفتند در راه بر فلاوزان که سلطان باز گردانید بود افتادند عزیمت سلطان را بجانب بغداد و توجه بدانجا تقریر کردند بر پی او روان شدند سلطان خود از راه باز گشته بود و عنان بجانب قلعه سرجاهان^(۱) نافته مغولان چون پی او ندیدند^(۲) دانستند که^(۳) گم کرده است فلاوزان را بکشند و باز گشت و سلطان هفت روز در قلعه سرجاهان^(۴) بود و از آنجا بر راه گیلان زد صعلوک امیری بود از امرای گیلان بخدمت استقبال کرد و تقبّلها نمود و بر اقامت او ترغیب کرد و سلطان بعد از هفت روز روان شد و بولایت اسپدار^(۵) رسید خزانه که با او ماند بود آنجا تلف شد از آنجا بناحیت ۱۰ دابویی^(۶) آمد از اعمال آمل و امرای مازندران خدمات تقدیم کردند هر کجا يك روز مقام کردی مغول بسر او رسیدی و حرم او نیز از خوارزم رسید بودند و بقلاع رفته سلطان جمعی را از امرای مازندران که محل اعتماد و محرم اسرار بودند طلب فرمود و با ایشان در استینا بخصنی که روزی چند از آن جماعت این تواند بود مشورت کرد مصلحت وقت ۱۵ در آن شناختند که با یکی از جزایر بحر ابسکون^(۷) پناهد با جزیره رفت

(۱) کذا فی ج ز، آَب: سرجاهان، ه: سرجهان، د: سرخاهان، - سرجهان یا سرجاهان قلعه محکمی بوده بر کوهی که محاذی طارمین است بر پنج فرسنگی سلطانیة بجانب شرق مشرف بر جلگه قزوین و زنجان و اهر و کابیش پنجاه پاره دیه از توابع آن بوده و امّ القرای آنجا را مغول صاین قلعه میخوانند (باقوت و نزهة القلوب)،

(۲) کذا فی آ، ب د ه ز: دیدند، ج: پدیدند، (۳) کذا فی آَب، ج د ز افزوده: راه، ه افزوده: پی، (۴) آَب د: سرجاهان، ز: سرجاهان، ه:

سرجهان، (۵) آ ج: اسپدار، ه: اسپدار، ز: استیدار، د: اسفندار، ب: اسدار، - آنَسِیدَار اسم ولایة علی طرف بحر الدّیلم تشبّل علی قری واسعة و اعمال (باقوت)، و هی امنع ناحیة من نواحی مازندران ذات دریندات و مضایق (نسوی ص ۴۶)، و آنجا سهوا بجای این کلمه «استنداد» چاپ شد است،

(۶) کذا فی ب (?)، ه: دابویی، د: دابویی، ج: دانویی، ز: دابوی، آ: دابویی، (۷) ج: بیسکون، ب ز: ابسکون،

بگذرند ولایت پر نعمت و خصب باشد آنجا روم و آنرا پناه جای سازیم
از لور و شول و فارس صد هزار مرد پیاده جمع کنیم و بر تمامت مداخل
کوه مرد معین چون لشکر مغول^(۱) برسد بدلی قوی پیش ایشان روم و
کارزاری نیکو بجای آرم و لشکر سلطان نیز که ییکبارگی رعب و خوف
بریشان غالب شدست اگر درین نوبت و وهلت ظفری یابیم غلبه و
قوت خویش و عجز و ضعف خصمان مشاهده نمایند دل آورتر شوند
سلطان فرمود که غرض او ازین رأی مکاشفت انا بک فارس است و
دفع استیلای او چون مارا از کفایت خصمان که در پیش اند فراغ
اندرون حاصل آید تدارک کار انا بک را اندیشه توان کرد اندیشه ما
آنست که هم درین حد اقامت فرمائیم و باطراف فرستیم تا لشکرها جمع
شوند، درین اندیشه بود که یزک سلطان از ری برسید باعلام وصول
لشکر مغول^(۱) و قتل و تاراج ری و بر عقب آن لشکر مغول^(۱) در رسید
و جز اجتماع احزان و کروب و تفرق اهوای قلوب لشکری مرتب نشد
و بعد خراب البصرة بدانست که

۱۵ کارهارا بوقت باید جست * کار بی وقت سست باشد سست

ملك نصره الدين^(۲) راه خود برگرفت و باز گشت و هر کس از لشکر
بجائی دیگر رفتند و سلطان با پسران متوجه قلعه قارون^(۳) شد در راه
لشکر مغول بدو رسید او را نشناختند و بی معرفتی دست بتیر بگشادند
بارگیر او را چند زخم سخت زدند از پای نیفتاد و سلطان را بتک پای از
۲۰ غرقاب هلاکت بیرون برد تا بقارون^(۴) رسید يك روز آنجا مقام کرد و
اسبی چند از امرا بستد و از آنجا بشیب آمد و قلاوز با خود ببرد و
بتوجه بجانب بغداد توریه کرد و همان ساعت لشکر مغول برسیدند بر
ظن آنک سلطان در قلعه است جنگی عظیم کردند تا چندانک یقین

(۱) د: موغال، (۲) ج افزوده: هزار اسب، (۳) کدا فی آج ه ز،
ب بتصحیح جدید: قارن، د: قارون، (۴) کدا فی آب ج ده، ز: بقاروت،

هزار حشم عراق در پای آن نشسته بود چون آوازهٔ وصول سلطان شنیدند بخدمت سلطان مبادرت نمودند و غبار مواکب او را دُرُور دیده‌های خود ساختند و همان روز سلطان غیاث الدین و مادرش را با حرم‌های دیگر بقلعهٔ فارون^(۱) نزدیک تاج الدین طغان^(۲) روان کرد و رسولی باستحضار ملک هزارسف^(۳) که از ملوک قدیم لور^(۴) بود فرستاد و با امرای عراق در تلقی و دفع خصمان قوی حال مشاورت نمود امرای عراق صواب در آن دانستند که پناه با شیران‌کوه^(۵) دهند و آنرا پشت و پناه خود سازند و روی بدفع اعادی آرند سلطان بمطالعهٔ کوه رفت و فرمود که این جایگاه پناه‌گاه ما نتواند بود و با لشکر مغول بدین ۱۰ مأمن مقاومت نتوان کرد حشم ازین سخن دل شکسته شدند، و چون از آنجا بشیب آمد ملک نصرهٔ الدین هزارسف^(۶) در رسید و هم از راه بیارگاه آمد و بهجت موضع زمین بوسه داد او را تشریف اجلاس ارزانی فرمود و چون بوثاق باز گشت عماد الملک و دوخان^(۷) را باستشارت تدارک کار مشکل و واقعهٔ هایل نزدیک ملک نصرهٔ الدین فرستاد جواب داد که ۱۰ صلاح آنست که هم درین ساعت بی تفکر و رویی کوچ کیم و کوهی هست میان فارس و لور که آنرا تنگ تکو^(۸) گویند از معاقل آن چون

(۱) کذا فی آجّه ز، د: فارون، ب: باصلاح جدید: فارن، فلعهٔ فارون بقرینهٔ نام آن ظاهراً واقع بوده است در جبال فارون و «جبال فارون کوهی بزرگ است میان طبرستان و میان ری و بسطام و دامغان و این کوه را نیز جبال روغ (ن - روغ) نویسند یعنی رونه و معنی آن معلوم نیست و دنیابوند ازین کوه شدست» (جهان نامه نسخهٔ پاریس ورق ۱۹۷۸)،

(۲) آ: طغان، د: لمغان، (۳) د: هزار اسف، ج: ز: هزار اسب، (۴) د: لوز، ج: کورخان (کذا)، (۵) کذا فی آج، د: باسیران کوه، ه: باشتران کوه، ز: باشیران کوه، ب: باسر آن کوه، (۶) د: هزار اسف، ج: ز: هزار اسب، (۷) کذا فی ه (؟)، آ: ب: دوخان، ج: ورحان (با) ورحان، ز: ورحان، د: اردوخان، - ز د و او عاطفها ندارند، (۸) کذا فی جّه ز، آ: تک تکو، ب: نیک تکو، د: مک تکو،

راست کرده که

يَا سَاقِيَ الْهَيْمِ إِنَّ دَارَتَ عَلَيَّ فَلَا * تَهْزِجْ فَإِنِّي بِدَمْعِي مَارِجٌ كَلَامِي
وَا يَافَتِي أَلْحَمِي إِنَّ غَنَيْتَ لِي طَرَبًا * فَغِنَ وَحَزَنًا مِنْ حَرِّ أَنْفَاسِي

بدین موحشات و مشوشات بر صوب اسفراین بافتون بی نوائی در سه
شنبه هفتم^(۱) ربیع الاول سنه سبع عشره و ستمایه پای در راه عراق نهاد
و از درد دل و سوز سینه این غزل می ساخت

چوزهره وقت صبح از افق بسازد چنگ
زمانه تیز کند ناله مرا آهنگ

برد زمانه ناساز امر سرم بیرون
هوی ناله ناله و نشاط زخمه چنگ

۱۰

و ترانه در ویرانه درون دل پر درد آنک

هم لذت وصل یار هم یار نماند * حاصل ز همه جز غم و تیار نماند
وز قاعدهای وصل در کوی مراد * تا چشم زدم بر هم آثار نماند
چون بری رسید ناگاه از دیگر جانب یزک خراسان که بحقیقت یزک رنج
دل بودند در رسید و خبر داد که لشکر بیگانه نزدیک آمد بر رای
مبادرت بجانب عراق ندامت و پشیمانی حاصل شد و بیقین شناخت که
تَرَكْتُ الرَّأْيَ بِالرَّيِّ

إِذَا كَانَ الْغُرَابُ دَلِيلَ قَوْمٍ * فَنَأْوِسُ الْجَوْسَ لَهُمْ مَقِيلُ

و از آنجا متوجه قلعه قزین^(۲) شد و پسر او سلطان رکن الدین با سی

(۱) ج: هفتم، (۲) کذا فی بّه و هو الصّواب، آ: فروین (کذا)،
ج د: فروین، ز: قوزین، - قزین قلعه بوده است بر در گرج و گرج شهری
بوده است بر می فرسخی همدان در طرف جنوب مایل بشرق بر سر راه همدان و
اصفهان در نزدیکی سلطان آباد حالیه (یاقوت و غیره)، و این کلمه در سیره جلال
الدین منکبرنی للنسوی طبع هوداس چهار مرته ذکر شده است ص ۱۵، ۱۷، ۶۹،
۷۳ و باسنشای موضع اخیر همه جا در طبع سهوا «قزوين» چاپ شده است و در
اصل نسخه وحید پاریس نیز در موضع اول سهوا «قزوين» نوشته شده است،

ترتیب ارزاق خراید با تہذیب اوراق جرابد غی رسم چند روزست تا سلطان اشارت فرمودست کہ چندین پیراہ از جهت مطاریہ معد کنیم و ہمچ کاری دیگر مشغول نباشیم امثال امر سلطان واجب است و اسعاف ملتسمات ارباب حواچ لازم، درین گفت و شنید بودند کہ مبشر احزان یعنی بزرگ پنجاب^(۱) در رسید مخبر بدانکہ لشکر مغول مقدم ایشان بہ^(۲) نوین و سبتای^(۳) بہادر از آب گذشتند خاک غم بر سر سلطان ریخته شد و آتش اندیشه در سبتہ او افروخته و باد دولت فرو نشسته،

فَيْتُ كَأَنِّي سَاوَرْتَنِي ضَيْلَةً * مِنَ الرَّفْشِ فِي آيَاتِهَا السُّمُّ نَافِعٌ^(۴)

چون ہر جرعہ کہ در جام خوشدلی بود نوش کردہ بود نیش خمار را در عقب آن توقع باید داشت ع، نا درد ہان خورد کہ صافی خوردست،
مَا كَانَ ذَلِكَ أَلْعِيشُ إِلَّا سَكْرَةٌ * رَحَلَتْ لَذَائِهَا وَ حَلَّ خُمَارُهَا^(۵)
برفت از سرم اندیشہ می و معشوق * بشد ز خاطر م آواز بریط و طنبور و ہر لذتی را بدل اندوہی پیش آمد و ہر گلی را خاری عوض گشت

غم یار و ندیم درد و مطرب نالہ * می خون جگر مردم چشم ساقبست
و سبب آنکہ ہیچ چارہ نبود سنت فرار انبیا بر فریضہ خدا وَ جَاهِدُوا f. 90a
فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ تقدیم کرد و چون ساقی قضا کاسات صَبَرُ طَعْمِ مَرِّ الْمَذَاقِ غَمُّومٌ بر عموم مالا مال متواتر و متوالی گردانید بود
(۶) و بناکامی آن حَبِّ تلخ^(۷) را از سر حُبِّ صادق تجرّع می بایست نمود و
۱۹ مغنیان ہوم این قول را در پردہ احزان حسینی بر آہنگ تیزی^(۸) مخالف

(۱) کذا فی ۵، د: پنجاب، آ: نعباب، ب: بعباب، ز: سنجاب، ج:

سجان، - رجوع کید بص ۱۰۸ ح ۴، (۲) د: بہہ، ز: سہہ،

(۳) ب ج ہ ز: سبتای، د: سینای، (۴) للثَّابِغَةِ الدُّبِّيَّاتِي مِنْ قَصِيدَةِ مَشْهُورَةِ

بَعْتَرُ بِهَا إِلَى التَّعَانِ بْنِ الْمُنْذَرِ مِمَّا وَشَتْ بِهِ أَعْدَاؤُهُ إِلَيْهِ، (۵) لِلسَّيْرِ الرَّقَّاءِ

الموصلی (بنیۃ الذہرج ۱ ص ۴۸۸)، (۶) کذا فی جمیع النسخ، و ظاهر آنست

کہ این ولو زائد است، (۷) ب: طلخ، (۸) کذا فی د، آ: تزی،

ج: تیز، ہ ز: تیری، ب: پیری،

اشتغال نمود و چون یقین می‌شناخت که افتعال زمان غشوم و روزگار
ظلم اورا با آن نخواهد گذاشت که قدمی برادر بردارد یا دی بخوشدلی
برآرد کم غم جهان گرفته بود و می‌گفت

امروز جهانرا چوشکر باید خورد * فردا بینی خون جگر باید خورد
گوئی این رباعی از زفان او گفته‌اند f. 89b

چون گل بشکست ساعتی برخیزیم * وز شادی می‌زدست غم بگریزم
باشد که بهار دیگر ای هم نفسان * گل می‌ریزد بخاک و ما می‌ریزم
برین موجبات بر مداومت اقداح مُدام توفری نمود و از قَداحِ ملام توفی
نی‌کرد و اصحاب لهو و طرب و ارباب نشاط و عشرت در خدمت او
۱۰ جمع شدند و ندیم و مشیر او گشتند و جز از معاشرت کاری نی‌شناخت
و از ترتیب زیور زنان با تربیت مردان نی‌پرداخت و از وضع حُلّ
حَلَّال با رفع حَلَلِ جَلال نی‌رسید، و در آن وقت وزیر نیشابور بعد از
خواجه شرف الملک مجیر^(۱) الملک کافی الدین عمر رخنی بود رحمها الله
عالی نفسی شریف و طبعی لطیف داشت سید سراج الدین راست وقتی
۱۰ که اورا در مسند وزارت نشانند

قَالُوا وَزِيرُكُمْ فَاسْتَبَشِرُوا عُمَرَ الْكَافِي مِنَ الرَّخِ قُلْتُ الْفَوْزُ بِالظَّفَرِ
فَالرَّخُ مَا إِنْ تَرَى فِي سَيْرِهِ عَوْجًا * وَالْعَدْلُ مَا زَالَ مَنُوبًا إِلَى عُمَرَ
و چون سلطان در نیشابور حاضر بود و از اطراف اصناف خلایق از
قواد و اصحاب حاجات روی بخدمت او نهادند و مهمات و مصالح
۲۰ ایشان را کسی کفایت نی‌کرد و مخیر و پریشان می‌گشتند روزی بجمعیّت
بر در سرای مجیر^(۲) الملک جمع شدند و غلبه و آواز برداشتند و تشییع
آغاز نهادند بیرون آمد و روی بدیشان آورد که سخن شما عین صدقت
و شکایت بر حقّ اما من نیز بتزیدک خداوندان حصافت معذورم از
کار مصلحت قوادگی با مصلحت قواد که روی کار اند نی‌پردازم و از

(۲) ده: مجد،

(۱) ده: ز: مجد،

که بخارارا بگرفتند و در عقب خبر استخلاص سمرقند بشنید در حال چهار تکبیر بر ملک خواند و عروس پادشاهی را سه طلاق بر گوشه چادر بست که رجعت در آن صورت نمی بست و روی در راه نهاد ع، ز نیک و بد اندیشه کوتاه کرد، لَیْقِضِیَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا، و اغلب لشکر او جماعتی ترکان بودند از خیل خویشان مادرش که ایشانرا اوراتیان^(۱) خواندندی در تضاعیف این پریشانیها و اثنای این پراگندگیها قصد پیوستند تا سلطانرا بکشند ازین حال سلطانرا یکی اعلام کرد آن شب خوابگاه بدل فرمود و خرگاه بگذاشت نیم شبی دست بتیر بگشادند بامدادرا از زخم تیر خرگاهرا چون سوراخهای غریبال دیدند بدین سبب استشعار سلطان زیادت شد و فزع و بیم متضاعف

هر تیر که از چرخ فلک می آید * بر خسته دل ریش نمک می آید
و در مسارعت بجانب نشابور تعجیل نمود و بهر کجا می رسید اهالی آنرا بعد از تهدید و وعید در تخصیص قلاع و استحکام رباع وصیت می کرد تا هراس و ترس در دل مردم یکی هزار می شد و کار آسان دشوار و^{۱۵} چون بمجد کلات^(۲) رسیدند که در خابران^(۳) طوس است جمعی اورا بر آن داشتند که قلعه کلات^(۴) را که دور بالای آن هفت فرسنگ باشد و دو سه مزرعه است در اندرون آن عمارت می باید فرمود و ذخایر و خزاین در آنجا جمع کرد و عساکر و عشایرا با آنجا نقل ع، تا خود بکجا رسد سرانجام فلک، بر آن نیز دل قرار نگرفت و بر عزیمت متقدم^{۲۰} در ثانی عشر^(۵) صفر سنه سبع عشره و ستمایه بنشابور آمد و مصالح ملک را در پس پشت کرد و روی بنشاط و عشرت آورد و بغوانی و اغالی

(۱) کذا فی ج د ز، آ: اوراتیان، ب: اوراتیان، ه: اوبراتیان، - نام این قبیلہ سابقا در ص ۴۵ مذکور شد، (۲) کذا فی جمیع النسخ،
(۳) کذا فی آ ه، د: خاوران، ج: حابران، ب: جابران، ز: خابران،
(۴) کذا فی جمیع النسخ، (۵) ه: ثانی، ز: دوم،

خدمت او نَخاف و نَقاعد نمی نمود و سلطان محمد از استیلای خوف و هراس^(۱) پاس پاس^(۱) سخن او نمی کرد و می گفت

من از پی ناج سررا بباد * که با ناج شاهی ز مادر نژاد

و چنانکه رسم بی دولتان باشد رای پیرانه پسررا باز بچه کودکانه می شمرد و بدان التفات نمی نمود بعلت آنکه هنوز کوکب اقبال در برج هبوط و^(۲) وبالست و نمی دانست که

السَّيْفُ أَصْدَقُ إِنْبَاءٍ مِنَ الْكُتُبِ * فِي حَدِّهِ أَحَدٌ بَيْنَ أَحْيَدٍ وَ الْغَيْبِ
يَبْضُ الصَّنَائِحَ لَا سُودَ الصَّخَائِفِ فِي * مُتُونِهِنَّ جَلَاءُ الشَّكِّ وَ الرَّيْبِ^(۳)

تا عاقبت کار رای عباد الملک را در مسارعت بجانب عراق اختیار کرد و با عیشی تلخ از بلخ روان شد و از آنجا بزکی پنجاب^(۴) فرستاد تا از حوادث احوال با خبر می باشند و سلطان بلب آب ترمد آمد یزک در رسید

(۱-۱) کذا فی ب، آ: باس باس، ه: ز: پاس، ج: پاس التفات، د: گوش (بسخن)، (۲) آ و او راندارد، (۳) مطلع قصیده مشهورة لأبي تمام بدح بها المنعم بالله و يذكر فتحه عمورية من بلاد الروم، (۴) کذا فی ه: آ: پنجاب، ب: بینجاب، ج: پنجاب، ز: بحاب، د اصل جمله را ندارد، — این پنجاب چنانکه از مواضع مختلفه این کتاب معلوم میشود معبری بوده است از جیحون در حدود بلخ و ترمذ و نام این موضع مکرر در تضاعیف این کتاب برده شده است از جمله در ج ۱ ص ۱۱۲ و ج ۲ ص ۱۱۱، و ورق ۹۲۵، و ابن الأثیر گوید ج ۱۲ ص ۲۴۱: «لَمَّا مَلَكَ الْكُفَّارُ سَمَرْقَنْدَ عَمِدَ جَنْكِرْ خَانَ لَعْنَهُ اللَّهُ وَ سَبَّ عَشْرِينَ أَلْفَ فَارِسٍ وَ قَالَ لَمْ أَطْلُبُوا خَوَارِزْمَ شَاهِ ابْنِ كَانٍ وَ لَوْ تَعَلَّقَ بِالسَّمَاءِ ... فَلَمَّا أَمْرَهُمُ جَنْكِرْ خَانَ بِالسَّيْرِ سَارُوا وَ قَصَدُوا مَوْضِعًا [مِنْ جِيحُونَ] يَسْتَوِي فَتَجَّ آبٌ وَ مَعْنَاهُ خَمْسَ مِائَةٍ فَوَصَلُوا إِلَيْهِ فَلَمْ يَجِدُوا هُنَاكَ سَفِينَةَ الْخَمْرِ، وَ دَرِ جِهَانِ نَامُهُ كَهَا يَسْتَدِرُّ دَرِ مَعْرِفَتِ بِلْدَانِ مُؤَلَّفٍ دَرِ سَنَةِ ٦٦٥ هِجْرِي وَ نَامُ مُصَنِّفِ آن دَرِ سَتِ مَعْلُومِ نِسْتِ گُويِدِ (نسخه پاریس Ancien Fonds pers. 348, f. 191): «جیحون خوارزم ... منبع این جیحون از بلاد و خان (ن — و جان) باشد از کوههای تبت و بر حدود بدخشان بگذرد پس بمحدود ختلان و و خش پنج آب دیگر بزرگ بدو پیوندد و آن موضع را پنج آب خوانند و از سوی قبادیان همچنین آنها بدو پیوندد و بمحدود بلخ بگذرد و بترمذ آید آنگاه بکالف آنگاه بزم آنگاه بامونا بخوارزم رسد آنگاه ببخیره جند و خوارزم ریزد»،

داشت برین عزیمت تا ببلخ بیامد و عماد الملک را در آن وقت با تحف و هدایا پسرش رکن الدین بخدمت سلطان فرستاده بود نیک ممکن و محترم بود و حلّ و عقد کارها در دست او هوای خانه و حبّ و وطن و آشیانه او را بر آن داشت که سلطان را رأی زد که نزدیک من آن اولیترست که چون این جماعت مستولی شدند خویشانش را از ایشان دورتر افکنیم و بجانب عراق رویم و لشکر عراق را جمع کنیم و از سر بصیرت و کثرت اُھب و عُدت روی بکار آوریم، و پسر او سلطان جلال الدین بدین رایها انکار می نمود و می گفت رای آنست که چندانک ممکنست لشکرها در هم آریم و پیش ایشان باز رویم و اگر سلطان را دل برین قرار نمی گیرد عزیمت عراق را بامضا رساند و لشکرها بمن دهد تا من بسر حدّ روم و با آن جماعت دستی بر هم اندازم^(۱) و سنگی و سبوی بر هم زنم^(۲)

فَمَا لِرِزَامٍ رَشِحُوا بِی مَقْدَمًا . إِلَى الْمَوْتِ خَوَاضًا إِلَيْهِ السَّكَنَاءُ
إِذَا هُمْ أَلْقَى بَيْنَ عَيْنَيْهِ عَزْمَهُ . وَ نَكَبَ عَنْ ذِكْرِ الْعَوَاقِبِ جَانِبًا
وَلَمْ يَسْتَشِرْ فِي أَمْرِهِ غَيْرَ نَفْسِهِ . وَلَمْ يَرْضَ إِلَّا قَائِمَ السَّيْفِ صَاحِبًا^(۳)

۱۰ تا خویش را بنزدیک خدا و خلق معذور کنیم

لِيَبْلُغَ عُذْرًا أَوْ يَنَالَ غَنِيمَةً . وَ يُبْلِغَ نَفْسٍ عُذْرَهَا مِثْلَ مُنْجَعٍ^(۴)

اگر دولت یار باشد خود بچوگان توفیق گوی مراد ربودیم و اگر سعادت مساعدت نفاذ نشانه ملامت مردمان و بندگان باری نگردیم و زان طعن در ما نکنند و نگویند که چندین گاهست تا مال و خراج f. 89a
از ما می ستانند و در وقت کار ما را در کام ناکامی می نهند و بچند نوبت این معنی تکرار می نمود و اجازت پدر را انتظار واجب می شناخت و از

(۱) بَجَّهَ: اندازیم، (۲) دَ: زنم، (۳) من ابیات لسعدین ناشب من

شعراء الحماسة، انظر شرح الحماسة للتبریزی طبع بولاق ج ۱ ص ۴۵-۴۷،

(۴) من ابیات لعروة بن الورد العبسی و هی مذکورة فی الحماسة (ایضاً، ج ۲

ص ۷-۱۰)،

مهرب و ملجأ بدست آرید که مقاومت با لشکر مغول بدست^(۱) این قوم ممکن نیست و کس فرستاد تا حرمهای او از خوارزم بر راه مازندران روان شود و هر روز نشویش و بشویدگی و توزع ضمیر و دل تنگی زیادت می‌شد و با هرکس از ارکان حضرت مشاورت می‌کرد که درمان این درد بچه ممکن شود و چاره این کار بچه نوع میسر گردد ع، وَ هَلْ يُصْلِحُ *f. 88b* اَلْعَطَارُ مَا اَفْسَدَ الدَّهْرُ^(۲)، و چون بر تواتر^(۳) اخبار موخش می‌رسید و اختلال احوال زیادت می‌شد

هر روز فلک حادثه نو زاید * کاندیشه بجهد مثل آن نناید

روشن‌تر از آفتاب رای باید * تا مشکل این زمانه را بگشاید

۱۰. تمامت عفلا و بزرگان سرگردان و از گردش روزگار پریشان بودند و هرکس بر اندازه عقل و خرد خود سخنی می‌گفتند و مصلحتی می‌دیدند،

فَوْقَ اَلْعُقُولِ تَصَرَّفُ اَلْاَزْمَانِ * مَا اَلْمَرْءُ اِلَّا نَهْزَةٌ اَلْحَدَثَانِ

جماعتی که بمارست ایام مجرب شده بودند و نیک و بد دیده و در تدبیر امور زیادت غوری و فکری داشتند می‌گفتند که کار ما وراء النهر از آن گذشت که درین حالت ضبط آن ممکن شود و حفظ آن بجای توان آورد اما جُهْدُ الْبُقْلَى بجای باید آورد تا ملک ممالک عراق و خراسان از دست نشود تمامت لشکرها را که در هر شهری و طرفی نشانه آمدست باز می‌باید خواند و خروجی عام کرد و جیحون را خندقی ساخت و ایشان را نگذاشت که پای از آن سوی آب فراتر نهند عَسَى اَللّٰهُ اَنْ يَّاتِيَّ بِالْفَتْحِ اَوْ اَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ، و جمعی نیز می‌گفتند که بطرف غزنین می‌باید رفت و آنجا مرد و لشکر جمع کرد اگر میسر شود جواب خصمان توان گفت و الا بلاد هندوستان را سد خود توان ساخت سلطان محمد ابن رأی پسندیده‌تر

(۱) ب باصلاح جدید: و خلاصی از، صدره تَدُسُّ اِلَى اَلْعَطَارِ سَلْعَةٍ

بیتها، انظر کامل المبرّد طبع لیبریک ص ۱۷۶، (۲) تا اینجاست جمله

ساقطه از نسخه و ابتدای آن از ص ۱۰۲ س ۱۵ است،

بِالْخَرِصِ قَوْتِي دَهْرِي فَوَائِدُهُ * فَكُلَّمَا زِدْتُ حِرْصًا زَادَ قَوْتِي
حَبْلُ الْعَمَى مِثْلُ حَبْلِ الشَّمْسِ مُنْصَلًّا * يُرَى وَإِنْ كَانَ عِنْدَ اللَّيْلِ ^(۱) مَبْنُوتًا ^(۲)
جاسوس نام و تنگ ملت و ملک رسوا شد و ناموس بآس و سیاست
پیدا تا کابوس عجز و ضعف مستولی و طاووس ملک شکار جفدان بلا
گشت و شاه کاووس در دست سپاه دیوان محنت و غم مقید ماند دل را
بر قضای مہم خوش کرد و بعجز و قصور تن در داد و سر بیخت بد
باز نهاد و رَضِينَا بِقَضَاءِ اللَّهِ رَا کار بست،

هَلَّا سَعَوْا سَعَى الْكِرَامِ فَأَذْرَكُوا * أَوْ سَلُّوا لِمَوَاقِعِ الْأَقْبَادِ ^(۳)

و منجہان نیز گفتند کہ سعود از اوتاد درجات طالع و عاشر سافظ و
۱۰ نحوس ناظرست چندانک این تسیر درجات مظلمہ بگذرد احتیاطا بر
هیچ کاری کہ مقابلہ خصمان باشد اقدام نتوان نمود، این علت اضافت
خلل کار او شد و عزم آن کرد کہ عنان برنابد و بجانب دیگر شتابد
بیشتر لشکرها در بلاد ما وراء النہر و ترکستان بگذاشت و از آنجملت
صد و دہ ہزار در سمرقند و فرمود تا دژ آنرا عمارت کنند از خندق
۱۵ گوشہ بآب رسانیدند سلطان روز حرکت بر آن بگذشت فرمود لشکری
کہ قصد ما دارد اگر ہر کسی تازیانہ خویش درینجا اندازد انباشتہ شود
لشکر و رعیت را ازین سخن دل شکستہ شد و سلطان از آنجا بر راہ نخشب
روان شد و بہر کجا می رسید و صبت می کرد کہ چارہ کار خود سازید و

(۱) کذا فی دیوان الغزنی نسخة باریس ورق ۴۲ و هو الصواب، و فی جمیع نسخ
جہانگشای: الشمس، (۲) من قصیدۃ لأبي اسحق ابراهيم بن عثمان الغزنی الشاعر
المشہور یدح فیہا التُّرك و قد مرّ مطلع هذه القصيدة و جملة من ابيائها فی ج ۱
ص ۶۳، ۱۵۳، ۱۵۴، (۳) من قصیدۃ مشہورة لأبي الحسن التَّهْمِي و قد مرّ

مطلع هذه القصيدة و جملة من ابيائها فی ج ۱ ص ۲۴۰، و قبل البيت بذکر حاسديه

عری لقد اوطأ تَهْمُ طَرُقَ العلی * فَعَبُّوا و لم یطأوا علی آثاری

لو أَبْصَرُوا بَعْبُونَهُمْ لَا سَبْرُوا * و عَمَى البصائر من عَمَى الأبصار

مَلَّا سَعَوْا البيت،

پشتِ انهرام نمودند تا

چون سر زلف شب بشانه زدند * رقم کفر بر زمانه زدند

دامن از جنگ در چیدند و در مقابله یکدیگر نزول کردند

فَأَبُوا بِالرَّمَاكِ مُكْسَرَاتٍ * وَأَبْنَا بِالسُّيُوفِ قَدِ انْحَنَيْنَا^(۱)

و لشکر مغول بعدد هر مردی آتشی افروختند و در حال بر باد پایان

روان شدند و خاک در چشم روزگار کردند و سلطان هم آنجا که نزول

کرده بود چندان توقف نمود که

صبح صادق چو در جهان بدمید * کل صد برگ آسمان بدمید

زنگی شب بجادوئی گوئی * شعله آتش از دهان بدمید f. 88a

۱۰ منزل آن جماعت را خالی یافت حالی بر فور بی فوز با سمرقند مراجعت

کرد و تردد و تحیر باحوال او راه یافته بود و انقسام باطن او ظاهر او را

مشوش کرده و چون قوت و شوکت آن جماعت را با خویش می‌اندیشید

و استنارت فتنی که پیش ازین صادر شدست و می‌دانست که بزور این

بلارای بخود کشیده است پریشانی و ضجرت بر احوال او استیلا می‌یافت و

۱۰ پشیمانی در احوال او پیدا می‌شد چه آن جماعت از دریا نهری و از

اقلیمی شهری و از سری شعری بودند و دست بردی تمام بدید و چاشنی

بچشید هرگاه بحار فتن در موج آید و بادهای مختلف محن حرکت کند

کشتی امان بساحل نجات نتواند رسید و طوفان بلا عام شود، بغلبه

ظن و وهم ابواب رای راست برو بسته شد و دلش از جفای گنبد گردان

۲۰ خسته و فشل و رُعب غالب و خواب و فرار ذاهب گشت ع، و

النَّجْحُ يَتَلَفُ بَيْنَ الْعَجَزِ وَالضَّجَرِ، و چون بطمع خام آتش فتنه را بعرض^(۵)

خویش کشید بود و دیگ بلارای در جوش آورده

(۱) من ابیات لعبد الشارح الجهنی من شعراء الحامسة (انظر شرح الحامسة للتبریزی

طبع بولاق ج ۱ ص ۲۲۹-۲۳۴)، (۲) یعنی بجان، عرض یعنی جانب است

(لسان)،

مکن شهریارا جوانی مکن . چنین بر بلا کامرانی مکن
 مکن شهریارا دل ما نزنند . میاور بجان من و خود گزند
 اما اگر سلطان ابتدا کند و دست بمحاربت یازد ناچار روی نتوان تافت
 و پای در باید نهاد و اگر ترك این گیرد و خیر خیر بخود آتش بلا
 نکشد و از وخامت عاقبت فتنه که مفی بندامت خواهد بود اندیشد و
 این نصیحت را بگوش عقل بنیوشد و دم افعی نمالد و نفس^(۱) فراغ را
 بسنان بد خوئی مجروح نکند و عراضه غنیمت بستاند و برین کار اصرار
 ننماید بصلاح ملك او نزدیکتر باشد و از معرفت فساد و غایت عناد
 دورتر ماند اما

۱۰ هر آنکه که خشم آورد بخت شوم . شود سنگ خارا بکردار موم
 و سلطانرا^(۲) که مرآه بخت او تیره شد بود و دیده بخت او خیره گشته
 بدین مواعظ منزجر نشد و بدین تنبیهات مرتدع نگشت

تو دانی که خوی بد شهریار . درختی ست^(۳) جنگی^(۴) همیشه بیار
 و محاربت آغاز نهاد چنانکه از صلیل سیوف و صهل خیول و نعره
 ۱۰ خیلان^(۵) و گردان گوش زمانه کر شد و از گرد آن چهره آفتاب
 پوشید و ستاره درفشان ظاهر گشت و دست راست هر جانبی بر دست
 چپ مقابل حمله کرد و از جای برداشت و لشکر مغول بر قلب که
 موقف سلطان بود حمله کردند و از جای بجنبانیدند و نزدیک بود
 که منهزم شوند سلطان جلال الدین از دست راست که موقف او بود
 ۲۰ با سواری چند بمدد آمد و پای بینشارد و آن حمله را رد کرد و تا بین
 العشائین کارزار کردند و از جانبین جد و اجتهاد و هیچ کدام روی

(۱) کذا فی ج ۲ (۲)، آ: نفس، ب: نفس، د: نفس، (۳) کذا فی آب ج ۲،
 ز: و سلطان، - ج: «که» را ندارد، (۴) کذا بعینه فی آ، (۵) کذا فی ب ز،
 آ: جکی، ج: جلی، د: حنظل، ه: اصل جمله را ندارد - جنگی در اینجا بقرینه
 سیاق عبارت (برفرض صحت نسخه) باید بمعنی جنگلی یا تخفیف آن باشد و در فرهنگها بنظر
 نرسید، (۶) کذا فی ب د، آ: خیلان، ج: خیل (گردان)، ز: مردان،

ایشان بر راه بخارا بجانب جند رفت و خبر یافت که امرا و لشکر بزرگ از جمله چنگر خان بر عقب ایشانند احتیاطا باز بسرقت آمد و لشکری که باقی مانده بود برداشت و با گروهی انبوه با فر و شکوه میجند آمد و میپداشت که بیک تیر دو نخچیر خواهد انداخت و ندانست که مَنْ = /
 ° طَلَبَ الْكَلَّ فَإِنَّهُ الْكَلُّ و پی ایشان گرفت در میان دو رود خانه قلی (۱)

f. 87b و قبیچ (۲) بمعرکه رسید کشتگان بی اندازه و خونهای تازه دید در میان افکنندگان مجروحی یافتند و ازو استکشاف حال کردند چون بدانستند که لشکر مغول (۳) غالب بوده است و همین روز ازین مقام روان شد سلطان ۱۰ بی رویتی روی در راه نهاد و بر پی ایشان پویان شد تا روز دیگر که طلایع صباح تیغهای درفشانرا از نیام افق شرقی طلوع داد و سودای سپاه از دماغ سپاه بیرون برد سلطان بدیشان رسید و کار حرب را بسببید لشکر مغول در دامن جنگ چنگ نمی زدند و آهنگ کشید و داشتند و می گفتند مارا از چنگر خان اجازت محاربت تو نیست ما بمصلحتی دیگر آمده ایم ۱۵ و کاری دیگررا آماده گشته و شکاری که از دام (۴) ما جسته می جسته

در شمال ایالت «سیر دریا» در ساحل شرقی سیحون در حوالی بحیره خوارزم (بحیره آرال حالیه)، و شهر قدیم جند که بعد از خروج مغول خراب گردید نیز ظاهرًا در همین قراقوم در حوالی بحیره خوارزم واقع بوده است و آنرا همین مناسبت بحیره جند نیز می گفته اند، و نباید این قراقوم را بقراقوم دیگر که مفازه ایست معروف بین خوارزم و مرو اشتباه نمود (رجوع کنید به ج ۱ ص ۶۹ س ۱ و ص ۷۰ س ۲ که آنجا نیز کلمه «قراقوم» بلا شبهه سهو نسخ و صواب «قراقوم» است یعنی همین قراقوم ماتن فیه نه قراقوم بین خوارزم و مرو چنانکه در حاشیه آنجا سهوا ذکر شده است)،
 (۷) کذا فی ج، ه: قنغلیان، آب: قنقلان، ز: قیلبان، د: قنطان،

(۱) کذا فی آج ه ز، ب: قلی، د: قلی، (۲) کذا فی ه، آ: قبیچ، ب: قبیچ، ج: قبیچ، ز: قبیچ، د: ندارد، (۳) د: موغال،

(۴) از اینجا تا ورق ۸۸ سطر اول قریب دو سه صفحه از نسخه ه ساقط است و بجای آن فقط دو سه سطر بیاض است، و ابتدای جمله بعد از بیاض این کلمات است: «اخبار موخش می رسید آنخ»،

آنجا مقام فرمود و چون روزگار بهار بود و جهان چون نو عروسان پر نگار و او ذاهل از ستیز چرخ دوار بحکم آنک
 اکنون که تر و تازه بخندید نو بهار * ما و سماع و باده رنگین و زلف بار
 از بقیه زندگانی برقرار از مصاحبت غوانی و مداومت شراب ارغوانی
 استیفای مرادات می نمود و تتبع لذات و شهوات می کرد و بطنز سپهر بی
 مهر می گفت

ایام گلست بس نماند می خور * گل خود چه که تا نفس نماند می خور
 با دور فلک درین رباط ویران * بس زود نه دیر کس نماند می خور
 و از آنجا بر عزیمت کوچک متوجه سمرقند شد و لشکریهای آن حدود را
 ۱۰ جمع کرد و یکجندی نیز در سمرقند از سر نخوت بل از روی غفلت و
 تقلب بخت و دولت چون زهره بساط نشاط گسترده بود و ملازمت می
 دروغمی^(۱) کرده و خیمه مراد در صحرای بی غی زده و از نویر^(۲) و^(۳)
 زیر و بم جنگ از زلفان سلطان ابن معنی بگوش جان عقل می رسید که
 صحرای دلم گرفت خون ای ساقی * و آورد دل از جهان جنون ای ساقی
 ۱۰ بی پرده شراب ده که کس آگه نیست * کر پرده چه آیدش برون ای ساقی
 و در اثنای این آوازه [گریختن] توق نغان^(۴) از لشکر مغول^(۵) بچانب
 قراقم^(۶) که موضع اقامت قنقلیان^(۷) بود بشنید از سمرقند بر عزیمت تتبع

(۱) دَرُغَم بروزن شلغم نام موضعی است [از محال سمرقند - یا قوت] که آنجا شراب
 خوب میشود و شراب دَرُغَمی منسوب بدانجاست (برهان)،^(۲) کذا فی آ (؟)،
 ب: ز: زیر، ه: زیر، ج: زیر، د ندارد،^(۳) این واورا فقط در آ دارد،
 (۴) کذا فی ب: دز، آ: توق نغان، ج: توق نغان، ه: توق طغان،
 (۵) د: موغال، (۶) کذا فی ز: ب: قراقوم، ج: قوراقوم، د: قوراقوم،
 آ: قراویر، - شك نیست که قراقوم بلا شبهه در اینجا غلط و سهو نسخ است و
 صواب (بقریه) عبارت آتیّه مصنف که از آن استنباط میشود که این موضع در حوالی
 جند بوده است و بقریه نخه ز «قراقوم» است که مفاز است مشهور در ترکستان
 روس و اکنون نیز گویا بهین اسم معروف است و واقع است در ابالت «طوریغای»

و آمدی^(۱) می‌نمایند، باز آنک این نصاح را بگوش خرد استماع نمود رسول را نیز بکشت و این حرکات نالایق موجبات مواد تولد فاسدات^{f. 87a} اخلاط و انتقام غضب شد و سبب مکافات و افتحام، و چون این خبر و حالات بسمع چنگر خان رسید آتش غضب او را چنان بر تند باد قهر^۵ نشانده که بآب قهر و دمار خاک دیار ملک سلطان را ناچیز کرد و چون کوچک پسر نایمان^(۲) ازو گرینجه و خان قراختای را منزه گردانید بود و در ملک او نشسته و از جانبین لشکر او بیش^(۳) حایل نبود ابتدا لشکرها بجانب او روان کرد چنانکه شرح آن داده آمدست، و چون سلطان از عراق بر عزیمت ماوراء النهر روان شد و سلطان رکن الدین را نامزد^۱ عراق کرد و ذکر او علی حده آمدست بوقت وصول بخراسان بنشاپور آمد و بیکاه آنجا توقف نمود و از روی غفلت بر خلاف عادت بر وفق هوی از جاده جد مخرف شد و در مهلکه هزل گام نهاد و از لذت عیش روزی چند کام برداشت،

ی خور که سمن سما بسی^(۴) خواهد دید * خوش زی که سهی سها بسی خواهد دید^{۱۰} زین يك دم عاریت که داری بر خور * می‌دان که چمن چوما بسی خواهد دید و از آنجا بجانب بخارا روان شد از هشتم شعبان تا دهم شوال سنه^(۵)

(۱) ب: شد آمد، ج: دَز: آمد شد، ه: آمد و شد، (۲) کذا فی ده ز، آ: نامان، ب: نایمان، ج: بایمان، — عبارت متن «پسر نایمان» که در جمیع نسخ همین طور است مراد از آن ظاهراً «قبیله نایمان» باید باشد یا آنکه کلمه «پادشاه» از بین افتاده یعنی پسر پادشاه نایمان چه نایمان نام قبیله کوچک است نه نام پدر او و نام پدر او که پادشاه نایمان بوده است اونک خان یا تابانک خان است (رجوع کنید به ج ۱ ص ۴۶)، (۳) کذا فی آ ب ز، ج: ده: لشکر بیش او (یا پیش او)،

(۴) ز: سمن بسی سما، (و همچنین در سایر مواضع: سهی بسی سها، چمن بسی چوما)، (۵) بیاض در ب ه ز، آ بدون بیاض، ج: ده: کلمه سهر را نیز ندارند بدون بیاض، — باقرب احتمالات و بمقایسه فصول سابق و لاحق با یکدیگر مراد در اینجا سنه ۶۱۵ تا ۶۱۶ است و اظهر اوّل است،

کدورات صافی گردانید، بوقت مراجعت از نزدیک فایر^(۱) خان امیر اترار باعلام وصول و احوال تجارت که تعلق بتار داشتند رسولی رسید سلطان پیش از آنکه درین باب تفکری و تدبیری نماید و نفع و ضرر و خیر و شر آن با عقل خود موازنه کند بر فور مثال داد تا آن جماعت مسلمانان را که بحرم امن او پناه بسته بودند بقتل آرند و مال ایشان را که غنیمتی شگرف می پنداشتند بردارند،

و رُبَّتْ أَكْلَةٌ مَنَعَتْ أَخَاهَا . بِلَعْدَةٍ سَاعَةٍ أَكَلَتْ دَهْرًا^(۲)

چو تیره شود مرد را روزگار . همه آن کند کش نباید بکار

فایر^(۳) خان بر موجب فرمان چهار صد و پنجاه مسلمان را بی جان کرد و ۱۰ سر امن و فراغت پیمان و هر آینه هر کار که عواقب آن در اوایل نا اندیشیه ماند فتنهائی که در ابتدا پیدا نباید نابیوسید توقع باید کرد،

نَوَقَّ مُعَادَاةَ الرِّجَالِ فَإِنَّهَا . مُكَدَّرَةٌ لِلصَّفْوِ مِنْ كُلِّ مَشْرَبٍ

وَلَا تَسْتَنْزِلْ حَرْبًا وَإِنْ كُنْتَ وَاثِقًا . بِبِدَةِ زُكْنٍ أَوْ بِقُوَّةِ مَنَسَبٍ

فَلَنْ يَشْرَبَ السَّمُّ الدَّفَاعَ أَخُو حَيٍّ . مُدِلًّا يَتَرَبَّاقِي لَدَيْهِ مَجْرَبٍ

۱۰ و چنگر خان در مصاحبت این تجارت نزدیک سلطان پیغام داده بود که حدودی که بما نزدیکست از دشمنان پاک شد و مارا تمامت مسلم و مستخلص گشت و حق مجاورت ثابت عقل انسانی چنین اقتضا می کند که از جانین طریق موافقت سپرده آید و مراعات طرف مصادفت کرده شود و در حدوث واقعات و وقوع حادثات مدد و معاونت یکدیگر را التزام ۲۰ نمائیم و مسالك و مهالك^(۴) امن گشاده داریم تا تجارت فارغ و این شد

(۱) کذا فی ۵، ج: غایر، آر: فار، د: فائر، ب: غار،

(۲) مأخوذ است از مثل «رُبَّ أَكْلَةٍ تَمْنَعُ أَكْلَاتٍ»، رجوع کنید بمجموع الأمثال

در باب راء، (۳) کذا فی ۵، ج: غایر، ز: فار، آ: فار، ب: غار،

(۴) ج: مالک، — مهالك یعنی بیابانها، «المَهْلِكَةُ والمَهْلِكَةُ المَفَاةُ لَأَنَّهُ يَهْلِكُ

فیها کثیراً و جمعها مهالك و تنتج لامها و نکسر ایضا (اسان باختصار)،

رسیدند اتابک اوزبک منهزم شد و خواستند تا بر عقب او بروند سلطان فرمود در يك سال دو پادشاه را گرفتن فال نباشد او را راه دهند تا برود اتابک اوزبک بسلامت باذریجان رسید^(۱) و سگه و خطبه بنام سلطان کرد و رسولان با تحف و هدایا بخدمت سلطان فرستاد، و سلطان از همدان متوجه بغداد شد چون باسد آباد رسید^(۲) هنگام فصل خریف بود بزرگ دی ترک تازی کرد و از تیر باران برف شمشیر بازی در آن شب روز فرغ^(۳) اکبر مشاهده نمودند و از استه سرما و باد که هیچ جوشن دافع آن نتوانست بود احوال زهریر معاینه دیدند مردم بسیار در زیر آن سپری شدند و از چهارپای خود اثری نماند و در دست عزیمت^{۱۰} حسرت و ندامت باقی ماند وَ لِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوٰتِ وَ الْاَرْضِ وَ كَانَ اللّٰهُ عَلَیْهَا حَكِیْمًا،

حَذَارِ لَهُمْ مِنْ سَخَطِ اللّٰهِ إِنَّهَا * يُشَآءُ بِهَا حَرْأُ الْوُجُوهِ وَ يُمَسِّحُ^(۴)

و این چشم زخمی بود بر چهره اقبال و خدشه بر صفحات احوال او و از آن وقت باز دوعای ادبار تجاوب نمود و قوافل حرمان و خذلان^{۱۰} تناوب کرد،

نه مرد عشق تو بودم من اینقدر دامن * ولی بدیدم فرو می هلد قضا پرده و چون این ضعف و وهن بحال او راه یافت و معجزه دین محمدی دست او بر نافت

بر تافتست بخت مرا روزگار دست * زانم نمی رسد بسر زلف یار دست^{۲۰} بضرورت پای از آن اندیشه باز کشید و روزی چند در عراق توقف نمود چندانکه مرمت احوال حشم و خدم کرد و کار آن ملک را از شوایب

(۱) این جمله بنامها از آ ساقط است،

(۲) ب باصلاح جدید: فرغ روز،

(۳) استعمال کلمه «بُشَاه» قدری محل اشکال است چه این ماده نه از مجرّد و نه از باب افعال یعنی تثبیح بطور متعدی چنانکه مناسب مقام است نیامده است،

کفار با دین حق که بر اولو الامر واجبت بلك عين فرض تغافل نموده و آن رکن را که بزرگتر رکن اسلام آنست مهمل گذاشته این موجبات را بهانه ساخت و از سادات بزرگ علاء الملک را از ترمد نامزد کرد تا او را بخلافت بنشاند و برین اندیشه روان شد، چون بدامغان رسید خبر یافت که اتابک سعد بهوس استخلاص ملک عراق بقرب ری رسیدست سلطان با مردان کار یزکوار بتعجیل مانند برق براند بخیل بزرک^(۱) باتابک سعد رسید که با لشکر عراق بهم بود مصاف کشیدن هان بود و انهمزم لشکر عراق هان و اتابک سعد را دستگیر کردند سلطان خواست تا او را بکشد اتابک بملک زوزن التجا جست و او را وسیلت ساخت تا بالتاس او سلطان بر اتابک سعد ابقا نمود و او پسر بزرگتر خود اتابک زنگی را بنوا بسطان داد و دو قلعه اصطرخ^(۲) و اسکنان^(۳) را با چهار دانگ محصول فارس سلطانرا مقرر داشت تا اجازت مراجعت یافت چون بزیر قلعه اصطرخ^(۴) رسید و اتابک ابو بکر را حالت مصلحت و فرار معلوم گشت بمحاربت پیش آمد پدر و پسر یکدیگر را کارد^(۵) زدند و اتابک سعد پسر را بگرفت و بقراری که داده بود و شرطی که کرده وفا نمود، و هم در آن وقت اتابک اوزبک^(۶) نیز هم سودای ملک عراق بخته بود و از اذربایجان بهمدان آمد مواکب سلطان چون بهمدان

(۱) کذا فی بَجَّ دَه زَ، آ: بخل بزرک، نسوی نسخهٔ وحید پاریس ص ۱۹: جبل بزرک، (طبع هوداس ص ۱۴: جبل بزرک)، و گوید «هی کوره من کور الرئی محدثه»، و یاقوت گوید «خَیْل بلفظ الخیل الی ترکیب کوره و بلیده بین الرئی و قزوین محسوبه من اعال الرئی و هی الی قزوین اقرب الخ»، (۲) کذا فی آدَب، ج ده ز: اصطخر، (۳) کذا فی ج، آدَب: اسکان، ز: اشکان، ه: اشکوان، نسوی نسخهٔ پاریس ص ۲۶: «و تسلّم منه قلعتی اصطخر و اسکاباد (طبع هوداس ص ۱۹: اسکاباد)»، و معلوم نشد که مقصود در متن هان قلعه اشکوان معروف است یا مراد قلعه دیگر است، (۴) کذا فی آدَب، ج ده ز: اصطخر، (۵) بَجَّ دَه ز: زخم، (۶) ج ز: ازبک (فی المواضع)،

نمود و از منزل صواب اغتراب جست و یکی از اوایل علامات واقعات و مقدمات حادثات آن بود که در شهر سنه^(۱) عزیمت قصد دار السلام^(۲) لازالت معوره کرد و در آن وقت ثوب خلافت بامیر المؤمنین الناصر لدین الله مطرز بود و میان ایشان وحشتا نشسته و موجبات اسباب^(۳) یکی آن بود که جلال الدین حسن چون تقلد اسلام کرده بود و سیل فرستاده علم و^(۴) سیل اورا بر سیل^(۵) سلطان مقدم داشته بود و باصحاب او اهانت کرده و اسباب دیگر واقع گشته بود که سلطان محمد بدان سبب عظیم کوفته خاطر بود و از ائمه مملکت فتاوی گرفت که آل عباس در تقلد خلافت محق^(۶) نیستند و استحقاق خلافت بسادات حسینی می رسد و آنکس که قادر باشد اورا رسد که حق در نصاب خود قرار دهد و نیز خلفای عباسی از قیام باجتهاد در راه خدای تعالی و غزوات تقاعد نموده اند و با حصول استطاعت از محافظت ثغور و قمع ارباب بدعت و ضلالت و دعوت

(۱) بیاض در آب ز، ده بدون بیاض، ج: ثلث و عشرة و ستمایه، - صواب سنه اربع عشرة و ستمایه است کما فی تاریخ ابن الأثیر و سیره جلال الدین منکبری للنسوی، (۲) ب (با صلاح جدید) ز افزوده اند: بغداد، (۳) ب (باصلاح جدید: و اسباب، (۴) این واورا در آ ندارد، (۵) سیل گویا یعنی قافله از حاج مصحوب علمی و امیر حاجی با جمیع لوازم و ما محتاج حجاج بوده است که بلا عوض و فی سبیل الله بدیشان داده میشد است از قبیل مرکوب و طعام و شراب، نسوی در سیره جلال الدین منکبری در همین مورد گوید (ص ۱۶): «و انضاف الی ذلك استهانتهم [ای اهل بغداد] بالسبیل الذی کان للسلطان فی طریق مکه حرسها الله تعالی حتی بلغه تقدیم سبیل صاحب الاسماعیلیه جلال الدین الحسن علی سبيله»، ابن الأثیر گوید نیز در همین مورد در حوادث سنه ۶۱۴: «وکان سبيله اذا ورد بغداد یقدم غیره علیه و لعل فی عسکره مایه مثل الذی یقدم سبيله علیه»، در قاموس دزی این کلمه را بمعنی خود آذوقه و ما محتاج حجاج فرض کرده است و این عبارت ابن خلکان را شاهد آورده «وکان یقیم فی کرب سنه سیلاً للحاج و یسرر معه جمیع ما تدعو حاجة المسافر الیه فی الطریق»، و شاهد اعم از مدعی است و مراد از سبیل در این عبارت نیز ظاهراً همان معنی سابق الذکر است، (۶) آ: مستحق،

ریتی و حکایات متقدمان مصدق نمی‌شمری ع، گر نیست باورت ز من
 اینک بیار دست، و عنان این تمثیل عیان بستان و بچشم حقیقت این
 حالت مشاهده فرمای و بگوش هوش این حکایت استماع نمای و بذوق
 تجربه ازین دیگ پر از عجایب چاشنی بردار و بمشام قبول از رایحهٔ این
 نصیحت استنشاقی بجای آر، و تصریح این تلویحات و تفتیش این اسرار و
 رموزات نقش و صورت حالت سلطان سعید محمد انار الله برهانه و
 اسکنه جنانه است مادام که چرخ گوژ^(۱) پشت و فلک کور دل و گردون
 دون و عالم بوقلمون و روزگار ناسازگار موافق فرمان و مراد او بود بی
 واسطه زیادت جد و اجتهاد روایع^(۲) اقبال طلایع عزایم اورا استقبال
 می‌نمود و وفود نجاح قلب و جناح اورا تلقی واجب می‌داشت عنان عزیمی
 بهیچ طرف مصلحتی معطوف نگردانید بود الا و شکوه دولت روز افزونش
 شیخون خوف و هراس از معرفت سطوت^(۳) باسی او بر سر دل دشمنان
 و معاندان او می‌برد، فاید و صاحب جیش او بخت بیدار و حارس و
 طلبه دار حفظ و وقایت پروردگار بود، قلب و مینه از کرویایان ملک
 و میسر از تواتر آمداد سعادت فلک، چتر از موافقت قضا و قدر ساخته
 و الویه از مساعدت نصرت و ظفر افراخته شد و قلم توفیق بر عذبات^(۴)
 آن بمداد امداد حق نصر من الله و فتح قریب نوشته

سعود سوی یمین و فتوح سوی شمال * سپهر پیش رکاب و زمانه زیر عنان
 چون بخت بر باد شد و ننگبای نکبت آتش اقبال را بکشت آب کامرانی f.86a
 بخاک نا مرادی مکرر گشت و ادله آراء و تداییر از جاده هدی اجتناب ۲۰

(Suppl. persan 206) شروع میشود و از اینجا ببعد تا آخر کتاب این نسخه نیز در
 تصحیح متن بکار برده شده است، (۱) آ: کوز، (۲) ج ده ز: از روایع،
 ب: روایع، آ: اروایع، (۳) ب (بخط جدید) ج ز: افزوده اند: و،
 (۴) عذبه کل شیء طهره و عذبه الرحمن خرقه تشد علی رأسه یقال خفت علی
 رأسه العذب ای خرق الألوئیة (لسان و تاج و اساس)،

ذکر بقیه احوال سلطان سعید محمد و اختلال کار او،

هرکرا تسیر درجه طالع دولت بجرم^(۱) قاطع محنت رسید خرسید
اقبالش که از جیب افق مشرق^(۲) سعادت سر برزدی بزوال نامرادی
f. 85b و مغرب ادبار کشید و عقده ذنب نخوست رأس شقاوت او گشت و اگرچه
همزیت رای ثاقب و فضیلت عزم صایب آراسته باشد و بمارست روزگار
مرد آزمائی پیراسته گشته هر اندیشه که کند و مهی را که پیش گیرد
ماده و بال و موجب نشویش خاطر و بال او شود و هر کمال را که توقع
دارد سبب نقصان و حرمان او آید بحدی که از نظر سعادت سعدین
اثر نخوست نحسین یابد و نور رای روشن او که در دریای ظلمات
۱۰ واقعات ماهی کردی در شست کسوف حجاب حیرت و ضباب دهشت
متواری ماند و زناد مراد و مرئاد او غیر واری گردد و وجه سداد ازو
مسدود ماند و مقصد رشادار مفقود یابد و غطای غفلت دل و بصیرت
اورا پوشید کند تا هرچه از افعال او صادر بود عین غبن کار او آید
قال الله تعالى إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ
۱۰ مِنْ وَاَل،

إِذَا أَرَادَ اللَّهُ أَمْرًا بِأَمْرِي * وَكَانَ ذَا رَأْيٍ وَعَقْلٍ وَبَصَرٍ
وَحِيلَةٍ يَعْمَلُهَا فِي كُلِّ مَا * يَأْتِي بِهِ مَكْرُوهٍ أَسْبَابُ الْفَدَرِ
أَعْرَاهُ بِأَجْهَلٍ وَأَعْمَى عَيْنَهُ * وَسَلَّهَ مِنْ رَأْيِهِ سَلَّ الشَّعَرِ
حَتَّى إِذَا أَنْفَذَ فِيهِ حُكْمَهُ * رَدَّ إِلَيْهِ عَقْلَهُ لِيَعْتَبِرَ^(۳)

۲. (۴) پس ای بار موافق و دوست مشفق درین معانی اگر شبهه داری و

(۱) آب: بجرم، د: نجوم، (۲) ده ندارد،

(۳) هذه الآيات لأبي جعفر محمد بن عبد الله بن اسمعيل الميكالي رئيس نيسابور ذكرها
الطعالي في بتيمة الدهر ج ۴ ص ۲۹۹، و تمثل بها العنبي في التآريخ اليعنبي (انظر شرح
اليعنبي للشيخ احمد الميني طبع مصر ج ۱ ص ۲۲۰) (۴) از اینجا نسخه ز

باز پس آمدست و با مواضع^(۱) و رعایا چه بی رسی کرده و اکثر لشکر ازو اجتناب می‌جویند درین وقت فرصت را غنیمت دانست و بار دیگر چون برق از میغ متوجه او شد و اورا مغافصه فرو گرفت قال الله تعالى اَلَمْ تَرَ اَنَّا اَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلٰى الْكَافِرِينَ نَوِزُهُمْ اَزَا در وقتی که تمامت لشکر ازو پراگند بود و چون هیچ چاره دیگر نماند کور خان خواست که اورا خدمتی کند و تباذعی نماید کوچک بدن رضا نداد و اورا اعزاز کرد و بمحل پدری می‌نگریست و حرمت او رعایت می‌کرد و کور خان دختر امیری بزرگرا که غیرت زهره و مشتری بود نامزد خود کرده بود چون محکوم حکم کوچک^(۲) گشت آن دختر را کوچک^(۳) ۱۰ در تصرف آورد و کور خان بعد از يك دو سال گذشته شد و باد دولت خاندان ایشان نشسته بعدما که در غبطت و شادمانی^(۴) سه قرن نود و پنج سال^(۵) روزگار گذرانید^(۶) چنانک آسیبی بدامن اقبال ایشان نرسید و چون هنگام زوال کار و تراجع روزگار آن طایفه آمد آنکس که اسیر زندان بود امیر خان آن قوم گشت و گور خان را گور خانمان^(۷) ۱۰ شد و تمامت قوم او سرگشته و پریشان شدند،

چو وقت آمد نماند آن پادشائی * بکاری نامد آن کار و کیائی
چو آید ریح باشد چون شود رنج * تہی دستی شرف دارد برین گنج
قال الله سبحانه و تعالى كَذَابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَ اعْرِضْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَ كُلِّ كَانُوا ظَالِمِينَ، ۲۰

(۱) آج: لشکر، (۲) ب: کوچک، (۳) آ: کوچک، (۴) (۵) کذا
واضحاً فی آ، ب: سه قرن بود و پنج سال، د: سه قرن و پنج سال، ه: سه
قرن و پنج سال، (۶) د: گذرانیدند، (۷) ب: ج: ده: خان و مان، -
از جناس در این عبارت معلوم میشود که گور خان با گاف فارسی است،

راست را از جای برداشتند و هر دو لشکر باز پس نشستند و لشکر کور خان باز گشت^(۱) و تانکو^(۲) در دست افتاد و سلطان نیز باز گشت^(۳) و لشکر ختای در مراجعت نهب و غارت و قتل و فساد در اماکن و بقاع و رعایای خود آغاز نهادند چون بیلاسا قون رسیدند اهالی آن دل بر آن نهاده بودند که سلطان را این نواحی مستخلص خواهد شد دروازه در بستند چون لشکر قراختای بدانجا رسید راه ندادند و جنگ در پیوستند شانزده روز محاربت سخت کردند بگمان آنک سلطان از عقب ایشانست و چندانک محمود نای^(۴) و امرای کور خان با ایشان موافق می‌بستند و نصیحت می‌گفت اعتماد نمی‌کردند نا عاقبت لشکر ختای که ۱۰ بهر جانبی بود تمامت جمع گشتند و پیلانی را که از لشکر سلطان^(۵) باز سته بودند بدروازه راندند و آنرا خراب کردند و از جوانب لشکرها قوت نمودند و در شهر آمدند و دست بشمشیر بردند و بر هیچ کس ابقائی ننمودند و سه شبانروز کشتش کردند و چهل و هفت هزار از معتبران نامور در شمار کشتگان آمد و لشکر کور خان از کثرت غنایم با ۱۰ استظهار بسیار شدند و چون کور خان را خزانهایی بعضی از غارت و بعضی از اطلاق جرایات و مواجب نمی‌گشته بود محمود نای^(۶) ازین ترس که نباید بمال او که مالی بود که قارون را نبوده باشد طع رود رای زد که آنچه از خزاین خاصه لشکر از کوچلک^(۷) استرداد کرده‌اند^(۸) جمع می‌باید کرد امرا چون این اندیشه بشنیدند هر کس تقاعد نمودند و مستوحش^(۹) گشتند و دم استغنا و طغیان زدن آغاز نهادند و کوچلک دیگر باره کار را وشکرده گشته بود و مستعدّ شد چون بشنید که کور خان از لشکر

(۱-۲) این جمله از آسافط است و در باقی نسخ یعنی بـ جـ دـ هـ مذکور،

(۳) کذا فی جـ دـ هـ، بـ: تانکو، (۴) کذا فی آ جـ هـ، بـ: محمود می،

(۵) آ جـ این کلمه را ندارند، هـ: «غور» بجای سلطان، (۶) کذا فی

آ جـ دـ هـ، بـ: محمود می، (۷) آ: کوچلک، (۸) رجوع کنید نیز به ۱

ص ۴۷ س ۱۸—ص ۴۸ س ۱، (۹) آ بـ دـ: موحش، هـ: متوحش،

ملازم کور خان بود بارادت خود اختلافی نمی‌توانست کرد چون تغییر احوال و تزلزل ملک کور خان بشنید التماس اجازت مراجعت کرد تا بقایا و متفرقان لشکرها را که در زوایا مانده باشند جمع کند و او را مدد نماید کور خان را این دمدمه موافق طبع افتاد و بر سخن او که از منبع زور و مجمع فجور ترشح کرده بود اعتماد نمود و او را بخلعتهای گرانمایه مخصوص کرد و بلبق کوچک^(۱) خانی موسوم چون کوچک باز گشت کور خان را از فرستادن او ندامت روی نمود ع، وَ بَدَمُ حِينَ لَا تُغْنِي الْآلِدَامَهُ، و باستحضار طرف نشینان هر موضعی که امرا و گاشنگان او بودند چون سلطان عثمان و غیره کس فرستاد چون سلطان عثمان از کور خان دختری خواسته بود و او بدان اجابت نکرده از آن سبب کوفته خاطر بود اجابت او نکرد و بسطان محمد رسول فرستاد و موافقت او اظهار کرد و خطبه و سکه در سمرقند بنام او کرد و مخالفت و معادات کور خان ظاهر گردانید کور خان چون ازین حال خبر یافت سی هزار مرد را عرض داد و بحاربه او فرستاد و باز سمرقند را مستخلص کرد و ۱۵ بزیادت تعرضی اجازت نداد سبب آنکه سمرقند را خزانه خود می‌دانست و چون از طرف بالا نیز کوچک^(۱) قوت گرفته بود و بنواحی او ناختن می‌کرد و زحمت می‌رسانید لشکرها از سمرقند بدفع او باز خواند و بجانب او روان کرد چون سلطان از تشویشی که او را از جانب کوچک بود و فرستادن لشکر باستیصال و قمع او خبر یافت انتهاز این فرصت گوش داشت و متوجه سمرقند شد و سلطان سلاطین بمخدمت استقبال او بیرون آمد و ملک سمرقند بدو تسلیم کرد و از آنجا باتفاق متوجه کور خان شدند و چون بطراز رسید تاینکو^(۲) با لشکری شگرف آنجا بود او نیز لشکرها عرض داد و بحاربت بیرون آمد چون بمحاذات یکدیگر بایستادند از هر دو جانب حملها کردند و دست چپ هر قوم مقابل خود دست

(۱) ب: کوحلک، (۲) کذا فی ب ج ه، آ: ماینکو، ب: مانکو،

آنها برای مادر خود ترکان خاتون مفوض گردانید و خود روان شد ترکان خاتون فرمود تا رسل کور خان را تبجیل و احترام کردند و جانب ایشان مرعی فرموده مواضع سنوی بدیشان تمام تسلیم کرد و جماعتی را از معارف حضرت خود در مصاحبت محمود نای^(۱) بنزدیک کور خان فرستاد باعتذار تأخیری که در ادای مواضع سالیانه رفته بود و التزام ایلی و انقیاد بر قرار سابق تقریر نمود و چون محمود نای^(۲) بزرگ منشی و سرکشی سلطان دیده بود و مزاج او بشناخته که مقدار مرتبت خود از آن عالتر می‌داند که هیچ مخلوقی را تواضع و تملق نماید و بتواضع تلقی کند ملوک آفاق را خادم خود می‌شناخت بلك روزگار را چاکری می‌پداشت

۱۰ اِنِّیْ اَنَا الْاَسَدُ الْهَیْصُورُ لَدَی الْوَعٰی * یَخِیْسِی الْفَنَآ وَ مَحَالِیْ اَسِیَافِی وَ اَلْدَّهْرُ عِبْدِیْ وَ السَّمَاةُ خَادِیْ * وَ الْاَرْضُ دَارِیْ وَ الْوَرٰی اَضْیَافِی

با کور خان احوال او تقریر کرد و گفت سلطان دل یکنوی ندارد و بعد ازین مالی ادا نکند کور خان نیز رسل او را زیادت اعزازی نکرد و التفاتی نمود، و چون سلطان کامیاب از غزای قفجاق با مستقر مملکت ۱۰ خوارزم رسید عزیمت استخلاص بلاد ماوراء النهر آغاز نهاد و لشکر بیخارا کشید و در خفیه باطراف و هر ناحیتی پیغامها داد و بمواعید مستظهر گردانید و بتخصیص سلطان عثمان را ترحیب^(۳) بسیار کرد و چون ایشان نیز سبب امتداد مدت کور خان ملول گشته بودند و از منصوبان عبّال و مقلدان اعمال کور خان که بر خلاف ایام ماضیه بی رسی و عدوان ۲۰ آغاز نهاده بودند تنفر حاصل داشتند دعوت سلطان اجابت کردند و بدان اسنظهار یافتند و نیج و استبشار نمودند و سلطان بر قرار آنک در سال آیند بر قصد او باز آید از بخارا باز گشت، و امراء کور خان در جانب شرقی نیز دم عصیان آغاز نهاده بودند و درین وقت کوچک^(۴)

(۱) کذا فی آب ج ه، د: محمود بای، (۲) کذا فی آج ه، ب د: محمود بای، (۳) ب د ه: ترغیب، (۴) آب: کوچک،

حشم مطاوعت او می کردند چندانک^(۱) هوای نفسانی برو غلبه کرده بود^(۲) چون او را با کسی که بدو مضاف و منسوب بود بکشتند از دو برادر کور خان که در رفته حیات بودند یکی را اختیار کردند تا قائم مقام برادر بنیشت برادر دیگر را که مجازبت ملک می نمود از دست برداشتند و این برادر تمکن یافت و هر کس را بمصلحتی موسوم کرد و شنگان را بجوانب فرستاد، و چون نوبت انسر خوارزمشاه پسر او نکش رسید نکش بر قرار مال قرار داد می کرد و تحوی رضای او بهمه وجوه رعایت می نمود و در مرض موت پسران را وصیت کرد که با کور خان مکاوت نکنند و سر از قرار می که مقررست نتابند چه او سدی بزرگست که ما ورای او خصمان درشت اند، چون نوبت ملک بسطان محمد رسید برقرار بکچندی مال می گارد و میان ایشان مورد مصافات روشن بود و چون سلطان شهاب الدین غور^(۳) قصد سلطان محمد کرد کور خان او را ده هزار مرد مدد فرستاد و بر در آند خود مصاف دادند غوریان منهزم رفتند و چون سلطان را همتی بود که شاه انجم را از روی مرتبت در زیر چتر خود^{۱۵} می دید از تحمل قبول جزیت و اداء خراج کور خان آنفت می داشت دو سه سال در ادای آن تعویقی انداخت و در گزاردن آن آهستگی کرد عاقبت کور خان وزیر ملک خود محمود نای^(۴) را باستیفای واجبات اموال قرار می بفرستاد با الوکهای درشت تر چون بخوارزم رسید و سلطان مستعد محاربه قنچاق گشته بود سلطان نخواست که ایشان را جوابی درشت بعنف^{۲۰} گوید تا وصیت پدر را خلاف نکرده باشد و دیگر آنک غیبت او خواست بود نباید انتهاز فرصتی جویند و تعرضی رسانند و از قبول مواضعه نیز ننگ و عار می داشت در آن جواب بخیر و شربل نگشاد و مصلحت

(۱) د: چنانکه، (۲) ه کلمه «بود» را ندارد، (۳) ج: غوری، —
 شاهی دیگر برای اضافه نام صاحب محل بجل، (۴) کذا فی آج ه، د:
 محمود بای، ب: محمود بای،

ملك رایگانی بنشست و نام خانی از نیره افراسیاب برداشت و اورا بایلك ترکان موسوم گردانید و شنگان بنواحی و اطراف روان کرد از قم کبچک^(۱) تا مارسرحان^(۲) و از طراز^(۳) تا نامح^(۴) چون یکچندی از آن بگذشت و حواشی او مرقه و مواشی او فربه گشتند قفلیان^(۵) را در ضبط آورد و لشکر بکاشغر و ختن روان کرد و آنرا مستخلص گردانید و بعد از آن بحدّ فرقیز^(۶) بانتقام حرکاتی که ازیشان مشاهده کرده بود لشکر فرستاد و بیش بالیغ^(۷) مسلم کرد و از آنجا بحدّ فرغانه و ماوراء النهر لشکر فرستاد و آن موضع نیز ابل شدند و سلطانان ماوراء النهر که پدر و جدّ سلطان عثمان بودند سر بر خطّ فرمان او نهادند و بعدما که اورا این فتحها میسر گشت و لشکر او مستظهر و خیل و خیول^(۸) بیشتر شد اربوز^(۹) را که صاحب جیش او بود بجانب خوارزم فرستاد تا رسایق آنرا نهب و تاراج کرد و کشش بسیار انسز خوارزمشاه بنزدیک اربوز^(۱۰) فرستاد و قبول طاعت او کرد و سی هزار دینار زر مواضعه قبول کرد که سال بسال بعد از اجناس و مواشی بدو می‌رساند اربوز^(۱۱) بدین مصالحت باز گشت و در مدتی نزدیک کور خان نماد کوبونک^(۱۲) که خاتون او بود قایم مقام او بنشست و آغاز تنفیذ احکام کرد و تمام

(۱) آَب: قم کچک، د: قم کچک، ه: قم کچک، ج: قم کچیل، - من تصحیح قیاسی است رجوع کنید به ص ۵۱ ح ۴، (۲) کذا فی آَب (?)، ج: ه: تا مارسرخان، د: تا مارسرحان، (۳) آ: طراز، (۴) کذا فی آ (?)، ب: تا نامح، ج: تا نامنج، ه: تا نامح، د: تا ماح، (۵) آ: قفلان، ب: قفلیان، ه: قفلیان، د: قفلان، (۶) کذا فی ه، آَب ج: د: فرقیز، (۷) د: بیش بالیق، آ: بیش بالیغ، ج: بیش بالیغ، ب: بیش بالیق، ه: اصل جمله را ندارد، (۸) کذا فی جمیع النسخ اعنی: خیل و خیول، (رجوع بص ۸۱ ص ۲)، (۹) کذا فی ب، آ: اربوز، د: ارنوز، ه: اربور، ج: ازیراکه...، (۱۰) کذا فی آَب ه، د: ارنوز، ج: او، (۱۱) کذا فی ب ه، آ: اربوز، د: ارنوز، ج: او نیز، (۱۲) کذا و اختصاراً فی آ، ب: کوبونک، ه: کوبونک، ج: کوتونک، د: کزبونک،

آمد هشتاد کس از قوم و اهل او با او بیرون آمدند و بروایت دیگر آنک با جمعی انبوه و گروهی بسیار بودند چون بحدّ قرقیز^(۱) رسیدند بقبایلی که در آن حدود بودند ناختم می کردند و آن قوم نیز تعرّض ایشان می رسانیدند از آنجا نیز در حرکت آمدند تا بایمل^(۲) رسیدند و آنجا شهری بنا نهادند که اکنون هنوز رسم و اثر آن ماندست و در آن حدود اتراک بسیار و افواج اقوام برو جمع شدند چنانک در حدّ چهل هزار^(۳) خانه بودند و در آن موضع اقامت میسر نشد رحلت کردند بحدود بیلاساقون^(۴) آمدند و اکنون مغولان آنرا غربالغ^(۵) می خوانند و امیر آن حدود یکی بودست که نسبت خود با فراسیاب می کردست و قوّت و شوکتی نداشته قبایل ترکان قرلیغ^(۶) و قنقلی^(۷) که در آن حدود بوده اند از طاعت و انقیاد او منخلع شد و تعرّض می رسانید و بر حواشی و مواشی او می زده و گرگ ربائی می کرده و آن شخص که امیر بودست از منع و دفع آن جماعت عاجز بوده چون خبر اقامت و کثرت غلبه کور خان و اتباع او شنید است ایلچیان نزدیک کور خان فرستاده مذکر^{۱۰} بعجز و قصور خویش و استیلا و فساد قنقلیان^(۸) و قارلقان^(۹) و التماس حرکت او بدار الملک تا نواحی مملکت خود بدست نصرف او باز دهد و خود را از غصه زمانه باز رهاند کور خان بیلاساقون رفت و بر نخت

(۱) کذا فی ه، آج: قرقیز، ب: قرقیز، د: قوقر، (۲) کذا فی ج، آه: بایمل، د: بایمل، ب: بایمل، (۳) ه: صد و چهل هزار، (۴) ب: بیلاساقون، د: بیلاساقون، (۵) د: ه: غربالغ، آ: غربالغ، ب: عربالغ، ج: عربالغ، - این کلمه در ج ۱ ص ۴۳ نیز گذشت بصورت غربالغ، غربالغ، فربالغ و غیرها، در حبیب السیر در اوایل همین فصل فراختائیان گوید: «بلکه بیلاساقون که مغولان آنرا غوبالغ گویند یعنی شهر خوب آخ»، مرکوارت (Marquart) از مستشرقین آلمان گوید که صواب در این کلمه غز بالغ است یعنی شهر غزان یعنی اتراک غز، (۶) کذا فی ج د ه، آ ب: قرلیغ، (۷) آ: قنقلی، ب: قنقلی، ج: ه: قنقلی، د: قنقلی، (۸) آ: قنقلیان، د: قنقلان، (۹) کذا فی ج، ه: قنقلان، آ: قارلقان، ب: قارلقان، د: قانلقان،

شد، و در خزانه غزنین که سلطان شهاب الدین نهاده بود مناشیر دار الخلافه المقدسه بیرون آمد مشتمل بر تحریض غوریان بر قصد سلطان خوارزم و تهییج حرکات و افعال ایشان و حشت سلطان با دیوان عزیز زیادت شد و دانست که قصد غوریان بیشتر موجب آن تحریض و تحریص^(۱) از دار الخلافه بودست چون مالک سلطان غور از طرف هند^(۲) مسلم شد با سمرقند مراجعت فرمود سلطان حالیا آنرا اظهار نکرد و میخواست^(۳) تا بابتدا ولایات شرقی را مستخلص گرداند و ذکر کیفیت آن حال در مقدمه مثبت است^(۴)، و چون مالک هراة و غور و غرجستان و سجستان تا سرحد هندوستان با مملکت او مضاف شد و آن ملکی بود که هرکس را مسلم نبودست و آن بلاد مقرّ سریر ملک سلطان محمود سبکتکین بود و اولاد او هلمّ جرّا و تا هنگام سلاطین غور آن ممالک مفروز بوده است آن تختگاه نامزد سلطان جلال الدین کرد،

ذکر خانان فرا ختای و احوال خروج و استیصال ایشان، f. 83b

اصل ایشان از ختای است از جمله معتبران و مشاهیر آن^(۵) بودند ۱۰ سببی ضروری اتفاق افتادست که انزعاج ایشان لازم شدست و اغتراب و نصدی اخطار بمکابدت اسفار واجب شد و مقدم و امیر ایشان را کورخان خوانند یعنی خان خانان چنین میگویند بوقت آنک از ختای بیرون

(۱) کذا فی آبج، ده «و تحریص» را ندارند، — تحریص با صاد مهمله در کتب لغت معتبره بنظر نرسیده است، (۲) آبج: هندی، (۳) کذا فی آبئصال «می» بفعل، (۴) این فقره یعنی یافتن مناشیر دار الخلافه در خزانه غزنین نه در مقدمه کتاب مذکور است و نه هیچ جای دیگر سابق براین (برسم مصنف که کلمه «مقدمه» را بمعنی «سابق» و «قبل از این» استعمال میکند — مقدمه مصحح ج ۱ ص قید) بل فقط بعد از این در ورق ۹۲ مذکور خواهد شد، و گویا مصنف را در ترتیب مسودات کتاب در حین نقل بیاض تقدیم و تاخیری روی داده است، (۵) ب بخط جدید افزوده: ملک،

فرمود و بدان تعرضی نرسانید و او خطبه و سکه بنام او کرد، و در
 اثنای غزوات سلطان برادر او تاج الدین علیشاه سبب دل ماندگی که
 او را از برادر خود سلطان محمد در میان آمده بود نزدیک سلطان محمود
 رفت مقدم او را بر ثنات بزرگان مقدم داشت و مورد او را مکرم و
 اصناف هدایا و تحف نزدیک او فرستاد چون یکجندی بر آن گذشت
 سلطان محمود را از آب‌راه^(۱) سرای حرم او نیم روزی در رفتند و او را
 بر تخت یافتند بکشند کس ندانست که آن ضربت که فرمود در افواه
 مردم افتاد که علیشاه بطمع ملک قصد او کرد فی الجمله چون او گذشته
 شد در شهر سنه تسع و ستمایه و از اولاد سلاطین غور دیگری که عماد
 ۱۰ سلطنت را مؤکد تواند داشت و اساس مملکت مهتد نبود اعیان فیروزکوه
 بر تاج الدین علیشاه اتفاق کردند و او را بر تخت سلطنت نشاندند التزام
 جانب احترام را رسولی باعلام حالت و استخارت او در کار سلطنت بر
 سبیل استنابت بمحضرت سلطان فرستاد سلطان بر سبیل تقریر سلطنت
 محمد بشیر را باخلع و تشریفات فرستاد و توقیع و منشور مبذول داشت
 ۱۵ چون بشیر از مراسم تهنیت پرداخت لبس خلعت را علیشاه بجامه‌خانه در
 آمد بشیر جامها برداشت و دررفت و شمشیر برکشید و بیک ضربه سر
 او بپنداخت بشیر نذیر گشت و تهنیت با تعزیت مبدل شد چون آن
 حالت حادث شد دیگری در پیش آن کار ایستادگی نتوانست نمود مناشیر
 دیگر که بر ارکان بمعنی استمال نوشته بود برخواندند و ملک فیروزکوه
 ۲۰ و غور و آن حدود سلطان را مسلم شد، بعد از آن در شهر سنه احدی
 عشر[ه] و ستمایه خبر رسید که تاج الدین ایلدوز در غزنین انتقال کرد
 و او را وارثی که قائم مقام او تواند بود نبود از غلامان یکی بر جای او
 نشست سلطان حرکت بجانب آن ملک که ملکی نفیس بود معطوف گردانید
 و همت بر استخلاص آن اقالیم مصروف آن نیز با دیگر ملکها مضاف

(۱) ب (باصلاح جدید) : راه آب،

یکدیگر بر خلاف سلطان هم عهد شدند و نزدیک کور خان در خفیه رسولی فرستادند که ما با لشکر روز مصاف از سلطان برگردیم بقرار آنک چون غالب شود خوارزم ترتیه^(۱) را مسلم باشد و خراسان اصفهرا کور خان نیز باضعاف آن ایشان را موعود گردانید چون صفوف در محاذه آمدند و حملها متواتر شد میسر^(۲) ختای بر مینه سلطان حمله کرد بر قرار موعود ترتیه^(۲) و اصفهید برگشتند و لشکر همچنان از پس پشت قلب برگشتند^(۳) و میسر^(۳) سلطان هم بر مینه او غلبه کرد چنانک روی بانهرام نهادند و قلب هر دو در هم افتادند و هیچ کدام از لشکرها غالب از مغلوب باز نیشناخت و از هر دو جانب غارت و تاراج می کردند و می گریختند و سلطان را عادت بود که بوقت مصاف بلباس و آبوس خصمان متلبس شدی و بعضی از خواص مقربان او هم در تشویش لشکرها در میان لشکر ختای افتادند و سلطان ناشناخت روزها در میان قوم بیگانه بود تا ناگاه که فرصت یافت عنان بر تافت و باب فناکت رسید و لشکر از قدوم او حیاتی نازه یافتند و چون آواز سلطان باطراف^{۱۰} رفته بود و هر کس در خیالی افتاده بعضی میگفتند^(۴) که سلطان در میان لشکر بیگانه گرفتارست و بعضی میگفتند^(۴) که بکشته اند و هیچ خبر حقیقت نداشتند بدین سبب مبشران روان شدند و منشورها بهر طرفی فرستاد و سلطان عالم با شهر خوارزم آمد و باز مصلحت حرب و جنگ را آماده می شد،

ذکر استخلاص فیروزکوه و غزنین،

۲۰

چون سلطان را هراة میسر شد فیروزکوه را بر سلطان محمود مقرر f. 83a

(۱) آ: بریه، ه: ترتیه، د: ترینه، ج: برته، ب: برسه، (رجوع بص ۷۶)
 (۲) آ: برته، ه: ترتیه، د: ترینه، ج: برته، ب: برسه،
 (۳) ب: برکشید، ج: د: برکشید،
 (۴) کذا فی آ باتصال «می» بفعل بر
 خلاف معهود (رجوع بمقدمه مصحح ج ۱ ص صب)،

f. 82b سلطان سمرقند رسید و از جوانب لشکرها در هم آمد از سمرقند روان شد و شهر اغناق^(۱) را که والی آن هرچند مسلمانی بود نه مسلمان اخلاق سبب میلان و وفای او بجانب اهل نفاق و شقاق باز آنک^(۲) بچند کثرت سلطان او را باطاعت داری خوانده بود و بمواعید نیکو او را مستظهر گردانید از اجابت حق امتناع نموده بود و باحتیضان^(۳) قلعه که داشت شیطان باد غرور در دماغ او دمید سلطان از لشکر بسیار فوجی بلک از دریای زخار موجی را بفرستاد تا چون آنجا رسیدند در زمانی او را از قلعه بشیب آوردند و در سلاسل و اغلال بحضرت سلطان رسانید، و سلطان آوازه تسلط کوچک^(۴) بریشان بشنید حریص تر شد و رسولان کوچک در خفیه بیامدند و میان سلطان و کوچک مواضعه رفت که پیشتر کورخان را بردارند اگر سلطان را میسر شود تا ختن و کاشغر سلطان را باشد و اگر کوچک را تا آب فناکت کوچک را برین جملت فرار نهادند و کوچک يك نوبت غالب شد و دیگر بار مغلوب^(۵) و آن حال در ذکر فراختای مثبت است^(۶) چون سلطان روان شد و از سمرقند بگدشت و کورخان نیز خبر یافت مستعد شد و لشکرها بیکدیگر نزدیک رسیدند اصفهید^(۷) کبود جامه و تریه^(۸) باسقاق^(۹) سمرقند با

(۱) ج د ه: اغناق، آ: اعناق، ب: اعماق، - اغناق که یغناق نیز گویند شهری است از نواحی ترکستان از اعمال بناکت (یا قوت)، (۲) یعنی با آنکه،

(۳) احتیضان افعال از حصن در کتب لغت معتبره بنظر ترسیه است،

(۴) آ: کوچک (فی المواضع)، (۵) این کلمه فقط در د دارد و هو الصواب،

رجوع کنید به ۱ ص ۴۸ که تصریح میکند که کوچک مرتبه اول بر کورخان غلبه کرد و مرتبه دوم مغلوب شد و اکثر لشکر او اسیر گشت، (۶) در فصل

آنی فراختای هیچ ذکر از جنگ اول و دوم کوچک با کورخان نیست فقط در جلد اول است که متعرض این فقره شده است (ص ۴۷-۴۸)، (۷) ه:

سپهید (فی المواضع)، (۸) آ: تریه، ه: تریه، د: تریه، ج: برته، ب:

برسه، (رجوع بص ۷۶ ح ۲، (۹) آ: باسقاق، د: باسقاق، - باسقاق

بنرکی بمعنی شخته و داروغه است (قاموس عدن)،

هی گویند^(۱) بهر حرز در ورد * که السَّلاطَانُ ظِلُّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ

ذکر مراجعت سلطان بار دوم بجنک کور خان،

در غیبت از خوارزم جماعتی از بقایای اصحاب قادر^(۲) خان در حدود جَند دم عصیان زده بودند بدان سبب سلطان در خوارزم زیادت مقامی نفرمود و بحسب ماده^(۳) ایشان بمجانب جَند روان شد و سلطان عثمان بایتمام مواصلت در خوارزم توقف نمود، چون سلطان آن جماعت فتنان را مستأصل گردانید در اثنای آن خبر رسید که لشکر ختای بدر سمرقند آمدست و سمرقند را حصار داده اند سلطان هم از جَند بدان طرف متوجه شد و بمجانب ملک رسولان فرستاد و تمامت لشکرها را که در اطراف داشت باز خواند و از مالک حشر خواست و متوجه سمرقند شد و لشکر ختای مدتها بر در سمرقند بر آب^(۴) رودخانه لشکرگاه ساخته بودند و هفتاد نوبت جنگ کرده بیرون يك نوبت که غالب گشته بودند و لشکر سمرقند را در شهر رانده مقهور بوده اند و لشکر اسلام منصور چون لشکر ختای دیده اند که از محاربت ایشان جز باد بدست ندارند و بر خاک سیاه خواهند نشست و آبی که افتادست باز نان^(۵) بر نخواهد آمد و از جانب سلطان آوازه توجّه و از جانب دیگر استیلای کوچک خان رسید بر اسم مهاده مراجعت کردند، و چون

(۱) آ: هی گوید ز، (۲) کذا فی د، آب ج: قادر، ه: قایم،

(۳) ب ج د ه: افزوده اند: فساد، (۴) ج: بر آن سوء، د: بر لب،

(۵) آ: بازبان، ب ج: باربان، ه: باز بان، د: اصل جمله را ندارد، - متن

اصحیح قیاسی است و «باز» گویا بمعنی «با» است برسم معهود جهانگشای چون باز آنکه یعنی با آنکه و بازین یعنی با این (رجوع کنید بمقدمه مصحح ج ا ص قبا) و بنا بر این مقصود از جمله این است که آبی یعنی آبروی که ریخته است با نان معادله نمیکند یعنی از رنجهایی که می برند نتیجه مطلوبه حاصل نخواهد شد،

مغفرت عوض داد و اورا بجان و مال امان فرمود بقرار آنک از انزار^(۱) تحویل کند و با خیل و خبول^(۲) و حمل و جمل با نسا انتقال کند و با نسا و رجال خود [آنجا] اقامت نماید خون خلائق بدین سبب نا ریخته بماند و چون ملک را متوجه نسا فرمود سلطان عنان انصراف با سمرقند معطوف کرد و سلطان عثمان از صدف خاندان سلطنت درّی التماس و از نجوم آسمان معالی بدری را خطبه کرد سلطان باجابت آن متمس اورا مشرف گردانید و آن حال در ذکری دیگر مسطور خواهد شد و ترتبه^(۳) را که امیری بود از جمله اقارب ترکان خاتون بشکنگی سمرقند نامزد فرمود و سلطان متوجه خوارزم گشت وفود سعود بر یسار و بین و انوار اقبال ۱۰ بر قفا و جین

تهاده غاشیه خرشید بر دوش * رکابش کرده مهرا حلقه در گوش
درفش کاویانی بر سر شاه * چو لختی ابر گفتی بر سر ماه
دهان دور باش از خنده ی سنت * فلک را دور باش از دوری گفت
چون سلطان بخوارزم رسید کار بزم را بسجید و تاینکو^(۴) را بفرمود نا
۱۰ بکشند و باب انداختند و ازین فتح هیبت سلطان در دها یکی هزار شد
و ملوک اطراف بمحضرت او رسل و هدایا متواتر کردند و در طغرای
مبارک اورا^(۵) ظلّ الله فی الأرض نوشتند و منشی ملّک فخر الملک نظام
الدین فرید جای راست

شهنشاهها جهان بخشا توئی آنک * توان از همتت خواهد فلک فرض
۲۰ بچشم همت کمتر نماید * زیک ذره جهان در طول و در عرض
همه پاکان کروی بعهدت * پس از تقدیم شرط سنت و فرض

(۱) ب: انزار، ج: انزار، (۲) کذا فی جمیع النسخ اعنی «خیل و خبول»،

(۳) آ: ترتبه، ه: ترتبه، د: ترتبه، ج: برته، ب: بره، (رجوع بص

۷۶ ح ۲)، (۴) کذا فی آ ب ج، ه: تاینکو، د: سانیکو،

(۵) بجای «مبارک اورا»: او نکش (کذا)،

لجوج و در کثرت عدد فزون بر یاجوج و مأجوج و قوم ختای در مابین بحقیقت سدّ ذی القرنین بودند و نه همانا که چون آن سدّ مبدل شود در بیضه این ملک سکونی باشد و هیچ کس را بتمتع و تنعم رکونی امروز تعزیت اسلام می‌دارم

هرچه^(۱) در آینه جوان ببند * پیر در خشت پخته آن ببند
 فی الحمله سلطان چون از آن جهاد بر وفق مراد باز گشت و ملک
 انرار^(۲) بر خلاف ابرار بود و بر قاعدۀ مستمرّ بصولت و شوکت مستظهر و
 باز آنک^(۳) بکرات رسل باستانت او می‌رفت سر در چنبر طاعت داری
 نمی‌آورد و خیالای تکبر و خیال تکثر از دماغ بیرون نمی‌کرد و
 بزواج نصیحت از مهالك فضیحت خلاص نمی‌جست و از موافقت ختای
 با صراط مستقیم نمی‌گرائید قال الله تعالی و مَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ
 جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ وَ يُسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ
 الْعَذَابُ قُبُلًا ۖ چون سلطان بر اصرار و استکبار او واقف گشت بر قصد
 او عازم شد چون بتزدیک آن قوم رسید و ارباب انرار^(۴) چون تلاطم
 سیل زخار از لشکر بسیار او بدیدند و دانستند که منع آن بمجادلت مبسر
 نشود باتفاق نزدیک ملک رفتند و گفتند که از تندی شیر هصور را که
 مغالبت او در تصور نیاید بر سر ما گاشتی و خود را و مارا در کام
 نهنگ با زور و تهنک انداختی این کار را بمجاملت دریاب و عنان
 درشت خوئی^(۵) برتاب، صاحب انرار^(۶) چون دید و دانست که بغاث
 الطیور را با مخالف صفور تپانچه^(۷) زدن محالست چاره کار در پیچاگرگی دید
 با شمشیر و کرباسی میان امل و یاسی بیرون آمد و روی بر زمین بارگاه
 نهاد و از جرایم و آثام استغفار کرد سلطان از زلت و عثرت او عفو و

(۱) کذا فی آیهی «هرچه» نه «هرج» برسم معهود خود، (۲) ب: ج: انرار،

(۳) ب: (باصلاح جدید) ج: با آنک، ه: یا آنکه، (۴) ب: انرار،

(۵) ب: د: افزوده: و جنگ جوئی، (۶) ب: انرار، ج: انرار،

(۷) د: طبانچه، د: پنجه،

بودست تفاؤل را اگر نویسند سلطان سبخر نویسند در القاب سلطان
سبخر زیادت کردند و درین فتح و اشتها او بسلطان سبخر امام ضیاء
الدین فارسی را قصیده ایست^(۱) از آنج بر خاطر مانده بود چند بیت ثبت
شد مطلع آن:

° رویت بحسن عالم جانرا کمال داد * عشقت بلطف چهره^(۲) دل را جمال داد
گه چهره نو شعله ماه تمام داد^(۳) * گه طره نو نغمه باد شمال داد
بنگر بدین طلسم که شب را بمشک ناب * آمیختند وزلف ترا مشک و^(۴) خال داد
خرسندی که داد مرا از وصال او * فر قدوم خسرو نیکو خصال داد
سلطان علاء دنیا سبخر که ذو الجلال * از خلق برگزیدش و جاه و جلال داد
۱۰ شاه عجم سکندر ثانی که رای او * بر فتح ملک ترک حشم را مثال داد
از کفر اگر گرفت عفونت هوای دهر * تیغت بنغمه ظفرش اعتدال داد
f. 81b خرشیدوار تیغ تو از مشرق صواب * آمد پدید و ملک خطا^(۵) را زوال داد
از ابن خالم صدر امام مرحوم افضل المتأخرین شمس الدین علی بن محمد
نعمه الله بغفرانه شنیدم گفت چون منبیهان بشادباخ رسیدند که بر دست
۱۵ سلطان فتح خنای میسر شد و جمهور خلاص شادباخ هرکس بر حسب هوی
و حال خود نهادی و تهائی می کردند طبقه زهاد بتقدیم شکر الهی مشغول
و اکابر و معارف با معازف و مزامیر بچشت و سور و اوساط الناس
با فرح و سرور و جوانان در بساتین در هابهوی^(۶) و پیران با بکدیگر در
گفت و گوی با جمعی بنزدیک استادم سید مرتضی بن^(۷) سید صدر الدین
۲۰ کساها الله لباس غفرانه رفتم اورا دیدم در کنج خانه غمناک و زفان از
گفت و شنید بر بسته از صاحب حزن درین روز شادی افروز استکشافی
رفت فرمود که ای غافلان و رای این ترکان قوی اند در انتقام و انتقام

(۱) آ: قصیده است (کذا)، رجوع کید نیز بص ۶۷ س ۹، (۲) ب: د: حجه، (۳) ج: گشت، (۴) ب: د: و اورا ندارند (۵) کذا فی آ، رجوع کید بص ۷۸ س ۶، (۶) کذا فی آ، ب: د: های و هوی، ج: (۷) آ کلمه «بن» را ندارد، ج: بجای آن «و» دارد،

و از جانبین کمان و تیر معزول شد و کارد و شمشیر مسلول، آواز تکبیر از صف سلطان و عزیف مزار و صفیر از قِبَل آن شیطان، قنم چون غم انگیزه شد و سیوف چون برق آهسته^(۱)، سلطان صاحب ریایات اِنَا فَتَحْنَا شَدَّ و دشمنان نشانه آیت اِنَا مِنْ الْمُجْرِمِينَ مُنْتَقِمُونَ گشته، نسیم لطف ربّانی دروزیدن آمد و مرغ دل مخالفان در طپیدن، تا وقت نماز^(۲) لشکر جمله آواز بر کشیدند و بر آن مدایر حمله کردند بیکبار قوم خطا^(۳) آبدی سبّا گشتند یکی از لشکر منصور و هزار از دشمن مقهور شیری و هزار آهو بازی و هزار تیو اکثر آن فرقه ضلال در زیر شمشیرها ناچیز گشتند و تاینکو^(۴) در معرکه زخم خورده و چون اصحاب خان خنای بر ۱۰ روی افتاده و کینزکی بر سر او ایستاده یکی خواست تا سر او جدا کند کینزک فریاد برآورد که تاینکوست^(۵) حالی او را بر بست و بخدمت سلطان آورد او را با فتح نامها بحضرت خوارزم روان کردند و بدین ظفر لشکر توانگر گشت و برین نعمت صاحب دولت شدند هر کس را بر حسب هوی مقصود حاصل شد و هر قوی را فراخور تمنّی معشوقه در ۱۰ کنار آمد و بدین فتح که حکم ع، لَهَا مُجْبَانُ لُوطِي وَ زَنَاءُ^(۶)، داشت مجنون بلبل رسید و وامق بعد از طایفه ارباب ملاهی بماه پیکران تمتّع گرفتند و منتظران آمال باحراز مال و جمع خیول و جمال رفع یافتند و بهر جانبی از مالک سلطان مبشر بفتحی که میسر شد بود روان شد و در هر نفسی ازین بشارت اُنسی و در هر رُوحی ازین فتوح رُوحی بود و هیبت سلطان ۲۰ در دلهای یکی هزار شد و سلطان محمّدا بر سبیل معبود در القاب اسکندر الثّانی نوشتند سلطان فرمود که امتداد مدت سنجری در ملک زیادت

(۱) ه: آهیخته، (۲) ه: افزوده: دیگر، (۳) کذا فی آ، و نوشتن «خطا» با طاء مشاله در نسخه آ در نهایت ندرت است، (۴) کذا فی ب، آ: تاشکو، ج: مشکوک بین «تاینکو» و «تاینکو»، د: سانیکو، ه: جمله را ندارد، (۵) کذا فی ب ج، آ: تاشکو، د: سانیکو، ه: مشکوک بین «تاینکو» و «تاینکو»، (۶) من فصيدة مشهورة لأبي نواس و صدره «من كفت ذات حر في زى ذى ذكر»

و مور عرض داد چون سلطان از جیحون فناکت عبره کرد پلی را که جهت عبور لشکر بر آب بسته بودند فرمود تا فرا آب دادند تا لشکر دل در آب گذارند و تر دامنی نکنند و آب از کار نبرند و آب اسلام را که از مدتی باز از جویبار آن دیار انداخته بودند باز آرند و آبی از هدایت بر آتش ضلالت ایشان زنند بلك آتشی که وَقُودَهَا النَّاسُ وَ اَلْجَارَةُ اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ در آن آتش پرستان زنند مگر راکدات رباح اسلام باز در وزیدن آید و عاصفات ادبار زیار ایشان را نیست کند و نَکَبای نکت خرمین مراد آن باد پیمایان را بر باد دهد و خاك مذهب^(۱) در چشم آن خاکساران زنند و دست آن خاك پایان از ملك کشیده کند ۱۰ تا بصحرای ایلامش^(۲) رسید و تاینکو^(۳) با لشکر جرّار در پنداشت و اغترار و قدرت خود فریفته و بمردان و سلاح شیفته و مستظهر بمعبر سچون و فارغ از مغیر کن فیکون

بر آب نکیه مکن ورنه بیهک چو حباب * بر آب نقش نگاری و باد پیمائی و اتفاق ملاقات و موازات صنف جمعه بود در ربیع الاول سنه سبع و ستمایه سلطان فرمود که تهاون و تعلّی می آرند و قدم اقدام در نهند ۱۰ چندانک خطبای اسلام بر منابر پای نهند و دعای اللّهُمَّ اَنْصُرْ جُيُوشَ الْمُسْلِمِينَ وَ سَرَايَاهُمْ بگویند آنگاه از جوانب جمله حمله کند مگر بدعوات خطبای اسلام و آمین مسلمانان یزدان نصرت دهد بر فرموده سلطان ترصد آن وقت کردند و جوانان از جانبین چالش و سواران بر رقعۀ حرب پیاده فرو می کردند تا تنور حرب تنسید گشت

f. 81a

خروش کوس و بانگ نای برخاست * زمین چون آسمان از جای برخاست سپهداران علم بالا کشیدند * دلبران رخت بر صحرا کشیدند

(۱) کذا فی ب ج، آ: تانکو، د: ساینکو، ه: جمله را ندارد،

(۲) کذا فی آ ج د ه، (؟)، ب: بتصحیح جدید: مذلت، (۳) کذا فی آ ج د،

ب ه: ایلامیش، (۴) کذا فی ه، آ: تانکو، ب: تانکو، ج: مشکوک بین

«تاینکو» و «تاینکو»، د: ساینکو،

شد چون از معبر بگذشت و بیخارا رسید ارباب آن بآثار عدل شامل و جود فایض او مغرور شدند و عِراض آن بآوازه انصاف وافر او مغرور و پسر بجائی^(۱) سزای عمل خود بیافست جزاء بمآکانوا بعمَلون، و از بخارا بجانب سمرقند روان شد و در مقدمه رسولان بنزدیک سلطان سمرقند سلطان عثمان فرستاد و او را با خان ختای کور خان سبب خطبه دختری که خان ختای ابا کرده بود وحشی واقع شد بین مقدم مواکب سلطانی را بهزنی و آریجیتی که آثار آن بر جبین احوال او مشاهده می توانست نمود استقبال کرد و بر امثال و انقیاد او امر و نوای سلطانی شهنشاهی اقبال نمود و خطبه و سکه بر بنام او فرمود و سگان سمرقند بمکان سلطان^{۱۰} مستظهر گشتند و سلاطین در کار دفع خان ختای مشاورت کردند و بر جهاد و قتال او متفق و منطبق گشتند و التزام طریقه حزم و احتیاط را اشارت فرمود تا در شهر را مستحکم کنند و تریه^(۲) که امیری بود از اقربای مادر سلطان بنیابت خود با سلطان سمرقند نامزد کرد و روی با استعداد کار و احتشاد کارزار آوردند و از آنجا بر نیت ترتیب جهاد با مردان جلاد ابنای طعان و طراد روان شد چون خبر بکور خان ختای رسید او نیز بتاینکو^(۳) که لباس ملک او را طراز بود و مقامگاه او طراز^(۴) اشارت کرد تا و شکرده^(۵) شد تاینکو^(۶) با خیلای غرور لشکری چون مار

(ص ۷۴ س ۱۲) گفت که «بوقت عزیمت سلطان بآوارا التهر در شهر سنه ست و سنه ایح» و بعد ازین نیز گوید (ص ۷۷ س ۱۴-۱۵) که جنگ بین سلطان و قراخانی در ربیع الأول سنه ۶۰۷ واقع شد، پس واضح است که توجه سلطان بآوارا التهر یا در همان سنه ۶۰۶ بوده است یا در اوایل سنه ۶۰۷ علی الأكثر،
(۱) کذا فی ج ۲ (؟)، آب: بحانی، د: اصل جمله را ندارد، (۲) کذا فی ب، آ در اینجا: ترسه، در ورق «۸۲: ترته، ورق «۸۲ سه مرتبه: ترته، ترته، پس از مقایسه این مواضع مختلفه محقق میشود که آ نیز این کلمه را ترته میخواند است، - ه: ترته، د: ترته، ج: برته، (۳) کذا فی ب، آ: تاینکو، ج: با تاینکو، ه: مشکوک بین «بتاینکو» و «تاینکو»، د: سائینکو، (۴) کذا فی ب ج د، آب: طراز، ه: اصل جمله را ندارد، (۵) ب: بتصحیح جدید: شکرده،

أَلَمَلِكُ عَلَّقَ يَعْزُ دُو ثَمَنٍ * وَ إِبْنُ (۱) مَدَى (۲) بَغَاهُ (۳) مَجَانَا
لَا يَصْلَحُ أَلَمَلِكُ وَ السَّرِيرُ لِمَنْ * كَانَ أَبُوهُ يَبِيعُ مَجَانَا (۴)

و سلطان نیز فی نفس الامر از تحکّمات ختای و استخفاف ایلچیان و رسل ایشان سپر آمد بود و از قبول ادای مالی که پدرش نکش بوقت استمداد ایشان بر برادر خویش سلطان‌شاه قرار نهاده بود متبرّم شد و سال بسال که رسولان ختای می آمدند آن مال ادا می کرد و از آن غصّه بر خود می پیچید و نفص میثاق را بهانه میطلبد تا در سنه (۵) که رسولان ختای مقدّم ایشان بوسی (۶) بر عادت مستمّر بطلب مال آمد (۷) بر قرار معهود با سلطان بر تخت می نشست و بواجبی حرمت شمت رعایت نمی کرد ۱۰ و نفس شریف از تحمل استخفاف هر ناکسی آبی باشد فرمود تا آن بی خرد را خرد کردند و در آب انداخت و بحکم آنک

عَلَيْكَ بِهَذَا السَّيْفِ فَأَقْضِ دُبُونَهُ * فَلِلسَّيْفِ حَقٌّ عِنْدَ كَفِّكَ وَاجِبٌ (۸) f. 80b

مخالفت اظهار کرد و مکاشفت پیدا و در سنه (۹) متوجّه آن طرف

(۱) تصحیح قیاسی، و قطع همزه وصل این بجهت ضرورت شعر است، - د: و این، اب ج ه: و این، (۲) کذا فی آ (?)، ج: مُدَى، ه: مُدَى، ب: د: مدی، (۳) تصحیح قیاسی، د: نَعا، آ: نَعا، ج: نَعا، ب: نَعا، - تصحیح این مصراع مشکوک است و ظاهراً «مدی» (?) نام یا لقب پدر این شخص بوده است، یعنی سلطنت چیزی نفیس است و نایاب و گران بها و پسر مدی (?) آنرا رایگان طلب کرده و بدست آورده است، (۴) کذا فی آب د (?)، ه: مَجَانَا، ج: مَجَانَا (کذا)، - ضبط این کلمه و اطلاع بر معنی آن میسر نشد، (۵) بیاض در آب، ه: بدون بیاض، ج: سبع و ستّایه، د: ثمان (فقط)، - نسخه ج د ظاهراً غلط است چه خود عزیمت سلطان بجانب ماوراء النهر بجهت قراختای در سنه ۶۰۶ بود (رجوع کنید بص ۷۴ س ۱۲) پس قتل رسول ختای که سبب اصلی این خصومت بوده است بالضرورة باید قبل از این تاریخ یعنی ۶۰۶ واقع شده باشد، (۶) کذا فی آ (?)، ب: بوشی، ج: ه: توشی، د: ندارد، (۷) د: آمدند،

(۸) لای بکر الخوارزمی من فسیده یمدح بها شمس المعالی فابوس بن وشمگیر ذکرها العینی فی التاریخ البیہقی، (۹) بیاض در آب، ه: بدون بیاض، ج: المذکور، د: و هم درین سال، - شکی نیست که مقصود سنه ۶۰۶ یا ۶۰۷ است چه سابق

طمع کرد و آنجا رفت و در خزاین شاه غازی که از شاهان قدیم و ملوک کرم بارث رسیده بود تصرف نمود و خطبه هشیمره شاه کرد بدان رضا نداد و بخدمت سلطان رسولی فرستاد و خود را با جهاز ملک بر سلطان عرضه کرد سلطان نایبی را بفرستاد تا مازندران با تصرف گیرد و آن عورت را بخواند بر طمع زوجیت سلطان بخوارزم رفت اورا نامزد امیری از امرای خویش کرد و بعد از يك سال آن ملک را بامین الدین دهستان^(۱) مفتوح کرد و آن ملک که با آلت و لشکر تحصیل آن میسر نبود مهیا شد، و در سال دیگر که شهر سنه سبع^(۲) بود کرمان مسلم شد،

ذکر استخلاص ماوراء النهر،

۱۰

چون سلطانرا ارباع خراسان از شواب مخالفان پاک شد و بکرات ارباب ماوراء النهر از اعیان و مشاهیر مکتوبات و مراسلات بخدمت او متواتر داشتند تا عزیمت بدان طرف مستخلص گرداند و دیار آنرا از جور و ظلم ظلمه ختائی مصفی چه از طواعیت طواعیت پرستان ملول گشته بودند و در دست فرمان آن جماعت ذلول شده و بخصیص اهالی بخارا که از ایشان بریشان یکی از آحاد الناس که پسر بحان^(۳) فروشی بودست سنجر نام مستولی گشته و اهانت و استدلال اصحاب حرمت را از لوازم کاری دانسته و نام او سنجر ملک شده و از فضلائ بخارا یکی راست این دو بیت

(۱) کذا فی آب د، ج ه: دهستانی، - متن از قبیل اضافه صاحب محل است بحال چون علاء الدین الکبوت و نحو آن، رجوع کنید بقدمه مصحح ج ۱ ص فیه،
 (۲) کذا فی ب د، آ: سبع، ه: این کلمه را ندارد بدون بیاض، ج اصل جمله «که شهر سنه سبع بود» را ندارد،
 (۳) کذا فی ج د ه (?)، آب: بحان،

انداختند و آنچه داشتند در شهر^(۱) بگذاشتند تمام محلات و سراپاها چون
سجده کنان سر بر زمین می‌نهادند و از عمارت‌های شهر زیادت جایگاهی
پایداری نکرد مگر مساجد منبئی^(۲) و میدان و امثال آن و برین نسق
تا مدتی تمامت مردم بر صحرا بودند و مع هذا دو هزار^(۳) مرد و زن
در شهر در زیر دیوار آمد و در دیوها خود چندان هلاک شد که در
شرح نیاید و دو دبه دانه^(۴) و بنسک^(۵) خود بیکبار در افتاد و خلقی
که بود هیچ آفرید جان نبرد عافانا الله تعالی عن امثالها و عن عذاب
الدنیا و الآخرة،

ذکر استخلاص مازندران و کرمان،

۱۰ چون دولت بجناب سلطان مقبل بود با عدم جدّ و اجتهاد ساعت
بساعت از پرده غیب امور خطیر چهره می‌گشاد و یکی کار مازندران
بود، بوقت عزیمت سلطان بجناب ماوراء النهر در شهر سنه ست و ستمایه
شاه غازی که از اولاد بزدجرد شهریار بود و از ملکهای آبا و اجداد
داخل مازندران بیش در دست او نماند شخصی را در زئی سرهنگان
f. 80a بورضا^(۶) نام برکشید و تربیت کرد تا درجه او عالی کرد و در ملک
شربک او شد و همشیره خود را بحکم او کرد و نفاذ حکم از فرمان
منوب نافذتر شد طبع در اصالت پادشاهی کرد و مغافصه شاه غازی را در
شکارگاه بکشت همشیره شاه غازی که در حکم او بود بقصاص برادر شوهر را
بنکال عنیف چون مردان بکشت، بوقت آنک منکلی^(۷) از خدمت
۲۰ سلطان بازگشته بود و بمرجان رسید این خبر بشنید و در ملک مازندران

(۱) کدام شهر؟ شاید مقصود خوارزم باشد،
(۲) ب: منبئی، ج: منبئی،
(۳) د: ده هزار، (۴) کذا فی ج (؟)، آ: د: دانه،
(۵) کذا باضاً فی آ، ب: نسک، د: بنسک، ج: نسک، ه:،
(۶) ه: رضا، (۷) کذا فی جمیع النسخ،
ننسک،

مغل خویش سازیم من در مقدمه بروم و حیلّی سازم باشد که باسانی
 f. 79b در حال يك حصن را بدست توأم آورد سخن او موافق مطلوب او افتاد
 اورا با جمعی در مقدمه فرستاد چون بیازر^(۱) رسید ارباب یازر^(۲) خیال او
 بدانستند و بر مکیدت او مطلع گشتند اورا بند کردند و مقید بخدمت
 سلطان فرستادند و چون آن اندیشه نیز در کام ایشان شکست سرگردانی
 زیادت شد و میان کزلی و پسر و اصحاب اختلاف آراء پدید آمد
 پسرش میگفت بما وراء التهر می باید رفت و بخان ختای تمسک نمود پدرش
 میگفت بخوارزم رویم و بحایت ترکان خاتون تمسک جوئیم و هیچ کدام از
 هردو رأی دیگر را قبول نکرد پسرش خزانه اورا غارت کرد و بر راه
 ۱۰ ما وراء التهر روان شد چون بمعبّر جمیون رسید جمعی از خواصّ سلطان
 از خوارزم می آمدند با او دو چار^(۳) زدند^(۴) و بعد از مقاومت و
 مطاردت بسیار اورا با اصحاب بگرفتند و سرهای ایشان را بخدمت سلطان
 فرستادند، و کزلی چون بخوارزم رسید ترکان خاتون اورا موعاید مستظهر
 گردانید و گفت درمان آنست که در لباس خرقه بر تربت سلطان نکش
 ۱۵ مجاور گردد مگر بدین حیلّ سلطان از عثرات و زلّات او صغ کند بر
 آنجملّت شیوه تصوّف بر سر خاک نکش پیش گرفت نا ناگاه که ترکان
 خاتون خبردار شد سرش را از تن جدا کردند و بنزدیک سلطان بردند
 و باد فتنه ایشان نشسته شد و عدل سلطان بر شریف و وضع
 گسترده گشت،

۲۰ گنبد گردن ز روی قیاس * هست ز نیکی و بدی حق شناس
 و هم درین سال سنه خمس و ستمایه بود که حقّ تعالی نموداری از
 هول إِذَا زُلْزَلَتْ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا ببندگان خود نمود و هم فضل او بود
 که ابتدای آن حالت در روز روشن بود تا تمامت خلائی خود را بصحرا

(۱) کذا فی ب، آ: ساز، ج: سارز، د: بیازر، (۲) فقط دره،

(۳) ج: دو چهار، (۴) د: شدند،

طوس رفت و بر عزیمت هراة بسرخس رفت، و چون کزلی را ملک کرمان
میسر نشد و خبر حرکت سلطان از خراسان بشنید باز سودای خاك
شادباخ آتش طبع خام را در وجود او چنان تیز^(۱) کرد که بر آب^(۲) از
کرمان^(۳) باز گشت از طبس منہیان رسیدند که او مراجعت کردست و
مقصد او معلوم نہ و بر عقب آن خبر وصول او بترشیز برسید روز
سیمرا شبہنگام کہ مرغان سحری فغان برداشتند پسر او با جمعی از یاران
خود در تاخت و آشوب و فتنه در شهر انداخت اهل شهر بر فور
دروازها بریستند و سپاہیان بر دیوار نشستند آن جماعت بعد از لحظہ
طواف در نزدیکی شهر نزول کردند متردد حال میان اقامت و ترحال
ناگاہ از اتفاقات حسن و لطف ذی المنن خبر وصول اصفہد^(۴) بطوس
در رسید شرف الملک حالی مسرعی را باعلام فتنہ کزلی و التماس دفع شر
او بفرستاد اصفہد^(۵) یکہزار سوار را نامزد کرد تا بی تائی روان شدند
و بر سر او تاختند و او را منہزم کردند و بنہب و غارت مشغول گشتند
کزلی و اصحاب او باز گشتند و بریشان دوانیدند ہریک را ازیشان در
وادئی دوان کردند، و چون کزلی را محقق شد کہ او را در شہر راہ نخواہد
بود و اصفہد^(۶) بشادباخ رسید و سلطان بر در ہراة است مانند مرغ
حلق بریدہ طپیدن گرفت و چون آہو از جوارح و صیادان رمیدن و
از فعلات خود پشیمان شد و از ارتکاب عصیان کہ دردی بی درمان
بود انگشت بدن دان می خائید و با اصحاب خویش در کار حرکت و مقام
و مقصد و مرام مشورت می کرد، بعضی می گفتند رای استیمان است بوالہ
سلطان و برین نیت توجہ بجانب خوارزم، ترکانی از یازر^(۷) در میان ایشان
بود و گفت صلاح در آنست کہ بجانب یازر^(۸) رویم و حصون آنرا

(۱) تصحیح قیاسی، - آ: ناثر، ج: ہ: تأثیر، ب: ناشر، د: ناسر، (۲) یعنی
فوراً و بشتاب، رجوع کید بص ۲۶ ح ۴، (۳) ہ افزوده: مانند باد،
(۴) ج: ہ: اسپہد، (۵) ج: اسپہد، ہ: سپہد، (۶) کذا فی ب: ہ، آ:
یازر، ج: یازر، د: ندارد، (۷) کذا فی ب: ہ، آ: یازر، ج: یازر، د: یازر،

نصرف گرفت و دست مصادره و تحکم بر اصحاب دیوان و متمولان
گشاده کرد و باسختکام فصیل و بساره و حفر خندق^(۱) مشغول شد و
بحضرت خوارزم رسولی فرستاد و میخواست تا بتموهایات و تلیسات حالیا
سلطان را مشغول کند چندانکه شهر مستحکم شود و در خیال آن داشت
که چون فصیل و شهر مستحکم شود و او صاحب دینار و درهم و کار
ملك پریان و درهم سلطان از اندیشه و خامت عاقبت لذت عاقبت
از دست ندهد و با او رأساً برأس کند و آسیبی بدو نرساند چون
رسول او بخوارزم رسید و از پیغام او اجتناب او از منج صواب معلوم
شد رایات هایون خدایگان سلاطین روزگار در حرکت آمد با لشکری از
۱۰ از شمار افزون بردانگی^(۲) هریک چون کوه بیستون تند باد حمیت آتش
غضب در نهاد ایشان زده^(۳) شمشیر آبدارشان مخالفان را در خاک خسته
رسول کرلی بگریخت و بشادیخ آمد و از صورت حال اعلام داد چون
سامان قرار نداشت آهنگ فرار کرد و با اولاد و انصار از شهر بصحر
آمد و اعیان اصحاب دیوان را چون شرف الملك که وزیر بود و سید علاء
۱۵ الدین علوی و اصحاب دیگر و قاضی القضاة رکن الدین مغیشی^(۴) و وجوه
و اکابر دیگر را تکلیف استصحاب کرد و هم در آن شب تاریک با ترك
و نازیک بر راه ترشیز زد چون بدانجا رسید محشم آن از کرلی التماس
استرداد آن جماعت کرد که بتکلیف با خود آورده بود از معارف و
اکابر، رهبة لا رغبة آن جماعت را در ترشیز بگذاشت و هرچه مصاحب
ایشان بود برداشت و از راه کرمان برفت، و سلطان یازدهم ماه رمضان
۲۰ سنه^(۵) اربع و ستمایه^(۶) بشادیخ رسید و از آنجا بر عزم زیارت بمشهد

(۱) آ: و حفر و مناره (کذا)، (۲) ب ج د ه: مردانی، (۳) ب بخط

جدید) ه افزوده اند: و، (۴) کذا فی د، آ: معشی، ب ج ه: معینی،

(۵-۵) کذا فی ج و آن مطابق این الاثیر است، در آ ب ه بیاض است بجای

این کلمات، د: هذه السنة،

از جوانب راه گشاده شد روزی رندی^(۱) باطعام طعام^(۲) و او باش مشغول بود بهادران، علما بر سر دیوار کشیدند و تا آن جماعت از چاشت فارغ شدند ازیشان شام انتقام خوردند رندی^(۳) فضولی چون دید که کار از دست تدبیر بیرون شد لباس نعسف بخرقه تصوف بدل کرد و خواست تا در آن شیوه متواری شود حبایل جست و جوی بر محلات و اسواق انداختند تا او را در دام انداختند^(۴) و موی کشان بمحضرت سلطان آورد سلطان فرمود تا منادی کردند تا لشکر دست از غارت کشید داشتند و دکانهای شهر هم در روز گشاده کردند و رندی^(۵) را بمطالبت اموال خرابین و آنچه او بناحق از ارباب شهر گرفته بود مؤاخذه نمودند تا آنچه داشت و دانست بداد و بآخر جزای فعلات خود بدید و هراة از شویب نزاع و ظلم متعديان خالی شد و بعدل وافر سلطانی حالی گشت و از آنجا سلطان متوجه خوارزم شد،

ذکر کرلی^(۱) و عاقبت کار او،

کرلی^(۲) ترکی بود از خویشان مادر سلطان امارت نشاپور بدو منووس^{۱۰} و حل و عقد مصالح آن بدو منوط بسبب تخیلاتی که از سلطان بدو نقل کرده بودند خایف شد پیش از حرکت سلطان بعزم هراة بوقت محاصره هراة ناگاه باز گشت و بشادیخ آمد و آوازه در انداخت که لشکر ختای بخوارزم رفت و سلطان از^(۳) هراة گریخته باز گشت و مرا بدین سبب نامزد فرمودست تا باروی شادیخ محکم کم بدین بهانه شادیخ با

(۱) ج: زیدی، ب: رندی، (۲) ب: طعام، ج: ندارند،

(۳) آ: ریدی، ج: زیدی، ب: زیدی، (۴) د: گرفتند، ج: اصل جمله را

ندارد، (۵) ج: زیدی، ب: ریدی، (۶) ب: کرلی، ه: کرپی،

(۷) ب: کرکی، ه: کرپی (فی اغلب المواضع)، - نام این شخص در تاریخ ابن الاثیر در حوادث سنه ۶۰۴ هـ جا کرک خان مسطور است، (۸) ب: ده: در،

سعد^(۱) الدین رندی^(۲) نام شخصی بود صاحب ذکا و فطنت نه با جهالت و بطنت در آن حالت چون روباه از شکاری بچست و بمحصار هراة تخصّص کرد بر موافقت او مردان خرمیل^(۳) جز میل مدافعت نکردند او باش و رندی که در هراة بودند بر موافقت رندی^(۴) آهنگ مانعت نمودند و رندی^(۴) خزاین خرمیل^(۵) و آنچه او را بود بر عوام ایثار می کرد هر کس از ایشان که حامل چوبی بود صاحب ثروت و یسار می شد و بدان سبب چون فدائیان جان بر کف دست نهاده بودند و بر محاربت و مجادلت آماده شده، و در اثنای این حالات کزلی^(۶) در شادباخ دست از آستین عصیان بیرون کرد چنانکه در عقب ذکر آن خواهد آمد سلطان از خوارزم بشادباخ آمد و از آنجا بسرخس، و چون در اثنای مقاومت رندی^(۷) نزدیک او می فرستادند و از کاری که نه ملامت حال او بود زجر و منع می کردند او بیانه می آورد که من سلطان را بنده مطواع ام^(۸) و منتظر وصول رایات سلطانی تا شهر تسلیم کنم و مراسم عبودیت تقدیم نمایم چه بر امرا اعتماد امان^(۹) ندادم این احادیث بخدمت سلطان آنها کردند امرا ۱۵ او را بر توجّه هراة حتّ و تحریض^(۱۰) نمودند و در مبادرت حریص چون سلطان بهراة رسید رندی^(۱۱) از کرده خود پشیمان شد و بر قرار مانعت کرد نایره غضب سلطانی ملتهب تر شد و فرمود تا آب بر باره بستند و کنار خندق را بدرخت و خاشاک می انباشتند تا بیکچندی بر آن برآمد و آب فصیل را بیاعشت بندی بگشادند تا آب باز گشت و مانند باد روان شد و برج معروف ببرج خاکستر در آمد و بعد از آن خندق را از جوانب دروازاها انباشته کردند و بخاک و خاشاک افراشته و مبارزان را

(۱) ه: سعید،	(۲) کذا فی آد، ج: ه: زیدی، ب: رندی،
(۳) ب: حرمیل،	(۴) ج: ه: زیدی، (۵) آ: حرمیل، ب: ه: خرمیل،
(۶) ه: کزلی،	(۷) ب (بتصحیح الحاقی) ج: ه: زیدی، (۸) کذا هو
مکتوب بعینه فی آب،	(۹) آ: آن، (۱۰) د: ه: تحریض، (۱۱) ج: ه:
زیدی، ب: رندی،	

مدد خواست اکثر سران سَرَاة^(۱) متوجه هراة شدند و بظاهر آن نزول کردند خرمل بعد از استخلاف ایشان و استینان از قِبَل سلطان بیرون آمد و جمله بر قمع و استیصال لشکر غور مطابق شدند و بدان سبب سرچشمه دولت غوریان حکم أَصْبَحَ مَأْوُكُم غَوْرًا گرفت و جمعیتی که داشتند پراکنده شد، چون اختلاف حالات خرمل^(۲) پیدا گشت و از قول و فعل او اعتماد برخاست چه نوبت اوّل بی موجبی در ربقه طاعت آمد و بی هیچ واسطه خوف و هراسی خلع لباس انقیاد کرد بدین تخیلات او را در خدمت سلطان مَتَم کردند و پیغام فرستادند که هراة بیشه ایست^(۳) که او شیر آنت و دریائی که اوست نهنگ آن اگر ۱۰ در تدارک او اهل رود توزع خاطر^(۴) و ضامیر حاصل آید سلطان بامرا پیغام فرستاد تا او را دفع کند و اصل ماده او را قطع امرا بر عادت مستمر ملاطفت او واجب می داشتند و طریق انبساط و ملاطفت برقرار مسلوك می داشت تا روزی او را باستشارتی طلب کردند و خلوقی ساختند و از هر نوع حدیث پرداختند چون فارغ شدند ملك زوزن^(۵) قوام الدین استحضار او بمنزل خود بیهانه طعام و شراب التماس می کرد و او در ابا بیهانه تخفیف الحاح می نمود ملك زوزن^(۶) عنان او عیان بگرفت و باعیان ارکان اشارت کرد تا سیوف حتوف از نیام برکشیدند و اصحاب او را پراکنده کردند و او را پیاده بخیمة کشیدند و از آنجا او را بقلعه سلومد^(۷) خواف^(۸) فرستادند و صامت و ناطق او را غارت دادند و بعد ۲۰ از چند روز سر او بخوارزم فرستادند، و پیشوای کار و روی بازار او

(۱) جمع سَرِی یعنی رؤسا و اشراف، (۲) ب: خرمل، (۳) آ: بیشه است (کذا)، (۴) ب: باصلاح جدید: خواطر، (۵) آ ب د ه: روزن، (۶) آ د ه: روزن، ب: روزن، (۷) کذا فی آ ب د ه، ج: سلومند، - در کتب مسالك و ممالك ابن حوقل و اصطخری و مقدسی (طبع دخویه) این کلمه باسم سلومك یا نسخه بدلهای سلومد و سلومل و سلونك و غیرها مسطور است و آن شهر مرکزی ولایت خواف بوده است، (۸) کذا فی آ ج، ب د: زوزن، ه: روزن،

الآخره آن سال^(۱) عنان حرکت بجانب خوارزم بجنبانید محظوظ بوفود نصرت و اقبال، ملحوظ از جد مسعود و دولت موعود بنجاح آمال،

ذکر احوال^(۲) خرمیل بعد از مراجعت سلطان،

چون سلطان حکم مالک هراة در قبضه خرمیل^(۳) نهاد و عنان مراجعت معطوف کرد و بکلیات امور دیگر از غزو و جهاد اشتغال نمود سبب اراجیفی که افتاد که سلطان در غرای لشکر ختای معدوم شدست شیطان تسویل دماغ خرمیل^(۴) را بسودای محال آنگه کرد و اباطیل غرور در نهاد او مجال گرفت بتزدیک سلطان محمود رسولی فرستاد و چون مخالفت سلطان موافقت ایشان بود خرمیل را بانواع مبرات موعود گردانیدند و باز سکه و خطبه بنام غوریان کرد و جماعتی را که بحضرت f. 78a سلطانی اتما و اعتزا داشتند بگرفت چون آوازه مراجعت سلطان و نزول او بخوارزم کامران شایع شد خرمیل از خر میلی خود هراسان گشت و از بطش و صولت غضب او ترسان بمعاذیر دل ناپذیر تمسک کرد و بتمویه و تلیس خواست تا بر رأی سلطان صادرات زلات خود پوشیده کند و از تکلیف یدار او بحضرت اورا معاف دارند سلطان عفو و اغضا کرد و از عثرات او تجاوز و اغماض واجب داشت، اهل غور چون حال روغان و مدهانت او بدانستند و باز میل او بحضرت خوارزم در یافتند بر قصد او منتشر شدند خرمیل^(۵) چون بر سر ارباب غور واقف شد بارکان حضرت سلطان که در خراسان بودند توسل کرد و از ایشان

آن عصر تقریباً همین هیأت حالیه معمول بوده است، (۱) کدام سال؟ ذکر سنه در این فصل نگذشته است، در هر صورت مقصود ظاهراً سنه ۶۰۴ است چنانکه از ابن الأثیر و از سابق و لاحق همین کتاب معلوم میشود، رجوع کنید بص ۶۴ ح ۴، (۲) ج افزوده: عز الدین، (۳) ب: خرمیل، ج: عز الدین خرمیل، ۵: حسین خرمیل، (۴) ۵: خرمیل، (۵) ۵: خرمیل،

أَدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ آمِينَ وَخَلِيقَ بِأَحْمَدِ اللَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَ
سلطان اساس عدل مؤكّد گردانيد و كافّه جمهور را در ظلّ مرحمت و
تصنّف مرقّه و آسوده و اصحاب اطراف بخدمت توسّل نمودند، و ملك
سيستان بحضرت او مبادرت نمود و در زمرة ارکان دولت مختلط شد و
بمحسن اصطناع و تربيت از اقران مستثنى گشت، و سلطان باستمال
جانب امير محمود علامه كرمان را بفرستاد و اورا بمواعيد بسيار مستظهر
گردانيد و علامه كرمان راست در حقّ امير محمود از قصيدۀ وقتى كه
اورا برسالت آنجا فرستادند

سلطان مشرقين و شهنشاه مغربين * محمود بن محمد بن سام بن حسين
۱۰ و محمود باستنابت فيروزكوه و تقرير آن هم برو رسولى در مصاحبت
علامه كرمان بحضرت سلطان روان كرد با تحفهائى كه ذخيره آبا و اجداد
او بود و پلى سبيد با آن اضافت كرد و علامه كرمان راست از قصيدۀ
در ذكر فيل كه در مصاحبت او آوردند

إِلَى حَضْرَةِ الْمَلِكِ فَيَلًا جَلَّتْ * وَلَسْتُ بِأَبْرَهَةَ بْنِ الصَّاحِ (۱)

۱۰ سلطان حاجت اورا باسعاف مقرون كرد و نيابت بر امير محمود مقرر
داشت و او سكه و خطبه بالقاب سلطان مشرف گردانيد و استماع و
آذان را باستماع آن مشنّف، و چون از امور آن طرف فارغ شد بر عزم
انصراف مصمّم گشت و بنيابت آن ممالك عزّ الدين حسين خرميل (۲) را
بانواع اصطناع و اساليب مبارّ قضاى حقّ اورا مخصوص گردانيد و
۲۰ بمبلغ (۳) دويست و پنجاه هزار دينار (۴) زر ركنى اقطاع معين و در جمادى

(۱) مراد از حَضْرَةِ مُلْكِ هَاى تَحْتَ خوارزم است چه حَضْرَة در عرف متقدمين بمعنى
هاى تحت استعمال ميشده است و الصَّاحِ تَغْفِي الصَّاحِ است بنشديد باء بجهت ضرورت
شعر، (۲) ه: حرميل، (۳-۴) كذا فى بَج دَه، در آ اين كلمات را

بخطّ سياق نوشته اينطور: **الملك** يعنى «مأين [و] حسين اف
دينار» و چون آن نخته بسيار قديمى است (سنه ۶۸۹) معلوم ميشود كه خطّ سياق در

محافظان طرق از دست قاصدان نامه گرفتند و بخدمت سلطان آوردند
مضمون آن مکتوب که بوالی بامیان^(۱) مسطور بود سراسر آن نامه مشتمل
بر تحقیر کار سلطان و تحذیر ایشان از انقیاد و مطاوعت او، سلطان چون
آن صحیفه را در دست او نهاد که اِقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ
حَسِبًا از پای در افتاد چون از آن غدر زبان عُذر نداشت سلطان فرمود
که اقتضای نقض میثاق سبب انسلال اوست از ربقه حیات اما چون
شمول کرم پادشاهانه اورا زبان امان میذول داشته است از حسن مکارم
اخلاق تبدیل و تغییر آن در مذهب کرم جایز نتوان داشت اورا بخوارزم
فرستاد با آنچه مطلوبات او بود از ذخایر نفایس و عشایر اوانس، و پسر
۱۰ او در قلعه ترمذ بود چون آوازه پدر بشنید خواست تا از خروج ابا
نماید پدرش معتمدی را بر توییخ و تحذیر او و فرستاد تا بشیب آمد و
ترمذ را بحکم سلطان بسلطان سمرقند تسلیم کرد، و سلطان نواحی بلخ را
بیدر الدین جعفر^(۲) مفوض کرد و دست اورا ببلشکر (بسیار قوی)، چون
آن نواحی را از شوایب مشوشات اندرون پاک گردانید عریض توجه بجانب
۱۵ هراة مصمم کرد و مظفر و کامران از راه جُرْزَوَان^(۳) روان شد ایام فرمان
f.77b اورا رام شد و دوران افلاک موافق مرام او گشته مبشران بجانب هراة
روان شدند و ساکنان آنجا دل شاد و خرم گشتند و اشراف خلائی
بخدمت استقبال مسارعت نمود و اصناف دیگر بشهر آرائی مشغول گشتند
ممر اسواق و کوچهارا بانواع ثیاب مذهب مزین گردانیدند و تائیل و
۲۰ نقوش در آویختند و سلطان در منتصف جمادی الاولی من السنة^(۴) با
اهبتی و هیبتی که چشم کس مشاهد نکرده بود و زینتی و تزیینی که
گوش کس نشنیده بود در شهر آمد ملائکه کزوبی در پیش او با ندای

(۱) آَب: نامیان، د: بامیان، (۲) کذا فی آ، ج: داعر، ب: حاعس،

ه: خاعین، د: جاعینی، رجوع کید بص ۵۸ س ۱۱، (۳) ب: حرروان،

ه: خرروان، د: حروان، ج: جز، (۴) کدام سنه؟ در این فصل هیچ ذکر

سنه قبل از این نشده است، ابن الأثیر این واقعه را در حوادث سنه ۶۰۲ ذکر میکند،

و بر تقرير آن ملك هم برو منشور با طغرا يافت و امرای ديگر كه بر موافقت امير محمود بودند بر قصد لشكر سلطاني متفق گشتند لشكر سلطان پيش از آنك ايشان بر خود بچيند چون شير كه در سر شكار نشيند و باز كه بر كيك دري حمله كند بر يشان دوانيدند و جمعيت ايشان را ۵ پراكنده و آواره كردند و مبشران بخدمت سلطان فرستادند و استدعای حضور او كردند و بر انتظار وصول رايات سلطاني هم در راه توقف نمودند و سلطان چون بحد بلخ رسيد اصحاب قلاع بخدمت او آمدند و در تسليم كليد حصون مبادرت می نمود و والی بلخ عماد الدين كه سرور امرای باميان^(۱) بود در مقدمه دم هوای سلطان گرم می زد و دعوی ۱۰ مشايعت و متابعت آن حضرت دم بدم اظهار می نمود چون رايات عاليه از افق باديه برآمد چون آفتاب روشن شد كه دعوی او سرسری بودست و سخن او هر دري و با اعتماد حصار هندوان كه حصنی حصين و ركنی ركين بود خلاف وعده كرد و نفایس ذخاير از جواهر و خزاین در آنجا گرد آورد و لشكر منصور پياده و سوار چون سوار بر مدار سور حصار ۱۵ نزول كردند و تير و سنگ ريزان نا ارکان آن روی با نهادم و سگان پشت با نهزام دادند و چون درد عماد الدين را جز انقياد و اذعان درمانی ديگر نبود از غايت اضطرار نه رعايت جانب اختيار را در استيمان^(۲) كوفتن^(۳) گرفت سلطان ملتزم او را تا خايف نشود با جابت مقرون گردانيد و عنايت و عاطفت از آنج متوقع او بود افزون و بر تقرير نواحی ۲۰ كه والی آن بود موعود شد چون از حصار بيرون آمد و صحن بارگاه بوسه داد بمزيت عواطف شاهانه و مزيد عوارف خسروانه ممتاز گشت و طابير سلامتی او در افق امان^(۴) در پرواز آمد و باختصاص در مجلس انس محمود جن و انس شد وَ رَبُّكَ^(۵) يَعْلَمُ مَا تَكُنُّ صُدُورُهُمْ ناگاه

(۱) آ: ناميان، (۲) آج: استالمت، (۳) آب: كرفتن، ده اين
كله را ندارند، (۴) آج: افان، (۵) در جميع نسخ: و الله،

مستولی بود و سلطان جلال الدین آن حدود را بگرفت چنانکه در موضع خود ذکر آن خواهد آمد، و زاولستان و غزنین را تاج الدین ایلدوز^(۱) بعد از قتل و آشوبها بگرفت و حکم کرد، و در دارالملک پدر هراة و فیروز کوه امیر محمود پسر سلطان غیاث الدین مستولی شد و چون امیر محمود بشرب و عیش و اتلاف و طیش چنانکه شیوه میراثیان باشد مشغول شد و از طرب جنگ با تعب جنگ نمی برداخت و امرا از صادرات افعال او چون^(۲) لین^(۳) و خور^(۴) و ضعف و سدر^(۵) مشاهده می کردند اختلاف در میان وجوه و اعیان ظاهر شد و عز الدین حسین خرمیل^(۶) که والی هراة بود و روی بازار و پشت کار ملک سلاطین متابعت سلطان محمد انار الله برهانه برامرای دیگر مسابقت نمود و نزدیک سلطان پیغام و رسول متواتر کرد تا سلطان پیشتر بهراة گراید و ملک آنها را با ملک دیگر^(۷) مضاف گرداند و در آن وقت سلطان از جانب خان^(۸) ختای مستشعر بود که نباید پیش دستی کند و بلغ و آن حدود را که در تصرف سلاطین غور بود و بملک ختای نزدیک با حوز^(۹) خود گیرد بابتدا سبب دفع ترک ختای ترک توجه آن جانب کرد و بشادباخ رسول فرستاد تا لشکر خراسان متوجه هراة شدند عز الدین حسین خرمیل^(۱۰) باستقبال بیرون آمد و شهر بدیشان سپرد و راه خلاف نسپرد f. 77a و از جانب سلطان بانواع مبار و انعامات بسیار اختصاص یافت

(۱) ب: بلدوز، ج: ایلدکر، (۲) ج ندارد، آ افزوده: حور،

(۳) آب ج ه: کین، (۴) ب: حور، ج: جور (و کین)، ه: خون، د

ندارد، - خور بنحرک یعنی ضعف و سستی است، (۵) آج: شدت، د

ندارد، - سدر بنحرک یعنی حیرت و عدم ثبات است، (۶) ب: حرمیل، ه:

حرمیل، (۷) ب تصحیح جدید: با ملکهء دیگر، د: با دیگر مالک،

(۸) آج ندارد، (۹) کذا فی ه و هو الظاهر، آ: جوز، د ندارد، ب تصحیح

جدید: نصر، ج اصل جمله را ندارد، (۱۰) ب ده کلمه «خرمیل» را ندارند،

ج «حسین خرمیل» را ندارد،

ذكر مسلم شدن ملك سلاطین غور سلطان محمدرا

چون سلطان شهاب الدین از دار دنیا بمنزل عقبی رسید غلامان او که هرکس صاحب طرفی شده بودند آن مملکت را که در حوز^(۱) هریک بود باستقلال حاکم شدند، دلی^(۲) و حدود هندوستان را قطب الدین ایبک یکجندی حاکم بود و چند غزو بزرگ در هند بر دست او برآمد و چون او گذشته شد و خلئی پسرینه^(۳) نداشت غلای داشت بعقل و کبایست مشهور التمش^(۴) نام قائم مقام ایبک او را بر تخت نشاندند و بسطان شمس الدین^(۵) ملقب شد و در اکثر^(۶) هندوستان و اطراف و انظار ذکر او شایع شد و او را در غزوات و فتوحات آثار و اخبارست، و بر طرف سند چون اوجا^(۷) و مولتان و لوهاور^(۸) و برشاور^(۹) قباچه^(۱۰)

(۱) تصحیح قیاسی یعنی در تصرف و در حیات؛ - ج د ه: در خور، ب: بتصحیح جدید: در حوزة، آ: در حواره، (۲) کذا فی آ د ه یعنی دهلی، ب: ج: دلی، (۳) ج ه: نرینه، (۴) تصحیح قیاسی، آ: التمش، ج ه: التمش، ب: باصلاح جدید: ایلمش، د: شمس، - شکی نیست که صواب التمش با دو تاء است نه التمش با یک تاء چنانکه در بعضی نسخ جهانگشای و طبقات ناصری دیده میشود، صاحب طبقات ناصری در مدح پسر التمش مذکور بهرامشاه گوید از قصیده:

اگر سلاطانی هند است ارث دوده شمس * بمحمد الله ز فرزندان تویی التمش ثانی

و نیز در مدح پسر دیگرش ناصر الدین محمود گوید از مطلع قصیده:

آن شهنشاهی که حاتم بذل و رستم کوشش است * ناصر الدبا و دین محمود بن التمش است و بدیهی است که اقتضای وزن عروضی این دو بیت التمش با دو تاء است بلاشک نه التمش با یک تاء، و ابن الاثیر وبرا الترمش (= التدمش ظ؟) می نامد و در بسیاری از نسخ قدیمه طبقات ناصری و غیره نیز این کلمه التمش با دو تاء مسطور است، و اینجا نیز هیأت نسخه آ «التمش» مؤید صریح این فقره است،

(۵-۵) فقط در ب بخط جدید، (۶) ب: اوجا، آ: او را اوجا (کذا)، ج: اوما، (۷) ب د ه: لاهور، ج: لوهاور، (۸) ه: پشاور، د: برساور، ب: برشاور، ج: برساور، (۹) آ: قباچه، ب: قباچه، ج: قباچه، د: فناچه، ه: فناچه،

چندین نوبت رنجها کشید تا بی رنج سلطان رنج آن برداشت، و عجب تر حال ملک بامیان^(۱) بود از آفرای نزدیک او صاحب علت استرخا و منتظر حلول فناء او چون بامنیّت چندین گاهه از منیت او برسید پنداشت که اغصان مرادش بارور و بستانر دولت او نازه و ترگشت بی مکتی و درنگی دو منزل در یکی می کرد و سه فرسنگ در یکی می رفت و چون نزدیک رسید که بر آرزوی خویش قادر گردد خود از مکاین آجال بتقدیر ذو الجلال بیرون دلانید و کاروان عمر او را که بامانی روزگار پربار بود قطع کرد و از تخت نعلش بدل شد و از بخت شفاوت روی نمود،

۱۰ مَن نَالَ مِنْ دُنْيَاهُ أُمْنِيَّةً * اسْفَطَتِ الْأَيَّامُ مِنْهَا الْأَلْفَ
لِأَنَّ مِنْهَا أَصْلَ تَرْكِيهِ * حَتَّى كَلَّا حَاشِيَتِيهِ حُذِفَ^(۲)

و این احوال سبب اقبال سلطان شد چنانکه در ذکر دیگر آن حال منصل شود،

شعراء عصر الثعالی ذکرها الثعالی فی نتمه البینة (نسخه پاریس ورق ۵۸۳-۵۸۴)،
و اولها:

فِي ظِلَامِ الدُّجَى وَضَوْءِ النَّهَارِ * آيَةٌ لِلْمُهَبِّينِ الْعَبَّارِ
و قبل البینین

إِنَّ هَذِي الدَّرِيَارَ قَدْ نَزَلَتْ قَبْلُ وَ حُلَّتْ فَأَبْنِ أَهْلَ الدَّرِيَارِ
أَبْنِ آيَةِ الْمُلُوكِ فِي سَالِفِ الدَّهْرِ وَ مَا أَتَرُوا مِنْ الْأَنْبَارِ
کُلُّ دِي تَخَوُّفٍ وَ أَمْرِ مُطَاعٍ، البینین، و بعدها

لَمْ تُغْلِدْهُمْ الْكَتُورُ الْيَنَى قَدْ * كَنْزُوهَا مِنْ رِضَّةٍ وَ نُصَارِ
لَمْ يُغْنِهِمْ يَوْمَ الْإِسَابِ وَلَكِنْ * حَمَلُوا وَزَرَهَا مَعَ الْأَوْزَارِ

(۱) آ: نامیان، ب: ج: بامیان، (۲) مقصود اشاره بالفاظ اُمْنِيَّة (آرزو)

و مَنِيَّة (مرگ) و مَنَى (نطفه) است ولی عبارت قاصر و معنی بارد است بخصوص مصراع چهارم که علان بر رکاکت لفظ ملحون است چه صواب «کلنا» است بجای کلا و «حاشیتیه» بآئیت ضمیر راجع بامنیّة،

و بر شط^(۱) جیحون بارگاه برآوردند چنانکه يك نیمه از بارگاه در آب بود و در محافظت آن جانب از فدائیان احتیاط ترك گرفته ناگاه هندوئی دو سه میان روز بوقت قبلوه سلطان چون آتش از آب برآمدند و در بارگاه افتادند و او از ترقب و ترصد حساد مکار غافل و از عناد روزگار ذاهل^(۱)، روز سپید^(۲) سپاه او را با فناء شاه شب^(۳) سیاه نمودند و مذاق طعم حیاة را برو نباه کردند، با ترصد آجال صولت رجال چه سود، و با ادبار اقبال استکثار اقبال چه فریاد رس، عُدّت و عِتاد و بیاض و سواد^(۴) گزردی نکرد^(۴)،

كُلُّ ذِي دَوْلَةٍ وَ أَمِيرٍ مُطَاعٍ * وَ مَتَاعٍ^(۵) وَ عَسْكَرٍ جَرَارٍ
مَلَكُوا بُرْهَةً فَسَادُوا وَ قَادُوا * ثُمَّ صَارُوا أُحْدُوثَةَ السَّهَرِ^(۶)

آن رود عظیم معروفی است در پنجاب که در رود سند میریزد و نام شهری است نیز بر لب همین رود مابین لاهور و پشاور بر بیست و پنج فرسنگی در شمال غربی لاهور، و مؤید این احتمال آنست که از این الأثیر صریحاً برمیآید که قتل سلطان شهاب الدین مابین لاهور و غزنین واقع شد و همچنین طبقات ناصری گوید که قتل وی در مراجعت وی از هندوستان بغزنین بود بنا برین مراد از کلمه «جیحون» در متن نیز باید همین رود جیلیم باشد چه اصلاً ربطی مابین جیحون معروف و محل وقوع این واقعه نیست و استعمال جیحون بطور اسم جنس بمعنی مطلق رود بزرگ در مصنفات فارسی شایع بوده است اینک دو سه مثال: - «شهر سیستان را زریخ گویند و بنزدیکی شهر بخره ایست که او را زره خوانند و جیحون هیرمند در وی میریزد» (جهان نامه، مؤلف در سنه ۶۶۵ نسخه پاریس Ancien fonds pers. 384 ورق ۱۸۵)، «از دریا هیچ جیحون بیرون نیاید بلکه همه جیحونها بسوی دریا شود» (ایضاً، ورق ۱۸۱)، «هزده جیحون یعنی رود بزرگ در وی [بخر خزر] میریزد» (ایضاً، ورق ۱۸۲)، «جوی بزرگ را رود خوانند و عوام رود بزرگ را جیحون خوانند ... و از جیحونهای که در عالم است هیچ بزرگتر از نیل مصر نیست» (ایضاً، ورق ۱۸۹)، (۱) یعنی بر ساحل، (۲-۱) آ: در رسید، (۲-۴) ج ندارد،

(۴-۵): کردی سودی نکرد، - گزرد [بضبط گزرد بمعنی غبار] نفع و فایده و منفعت را گویند (برهان)، (۵) کذا فی بَج دَه، آ ندارد، تَمَّة البینة: وَ اَمْتِنَاعٌ، (۶) من ابیات لأبی النرج احمد بن علی بن خلف المهدانی من

چون سلطان غور از مال و لشکر عور با صد هزار عوار با ملك خود رسید سلطان یکی از حجاب باب بنزدیک سلطان غور فرستاد مذکر بدانک ابتدای این وحشت از حاشیة آن جانب برخاسته است. و الْبَادِئُ أَظْلَمُ اکنون طریق موافقت مسلوک خواهد بود و راه مناقشت مسدود سلطان شهاب الدین نیز بآیمان غلاظ فرار مصالحت مؤکد گردانید و مدد و معاونت سلطان را هرگاه اشارتی رسد ملتزم شد و برین جملت میان هر دو سلطان وثایق مبرم گشت تا بعد از دو ماه جمعی از لشکر غور در حدود طالقان جمع آمدند و تاج الدین زنگی والی بلخ که ضرام آن فتنه بود برو الزود تاخت و بدان سبب سر در آن کار باخت و عامل مرو الزود را ۱۰ مغافصه در دام هلاکت انداخت و خواست که اثارث ضیم و تهییج ظلم کند و استخراج اموال، آن خبر بسطان رسید بدر الدین جفر^(۱) را از مرو و تاج الدین علی را از ایبورد بدفع آن فتنان نامزد فرمود بعد از مصاف زنگی را با ده کس از امرا مقید بخوارزم فرستادند^(۲) و جزای حرکات سر ایشان حاشی السامعین از تن جدا کردند همچنان تشویشات ۱۵ نسکین گرفت و ملك آرام یافت، و هرچند میان هر دو سلطان برابر آیمان بر قرار مفتول بود اما سلطان^(۳) شهاب الدین^(۴) از غبن واقعه ماضیه پشت دست بدنجان میخائید و در تدارك حادثه بیپناه غزا عساکر ترتیب می کرد و اسلحه می ساخت تا در شهر سنه اثنین و ستمایه بابتدا بغزای هند مایل شد تا مرمت احوال خدم و حشم کند که درین چند ۲۰ سال از شد آمد^(۵) خراسان بی عُدت و عتاد گشته بودند چون بدیار هند رسیدند بیک فتح که حق میسر گردانید اصلاح امور خزاین و جنود کرد چون عنان انصراف معطوف گردانید و از معبر حلی^(۶) عبور کرد

(۱) کذا فی آ، ج د ه: خضر، ب ندارد، (۲) آب ه: فرستاد،

(۳-۴) فقط در ج، (۵) ج د: آمد شد، (۶) کذا فی آ (?)، ج:

حیل، ه: جیلی، ب د: حلی، - احتمال قوی میرود که صواب جیلَم باشد و

رسیدند و بر مدار ایشان بایستادند و از صباح تا رواح بسیوف و رماح از جانبین مکاوحت کردند لشکر بسیار هلاک شد تا روز دیگر که علم آفتاب بر بارهٔ افق بردند و پیشروان خرشید از ورای تنق مشرق بدمیدند لشکر ختای ثبات قدم نمودند و بیک نوبت حمله کردند گردن ۵ مقاومت ایشان شکسته شد و دست مصادمت بسته گشت و بقیهٔ لشکر پنجاه هزار مرد بود در موقف هیجا کشته شد^(۱) و سلطان شهاب الدین در قلب با مردی صد بماند بجمله خود را در حصار اندخود انداخت و لشکر ختای دیوار را سوراخ می کردند و نزدیک رسید که سلطان شهاب الدین دستگیر شود سلطان سمرقند بتزدیک او پیغای فرستاد که از راه ۱۰ حمیت اسلام نمی پسندم که سلطان اسلام در دام بیگانگان آید و در دست ایشان کشته شود صلاح در آنست که آنچه موجودست از فیول وخیول و صامت و ناطق بمنّت^(۲) فدای نفس خود سازد^(۳) تا من بدان توسل توسطی جوم و استرضاء آن قوم کنم سلطان شهاب الدین تمامت آنچه داشت فدای خویش کرد^(۴) و بیکبارگی خزانه ها و زرّاد خانها^(۵) اثمار و بهزار ۱۵ حمله بواسطهٔ شفاعت سلطان سمرقند خلاص یافت و هنگام ولّات حین

مناص جان بسلامت برد

إِذَا نَحْنُ أَبْنَا سَالِمِينَ بِأَنْفُسٍ * كَرَامٍ رَجَتْ أَمْرًا فَخَابَ رَجَاؤُهَا
فَأَنْفُسَنَا خَيْرُ الْغَنَائِمِ إِنَّهَا * تَعُودُ وَفِيهَا مَأْوَاهَا وَحَيَاؤُهَا^(۶)

f. 76a

(۱) ب: د: کشته گشتند، ج: کشته (فقط)، ۵: بسته گشته،

(۲) ب: بمنّت، آ: حمیت، ج: بمنیت، (۲-۲) این جمله بکلی از آ ساقط

است، (۴) یعنی اسلحه خانه و قورخانه، و باین معنی در عربی قرون متأخره بخصوص دورهٔ مالیک مصر زرد خانه و زرّاد خانه استعمال می کرده اند و اصل معنی این کلمه زره خانه است از زرّاد یعنی زره در عربی و زرّاد یعنی زره گر ولی پس از آن بکثرت استعمال یعنی مطلق قورخانه و اسلحه خانه استعمال شده است (رجوع کنید نیز بذیل فوایس عرب از دزی)، (۵) من آیات لعبد الله بن محمد بن عیینة من رؤساء البصرة و تمثل بها العتيبي فی التأریخ الیمنی (انظر شرح الیمنی للشیخ احمد المنبئی طبع مصر ج ۲ ص ۴۱۷)،

ناکای و بی آبی مثل^(۱)

مَاذَا يَعْشِكُ فَأَذْرُجِي * عَنْ مَثَلِ بِلِكِ نَابِ

را کار بست و انتقال حشم را فرمود تا در شب بسوختند و چشم خواب بردوختند و از غایت ضلال و غیّ خیول و جمال را پی کردند، چون باز گشتند سلطان چون شیر هَـصُور و فحل غبور بر عقب ایشان تا بعد هزارسف^(۲) رسید لشکر غور باز گشتند و مصاف برکشید لشکر سلطان بر میمنه ایشان حمله برد رایات غوریان معکوس شد و دولت منکوس گشت و از امرا و اصحاب او بسیار در قید اسار افتادند و دیگران در مهامه و بیانی افتان^(۳) خیزان کَالْدِیِ آسْتَهَوْتُهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانَ و همچنان^(۴) لشکر خوارزم بر پی ایشان خَشْمَنَکَ چون فحول از عقب رِمَکَ تا از سیفاباد^(۵) با فنون فضیحت درگذشتند و سلطان مشغول صنایع لطایف و^(۶) مغمور لطایف صنایع^(۷) باز گشت با اموال و فیول و جمال و خیول و بخت مسعود بزبان اقبال موعود الهام آیت وَعَدَكُمْ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ بَدَلَهَا می رسانید و سلطان در ۱۰ خوارزم بزی ساخت یکی از ندمای سلطان از فردوس سمرقندی^(۸) که مطربه بود بر حسب حال بزم رباعی^(۹) در خواست بر بدیهه بگفت:

شاهها ز نو غوری بلباسات بچست * مانند جوژه^(۱۰) از کف خات بچست
از اسب پیاده گشت و رخ پنهان کرد * پیلان بتو شاه داد وز مات بچست
چون لشکر غور باندخود رسید خود دید آنچه دید لشکر ختای بدیشان

(۱) اصل مثل لَيْسَ هَذَا يَعْشِكُ فَأَذْرُجِي است، رجوع کنید بمجمیع الأمثال در باب لام و لسان العرب در دَرَجَ وَعَشَشَ، (۲) د: هزار اسف، ج: هزار اسب، (۳) د: افزوده: و، (۴) آ: همعالمک، ب: همچنانک، د: همچنانکه، (۵) کذا فی ب: آ: سیفاباد، ج: سقباد، ه: اسفاباد، د: استقباد، (۶) و فقط در ب بخط جدید، (۷) ب باصلاح جدید: صانع، ه: افزوده: ربّانی، (۸) کذا فی ه: د: سمرقندی، آ: ب: سمرقند، (۹) آ: د: این رباعی، ج: رباعی، (۱۰) کذا فی ب: ج: د: جوژه، آ: حوره،

ایشان بترتیب سلاح و آلت کفاح از سیوف و رماح مشغول شدند و امام معظم شهاب الدین خیونی که دین را رکنی و ملک را حصنی بود در تدارک کار دشمن و دفع ایشان از حریم خانه و وطن مبالغتها نمود و بر منابر خطب گفت و بحکم حدیث صحیح که ^(۱) مَنْ قُتِلَ دُونَ نَفْسِهِ وَ مَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ رخصت محاربت فرمود ازین سبب رغبت رعیت و صدق نیت متضاعف شد تا یکسر روی بکار آوردند و سلطان باستحضار مردان پیاده و سوار باطراف خراسان رسولان متواتر کرد و از کور خان مدد خواست و بر شطّ نوراور ^(۲) لشکرگاه ساخت و در چند روز معدود هفتاد هزار مرد کار و جلد جمع آمدند و لشکر غور با چندان لشکر و فیل و کثرت ۱۰ قال و قبل که اگر خواستندی جیحون را هامون کردند و هامون را از خون جیحون ساختندی بر مقابله بر جانب شرقی شطّ لشکرگاه ساختند و سلطان غور فرمود تا معبری جویند تا روز دیگر گذر کنند و مشرب عیش سلطان مکدر سلطان غور باستعداد قتال بترتیب ^(۳) افیال و تربیت ^(۴) رجال مشغول بود تا بامداد علی الصّباح کاس کفاح از کاسه سران ۱۵ سازند ناگاه خبر رسید که طاینکو طراز ^(۵) سپهدار لشکر قراختای با f. 75b لشکری آتش آسای نزدیک رسید و سلطان سلاطین سمرقند با او بهم، اصحاب فیل چون دانستند که ربّ الأرباب کید ایشان در تضلیل انداخت و از حرب و باس یأس حاصل خواهد بود حسام مصاف با میان ^(۶) انصراف کردند ^(۷) و فرار بر قرار اختیار نمود ^(۸) و با حصول

(۱) «ندارد»، (۲) کذا فی آ، ب: نوراور، د: نورانور، ه: آفه (کذا!)، ج اصل این جمله را ندارد، (۳) آ: تربیت، ج: و تربیت، ب: باصلاح جدید: یزیدین، (۴) کذا فی د، آج: تربیت، ب: تربیت، ه: این کلمه را ندارد، - آ ب: «رجال» بجای «رجال»، (۵) کذا فی ب ه، د محتملاً: طاینکو طراز، آ: طاینکو طراز، ج اصل جمله را ندارد، - چون این طاینکو در شهر طراز اقامت داشت اورا طاینکو طراز می گفته اند: (رجوع کنید بوق ۸۰۰)، (۶) د ه: نیام، (۷) آ ب ج ه: کرد، (۸) د: نمودند،

و ابقا بر دما و فروج اهل اسلام و دین مقررحات الب غازی و رعایای
 هراة را باهتزاز تلقی نمود و بریشان از اتلاف اموال و ارواح توقی کرد
 و الب غازی بخدمت سلطان آمد و خاک بارگاه بتقیل^(۱) شناه مجذّر^(۲)
 شد و پیشانی او بسبب شکر معفر سلطان بر وفاق میثاق اورا باعزاز و
 اکرام با شهر فرستاد و الب غازی بتحصیل مال که متقبّل شد بود دست
 تطاول و مطالبت بر رعایا گشوده کرد و از رعایا استخراج آن آغاز نهاد
 چون خبر ستم و زور او بشنید جانب نصفت^(۳) در کار رعیت مهمل
 نگذاشت^(۴) ترك^(۵) آن مقرررا ذخیره باقی تر و حصنی واقعی تر دانست و بر
 تصدیق پیمان خویش مراجعت نمود و لشکر او حدود بادغیس را غارت
 کردند و باحتیاز اموال و مواشی مستظهر گشتند هرچند از آن نهب و
 تاراج از سلطان محتاشی و مستشعر بودند و سلطان بمرو آمد و الب
 غازی که بتکثّل اصلاح ذات البین از خدمت سلطان شهاب الدین مرخص
 بود بعد از مراجعت سلطان بدو سه روز معدود باجل موعود رسید
 بود، سلطان شهاب الدین بر انتقام باز عزم خروج را ساز می کرد و این
 نوبت رزم خوارزم را آغاز می نهاد و چون خبر عزیمت او بسلطان رسید
 رعایت جانب حزم را عزیمت جزم کرد و براه بیابان بخوارزم رسید و بر
 لشکر غور که^(۶) بعد از ملح و مور^(۷) افزون بودند مسابقت نمود تا
 بمکرر دولت رسید و اهالی خوارزم را از قصد آن جماعت اعلام داد و
 از وقوع بلاه ناگاه آگاه کرد تمامت اهالی آن بکدل و بک زفان با
 اندرونی از حمیت در جوش و ظاهری از ترس اهانت و استذلّال در
 خروش بر مقابله و مقاتله اتفاق کردند و بر منع و دفع اطباق و تمامت

(۱) آ: مقبل، ب: بتقبل، د: بتقیل، ج: متصل، (۲) آ: ب: د: محذر،
 ه: مجذّر، (۳) تصحیح قیاسی، - ج: نصیب، ه: تعصب، ب: بقیت، آ:
 بقیت، د: بقیت، (۴) آ: نگذاشت، (۵) کذا فی ب: د: ه،
 آ: بلك، ج: بل کی، (۶-۷) آ: ج: بعدد مور، ه: بعدد از مور، د:
 بعدد مور (بودند و افزون تر)،

پشت رزم ایشان^(۱) بود و قوت بازو و شجاعت او تا بحدی بود که سلاطین غور بکرات اورا با شبر و فیل مواجهه جنگ فرمودند و بر هر دو غالب شد و چون بهر چند روز سلاطین اورا با این دو حیوان جنگ می‌انداختند هردورا بکشت و گفت تا چند با سگی و خوکی در جنگ شوم و ساق اسب سه ساله می‌شکست، فی الجملة چون این فسخ بدست حشم سلطانی میسر شد ارکان دولت سلطانرا بر قصد ملک هراة تحریض می‌نمودند و آن ملک در دل و چشم او تزیین می‌داد و می‌گفتند چون برادر بزرگتر غیاث الدین از پیش برخاست و پسران او سبب ملک و میراث در منازعت اند و از امرا بیشتر آن باشد که بجانب سلطان مایل باشند و^(۲) چون رایات عالیه سایه بر آن دیار افکند اکثر ایشان بعروۀ دولت تمسک نمایند خوش خوش در دل سلطان این سخنها اثر کرد و خیال ملک و آمال مال در ضمیر او مصور گشت در جمادی الاولی سنۀ ستیامیه با لشکری آراسته و مردانی بشجاعت و دل آوری پیراسته عازم هراة شد و الب غازی که سرور امرای غور بود بایالت هراة موسوم بود چون مواکب سلطان بهراة رسید و^(۳) سراپرده بر افراشتند و مجانب بر بروج شهر راست کردند و از جوانب شهر سنگ چون نگرگ ریزان در بازارها و محله‌ها روان شد و اختلاف مردمان در محلات و اسواق متعذر شد اهالی هراة استغاثت و تضرع آغاز نهادند و الب غازی سفرا در میان کرد و گفت مرا خود از سلطان اجازت مصلحت کلی است که طریق اتحاد مسلوك داشته آید و سلوك شیوۀ رشاد برزید^(۴) و بعد ازین بجانب خراسان کس تعرض نرساند و حشم سلطان نیز بدین نواحی تعرض و آسیبی نرسانند و با این قبولات و موافق مالی شگرف را متقبل شد و بصفای غوریان متکفل سلطان نیز بسبب حشم مادۀ نزاع و کین

(۱) آب د: او، (۲) کذا فی جمیع النسخ، و بهتر نبودن این واو است،

(۳) ج: و: ورزید، د: نورزید،

خوارزمشاهیان بیشتر شد، در میانه این حالت خبر واقعه برادرش غیاث الدین در رسید طبل رحلت فرو کوفت و چون بمر رسید محمد خرنک^(۱) را که از سرور امرا و پهلوانان غور بود و بشجاعت رستم وقت در مرو بگذاشت بایبورد^(۲) ناخن آورد و بعضی امرای سلطانی را در آنجا دستگیر کرد^(۳) و قوی را بکشت^(۴) و از آنجا بر قصد تاج الدین خلیج^(۵) بطرق^(۶) رفت^(۷) پسر خود را بنوا بنزدیک او فرستاد و در وقت مراجعت امیر مرغه^(۸) هم پسر خود را پیش او فرستاد چون بدین استیلا مغرور شد روی با مرو نهاد خبر رسید که از خوارزم لشکری از راه بیابان بقرب مرو رسیدست از راه روی بریشان نهاد چون عسکرین بهم پیوستند رباح اقبال سلطانی از مهب تأیید یزدانی در وزیدن آمد و دل مخالفان در طپیدن و باز آنک^(۹) لشکر خوارزم نصف لشکر غور نبود بر لشکر غور حمله کردند و ایشان را منہزم^(۱۰) خرنک^(۱۱) بهزار حیلہ خود را در شهر انداخت و لشکر بدر شهر رسید و فصل را سوراخ کردند و خرنک^(۱۲) را بگرفتند و از خوف صولت او هم در حال او را یکی از امرا ضربه زد و ۱۰ سر او را بخوارزم فرستادند سلطان بر قتل او انکار نمود و چون خبر واقعه او بسلطان غیاث الدین رسید تفکر و تحیر باحوال او تنہی کرد و عجز و ضعف تصدی نمود چه خرنک^(۱۳) روی رزمه سلاطین غور و

(۱) آب: حرک، د: خونک، ج: جریک، ه: خریک، - رجوع کید بص ۴۸ ح ۱، (۲) کذا فی آد، ج: تا بایبورد، ه: و بایبورد، ب باصلاح جدید: و خود بایبورد، و این غلط است ظاهراً، (۳) کذا فی ب باصلاح جدید، آج د: کردند، ه: بکشند، (۴) آ: خلیج، (۵) کذا فی جمیع النسخ، (۶) ب بخط جدید افزوده: او، ج افزوده: و، (۷) آج: مرغه، - مرغه ظاهراً قلعه مرو بوده است، رجوع کید بجلد اول ص ۱۲۰، ۱۲۹، (۸) ب باصلاح جدید: با آنک، ه: با آنکه، (۹) ب بخط جدید افزوده: ساختند، ج: افزوده: گردانیدند، د افزوده: کردند، (۱۰) آ: خرنک، ب: جریک، ج: جریک، د: خونک، ه: خرنک، رجوع کید بص ۴۸ ح ۱، (۱۱) آ: خرنک، ب: جریک، ج: جریک، د: خونک، ه: خرنک، (۱۲) آ: حرنک، ب: جریک، د: خونک، ه: خرنک، (۱۳) آ: حرنک، ب: جریک، ج: جریک، د: خونک، ه: خرنک،

و مالی عظیم قبول و بوثیقه پسر را بخدمت سلطان فرستاد تا شیره^(۱) سورت غضب نسکین پذیرفت و قبول ملتس رعایا از عفو و اغضا بر اعتناق ایشان طوق متنی شد، و سلاطین غور بیشتر بر عزم مراجعت با خراسان محتشد و مستعد می شدند چون سلطان بمحاصره شهر هراة اشتغال نمود ایشان خواستند تا در نهزت خلّو دیار و رباع مملکت^(۲) از سلطان و انصار لشکر بدان جانب کشند^(۳) سلطان چون آوازه بشنید بر راه مرو الزود مراجعت نمود و سلطان شهاب الدین نیز از جانب طالقان در رسید سلطان محمد صلاح در آن دید که از آب عبور نکند تا آب میان هر دو لشکر آتش و ش حاجی باشد لشکر در عبور و مقام مختلف رأی گشتند و بعضی عبور کردند سلطان چون روی مقابلت^(۴) ندید^(۵) رای توجّه بجانب مرو بامضا رسانید مردان غور بر اعقاب لشکر سلطان روان شدند چون سرخس رسید آنجا توقف نمود و رسل از جانبین در آمد و شد^(۶) آمدند و از سلطان تسلیم بعضی از ولایات خراسان التماس می نمودند سلطان از آنفت قبول موافقه^(۷) با آن سخن موافقت ننمود و از سرخس عازم خوارزم شد و سلطان شهاب الدین لشکر بطوس کشید و بال و پر سگان طوس بمصادره و شکنجه برکشید و چون علوفه بلشکر او وائی نبود f. 74b بر رعایا تکلیف کرد تا غله بفروشدند و فرمود تا مشهد طوس را که غلّها بحایت تربت مشهد بدان موضع نقل کرده بودند کس فرستاد تا غلّها برداشتند و بدین اسباب صعب که علاوه نوبت اول بود ضمائر شریف و وضع امر حکومت ایشان متنتر گشت و رعیت را رغبت بمتابعت

(۱) نصیح قیاسی، د: ما سره، آ: ما شر، ب (باصلاح جدید) ه: تا شدت، ج: تا، (۲) ب بخط جدید افزوده: خراسان، (۳) کذا فی ج، آ ب د ه: کشیدند، (۴) ب ج: مقاتلت، (۵) آ: بدید، (۶) د ه: آمد شد، ج این دو کلمه را ندارد، (۷) کذا فی آ، ب د: موافقه، ه هردو ممکن است خوانده شود، ج ندارد، - موافقه بمعنی تحمیل کردن مبلغی است از مال بر کسی و منه مال المواقفه (ذیل قوامیس عرب از دزی)،

بضراعت و امتهان امان خواستند سلطان طرف^(۱) اِذَا مَلَکْتَ فَأَسْجِحْ^(۲) را در باب ایشان تقدیم فرمود و بر عثرات و زلات آن قوم اغضا و ایشان را با خلعتهای بسیار و مالهای بی شمار موقّر و مکرم با ایادی و نعم با خدمت سلطان غور فرستاد تا بیاموزند شیوه عفو هنگام قدرت و طریقه حلم و اغماض با کثرت ضغاین و احن، و سلطان فرمود تا باره شهر را بکلی خراب کردند و از آنجا متوجه مرو و سرخس شد که هندو خان برادر زاده او داشت از قبیل سلاطین غور چون خبر عم بدو رسید باران غم برو بارید و متوجه غور شد، سلطان چون بسرخس رسید کوتوال آن پیش نیامد سلطان قوی را محاصره آن بگذاشت تا آنرا مستخلص کردند و کوتوال را بگرفتند، و سلطان بر راه مرو متوجه خوارزم شد و دیگر باره کار رزم را آماده گشت و برفصد هراة و استیصال سِراة^(۳) در ذوالقعده این سال^(۴) باز در جنبش آمد و بمرغزار رادکان^(۵) نزول کرد چندانک اصحاب اطراف مجتمع شدند از آنجا با لشکری بزرگ از تازیك و ترك در حرکت آمد تا بظاهر هراة سراپرده او باز کشیدند و لشکرها^{۱۵} برگرد شهر چون سوار بر ساعد خیمه در خیمه زدند و از جانبین مجانبی بر کار شد^(۶) و خرکها چون اسبان رهوار^(۷) بروج فروج و باره پاره شد^(۸) و چون کوتوال عز الدین مرغزی^(۹) مردی بود بتجارب ایام مهذب و مشذب جز استیفاء و تضرع حیلتي دیگر ندید سفرارا در پیش کرد

(۱) کذا فی جمیع النسخ، (۲) اصل مثل «مَلَکْتَ فَأَسْجِحْ» است بدون اِذَا، رجوع کنید به جمیع الأمثال در باب میم، (۳) یعنی اشراف و اعیان جمع سِری است، (۴) کدام سال؟ محال است که مقصود ذی القعدة سنه ۵۹۷ باشد که در صفحه سابق گذشت چه خوارزمشاه در ۱۷ ذی الحجه ۵۹۷ شادباخ را محاصره نمود و بعد از آن بخوارزم رفت و بالأخره از آنجا بقصد هرات حرکت کرد، پس باقل تقدیرات باید مقصود ذی القعدة سال ۵۹۸ باشد که سال بعد است، (۵) ج: رارکان، (۶) ج: (۸۶) خرکها، بروج باره باره شد، (۷) ب: بخط جدید افزوده: در حرکت آمد، (۸) ج: د: بروج فروج و پاره پاره شد، ه: فروج بروج پاره پاره شد (کذا!!!)، (۹) کذا فی ب ه، ا: مرغزی، د: مغیثی، ج: این کلمه را ندارد،

از غارت باز کشید و ضبط لشکر بغایتی بود که هرکس در آن حالت آنچه داشت بینداخت و بعد از آن که غارتها جمع کردند هرکس که قاش خود می شناخت باز می دادند و غرض از آن غارت سیاست بود، و لشکر خوارزم را^(۱) با ناج الدین علیشاه و اعیان مملکت سلطان و ارکان را از شادباخ بیرون آوردند و بسیار نکال و عفویت کردند و با دار الملک غور فرستادند و هرکس که در کار دیوانی شروع داشته بود مصادره می کردند و تا جرجان و بسطام شنگیان فرستادند و در ضبط خویش آوردند، و از آنجا مراجعت کردند و ملک ضیاء الدین را در نساپور با لشکری تمام بنشانند و باز دیوار باره را معمر کردند و غیاث الدین با ۱۰ هراة شد و شهاب الدین بقصد تخریب رباع و افتلاع قلاع ملاحه بمحارب قهستان رفت و بعد از محاربت بر سبیل مصالحت ارباب جناید^(۲) ابل شدند قاضی تولک^(۳) را بمحافظت در آنجا نشاند^(۴) و از آنجا با هراة رفت، سلطان محمد چون خبر تشویش و اضطراب اهالی خراسان بشنید از خوارزم چون شیر خشناک و برق سهمناک با لشکری جزار و حشی ۱۰ بسیار روان شد و در هفدهم ذی الحجة من السنة المذكورة^(۵) بظاهر شادباخ نزول کرد و بر مدار شهر لشکر بداشت و غوریان از شهر بیرون می آمدند و مجادلت می کردند و با قوت و شوکت خویش در پنداشتی بودند چون از جلالت لشکر خوارزم چاشنی بدیدند دانستند که رخ f. 74a ایشان ضایع است و محاربه و کوشش نه دافع مانند موش در سوراخ ۲۰ خریدند و از بیرون بمحابق بر کار کردند تا باره چون خاک سرافکند شد و خندق آگه گشت چون دانستند که در ذل اسار خواهند افتاد سفرا در میان واسطه کردند و مشایخ و علمارا شفیع ساختند و از سلطان

(۱) آب: خوارزم، (۲) تصحیح قیاسی، آه: حناید، ب: جناید، ج: حابر، د: ندارد، (۳) ب: بولک، د: تولی، (۴) کذا فی ب: باصلاح جدید، آج ده: نشاندند، (۵) یعنی سنه ۵۹۷ که در ص ۴۸ س ۵ گذشت،

عروسان حرص و شره را بوی و رنگ داد تا لشکری در مقدمه برو روان کردند و محمد خرنک^(۱) را آنجا بنشانند و ایشان با لشکری انبوه و نود سرفیل هریک مانند کوه بیامند و ابتدا بطوس رسیدند و نهب و غارت بسیار کردند و از آنجا بشادباخ رفتند در رجب سنه ۵۰۰ سب و نسیع، و در شادباخ برادر سلطان محمد علیشاه بود که از عراق بازگشته بود و ارکان دیگر، برادران سلاطین^(۲) بر رسم نظاره بر مدار باره طوفی می کردند و در پیش شهر بایستادند خلائق بسیار بمطالعۀ لشکر بر برجی که در مقابل ایشان بود بایستادند برج بیفتاد آنرا بفال داشتند و هم در روز شهر را بگرفتند و غارت آغاز نهادند و ۱۰ شنگان بسرایهای زهاد و عباد فرستادند تا کسی بدانجا زحمتی نرساند و تا نیم روز بنهب مشغول بودند بعد از آن منادی کردند تا لشکر دست

(۱) کذا فی ۵، آ: خرنک، ب: حرک، ج: بن جریک، د: خونک، - ضبط این کلمه بطور تحقیق معلوم نیست ولی باقرب احتمالات خرنک با حاء معجمه و راء مهمله و نون و حرکات غیر معلوم و در آخر کاف است مطابق نسخه ۵، این کلمه در اینجا و در سه صفحۀ بعد پنج مرتبه در این کتاب ذکر شده است و نسخه آ که اصح و اقدم نسخ است دو مرتبه آنرا خرنک و دو مرتبه حرک و یک مرتبه حرک بدون نقطه نوشته است و از مقایسۀ این مواضع مختلفه با یکدیگر معلوم میشود که نسخه آ قطعاً این کلمه را خرنک میخواند است بضبط مذکور، و این کلمه از اعلام معمولۀ غوریۀ بوده است و در نسخ خطی طبقات ناصری در نام همین شخص و غیر او مکرر دیده میشود بیات خرنک و خرنک با نسخه بدلهای بسیار ولی در متن منابع ککته همه جا این کلمه خرنک با حاء مهمله چاپ شده است از جمله در ص ۳۴، ۳۵، ۴۶، ۷۵، ۹۵، ۲۳۹، و در تاریخ ابن الأثیر در حوادث سنه ۵۹۴، ۵۹۶، ۵۹۸، (طبع تورنگ ج ۱۲ ص ۸۹، ۱۰۴، ۱۱۵، ۱۱۸) قریب ده مرتبه نام این شخص محمد بن جریک با جیم و باء موحد چاپ شده است با نسخه بدلهای خرنک، خرنک، جرنک، خرنک، جریک، جردیک، (۲) «برادران سلاطین» ترکیب وصفی است نه ترکیب اضافی یعنی برادران که هردو سلطان بودند و مقصود سلطان غیاث الدین و سلطان شهاب الدین غوری است که چنانکه از ما بعد صریحاً معلوم میشود هردو در این حرب حاضر بوده اند،

عزم مراجعت کرد و سفر را در میان شدند و سخن مصالحت آغاز کردند چون ارباب ترشیز^(۱) بر سرّ حالت وقوف نیافتند بسیار خدمتها کردند و بر صد هزار دینار دیگر مواضعه نهادند و ملک قطب الدّین از آنجا باز گشت و چون سیل مخدر و قَطَر منهر روز در شب بی‌پوست و شب در روز تا بدر شهرستانه رسید و مراسم تعزیت باقامت رسانید و ^{f. 73b} بتعجیل بخوارزم روان شد،

ذکر جلوس سلطان علاء الدّین^(۲) محمد خوارزمشاه

چون بمرکز دولت نزول کرد امرا و ارکان ملک جمع شدند و مجلس بزم آراستند^(۳) و در روز پنج شنبه بیستم^(۴) شوال سنه ست و نسیعین و خمسایه بین تأیید الهی بر سریر پادشاهی نشاندند اغصان پُرمردۀ ملک با طراوت و نصارت شد و جان مردۀ عدل زنک و با غضارت و مبشّران باطراف مملکت روان گشتند، و چون خبر واقعه پدرش بسلاطین غور شهاب الدّین و غیاث الدّین رسید نقش بندان وسوس شیاطین امانی نقوش تخیّلات بی طایل شیطانی و تصاویر محالات بی حاصل نفسانی بر صحنه دماغ هریک نیرنگ زد و مشاطگان غرور انسانی

(۱) آ: ترشیر، ب: برشیر، ج: برشیر، (۲) کذا فی آد و اصل ب، ب باصلاح جدید و ج: قطب الدّین، ه ندارد، لقب سلطان محمد خوارزمشاه قبل از سلطنت قطب الدّین بود و بعد از جلوس بعلاء الدّین که لقب پدرش نکش بود ملقب گردید: «ولما اشدّ مرضه [ای مرض نکش] ارسلوا الی ابنه قطب الدّین محمد یستدعونه و یعرفونه شدّة مرض ابنه فسار الیه و قد مات ابنه فولى الملك بعن و لُقّب علاء الدّین لقب ابنه و کان لقبه قطب الدّین» (ابن الاثیر در حوادث سنه ۵۹۶)، و این است منشأ آنکه لقب وی را در کتب تواریخ باختلاف گاه قطب الدّین و گاه علاء الدّین نوشته اند، (۳) د افزوده: و رخسارۀ ملک و روزگار بیکان او پراستند، (۴) ب: هشتم،

کردند و صدق رسول الله صلى الله عليه و آله قَتَلْتَ قَتَلْتَ وَ سَيَقْتُلُ قَاتِلُكَ، سلطان نکش ازین سبب متأثر شد و بر مکافات و انتقام عازم گشت و قطب الدین ملک^(۱) را نامزد کرد و رسول فرستاد تا ابتدا لشکرها گزین کند و ابتدا از قهستان آغاز نهد بر حکم فرمان ملک قطب الدین بر فرموده مستعد شد و ابتدا از ترشیز^(۲) کرد و با لشکری که کوه پای وطأت آن ندارد محاصره آن حصار مشغول شد و مدت چهار ماه محاربت کرد و خندق ترشیز^(۳) را که چون غاری عمیق بود انباشته و نزدیک رسید که در هفته مستخلص شود و در خوارزم نیز سلطان لشکرها جمع می کرد از اطراف و مستعد کار می شد در اثنای آن عارضه^{۱۰} دموی روی نمود و بخناق نعوذ بالله منها^(۴) سرایت کرد اطباء معالجه آن کردند چون روی بصحت آورد عزیمت حرکت بامضا پیوست هر چند اطباء از سفر و حرکت منع می کردند سلطان از سورت آتش غضب سورت قبول نصیحت برنخواند و روان گشت تا بمنزل چاه عرب^(۵) رسید و چون دلو عمر با بن^(۶) چاه افتاده بود علتی که داشت نکس کرد و از دار فنا بقرارگاه بقا رفت و کان ذلك فی التاسع عشر من رمضان سنة ست و تسعين و خمسمائة، ارکان در حال مُتَهِان بتزیدک قطب الدین ملک فرستادند و عجب حالی افتاد که علم ملک قطب الدین بی موجبی بشکست و نگونسار شد ملک قطب الدین از آن تطیر گرفت در عقب آن خبر پدرش بدادند آن حالت از لشکر پنهان داشت و بعلت مرض

و فدائیان او را، (۵) ب با صلاح جدید) د: باره باره،

(۱) ج: ملک قطب الدین را، ب با صلاح جدید: ملک قطب الدین سلطان محمد

ولد خود را، (۲) آ: ترشیر، ب: رشیر، ج: برشیر،

(۳) آ: ترشیر، ب: رشیر، ج: برشیر، د: ترشیر، (۴) کذا فی جمیع

النسخ، و گویا تأنیث ضمیر بتوهم «عارضه» یا «علت» است،

(۵) کذا فی ج د، آ ب: چاه عرب، د: بمنزلگاه عزت،

(۶) آ ب: باین، د: در بن، ج: باین، د: باین،

می‌گوید که از آن پوست جز حکایتی نماندست برخیزد از طرف غربی^(۱) از طارم تا سرحد سیستان که قرب سیصد فرسنگ راه است ثمامت جبال و فلاع را که تا بوقت آنک حکم وَ نَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنفُوشِ گیرد قائم و ثابت خواهد بود مشاهده نماید و با عقل خود آن يك حصن بی حصانت را با صد و اند با رکانت^(۲) که هریک از آن صد بار با حکام چون ارسلان گشای است که درین روزگار بفضل خدای قهار و دولت شهریار کامگار هولاکو مفتوح شد موازنه نماید و از آنجا قیاس صولت و عظمت هر لشکر و صدر گیرد، فی الجمله سلطان بعد از استخلاص آن قلعه و نسکین نابره فتنه در عراق پسر خود تاج الدین علیشاه را ممکن کرد و اقامت او در اصفهان تعیین و خود بر عزیمت انصراف عنان بر صوب خوارزم تافت و در دهم جمادی الآخرة سنه ست و تسعین و خسمایه در خوارزم رفت، و چون ملاحظه مناقشت و مخاصمت سلطان از سعی نظام الملک که وزیر مملکت بود می‌دیدند هم در هفته فدائیان بر مرّ سرائی که وزیر می‌رفت بنشستند چون از سرای بیرون آمد از ۱۰ ملاعین یکی بر پشت وزیر زخمی زد و دیگری از جانب دیگر کاردی بر سرش زد چنانک در حال جان بداد، و از عجایب احوال عالم یکی آن بود که وزیر مذکور با حاجب کبیر شهاب الدین مسعود خوارزمی و حمید الدین عارض زوزنی^(۳) عداوتی داشت و در آن روزها در پیش سلطان قصد آن هردو بزرگ کرده بود و پیش از واقعه او عارض را بر ۲۰ در سرای گردن زده و قصد آن پیوسته که شهاب الدین مسعود را هم بر عقب عارض روان کند خود کینه خواه روزگار بلك سابقه حکم کردگار چنان اقتضا کرد که پیش از انعام این اندیشه خون وزیر بر زیر خون عارض ریخته شود، و فدائیان را^(۴) هم بر آن جایگاه پاره^(۵)

(۱) ج ه: غزین، د: غزنی، ب: غرنی یا غرنی، ج: حصن بارکانت،

(۲) تصحیح قیاسی، آ: روزنی، ب ج ده این کلمه را ندارند، (۴) آ ج د: د:

می آمدند و بالکوت می رفت تا تمامت ایشان با آنج داشتند بسلامت برفتند و آن قلعه ایست نزدیک قزوین بر سرحد رودبار الکوت بزمین نزدیک و از آسمان دور و از حصانت مهجور و ببرد و ذخیره نامعمور، سید صدر الدین در زبدة التواریخ^(۱) تعظیم کار سلطان را^(۲) در وصف آن میگوید و هـی قَلْعَةٌ حَصِیْنَةٌ بَنِیْتُ مِنْ صَخْرَةٍ صَمَاءٍ عَلَى قَلْعَةٍ شَمَاءٍ تَنَاصَى السَّمَاءُ وَ تَنَاطَحَ الْجُوزَاءُ مَشْحُونَةٌ بِرِجَالٍ یَغْتَنِمُونَ بِذَلِ الْأَرْوَاحِ مُسْتَظْهِرِينَ بِأَنْوَاعِ السِّلَاحِ، و سید صدر الدین اگر فتح قلاع حصین ایشان که درین روزگار بر دست لشکر پادشاه نامدار مستخلص شد با زمانی نزدیک چنانکه ذکر آن در موضع خویش آید مشاهده کردی از ذکر فتح تا بوصف قلعه

۱۰ چه رسیدی شرم داشتی و بیت عنصری را حسب حال دانستی

چنین کنند بزرگان چو کرد باید کار * چنین نماید شمشیر خسروان آثار و اگر مشاهده این قلاع نبوده^(۳) باشد و در خیال او^(۴) آید که سخن آرائی است که سبب تصالف دارد بر منوال سخن واصف قلعه ارسلان گشای جواب او بذله ابو الفضل بیہقی است^(۵) در تاریخ ناصری آورده است^{۱۰} که بوقت مراجعت سلطان از سومنات یکی از شکرہ داران او ازدهائی بزرگدرا بکشت پوست آن بیرون کشیدند طول آن سی گز بود و عرض آن چهار^(۶) گز و غرض ازین ایراد آنست که ابو الفضل میگوید اگر کسی را این سخن قبول نیفتد بقلعه غزنین رود و آن پوست را که از در بر مثال شادروانی آویخته است ببیند جامع این حکایات نیز

(۱) يك نسخه ازین كتاب كه ظاهراً منحصر بفرد است در لندن در موزه بریتانیة موجود است (رجوع كید بذیل فهرست عربی كتابخانه مذكوره تألیف ربو ص ۲۴۲-۲۴۴)، (۲) یعنی سلطان ارسلان بن طغرل سلجوقی را ظاهراً نه تكثیرا چه زبدة التواریخ در تاریخ سلجوقیه است، (۳) ب: ننموده، (۴) مرجع ضمیر «او» ظاهراً «كی» متوهم در عبارت سابق است یعنی اگر كی مشاهده این قلاع ننموده باشد آنج، (۵) ب (بخط جدید) ج د افزوده اند: كه، (۶) ه: هفت،

از دیوان برو شمرود و فرمود هر چند که استحقاق جزاء او جز از نکال و القاء درجات و بال نیست اما قضای حق برادرش آنچه^(۱) که بهیچ وقت از او بادره بد خدمتی صادر نشدست جان او ببخشیدم بقرار آنک f. 72b مکافات بعضی عصبان خویش را يك سال مقید و محبوس باشد و بعد از آن بر ثغری از ثغور دار الحرب بکنار جند باقی عمر بگذرانند، مقارن این فتح خبر بشارت^(۲) ظفر قاتر بوقو بر سر کنار درك^(۳) در رسید و الثالث^(۴) خبر ورود رسل دار الخلافه با تشریفات فاخر و صلات وافر بود و منشور سلطنت ممالك عراق و خراسان و ترکستان، و چون اندیشه اموری که بدان ملتفت بود از پیش برخاست و از دیوان عزیز فراغ دل حاصل گشت بقطع و حسم ملاحده مایل شد و پای قلعه قاهره که سلطان ارسلان بن طغرل آنرا گشاده و بدان سبب بقلعه ارسلان گشای معروف شده لشکر کشید و مدت چهار ماه بمحاصره آن اشتغال نمود تا عاقبه الامر بعد از اضطرار بمصالحه فوج فوج بشیب

کید بص ۴۹ س ۶، (۱) کذا فی ه، ج: آنچه، د: آنچه، آ: آنچه، ب: آنچه، — آنچه بمعنی سفید رنگ است یعنی مایل بسفیدی چون قراچه و کویچه و غیرها در الواو (هوتما، ترجمان ترکی و عربی ص ۲۱)، (۲-۲) تصحیح قیاسی است، و اصل عبارت متن در غالب نسخ مغشوش است، آ: ظفر کنار درك بر سر قاتر بوقو، ب: ظفر کنار درك بر سر قاتر بوقو، ج: ظفر الب درك بر سر قاتر بوقو خان، د: ظفر کنار درك بر سر قاتر بوقو، ه: بظفر بر البدرك قاتر بوقو، و اقرب بصواب نسخه ه است با تقدم وتأخیری که در آن است یعنی باید «قاتر بوقو» مقدم بر «بر البدرك» باشد، و عبارت نسخ اربعه دیگر که موهم ظفر کنار درك بر قاتر بوقو است بکلی ضد مقصود و بلاشک سهو نسخ است چه مصنف سابق در ص ۴۱ گفت که سلطان قادر بوقورا اسیر کرد و با سلاسل و اغلال بمؤازرم فرستاد پس ازان او را از ذل اسارت بعز امارت رسانید و ویرا بدفع کار الب درك فرستاد، و این صریح است که بشارت مقصود در اینجا خبر ظفر قادر بوقو است بر الب درك نه بر عکس چه در اینصورت این بشارت سلطنتا نیست بل دشمنان ویراست، — برای قاتر بوقو رجوع کید بص ۴۴ ح ۲ و برای کنار درك بص ۴۱ ح ۴، (۴) کذا فی ب د ه، آ: ج: و اشارت،

مستفاد از دولت سلطان مغرور و فریفته گشته متوجه عراق شد و زمستان آن سال در مازندران توقف نمود و اوّل بهار عزیمت مبادرت بامضا پیوست و میانجی^(۱) با لشکر بسیار که جمع کرده بود چون آوازه در بای در موج یعنی حرکت عساکر سلطان بشنید با دل خویش تثبّت را در تصور نتوانست آورد و بغایت هراسان و مستشعر گشت و در مصلحت کار خویش پریشان و متخیر ماند و سر افرازی و پایداری محال عقل بود با اندک قوی که با او مانده بود دو نوبت سلطان او را گرد عراق بردوانید و او در میان این باعتماد و استغفار رسل و فرستاد و از خوف التماس ترك استحضار می کرد چون سلطان را محقق شد که او دل راستی ندارد فوجی را بر عقب او چون باد روان کرد تا مغافصه بسرش فرو آمدند و اکثر اعوان او را بشمشیر در آورد با چند معدود تا فیروز راه قلعه فیروز کوه^(۲) گرفت و پیشتر ازین آن قلعه را از قوّه سلطان بخدیعت و مکیدت در نصرف خود آورده بود و آن جماعت را که از قبل سلطان بودند^(۳) قتل کرده^(۴) و خواصّ خویش را با ذخایر و اموال بسیار در آنجا متمکّن گردانید چون لشکر سلطان بر عقب او آنجا رسیدند بمحاصره آن مشغول شدند و بزخم منجیق بفر و قسر او را بیرون کشیدند و بر شتری بستند و بقروین بنزدیک سلطان آوردند سلطان بر زلفان حجاب انواع صنایع و اصناف ایادی که دولت سلطانی را بر ذمت او بود و کمران نعم و تربیتها را از وضع خیانات^(۵) او و رفع جنایات^(۶) و ابطال اموال و ازعاج اربز^(۷) خان از اصفهان و اخراج عمال خراج او

(۱) آ: میانجی، ه: میانجوی، ب: ماحق، ج: مناحق، د: مناجق،
 (۲) ه: کلمه «کوه» را ندارد، (۳-۴) کذا فی ب: د: ه، آ: بیرون آوردند،
 ج: اصل جمله را ندارد، (۴) آ: خیابان، ه: حیانات، - د: کلمه «او» را ندارد،
 (۵) کذا فی ج: د، آ: خیابان، ب: حیانات، ه: حامات، - و احتمال می رود
 که صواب «حیایات» باشد، (۶) آ: اربز، ب: اربز، د: او بر (جان)،
 ه: ازتر، نسوی ص ۲۱ س آخر: اربز خان (مثل متن)، متن تصحیح قیاسی است رجوع

f. 72a ملك قطب الدين بر عقب او تا اورا با اعيان و اجناد مَقَرَّينَ فِي
الْأَصْفَادِ بحضورت سلطان آورد و قادر بوقو^(۱) را در سلاسل و اغلال در
ماه ربيع الآخر اين سال بخوارزم فرستاد و بر عقب سلاطين کامنگار با
مَقَرَّ سرير ملك رسيدند، بقايای قوم قادر بوقو^(۲) چون ازو مأیوس
گشتند بر کنار درك^(۳) مجتمع شدند و بر تشويش و التهاب نايره فساد
مختشد گشتند سلطان بحکم آنک اَلْحَدِيدُ بِالْحَدِيدِ يُفْلَحُ^(۴) قادر بوقو^(۵) را از
ذَلْ اسارت بعز امارت رسانيد و بعد از مؤکدات موافق با لشکری
بزرگ بدرك کار الب درك^(۶) فرستاد، و سلطان بنفس خویش عازم
خراسان شد و در سه شنبه دوم ذو الحجه سنه اربع و تسعين و خمسماية
۱۰ بشادباخ نزول کرد و بعد از سه ماه از آنجا بر عزيمت تدارك کار
میانجی^(۷) که سبب امتداد مدت او در امارت عراق و اشتغال از
ملاحظت احوال او سودای استبداد و استقلال در دماغ او رايخ گشته
بود و شيطان ضلال در خیال محال او آشیانه ساخته و بَاهْت و عُدَّتْ

(۱) آ: قادر بوقو، ب: قادر برعو، ج: قاير بوقو خان، د: قادر برغو، ه:
قاير بوقو، (۲) آ: قادر بوقو، ب: قادر برعو، ج: قاير بوقو خان،
د: قادر (فقط)، ه: قاير بوقو، (۳) کذا فی ه، آ: کنار درك، ج:
کار دول، ب: باصلاح جدید: الب درك، د: اصل جمله را ندارد، - از سابقه و
لاحقه کلام واضح است که مراد از «کار درك» همان «الب درك» است که در این
فصل مکرر نام او برده شده است و هر دو اسم يك مسمی اند، و نباید توهم کرد
که مراد از «کنار» در اینجا کلمه فارسی است یعنی بکنار درك (یعنی بکنار الب
درك) مجتمع شدند چه بعد از این در ص ۴۲ مجدداً نام این شخص بهمین هیأت یعنی
«کنار درك» مذکور است و سوق عبارت در آنجا طوری است که احتمال فارسی بودن
«کنار» در آنجا بهیچ وجه متصور نیست: «مقارن این فتح خبر بشارت ظفر قاتر بوقو
بر سر کنار درك در رسید» (۴) رجوع کنید بمجموع الأمثال در باب همزه:
«إِنَّ اَلْحَدِيدَ بِالْحَدِيدِ يُفْلَحُ»، (۵) آ: قادر بوقو، ب: قادر برعو، ج: قاير
بوقو خان، د: قادر برغو، ه: قاير بوقو، (۶) کذا فی آ ج، ب: الب
درك، د: آب درك، ه: البدرك، (۷) ه: میانجی، آ: میانجی، ب:
مناحی، ج: مناجی، د: مناجی،

پسران ملکشاه را بزرگتر ایشان هندو خان^(۱) بخوارزم فرستاد و بتدایر صایب هایجات فتن و حادثات زمن بدان ضبط تسکین پذیرفت، و سلطان پسر دیگر قطب الدین محمد^(۲) را بتکفل و تدبیر مصالح خراسان بر عقب وزیر مذکور بفرستاد چون برسید وزیر فراغتی از کار حاصل کرده بود و فتانان را دفع بعد از دو روز در دوم ذو الحجه با خدمت سلطان مراجعت نمود و ملک قطب الدین بکار کفایت امور خراسان اشتغال نمود تا هنگام آنک میان قادر بوقو^(۳) و برادر زاده او الب درک^(۴) وحشتی افتاد الب درک^(۴) بچند آمد و بمخدمت سلطان رسولان فرستاد معلّم بحال آنک اگر از جانب سلطان مددی یابد قادر بوقورا^(۵) ۱۰ از میان بردارد و ملک او سلطان را مسلم باشد انتقام خشم از چشم زخم گذشته بر اجابت قوم اجانب باعث آمد باحتشاد جنود [و] عقد بنود بجوانب رسولان فرستاد و ملک قطب الدین را از شادباخ باز خواند چون بخوارزم رسید در ربیع الاول سنه اربع و تسعين و خمسمایه از خوارزم باثفاق روان گشتند و قادر بوقو^(۶) بر قصد الب درک^(۷) تا ۱۰ بچند ناختن آورد و وصول او بچند و ملک قطب الدین که بر سیل بزرگ در مقدمه بود مقارن و موافق افتاد و تقدیر آسمانی با بخت سلطانی مطابق از جانبین مصاف دادند و مصادمت نمود و قادر بوقو^(۸) منهزم شد و

(۱) ب د ه افزوده اند: را، د اصل عبارت را اینطور دارد: پسر ملکشاه بزرگتر هندو خان را آخ (۲) این همان خوارزمشاه معروف است که بعد از پدر ملقب بعلاء الدین شد چنانکه خواهد آمد، (۳) کذا فی آ واضحا، ب: قادر برغو، ج: فامر بوقو خان، د: قادر برغو، ه: فامر بوقو، (۴) کذا فی آ ج، د: آلب درک، ه: البدرک، ب: الب درک، (فی الموضعین فی النسخ الخمس)، (۵) آ: قادر بوقو، ب: قادر برغو، ج: فامر بوقو خان، د: قادر برغو، ه: فامر بوقو، (۶) آ: قادر بوقو، ب: قادر برغو، ج: فامر بوقو خان، ه: فامر بوقو، د اصل جمله را ندارد، (۷) کذا فی آ ج، ه: البدرک، ب: الب درک، د اصل جمله را ندارد، (۸) آ: قادر بوقو، ب: قادر برغو، ج: فامر بوقو خان، د: قادر برغو، ه: فامر بوقو،

یکچندی توقف نمود و این قطعه خاقانی راست
مژده که خوارزمشاه ملک سپاهان^(۱) گرفت
ملک عراقین را همچو خراسان^(۲) گرفت
ماهجه چتر او قلعه گردون گشود
مورچه تیغ او ملک سلیمان گرفت

بعد از یکچندی بز عزم انصراف حرکت فرمود و پسرزاده خود اربوز
خان^(۳) بن تغان تغدی^(۴) را در شهر اصفهان بنشاند و پیغو^(۵) سپهسالار
سامانی^(۶) را که از خواص او بود بانابکی او بگذاشت، و چون بخوارزم
نزول کرد منشور تنویض امارت خراسان بناصر الدین ملکشاه فرستاد و
۱۰ فرمود که بجانب مرو مرو که هوای آن نه موافق مزاج نست غلبه حرص
صید عقل اورا صید کرد تا بار دیگر عزم مرو کرد و آنجا رنجور شد
روی بنشاپور نهاد عارضه زیادت شد و علت غالب گشت و از آن
عارضه از دار فنا بمحل بقا کوچ کرد و کان ذلك فی ليله الخمیس التاسع^(۷)
من ربيع الآخر سنة ثلاث و تسعين و خمسمایه، چون این واقعه گوش
۱۰ سلطانرا بکوفت جزع و فزع بسیار که فایده نمی داد می کرد و عزیمت
غزوی را که در پیش داشت مهمل گذاشت و چون پسران ملکشاه را
در اندیشه وفاقی عصیان و خلاف سلطان بود نظام الملك صدر الدین
مسعود هروی^(۸) را بضبط مهمات و تدارك مختلات بشادباخ فرستاد تا

(۱) ب (باصلاح جدید) و ج: خراسان، (۲) ب (باصلاح جدید) و ج: خور
آسان، (۳) ب: اربور خان، آ (بعد از این اواخر ورق «۷۲»): اربز خان، (واینجا):
بورخان، ارقو خان، د: (خود) را ترخان، ج: بورخان (مثل آ)، - متن تصحیح
قیاسی است بقرینه ب و آ بعد ازین، (۴) کذا فی ج د، آ: تعان بغدی،
ب: تعان بعدی، ه: تعان توعدی، (۵) کذا فی ه، ج: پیغو، آ: سفو،
ب: سفو، د: سفو، (۶) کذا فی جمیع النسخ، (۷) ج: الثامن، ب د ه
این کلمه را ندارند، (۸) ب (باصلاح جدید): ابهری،

وزیر بود مرتب کردند قتلغ اینانج^(۱) بمدد میاجق^(۲) بری آمد و روزی چند مصاحب یکدیگر بودند ناگاه میاجق^(۳) مغافصه قتلغ اینانج^(۴) را بکشت و سر اورا بخوارزم فرستاد بیهانه آنک در خیال او خلاف بود سلطان از آن عذر شنید و عذر ظاهر متأثر شد و دانست که امارات عصبانست اما اظهار آن صلاح ندید تا چون نوبت سیم در سنه [اثنین و تسعین و خمسمایه^(۵)] عازم عراق گشت و وزیر خلیفه با لشکری در همدان چون بمزدقان رسید نزول کرد و بعد از روزی چند مصاف دادند لشکر بغداد جز استیمان پناهی ندیدند سلطان بر عادت مستر جان ایشان f. 71b ببخشید و باعزاز و اکرام تمامت ایشان را باز گردانید و پیش از مصاف ۱۰ بیچند روز وزیر که بر سر لشکر بود گذشته بود اما حالت اورا چنان مخفی داشتند که تا بوقتی که منزه شدند بر حالت او واقف نگشتند سر آن مرده ببریدند و بخوارزم فرستادند و این حرکت نه لایق مروّت بودست و نه در خور سلطنت، و آوازه غلبه سلطان در عراقین شایع گشت و بدین آوازه کار سلطان عالی تر شد و امر از ریحان انابک ۱۵ اوزبک^(۶) از برادر خود گریخته بود نزدیک سلطان آمد مورد اورا عزیز داشت و همدان بدو ارزانی، و سلطان از آنجا باصفهان حرکت فرمود و

(۱) آ: قلع اسانج، ب: قلع اینانج، ج: قتلغ اینانج، د: قلع اسانج،

(۲) آ: میاجق، ب: مباحق، ج: مناحق، د: مباحو، ه: مباحو،

(۳) آ: مباحق، ج: مناحق، د: مباحو، ه: میانجوق، (۴) آ: قلع اینانج،

ب: قلع اسانج، ج: قتلغ اینانج، د: قلع اسانج، ه: قتلغ اینانج،

(۵) آ: ب: بجای این کلمات بیاض است، ج: ه: ندارند بدون بیاض، — تعیین این

تاریخ از روی ابن الاثیر در ذیل حوادث سنه ۵۹۱ (طبع تورنگ ج ۱۲ ص ۷۳)

گردید، و نیز از سابقه و لاحقاً کلام تقریباً بقین میشود که مقصود سنه ۵۹۲ است چه

وصول تکش بعراق بعد از غزوه جند است در سنه ۵۹۱ (ص ۴۴) و قبل از وفات

پسر تکش ناصر الدین ملکشاه در سنه ۵۹۳ (ص ۴۹)، (۶) کذا فی آ: د: ه،

ج: ازبک، ب: اوربک،

چون دست قضا چشم مرا میل کشید * فریاد ز عالم جوانی برخاست
تا بعد از یکچندی امرا و ارکان دولت بوسیلت ابشاج^(۱) وصلت و
اشتبك قرايت شفيع شدند تا او را محلی کردند و اقطاعی که داشت برو
مقرر گردانید و برین جملت بود تا بوقتی که بیپناه^(۲) ملك الموت اجل
موعود^(۳) در رسید و ذلك فی شهر سنة خمس و تسعين و خمسمائة، و درین
مدت که چشم او را میل کشید بودند کسی ندانسته بود و او نیز کسی را
بر آن مطلع نگردانید تا بحدی که خانگیان او نیز بر آن حال هم واقف
نشدند و بر هر خبری و شری که می رفته است تعاور می نموده و از آن
عوار نمی داشته و اَعْلَقُ بِكَيْفِ الْإِشَارَةِ، سلطان بعد از وفات او روی
۱۰ با استعداد کار حرب و ترتیب الت طعن و ضرب آورد و باستحضار امرای
اطراف بمجانب رسل بفرستاد تا بار دیگر تدارك حادثه کند در اثناء آن
خبر اختلاف کلمات امرای عراق رسید، و سبب خللی که پسرش یونس
خان را در چشم ظاهر شد و معالجه آن میسر نه مگر مکافات بود که حق
تعالی فرمود که أَلْعَيْنُ بِالْعَيْنِ از ری مراجعت کرد^(۴) و مباحق^(۵) را قائم
۱۵ مقام خود بگذاشت، و در بغداد باز لشکری بقصد عراق که سرور آن

گذشت، و بیت اول این رباعی را در تاریخ گریه (طبع برون ص ۴۹۳) اینطور دارد:

تا چرخ مرا بید گمانی برخاست * دل از سرکار این جهانی برخاست،

(۱) تصحیح قیاسی، آ: د: ابشاج، ب: ج: اساح، د: انساج، — واضح است که اصل
متن یا ابشاج بوده از باب افعال یا اِشْجَاج از باب افعال از وَشَجَّتْ بكَ قَرَابَةُ
فُلَانٍ وَشَجَّ اِشْتَبَكَ وَرَجَمَ وَارْجَعَهُ وَرَبِجَةً مُشْبِكَةً مَتَصَلَةً (لسان و قاموس)، ولی
آنچه در نظر است نه ابشاج و نه اِشْجَاج هیچکدام در لغت نیامده است،

(۲) د: بیپناه، ه: «بیپناه ملك الموت» را ندارد، (۳) د: ندارد،

(۴) یعنی یونس خان که حاکم ری بود (ص ۴۳ س آخر)،

(۵) آ: ماحق، ب: ماحق، ج: د: مناجق، ه: میانجوق، — نام این شخص سابقا
در ص ۴۳ و بعد از این در ورق «۷۲ مکرر بیئات «میانجوق» ماضافه نونی قبل از جیم
مسطور است،

هزیمت داده بود و مال بسیار گرفته برادران در همدان بیکدیگر رسیدند و بعدما که بچندی مصاحبت نمودند و عیش و نشاط کردند ملک‌شاه باز گشت چون بخراسان رسید ارسلان‌شاه را در شادباخ باستنابت مثال فرستاد و بر راه خوارزم روان شد و بخدمت پدر پیوست و از غیبت او در نشابور موادّ فساد تولّد کرد سبب آنک جماعتی شیاطین آسا^(۱) که در روزگار سلطان سلیمان آثار^(۲) دست تسلّط ایشان^(۳) از ظلم و جور مغلول بود و شمشیر غشم و حیف از قِراب ارادت نه مسلول [با] پسر طغان‌شاه سنجر شاه^(۴) که سلطان او را در حصن عاظنت و حصن رأفت تربیت می‌فرمود و بواسطه دو وسیلت که ثابت داشت بمثابت فرزندان صابی استمالت جانب او می‌کرد یکی آنک مادر او در حباله سلطان بود و خواهر سلطان بعد از دختر در خانه او [از] ادبار بخت و نحوست طالع بتسویل آن جماعت بر خلاف سلطان در پرده خلاف جنگ می‌ساختند^(۵) بر آنک بانگ آن بیرون نیاید و تا بوقتی که میمنه و میسر و پیش و پس بر افرانند این اندیشه ظاهر نگردد و بر وفاقی این خلاف مادرش از خوارزم بنشابور زر و جواهر می‌فرستاد تا اکابر و معارف شهر را بمال مغرور کنند^(۶) و رای ایشان را از منهج راست دور اندازند^(۷) خود سرّ ایشان فاش شد و سنجر شاه را بخوارزم خواندند و بعد از آنک چشم‌های جهان بینش را میل کشیدند موقوف کردند و نور بصر او بکلی منقطع نشد بود و او آنرا اظهار نکرده و این رباعی^(۸) اوراست

(۱) آج ده: آسارا، ب: اساری، ه: اساری را، - تصحیح قیاسی،

(۲) یعنی تکش، (۳) فقط در ب بخطّ جدید، (۴) ب ده: شاه را،

(۵) ب ده: ساختند، - اصل مقصود از عبارت این است که جماعتی با سنجر شاه پسر طغان‌شاه بر خلاف سلطان تکش در پرده افساد می‌کردند، (۶) آج ده: کد،

(۷) ج ده: اندازد، (۸) کذا فی آب ده، ج ه: بیت، - اطلاق

«رباعی» بر يك بيت از رباعی یا بر يك بيت که بوزن رباعی است از خصایص این کتاب است و سابق نیز (ص ۸ س ۱۹ و ص ۹ س ۲) دو مرتبه دیگر نظیر این فقره

سلطان اورانیان^(۱) که هم از قبل^(۲) اعجمیان^(۳) بودندی بعضی در رکاب سلطان بودند بقاتر بوقو^(۴) پیغام دادند که پای ثبات بیفشارد چندانک لشکرها بهم رسند ما خود روی برتابیم و پشت بنائیم برین اعتماد قاتر بوقو^(۵) باز گشت روز آدینه ششم ماه جمادی الآخره این سال صف کشیدند اورانیان^(۶) سلطانی از پس قلب در آمدند و بنهرا غارت دادند لشکر اسلام در انهمزام افتادند بسیاری در زیر شمشیر هلاک شدند و بیشتری در بیابان از سبب گرما و تشنگی دفین خاک گشتند سلطان بعد از هجده^(۷) روز بخوارزم رسید، و در آن وقت که سلطان نیت این غزا داشت یونس خان باعلام توجه لشکر بغداد بجانب عراق معتمدان برادر خویش ملکشاه فرستاد و ازو استعانت طلبید و ملکشاه بالتماس او روی بعراق نهاد پیش از وصول مدد برادر یونس خان خود لشکر بغداد را

(۱) کذا فی ج ۲، آ: اورانسان، ب: اوراتیان، ه: اوراتیان، جامع التواریخ نسخه پاریس (Suppl. pers. 1365, f. 219b): اورونیان، — نام این قبیله ثانیاً در ورق ۸۹ برده خواهد شد و در آنجا گوید «و اغلب لشکر او (یعنی محمد بن نکش خوارزمشاه) جماعتی ترکان بودند از خیل مادرش که ایشانرا اورانیان خواندندی»، نسخه بدلهای آنجا از اینقرار است، ج ۲: اوراتیان، آ: اورانسان، ب: اوراتیان، ه: اوراتیان، (۲) کذا فی جمیع النسخ، جامع التواریخ نسخه مذکوره ورق ۲۱۹: قبیل، و این مناسب تر است و بهتر از همه «قبیله» است،

(۳) کذا فی ج ۲، ب: اعجمیان، آ: محو و پاره شده است، — این کلمه ثانیاً در ورق ۱۱۰ ذکر خواهد شد در آنجا گوید «اصل او (یعنی ترکان خاتون والک محمد بن نکش خوارزمشاه) قبایل اترک اند که ایشانرا قنقل خوانند و ترکان خاتون بسبب انتمهای نسبت جانب ترکان رعایت نمودی و در عهد او مستولی بودند و ایشانرا اعجمیان (کذا فی ج ۲، و فی آ: اعجمیان) خواندندی از دلهای ایشان رأفت و رحمت دور بودی و ممر ایشان بهر کجا افتادی آن ولایت خراب شدی و رعایا بمحضنها تعصن کردندی الخ»، (۴) آ: بقاتر بوقو، ب: قاتر بوقو، ج: قاتر بوقو خان، د: قاتر بوقو، ه: ندارد، (۵) آ: قاتر بوقو، ب: قاتر بوقو، ج: قاتر بوقو خان، د: قاتر بوقو، ه: قاتر بوقو خان، (۶) کذا فی ج ۲، آ: اورانسان، ب: اوراسان، ه: اوراتیان، (۷) ج: بازنده،

سر لشکر نقیب^(۱) و نواحی دیگر برین سیاحت منتظم شد و سلطان کامران عزیمت معاودت با خراسان بامضا رسانید در راه خبر رنجوری ملکشاه از سبب عفونت هوای مرو بدو رسید بطلب او فرستاد چون بطوس آمد و صحت یافت باز امارت نشابور بدو تفویض کرد و خیام رحلت را بجانب خوارزم تفویض و از جهت سلطان محمد اقطاعی در خراسان تعیین فرمود و او را مصاحب خویش گردانید، چون زمستان سنه احدى و تسعين و خمسماية بگذشت بر نيّت غزای قاتر بوقو^(۲) خان عازم سقناق^(۳) و آن حدود شد چون سلطان با چندان جُند تا جُند برفت از خبرش قاتر بوقو^(۴) خان عنان^(۵) بر تافت و سلطان بر عقب او میشتافت از لشکر

(۱) ه افزوده: تعیین کرد، ج افزوده: کرد، د کلمه «نقیب» را ندارد، ب باصلاح جدید: (باتاکی او) و سرداری لشکر معین ساخت، (۲) ب ج: فار بوقو، د: قاتر خان، ه: قاتر بوقو، آ پاره و محوشه است، - نسخه د در این فصل در جمیع مواضع بدون استثنا کلمه اول این اسم را «قاتر» با تاء مثناة فوقیه یا قادر بادل مهمله بجای تاء نوشته است، و بعد از این در ورق ۷۱۵b-۷۲۵a قریب شش هفت مرتبه نام همین شخص را اغلب نسخ «قادر بوقو» با دال مهمله دارند، و این فرینه واضع است بر اینکه در این فصل حاضر نیز «قاتر» اقرب بصواب است از «قابر» چه معلوم است که در ترکی تاء وطاء و دال دائما بیکدیگر بدل میشوند چون طلاغ، داغ، ناغ، و نمور تاش، طهر تاش، دمر داش، و طُقوز، دُقوز، تَقوز و غیر ذلك، و قادر بوقو قیاسا یعنی آهوی نر عظیم و قوی میباشد چه بوقو یعنی آهوی نر است و قادر (قاتر) چنانکه رشید الدین گوید یعنی عظیم و قهار است: «و پادشاه ایشان [قوم تبکین از شعب نایمان] را نام قادر بوپروق خان بوده قادر یعنی عظیم و قهار و مغول چون این نام نمی دانند قاجر خان می گویند و بعضی از ادویه مغولی هست که این زمان آنرا قاجر می خوانند و در قدیم نام آن قادر بوده یعنی داروی قوی» (جامع التواریخ طبع برزین ج ۱ ص ۱۴۴)،

(۲) کذا فی د، ه، آ: سقناق، ب: سنان، ج: ندارد، (۳) کذا فی ه، د: قاتر توقو، ب: فار بوقو، ه: قاتر بوقو، آ پاره و محوشه است، ج: ندارد، (۵) ب د ه افزوده: فرار، ج افزوده: فرا،

آن بود که سلطان عراق یا بعضی از آن بر دیوان عزیز مسلم دارد رسل از جانبین شد و آمد^(۱) می کردند چون سلطان اجابت نمود خلیفه وزیر خود مؤید الدین ابن القصاب^(۲) را با خلع و کرامات و اصناف شرفیات نزدیک سلطان فرستاد چون باسد آباد رسید از آکراد عراق و اجناد اعراب زیادت از ده هزار مرد برو مجتمع بود کثرت فضول و قلت عقل و فضل او را بر آن داشت که بسطان پیغام داد که شریف و عهد سلطنت از دیوان عزیز میذول گشته است و کفیل مصالح ملک یعنی وزیر بدان کار تا بدین مقام آمده قضای حق آن نعمت اقتضای آن میکند که سلطان با عددی اندک و تواضعی بسیار بخدمت استقبال آید و پیاده در پیش اسب وزیر برود، خیلای ملک و سلطنت و وقوف بر مکر و خدیعت از استقبال و اقبال بر دفع مکیدت سلطانرا باعث شد تا باستقبال او لشکری بفرستاد و پیش از آنکه اهل بغداد شام خورند وزیر را^(۳) چاشنی^(۴) بدادند وزیر بگریخت و آب روی دار الخلافه بریخت و بر عقب ایشان لشکر تا دینور برفت ۱۰ ناموس ایشان شکسته شد سلطان با حصول درم و دینار و خواسته بی شمار با همدان رسید و عمال بر تحصیل اموال بممالک عراق فرستاد و مصالح ملک عراق را بامرا و گماشتگان مفوض گردانید اصفهان را بقتلغ اینانج^(۵) ارزانی داشت و امرای عراق را در خیل او مرتب گردانید و ری را بر پسر خویش بونس خان مقرر کرد و میانجی^(۶) را بانابکی او بر

(۱) کذا فی آ، ب: شد آمد، ج: آمد شد، ه: آمد و شد، (۲) مؤید الدین ابو عبد الله محمد بن علی المعروف بابن القصاب (ابن الاثیر سنه ۵۹۰)، (۳-۴) کذا فی ج، آ: حاشی حاشی، ب: جاشنی حاشنی، د: چاشنی چاشنی، ه: چاشنی،

(۴) آ: بقلغ اینانج، ب: بقلغ اینانج، ج: بقلغ اینانج، د: بقلغ اینانج،

(۵) ه: میانجوق، آ: میانجی، ج: میانجی،

و اعوان عایه کجا تصوّر بندد^(۱)، فی الجمله او را بر شتری افکندند و بنزدیک سلطان آوردند چون دشمن را بدان حالت دید تقدیم سجن شکر ایزد را از اسب پیاده شد و روی در زمین مالید و سر او را که با امیر المؤمنین الناصر لدین الله سر یکدلی نداشت بیغداد فرستاد و جثّه او را در بازار ری بر دار کردند^(۲) و این حالت در روز پنج شنبه^(۳) بیست و^(۴) نهم ربیع الاول سنّه تسعین و خمسمایه واقع شد و کمال الدین شاعر را که از ندما و مدّاح او بود گرفته بودند او را بمخدمت وزیر نظام الملک مسعود بردند وزیر با او گفت این همه آوازه قوّت و شوکت طغرلک^(۵) آن بود که مقدّمه بزرگ لشکر^(۶) پادشاه اسلام را یک حمله پای نداشت کمال الدین ۱۰ در حال گفت

ز یثرن فزون بود هومان بزور هنر عیب گردد چو برگشت هور
سلطان در ری زیادت مقای نکرد و متوجّه همدان شد و اکثر قلاع عراق در مدّتی نزدیک مستخلص کرد، و امیر المؤمنین الناصر لدین الله را طمع

(۱) در حاشیه نسخه ج در این موضع نوشته است: - «حاشیه محمد منجم راس، و سلطان طغرل بن ارسلان بن طغرل پادشاهی نیک بود الا دولت از خاندان ایشان رو گردانید بود بطرف خوارزمشاهیان و این بیت از این طغرل است

دیروز چنان وصال جان افروزی * و امروز چنین فراق عالم سوزی

افسوس که بر دفتر عمر ایام * آنرا روزی نویسد اینرا روزی

و در آخر سلطنت شب و روز بشراب مشغول بود و همیشه این بیت [مبخواند]

مائیم درین جهان خراسم (چرا نمیم؟) و جهان * بخشیم و خوریم و باد ناریم غمان
نه مال بماند بتو فی خان و نه مان * چون عمر غی مانند گو هیچ ممان
و چون تمام وزرا و امرای او رو بسلطان نکش نهادند وزیر ارای (?) او وقت رفتن این رباعی بدو نوشت

گر ملک فریدونت پس اندوز بود * روزت بخوشی چو عید نوروز بود

در کار خود از بختواب غفلت باشی * ترسم که چو بیدار شوی روز بود

(۲) ب ج د ه : کرد، (۳-۴) ج د ندارد، (۵) کدا فی آب د، ج :
طغرل، ه : طغرل بک، (۶) ب ج ندارد،

تقاضیر^(۱) تقصیرات گذشته را^(۲) در مقام خجالت و ندامت باستغفار و
اعتذار اشتغال نمود سلطان ازو عنو و اقالت فرمود و در مقدمه او را با
لشکر عراق باز گردانید سلطان طغرل نیز با لشکری جرّار و سپاهی
بسیار بسه فرسنگی رّی لشکرگاهی ساخته بود و لوای مقاومت و مصادمت
افراخته چون اینان^(۳) نزدیک رسید او نیز تعبیه لشکر کرد و لباس
حرب پوشید و سلطان طغرل را گرژی گران بودست که بدان مباحثات
نمودی در پیش لشکر می راند و بر عادت این ایات^(۴) شاهنامه می خواند
چو زان لشکرگش برخاست گرد * رخ نامداران ما گشت زرد
من آن گرز یک زخم برداشتم * سپهرا همانجای بگذاشتم
۱۰ خروشی خروشیدم از پشت زین * که چون آسیا شد بریشان زمین
و در آن حالت خود آسیای افلاک دانه حیاة او را در^(۵) سنگ فنا آس
می کرد و از امیدی که می داشت یاس عوض می داد از پشت اسب بر
زمین افتاد و قتلغ اینان^(۶) در آن حالت بدو رسید و خواست که
ناشناخت او را ضربتی زند تعریف را نقاب از روی برانداخت چون قتلغ
۱۵ اینان^(۷) او را بیافت گفت مطلوب توئی درین میانه و مقصود از نکاپوی
خویش و بیگانه بیک ضربت نخوت جبروت و سطوت رهبوت از دماغ
پُر از کبر او^(۸) برد و روح او بمکرز اصلی سپرد، با سبکساری چرخ گردان
گرز گران سلطان چه فایده دهد و باستیزه کاری ایام و زمان نکاتر جنود

(۱) التَّقْصِيرُ وَ التَّقْصَارُ بِكَرْهَمَا الْقِلَادَةُ لِلزُّومِهَا فَصَرَّةُ الْعَنْقِ وَفِي الصَّحاحِ قِلَادَةُ
شَبِيهَةٌ بِالْإِخْنَفَةِ وَفِي الْأَسَاسِ وَ تَقَلَّدْتُ بِالْإِخْنَفَةِ عَلَى قَدْرِ التَّقْصِيرِ جَ تَقْصِيرُ
(تاج العروس)، (۲) ج: و از نقلد تقاصیر گذشته، (۳) آ: انانخ، ب: اسامخ، د: انانخ، ج: قتلغ اینانخ، (۴) آ ب د ه: دو بیت اکدا، (۵) ج: افزوده: زبر، ب: د ه: افزوده اند: دهان، (۶) آ: قتلغ اینانخ، ب: قتلغ اسامخ، ج: قتلغ اینانخ، د: قتلغ اسامخ، ه: قتلغ اینانخ، ب: قتلغ اسامخ، ج: قتلغ اینانخ، د: قتلغ اسامخ، ه: قتلغ اینانخ، (۸) آ بجای «او»: آن کبر،

از محافظان که بریشان اعتماد نداشت مقید گردانید و باستحضار سلطان مسرعی بایبورد دوانید سلطان^(۱) در مقدمه فوجی انبوه از سواران روان کرد و بر عقب ایشان سلطان خود حرکت کرد چون سلطان نزدیکتر رسید جفر^(۲) استقبال و اظهار اخلاص تقدیم کرد و مفتاح قلعه و خزاین ه تسلیم سلطان شاه را از غصّه این قصّه و نکایت این حکایت روز روشن سپاه شد و بعد از دو روز که شب چهار شنبه سلخ رمضان سنه تسع و ثمانین و خمسمایه بود آفتاب دولت و حیاة او بزوال رسید روز دیگر ازین خبر بر سلطان عید نوروز شد^(۳) و بر ملک و ملک^(۴) سلطان شای فیروز گشت، و چون تخت و گاه و خزانه و سپاه او را میراث یافت ۱۰ باستحضار ملک قطب الدین محمد مسرعی بخوارزم فرستاد، پسر بزرگتر او ناصر الدین ملک شاه والی نیشابور بود و حریص بر صید فهود و صفور سبب کثرت متصیّدات مرو از نیشابور مرو عوض گرفت

فَيْسَسَ الْبَدِيلُ الشَّامُ عَنْكُمْ وَأَهْلُهَا * عَلَى أَنَّهُمْ قُوَى وَبَيْنَهُمْ رَيْبُ
ملتس او باسعاف رسانید و نیشابور بر ملک قطب الدین مقرر گردانید ۱۵ و دست هردو پسر درین^(۵) مملکت و حلّ و عقد و نقض و ابرام قوی کرد، و چون در اثناء اختلاف اخوین خبر نکت پیمان طغرل سلطان^(۶) و بعد از تمغاج^(۷) حرکت او و غارت لشکر خوارزم و گرفتن قلعه طبرک که بحشم تمغاج^(۸) مشخون بود شنیده بود بر انتقام سلطان طغرل و حلّ آن مشکل در اوایل شهر سنه تسعین و خمسمایه قاصد آن دیار شد f. 70a اینان^(۹) با امرای عراق تا بسمنان بخدمت استقبال آمدند و از نقلد

(۱) فقط در ب بخط الحاقی، ج ه ندارد، آد بجای سلطان: «و»

(۲) کذا فی آب د، ه: جفر، ج: خبر، (۲-۱) کذا بعینه فی آب ج د،

ه: و بر ملک، (۴) ب بخط جدید افزوده: دو،

(۵) ج: سلطان طغرل، (۶) آب د: معاج، ج: طغاج، ه: تغاج،

(۷) ب: معاج، د: تمغاج، ج: طغاج، ه: تغاج، (۸) آ: اینان، ب د: اسانج،

f. 696b مشخون بود مستخلص گردانید و لشکر او بغنایم بسیار مستظهر گشتند و او تابستان در حدود ری مقام فرمود از عفونت هوا و ناسازگاری آب بسیاری از لشکر او هلاک گشتند و سلطان طغرل چون بر وحشت جانب سلطان و قتلغ اینانج^(۱) واقف شد تحف و هدایای بسیار فرستاد و باستانیان پناهید و بدان سبب مشرع مصافات از قاذورات تخلیط مصفی و کأس موالات موئی شد و سلطان از اعمال^(۲) استخراج اموال کرد و امیر تمناج^(۳) را که بزرگتر امرای اتراک بود با لشکری در ری بنشاند، چون مراجعت نمود در راه منبهمان برسیدند که سلطان‌شاه در فرصت غیبت سلطان بمحاصره خوارزم شد است سلطان تکش باستعمال تمام متوجه خوارزم شد ۱۰ چون بدهستان رسید مبشران رسیدند که از آوازه معاودت سلطان سلطان‌شاه بازگشت چون سلطان بخوارزم رسید آن زمستان کار بزم را بود تا هنگام آنک سبزه از شارب زمین بدمید و غنچه بهار دهان از زلفان بگمارید^(۴) بر عزیمت خراسان و قصد برادر بیسیجید چون بایبورد رسید میان اخوین باز سفر در اختلاف آمدند و استیناف کار ۱۰ مصالحت و ایتلاف کردند و بمکاتبات و ارسال مراسلات از جانبین ماده نزاع انقطاع نمی پذیرفت و سلطان‌شاه از غایت شراست^(۵) طبیعت و شدت شکیمت سخنهائی از سنن صواب دور و از^(۶) ستر و صلاح^(۷) مهجور می گفت در اثناء این کوتوال سرخس بدر الدین جعفر^(۸) سبب سعایت و نمیتی که از او در پیش سلطان‌شاه نقل افتاده بود خایف بود جماعتی را

(۱) آ: قلع اسناج، ب: قلع اسناج، ج: قلع ایناج، د: قلع اسناج، ه: قلع اینانج،

(۲) ب: باصلاح جدید: عمال، د: استعمال، (۳) آ: ب: تمناج، ه: تمناج،

د: تمناج، (۴) آ: بگمارید، ه: بکازید، — و اگر ایدین یعنی دندان نشان دادن

در حال خند و بمعنی تبسم نمودن و خندیدن است (قاموس جانسن)، و گاردین نیز

چنانکه از سوق عبارت در اینجا واضحاً معلوم میشود قریب بهمین معنی است،

(۵) ب: ج: شراوت، (۶) د: سیر صلاح، ب: ه: سنن صلاح،

(۷) د: جعفر، آ: جعفر، ب: جعفر، ج: جعفر، ه: ندارد،

و تابستان در آنجا مقام فرمود و بار دیگر میان اخوین اصلاحی کردند و سلطان‌شاه باز قلعه سرخس را معمر کرد و بخزاین و ذخایر موفور و میان هردو برادر مرایر اخوت و وفاق مفتول بود تا در شهر سنه ثمان و ثمانین و خمسایه^(۱) از عراق قتلغ اینانج^(۲) بن انابک^(۳) محمد بن ایلدکر^(۴) رسولان بجانب سلطان روان کرد مُعَلِّم بحال سلطان طغرل سلجوقی و خلاص او از قلعه^(۵) که در آنجا محبوس بود و انتزاع مملکت عراق را از دست او، بر وفق استمداد او سلطان از خوارزم روان شد و بهاء الدین^(۶) کاتب بغدادی در آن وقت در خدمت سلطان بود چون بجوبین رسید بقصبة آزادوار^(۷) جد پدرم بهاء الدین محمد بن علی بخدمت سلطان رفت و بمحضرت سلطانی میان هر دو مباحثات رفت و نظر سلطان بریشان افتاد در اثناء آن بحکم اشارت وزیر جد پدرم این رباعی بدیهه بگفت

لطفت^(۸) شرف گوهر مکنون ببرد * جود کف تو رونق جیحون ببرد
حکم تو بیک لحظه اگر رای کنی * سودای محال از سرگردون ببرد

سلطان برین ترانه تا شبانه شراب نوشید و جدّم را^(۹) بناوخت بسیار و تشریفات مخصوص گردانید، و در وقت تحویل آفتاب بحمل راه عراق را بر قصد مخالفان ساز کرد چون آوازه او بقتلغ اینانج^(۱) و مادرش رسید از استدعای او نادم گشتند و بر تخصّص قلعه عازم چون سلطان بری نزل کرد بیک دو روز قلعه طبرک^(۱۰) را که بهردان قتال و آلات نزال

(۱) ج: سنه تسعین و خمسایه، د: سنه ثمان و ثلاثین و خمسایه،

(۲) آ: قتلغ اینانج، ب: قتلغ اینانج، ج: قتلغ اینانج، د: قتلغ اینانج، ه: قتلغ اینانج،

(۳-۴) کذا فی ب: بتصحیح جدید و هو الصواب، ه: محمد ایلدکر، آ: بن محمد

ایلدکر، ج: ازبک بن محمد بن ایلدکر، (۴) ه: افزوده: ری،

(۵) ج: ه: افزوده: اند: محمد، (۶) د: آزادوار، (۷) د: ه: نطق،

(۸) ه: جد پدرم را، (۹) آ: قتلغ اینانج، ب: قتلغ اینانج، ج: قتلغ اینانج،

د: قتلغ اینانج، (۱۰) ه: طبران،

f. 69a خمسایه در مرغزار رادکان^(۱) طوس بر تخت سلطنت نشست و آوازه او در اطراف و آفاق شایع شد و هیبت او در ضمایر و خواطر خلائق نمکن یافت و شعرارا در تمهیت جلوس او اشعار و خطب بسیارست و عمادی زوزنی را قصیده ایست مطلع آن

۵ بمحمد الله از شرق تا غرب عالم * بشمشیر شاه جهان شد مسلم
سپهدار اعظم شهنشاه گیتی^(۲) * نگیں بخش شاهان خداوند عالم
تکش خان^(۳) ایل ارسلان بن انسز * پدر بر پدر پادشا تا بآدم
خرامید بر تخت پیروز بختی * چو خرشید بر تخت فیروزه^(۴) طارم
و سلطان عطایا و صیلات بر شعرا خصوصاً و بر خلائق عموماً فایض کرد
۱۰ و در خریف این سال با خوارزم معاودت نمود، و میان سلاطین غور
و سلطان‌شاه مدّت^(۵) مصالحت اخوین مکاشفت^(۶) قایم بود و محاربت دایم
تا بعدما که در جنگ مرو الزود و پنج‌دیه^(۷) سلطان‌شاه منہزم شد^(۸)
و رکن قوت و شوکت [او] منہدم از جانبین^(۹) صلاح در مصالحت دیدند
ظاهراً مهادنه در هم پیوستند، و سلطان‌شاه بر برادر تحکّمات می‌نمود و
۱۵ ملتئمسات بسیاری کرد و چند حرکت که بر نقض عهد و نکست میثاق
دالّ بود ازو صادر شد سلطان از خوارزم بر قصد او در شهر سنه
ست و ثمانین^(۱۰) و خمسایه حرکت کرد و بر ظاهر قلعه سرخس که
برجال سلطان‌شاهی و ذخایر و آلات نا متناهی مشحون بود نزول کرد و
قهرآ و قسراً آنرا بگرفت و خراب کرد و بجانب رادکان^(۱۱) مراجعت نمود

(۱) ج: رارکان، (۲) ب ج د ه: دنیا، (۳) ج «ابن» بجای «خان»،
(۴) ه: پیروزه، ج: پیروزه، (۵) آ ج: مدّتی، (۶) آ ب ج د: در
مکاشفت، (۷) هذا هو الظاهر والمطابق لابن الأثیر فی حوادث سنه ۵۸۶،
آ: بنجده، ب: بنجده، ج: بنجده، د: ندارد، (۸) یعنی از غوریّه (ابن
الأثیر سنه ۵۶۸ و ۵۸۶)، (۹) یعنی سلطان‌شاه و غوریّه، (۱۰) د: ثلاثین،
(۱۱) ج: رارکان،

و در قتال و نزال مقاومت نمود^(۱) و ملکشاه بجانب پدر مجبزان^(۲) متواتر می‌داشت و در استعانت و استغاثت مکتوبات می‌فرستاد بدین سبب نکش نیز توقف ننمود و با حاضر لشکر^(۳) حرکت کرد و از نسا یکی را از مردان خاص فرمود تا گریخته‌ی واری برفت و سلطان‌شاه را خبر داد که نکش با لشکری بزرگ بخراسان رسید ازین خبر سلطان‌شاه بجانب نسا را آتش درزد و خاکسار بر آب^(۴) چون باد روان شد و چون سلطان^(۵) بشهر رسید خرابی‌ها را مرمت فرمود و زمستان را عزیمت مشتاة مازندران بتقدیم رسانید و تمام امرای خراسان که تا این غایت بخدمت او متوسل نبودند^(۶) بدو متصل شدند و بشمول عوطف و عوارف او ممتاز و ۱۰ متفرد گشتند تا چون بهار از نقاب زمستان چهره گشاد و دنیا را از جمال خود بهره داد با خراسان معاودت نمود و در مرغزار رادکان^(۷) طوس نزول کرد و میان او و سلطان‌شاه سنرا در اختلاف آمدند و صلحی در هم بستند و خوارزمشاه جام و باخرز و زیرپل^(۸) از روستا دوستگانی^(۹) برکف سلطان‌شاه نهاد و سلطان‌شاه نیز ارکان دولت او را که ۱۵ منکلیک^(۱۰) مقید نزدیک او فرستاده بود با خلع و تشریفات باز گردانید و جانبین از شوایب^(۱۱) خلاف صافی و خراسان از طغاة و عداة پاك گشت و خوارزمشاه روز سه شنبه هجدهم جمادی الاولی سنه خمس و ثمانین و

(۱) بَ جَ دَ: نمودند (۲) دَ: مجبزان، بَ: مجبزان، (۳) دَ: لشکر حاضر، هَ: حاضران لشکر، جَ کلمه «حاضر» را ندارد، (۴) هَ: «و بی آب» بجای «بر آب»، — ترکیب «بر آب» ظاهرًا بمعنی تند و شتابان و سریعًا و نحو ذلك استعمال میشد است، مثال دیگر: — «باز سودای خاک شاداباح آتش طمع خام را در وجود او چنان تیز کرد که بر آب از کرمان باز گشت» (ورق ۷۶)، (۵) هَ: خوارزمشاه، جَ افزوده: نکش، (۶) جَ: بودند، دَ: نمودند، (۷) جَ: رازکان، (۸) کذا فی هَ، آ: زیرپل، دَ: زیرپل، بَ: زیرپل، جَ: زیرپل، (۹) دَ: دوستگانی، (۱۰) آ: منکلیک، جَ: منکلیک، (۱۱) ج: و از جانبین شوایب،

ای جان اگر از غبار تن پاک شوی * تو روح مقدّسی بر افلاک شوی
 عرش است نشیمن تو شرمست نابد * کائی و مقیم خطّه خالک شوی
 و سلطان‌شاه در سبزوآر رفت و بقول وفا نمود و يك ساعتی مقام کرد و
 از آنجا متوجّه مرو شد، و سلطان نکش روز آدینه چهاردهم^(۱) محرم سنه
 ثلاث و ثمانین و خمسایه بود که باز بظاهر شادباغ نزول کرد و بجای
 نصب فرمود و محاربت سخت آغاز نهاد تا منکلبك^(۲) مضطرّ گشت ائمه
 و سادات را شفیع ساخت و بخدمت نکش فرستاد و دست در دامن
 استمال^(۳) زد ملتس اورا باجابت مقرون فرمود و بر آنجملت سوگند یاد
 ۱۰ کرد چون منکلبك^(۴) بخدمت نکش رسید سلطان روز سه شنبه هفتم^(۵)
 ربیع الاول این سال در شهر رفت و بساط عدل و رأفت گسترد و
 عرصه آنرا از خاشاک و خار عدوان و جور بسترد و موکل بر سر
 منکلبك^(۶) گماشت تا هرچه بناحق گرفته بود بحق باز داد و بقصاص
 برهان الدین که نُحُومُ اَآلَکُمَا مَسْئُومَةٌ بر موجب فتاوی ائمه اورا بامام
 ۱۵ فخر الدین عبد العزیز الکوفی دادند تا بقصاص پسر که اَلنَّفْسُ بِالنَّفْسِ
 وَ اَلْجُرُوحُ قِصَاصٌ اورا بکشت و ارباع نشابور از جور او پاک شد
 خوارزمشاه را مسلم گشت و زمام مصلحت آن ملک در کف کفایت پسر
 بزرگتر ناصر الدین ملک‌شاه نهاد و در رجب سال مذکور عزیمت مراجعت
 با خوارزم بامضا رسانید، سلطان‌شاه باز چون عرصه خالی دید حالی بر
 ۲۰ قصد او لشکر کشید و ساکنان شادباغ را کوّوس طعن و ضرب ملامال
 چشاند و بیشتر باره‌را خراب کرد و از جانبین لشکرها مصادمت کردند

(۱) ج: چهارم، (۲) ج: منکلی بك، د: منکلبك، ب: منکلبك،
 آ: منکلبك، (۳) ب: د: استبان، (۴) ب: منکلبك، ج: منکلی
 بك، آ: منکلبك، (۵) ه: هفتم، (۶) آ: منکلبك، د: منکلبك،
 ج: منکلی بك،

رَعَى اللَّهُ صَحْبِي بِالْعِرَاقِ وَإِنْ هُمْ * رَمَوْا شَمْلَ عَهْدِي مِنْهُمْ بِشَتَاتٍ
 (۱) بعد از مصالحت در شادباخ آمد و منكليك (۲) او (۳) را بگرفت
 (۴) و بگشت (۴)، و چون سلطان شاه خبر مراجعت برادر بشنید بر قرار
 معهود و طمع در اختیار (۵) ملك نشابور دیگر بار عازم شادباخ شد
 و بیکجندی حرب کرد و چون دانست که کاری متمشی نخواهد شد و
 اهل شهر غالب بودند از آنجا عزیمت سبزوار کرد و آنرا در حصار گرفت
 و مجانبی نهاد و اهالی سبزوار او را فحشها گفتند و سلطان شاه کینه گرفت
 و در استخلاص آن مبالغتی عظیم داشت چون کار اهل سبزوار باضطرار
 رسید و ملجأ و مهری نبود بشیخ (۶) وقت احمد بدلی (۷) که از ابدال زمانه
 ۱۰ بود و در علوم دینی و حقیقی بیگانه توسل جستند سبب استخلاص آن
 طایفه بیرون رفت و نزدیک سلطان شاه شفیع گشت سلطان شاه مورد او را
 تعظیم فرمود و ملتزم او را در صفح جمیل و اغضا بر هنوات و بادرات
 آن قوم میزول داشت و شیخ احمد از سبزوار بود وقت آنکه سبب
 شفاعت از سبزوار بیرون می آمد اهالی آن سبب انکاری که با اهل صفه (۸)
 ۱۵ و مشایخ داشتند او را فحش می گفتند و او گفتست اگر قوی منکرتر ازین
 طایفه بودی پیرم (۹) احمد این (۱۰) عاجز را آنجا فرستادی و آن قوم تیر در
 عقب او انداختند چنانکه بعقب او رسید و شیخ احمد بدان التفات نکرد
 و او را در حقایق اشعارست از غزل و رباعیات (۱۱) و رسایل (۱۲) و این
 «کذ» و تعیین موضع آن معلوم نشد و بدیهی است که مراد کذّه که بخلافی
 است درین نیست، (۱) ب دّه افزوده اند: چون، (۲) آ ب:
 منكلك، د: منكليك، ج: ه: منكلي بك، (۳) آ ج د کلمه «او» را ندارند
 و آن غلط واضح است، (۴) فقط در ب بخط جدید، و از ما بعد
 معلوم خواهد شد که صواب همین است و وجود آن لازم، (۵) کذا فی ج دّه،
 آ ب: احتیاز، و لعله «احتیاز»، (۶) آ د: شیخ، (۷) آ: بدلی،
 (۸) ب: حقیقه، (۹) هذا هو الظاهر، آ: برم، ب: برم، ه: برم، ج: برم،
 د: برم، (۱۰) ه: بن (کذا!)، (۱۱-۱۲) ه: و قضاید، ب ندارد،
 ج اصل عبارت را اینطور دارد: و او را در حقایق اشعار و رباعیات و رسایل بسیارست،

نکش زد و در مرو رفت و روز دیگر چون سلطان دانست که برادرش در شهر رفت و ممکن یافت عنان بر تافت و بی توقّف بجانب شادباخ شتافت در ربیع الاول سنه اثنین و ثمانین و خمسمایه بر ظاهر^(۱) آن نزول کرد و مدت دو ماه سبّغ شاه و منکلیک^(۲) را در شادباخ حصار داد بعدما که صلح قرار افتاد و باز گشت حاجب^(۳) بزرگ شهاب الدین مسعود و سیف الدین مردان شیر^(۴) خوانسالار^(۵) و بهاء الدین محمد بغدادی کاتب را بآتمام مصالحت و تقریر مواضعی^(۶) که ملتزم گشته بود^(۷) نزدیک منکلیک^(۸) فرستاد و او^(۹) ایشان را سبب غیبت حشم و خدم سلطانی مقید بنزدیک سلطان‌شاه فرستاد و محبوس بودند تا بوقتی که میان اخوین موافقتی افتاد، و امام برهان الدین ابوسعید^(۱۰) بن الامام فخر الدین عبد العزیز الکوفی در خدمت سلطان^(۱۱) بود و او از علمای کبار بود و فحول ائمه روزگار و نزدیک سلاطین وقت عظیم موقر و قضا و شیخ الأسلاوی خراسان بدو مفوض بود از نتایج خاطر او این دو سه بیت^(۱۲) بکوفه نوشته بود یکی از دوستان املا کرد درین وقت که حال او ثبت و افتاد

۱۵ **الْأَهْلُ إِلَى أَكْثَافِ كُوفَةٍ (۱۳) عَوْدَةً تَبْلُ غَلِيلَ الشَّوْقِ قَبْلَ مَمَانِي وَهَلْ أَغْتَدِي بَيْنَ الْكُنَاسِ وَكِدِي (۱۴) . أَسْحُ عَلَى نِكَ الْرَبِّي عِبْرَانِي**

(۱) د: و بر ظاهر، (۲) کذا فی د، آ: منکلیک، ب: منکلیک، ج: منکلیک، (۳) ج: صاحب، (۴) د: شیر مردان، (۵) ب: ج: خوانسالار، ه: خوانسلان، (۶) هذا هو الظاهر، ب: مواضعی، آ: د: مواضعی، (۷) ب: د: بودند، (۸) کذا فی د، آ: منکلیک، ب: منکلیک، ج: ه: منکلیک، (۹) کلمه «و او» فقط در ب بخط الحاقی، ه: و، د: و منکلیک، آ: ندارد، (۱۰) ترجمه حال وی در جلد اول

از لباب الالباب عوفی طبع ادوارد برون ص ۲۲۸-۲۲۹ مسطور است،

(۱۱) ب: بخط جدید افزوده: نکش، (۱۲) ب: افزوده: که،

(۱۳) استعمال کوفه بدون الف و لام در غیر نداء و اضافه شاذ است،

(۱۴) الکناس ظاهراً مخفف الکناسة است که محله بوده در کوفه (باقوت)، ولی ضبط

و سلطان‌شاه بقوت الهی کامران شد و غنایم بسیار از مال و خواسته^(۱) بخزانۀ او رسید و از جمله آن غنایم سیصد تخت^(۲) نرد بخزانۀ سلطان‌شاه رسید بود، و سلطان‌شاه بر سرخس و طوس و آن حدود مستولی شد و کوکب اقبال او بعد از هبوط مستعلی و چون بر خلاف شیوۀ طغان‌شاه^۵ مرد حرب و جنگ بود نه یار دَف و جنگ پیوسته بر سر طغان‌شاه ناختم می‌کرد تا لشکر طغان‌شاه درماند شدند و بیشتر امرا و اعیان او^(۳) بسطانیان متصل گشتند^(۴) و ملک او را رونقی نماند و بسطانیان نکش و سلطان غور بکرات بالتاماس مددی الحجا نمود و رسول فرستاد و یک نوبت بنفس خود بهرات رفت و استمداد لشکری کرد هم فائده نداد و درین نامرادی^(۵) ۱۰ بود تا در شب دو شنبه دوازدهم محرم سنۀ احدى و ثمانین و خسمایه از دنیا بعقبی رسید و همان شب پسرش سنجر شاه را قائم مقام پدر^(۶) بر تخت نشاندند منکلی بیک^(۷) که اتابک او بود استیلا یافت و دست بمصادره و مطالبه گشاده کرد بیشتر امرای طغان‌شاهی بخدمت سلطان‌شاه پیوستند و^(۸) بر اکثر ولایت طغان‌شاه حاکم گشت^(۹)، و ملک دینار بجانب کرمان رفت ۱۰ و اتراک غزّی^(۱۰) بهر کجا ماند بودند بدو متصل شدند، و در اوایل شهر سنۀ اثنین و ثمانین سلطان نکش از خوارزم بخراسان آمد سلطان‌شاه درین فرصت با لشکری انبوه بخوارزم رفت و سلطان نکش بمرو آمد و بر در شهر نزول کرد سلطان‌شاه را بر خلاف اندیشه او بخوارزم راه ندادند و از نزول نکش بدر مرو توقف نتوانست کرد و چون بامویه رسید اکثر ۲۰ لشکر آنجا بگذاشت و با پنجاه نفر مرد کارزار در شب بر میان لشکرهای

(۱) آد: خواستار، (۲) دَج: تخمه، (۳) کلمه «او» را فقط در ج دارد،
 (۴) آب د: گشت، (۵) ب: ناامیدی، (۶) دَه: پدرش، آ این کلمه را ندارد،
 (۷) آ: منکلی بیک، ب: منکلی سک، ج دَه: منکلی سک، — نام این شخص در تاریخ ابن الأثیر در حوادث سنۀ ۵۶۸ هـ جا منکلی تیکن مسطور است،
 (۸) ب بخط الحاقی افزوده: او، (۹) یعنی منکلی بیک یا سلطان‌شاه، هردو
 متصل است و اظهر اول است، (۱۰) کدا فی ب ج، آ دَه: غزّی،

گشتند و چون ملك دینار در قلعه عاجز شد و اكثر حشم ازو برگشتند و او مانند دینار ناسره در بُن صُرّه بماند الجلی نزدیک طغان‌شاه فرستاد و بسطام عوض سرخس ازو التماس کرد ملتصق اورا مبدول فرمود و امیر عمر فیروز کوهی را بسرخس فرستاد تا قلعه بدو تسلیم کرد^(۱) و دینار بسطام رفت، چون سلطان نکش بر عزیمت عراق از خوارزم بجایزم رسید ملك دینار دینار و ملك خود نگذاشت و بطغان‌شاه متصل گشت طغان‌شاه عمر فیروز کوهی را از سرخس بازخواند و در عوض او امیر قراقوش^(۲) را که یکی بود از غلامان پدرش بسرخس فرستاد [سلطان‌شاه]^(۳) با کم از سه هزار^(۴) مرد قصد سرخس را محتشد شد و مخالفت و نقض میثاق و موافقت را مترصد طغان‌شاه^(۵) نیز از نیشابور^(۶) با ده هزار مرد آراسته با دینار و خواسته بر عزم مصاف متوجه سرخس شد چون در آسیای حنص روز چهار شنبه بیست و ششم^(۷) ذی الحجه سنه ست و سبعین و خمسمایه آسیای حرب در دوران آمد و مبارزان از جانبین در میدان بعد از جدال و قتال طایفه طغان‌شاهی را از صدمت صولات لشکر سلطان‌شاهی کار خلل و تباهی یافت

(۱) یعنی دینار قلعه سرخس را بامیر عمر فیروز کوهی تسلیم کرد، (۲) ب: فراغوش،

(۳) ب: بخط جدید «او»، ه: بخط جدید «و خود»، (۴) کذا فی ج: ده،

ب: (بتصحیح جدید) آ: با سه هزار، (۵) نسخ: سلطان‌شاه، متن تصحیح فیاضی

است و کلمه «سلطان‌شاه» بلا شك سهو از نسخ است بجای «طغان‌شاه» یکی بفرینه

آنکه در آج و اصل ب در دو کلمه بعد «نیشابور» دارد و بدیهی است که طغان‌شاه

بود که در نیشابور اقامت داشت و پای تخت وی آنجا بود نه سلطان‌شاه، و دیگر آنکه

صریح این الاثر است که ابتدا سلطان‌شاه سرخس را محاصره نمود سپس طغان‌شاه بچنگ

وی آمد و منہزم شد: «فقد سلطان‌شاه سرخس و حصر قلعتها و بلغ ذلك طغان‌شاه

فجمع جروشه و قصد سرخس فلما التقى هو و سلطان‌شاه فر طغان‌شاه الی نیشابور و ذلك

سنه ست و سبعین و خمسمایه (ج ۱۱ ص ۲۶۸)»، و چون ابن الاثیر و جوینی وقایع

اوایل خوارزمشاهی را هردو از يك مأخذ یعنی مشارب التجارب بیهی نقل کرده‌اند و

در کم و کیف و ترتیب و قایع تقریباً بعینه با یکدیگر مطابق اند میتوان یکی را از روی

دیگری تصحیح نمود، (۶) کذا فی آج، ب: (بتصحیح جدید) ده: مره،

(۷) آ: بیست و سیم. ج: بیست و سیم،

دولت خویشتن پنداشت و ختائیان نیز بر رگم نکش استحضار او کردند و سلطان غیاث الدین بالتماس او^(۱) او را با ساز و اهبت و آلت و تجمل وافر بجانب ختای روان کرد چون سلطان‌شاه از پیش غیاث الدین روان شد غیاث الدین روئے بامرا آورد و گفت مرا در خاطر ه چنان افتاد که ازین مرد در خراسان فتنها پیدا گردد و مارا ازو تحمل زحمات و مشقتها باید کرد و گوئی الهام ربّانی بود، چون سلطان‌شاه بختای رسید و میلان اهالی خوارزم و لشکرها بجانب خود با ایشان تقریر داد فرما^(۲) را با لشکری تمام بمدد او روان کردند چون بحدود خوارزم رسید سلطان نکش بفرمود تا آب جیحون بر مهر ایشان انداختند و بدان سبب ۱۰ آمد شد^(۳) بریشان منعذر شد و سلطان در شهر استعداد جنگ و ترتیب آلت طعان و ضراب کرد فرما^(۴) چون بر در شهر نزول کرد از میلان^(۵) f. 67b آن قوم بجانب سلطان‌شاه^(۶) جز نزاع و جدال ندید^(۷) بر مبادرت پشیمان شد و عزیمت مراجعت کرد سلطان‌شاه چون دید که از کار خوارزم فایده روی نخواهد نمود و مخرجی دیگر ندانست التماس نمود که فوجی را از لشکر ۱۵ فرما^(۸) با او بهم بسرخس بفرستد^(۹) ملتس او با جابت مقرون کرد و مغافصه بسرخس بر سر ملک دینار که یکی بود از امرای غزّ دوانید و اکثر ایشان را طعمه شمشیر کرد و ملک دینار خویش را در خندق قلعه انداخت و از حصار او را بموی از آب برکشیدند و بفایای غزّان بحصار پناهندند و سلطان‌شاه^(۱۰) متوجه مرو شد و آنجا ساکن گشت و لشکر ۲۰ ختای را باز گردانید و دایماً تا ختن بسرخس می‌برد تا اکثر غزّان متفرّق

(۱) آج د کلمه «او» راندارند، (۲) کذا فی جمیع النسخ، (۳) کذا فی (۴) ب: فرما، (۵) کذا فی ه، آ: آمد و شد، (۶) ب: ولی کلمه «نزاع» بخط الحاقی است، ه: ج: جز جدال ندید، (۷) کذا فی جمیع النسخ، (۸) آ: جر و جدال بدید، د: جر و جدال بدید، (۹) ب: بفرستند، آ: بفرستد، ج: ه: فرستد، (۱۰) آ: ب: د: سلطان،

رسیدند و آن شهری^(۱) بودست که اکنون آب گرفته است چون لشکر مؤید بیک فوج از بیابان بیرون نی توانستند شد فوج فوج می رفتند و خبر نداشتند که خوارزمشاه در سویری^(۲) نزول کردست ملک مؤید در مقدمه بود چون بسویری^(۳) رسید نکش بر آن فوج زد و اکثر ایشانرا بکشت و ملک مؤیدرا اسیر کرده بنزدیک او بردند بر در بارگاه او میانش دو نیم زد^(۴) و این حالت در روز عرفه سنه تسع^(۵) و ستین و خمسایه بودست، و سلطان شاه و مادرش بگریختند و بدهستان رفتند و نکش بر عقب ایشان بدهستان روان شد و دهستان او را مسلم شد و مادر سلطان شاه را بکشت و بازگشت و از آنجا سلطان شاه گریخته بشادیاخ آمد نزدیک طغان شاه پسر ملک مؤید که قائم مقام او نشسته بود و سلطان شاه^(۶) بکچندی در نشابور مقام ساخت و چون طغان شاه را مکنت آن نبود که او را بلشکری با بمالی مددی دادی از آنجا بسلاطین غور متصل گشت و بذیل استمداد ایشان تمسک نمود مورد او را بأطاف که در حق اصناف چنین اضیاف کنند تلقی کردند، و سلطان نکش را در خوارزم کار نظام تمام یافت و امور ملک قوام پذیرفت و رسل ختای بر قرار متواتر بودند و زیادت از قبول تحکّمات و ملتسمات مترادف و با این همه رعایت شرایط ادب نی کردند و شرف نفس هر آینه از تحمل حیف آبی^(۷) تواند بود و بقبول ضم تن^(۸) در نتوان داد ع، سَجِیة نَفْسِ حَرَفِ مُلْکِ کَبَرَا، بفرمود تا یکی را از معارف ختای که برسالت آمده بود سبب حرکات نالایق او بکشتند^(۹) و میان او و قوم ختای مکاوحت ظاهر شد، چون سلطان شاه خبر مکاشفت ایشان بدانست شادان شد و آنرا از امارات

(۱) ج: شهرکی، (۲) کذا فی آ، ب: سویری، ج: سوزلی، د: سوری،
ه: سوتری، (۳) کذا فی آ، ب: سویری، ج: بسویری، د: بسوری،
ه: بسوتری، (۴) ج: د: زدند، (۵) د: سبع،
(۶) آ: سلطان، (۷) ب: د: آبی، ج: آن، (۸) آ: کله
(۹) آ: بکشت،

و دویم ربیع الآخر سنه ثمان و ستین و خمسمایه^(۱) در خوارزم شد و بر تخت خوارزمشاهی نشست و هر کس از شعرا و بلغا در تهنیت او خطب و اشعار آوردند رشید الدین و طوطا را که در خدمت آباء او سن از هشتاد گذشته بود بجهت پیش او آوردند گنت هر کس بر قدر خاطر و قریحه تلیقی تهنیتی کرده‌اند و^(۲) من بنه را^(۳) سبب ضعف بنیت و کبر سن قوی از کار فرو مانده است بر رباعی که سبیل تبرک نظم افتادست اختصاری رود:

جَدَتْ ورق زمانه از ظلم بشت

عدل پدرت شکستها کرد درست

ای بر تو قبای سلطنت آمد چست

۱۰

هان تا چه کنی که نوبت دولت تست

f. 67a و نکش آیین عدل و داد گستری پیش گرفت و فرما^(۴) را با قضای حق او باعزاز و اکرام باز گردانید، و والک سلطان‌شاه از تنایس جواهر و اجناس ذخایر بملک مؤید هدیه‌ها فرستاد و ملک خوارزم و عرصه آن برو عرضه کرد و از میلان اهالی و عساکر خوارزم بجانب مادر و پسر لافها می‌زد تا ملک مؤید نیز بقول ایشان مغرور شد و وسوسه شیاطین آمال در ملک و مال او را از منج صواب دور انداخت و لشکرهای پراکنده جمع کرد و با سلطان‌شاه و مادرش عازم خوارزم شدند چون بسوبری^(۵)

(۱) از اینجا معلوم میشود که در ص ۱۸ س ۶ نسخه ج «خمس و ستین و خمسمایه» اصح از نسخ دیگر «ستین و خمسمایه» است، چه بنا بر نسخه ج فاصله بین وفات ایل ارسلان و جلوس پسرش نکش در خوارزم تقریباً سه سال میشود و بنا بر نسخ دیگر هشت سال و این اخیر مستبعد است بخصوص که ابن الأثیر وفات ایل ارسلان و جلوس نکش هر دو را در یک سال یعنی سنه ۵۶۸ ذکر میکند، (۲-۳) ۵: این بنه را، ب مرا، آد ندارد،

(۴) کذا فی جمیع النسخ، (۵) کذا فی ۱، ج: بسوبری، ب: بسوبری، ۵: بسوبری، د: بسوری، — بسوبری بلینده علی عشرين فرسخا من خوارزم (ابن الأثیر در سنه ۵۶۸)، و در معجم البلدان «سوبری» با نون چاپ شده است،

مقدمه لشکرکش^(۱) خویش عیار بك را که از قرلغان^(۲) ما وراء النهر بود بآموه فرستاد پیش از وصول او لشکرها از جانبین مصادمت کردند لشکر عیار بك منهنم شد و او گرفتار و ایل ارسلان بیمار شد چون بخوارزم رسید در نوزدهم رجب این سال^(۳) وفات کرد، پسر خردتر او سلطان‌شاه که ولی عهد او بود قائم مقام پدر بر تخت خوارزمشاهی نشست و مدبر ملک مادر او ملکه ترکان بود، برادر بزرگتر او نکش در جند بود بطلب او رسولی فرستادند از آمدن ابا نمود بقصد او لشکر تعبیه کردند نکش خبر یافت عنان برتافت و عزیمت دختر خان خانان قراختای^(۴) کرد که در آن وقت اسم خانی داشت و مدبر کار ملک ۱۰ شوهر او فرما^(۵) بود چون نکش بدیشان رسید^(۶) بخزاین و اموال خوارزم مواعید داد و قرار نهاد که چون خوارزم مستخلص شود هر سال مالی بفرستد فرمارا با لشکری انبوه با نکش بهم بفرستاد^(۷) چون بر^(۸) خوارزم مطلع^(۹) شدند^(۱۰) سلطان‌شاه با مادر پیش از محاربه و مجادله راه راست در پیش گرفتند تا بملك مؤید متصل شدند و نکش روز دو شنبه بیست

(۱) د کلمه «کش» را ندارد، (۲) د: قراخان، (۳) یعنی سنه ۵۶۰ با ۵۶۵ بر حسب اختلاف نسخ در چهار پنج سطر پیش (ص ۱۶ س ۸) و فرض ثانی اقرب بواقع است، و ابن الأثیر وفات ایل ارسلان را در سنه ۵۶۸ ذکر میکند، (۴) د: فراختا، ج: قراخان، (۵) کذا فی جمیع النسخ ای بالناء و الراء المهملة، و در این الأثیر طبع تورنبرگ نام او همه جا «فرما» با فاف طبع شده است، (۶) آب د افزوده: و، (۷) در حاشیه نسخه ج در این موضع نوشته: — «حاشیه محمد منجم، چون نکش لشکر بر سلطان‌شاه نامزد کرد سلطان‌شاه این رباعی نوشت و بنکش فرستاد

هر گره که سمد عزم من پویه کد * دشمن ز نهیب تیغ من مویه کند
ایجا برسول و نامه برناید کار * شمشیر دو روبه کار بکرویه کد»

(۸) ب بخط الحاقی «اعل» بجای «بر»، (۹) یعنی مشرف، يقال اطلع رأسه اذا أشرف على شيء وكذلك اطلع و قد اطلعت من فوق الجبل و اطلعت بمعنى (لسان)، (۱۰) آب ج ه افزوده‌اند: و،

(۱) بفروسیّت و بیدار (۱) از دیگر غلمان مستثنی و ممتاز بود کار خراسان در اضطراب و نشویش بود و سلطان محمود را در رمضان سنّه سبع و خمسين و خمسایه از شهرستان نشابور بیرون آورد (۱) و چشم او را میل کشید و در قلعه که در آنجا محبوس (۲) بود وفات یافت و (۴) در شهر سنّه ثمان (۵) و خمسين (۶) و خمسایه خوارزمشاه بالشکری جرّار و عسکری کرّار متوجّه شادباخ شد و مدّتی او را (۷) در شادباخ حصار داد تا سفر از جانبین در میان آمدند و مصالحه کردند و با خوارزم مراجعت نمود، و در شهر سنّه ستین و خمسایه (۸) از حشم ختای و ما وراء النهر جمعیتی شگرف ساختند بر قصد او چون آوازه ایشان بشنید مستعدّ حرب گشت و در

دولته»، فاضی احمد غفّاری مؤلف تاریخ جهان آرا بواسطهّ نصیحت نسّاخ این کلمه را «آینه» خواند و وجه تسمیه غربی برای آن اختراع کرده گوید که چون آینه سلطان سنجر پیش او میبود بمؤید آینه اشتهار یافت، و معمول بودن این وجه تسمیه واضح تر از آنست که برد و ابطالی احتیاج داشته باشد، — اما کلمه آئی ابه (ایبه) از اعلام معموله ترکی است از جمله جمال الدین ایبه با نسخه بدل آئی ابه (ج ۱ ص ۱۱۶)، و مرکب است از «آئی» یعنی ماه که در اعلام آئی دُغدی و آیتغدی (ماه طلوع کرد) و آئی دُغیش و آیتغیش (ماه طلوع کرده) و آیتمر (ماه آهن) و آئی برس (ماه بوز) و آیتکن (ماه امیر) و غیرها دیک میشود، و از «ابه» (?) که در اعلام قتلغ ابه (فهرست تاریخ السلجوقیه للبنّادری طبع هوتبا) و ارسلان ابه (ایضاً) و بوزابه (ایضاً) و بک ابه (ابن الاثیر ج ۱ ص ۱۵-۱۷ و غیره) و کج ابه (ایضاً ج ۱ ص ۲۲، ۲۳) و غیرها مشاهد میشود، (۱-۱) کدا فی ۱، ج: بفروست و آرای (کدا)، د: بفروسیّت (فقط)، ه: بفروسیّت و بداد، ب: باصلاح جدید: بدانائی و دلاوری، (۲) یعنی مؤید ایبه محمود خان را از نشابور بیرون آورد، (۳) کدا فی ب بخطّ جدید و ه، آج: محاصره، د: محاصر، (۴) آج واورا ندارند، (۵) کدا فی د، ب: اثنتی، ج: اثنی، آ: امی، ه: ۲، و صواب ظاهرآ نسخه د است چه حوادث سنّه ۵۵۷ گذشته و حوادث سنّه ۵۶۰ خواهد آمد و مابین این دو سنّه مناسب ذکر سنّه ۵۵۸ است نه ۵۵۲ یا ۵۶۲ بطبقّ ج، (۶) ج: ستین، (۷) ب: باصلاح جدید: مؤیدرا، (۸) ج: خمس و ستین و خمسایه، — و احتمال قوی دارد که همین صواب باشد چنانکه از ملاحظه مابعد معلوم خواهد شد، و ابن الاثیر این واقعه را در سنّه ۵۶۷ ذکر میکند،

ارسلان ایشان را استمالت داد و در جمادی الآخره این سال متوجه ما وراء الله شد خان سمرقند آوازه حرکت او بشنید بمحاصر تخصّص جست و تمامت صحرا نشینان تراکه که از قراکول^(۱) تا بچند بود با خود در سمرقند برد و از قراختای^(۲) استمداد کرد ایلک ترکان را باده هزار سوار بداد و فرستادند^(۳) خوارزمشاه از بخارا بعدما که اهالی آنرا بمواعید مستظهر کرده بود عازم سمرقند شد و خان سمرقند نیز لشکرها عرض داد و لشکر بر دو جانب آب سغد نزول کردند و جوانان لشکر بر سیل مطارده کز و فرّی می نمودند ایلک ترکان چون خوارزمشاه و لشکر او را بدید در^(۴) تذلل و تواضع گرفت و ائمه و علمای سمرقند بتشنّع و تضرّع در آمدند و صلح جستند خوارزمشاه نیز سخن ایشان قبول کرد و امرای قرغ^(۵) را با احترام و اکرام تمام با مقام خویش رسانید و خوارزمشاه با خوارزم مراجعت کرد، و بعد از وفات^(۶) سلطان^(۷) محمود خان بر تخت نشسته بود و از سبب غز^(۸) و استیلاء موید^(۹) ایبه^(۱۰) که از غلمان دار سنجری

(۱) د: فراكوك، (۲) ج: قراخان، (۳) کذا فی ب: باصلاح جدید،
 آج د: فرستاد، (۴) د: کلمه «در» را ندارد، (۵) کذا فی آد، ب:
 فرغ، ه: فرلق، ج: ندارد، (۶) د: افزوده: سلطان سنجر،
 (۷) یعنی سلطان سنجر، (۸) آ: غر، د: عز، (۹) آ: ایبه، ب:
 ایبه، د: انه، ج: الله، ه: فلان (بجای مؤید ایبه)، — متن تصحیح قیاسی است،
 در جمیع کتب تواریخ نام این شخص آئی آبه یا ایبه مخففاً مسطور است از جمله
 اصل تاریخ السلجوقیه لعاد الدین الکاتب نخعه پاریس (Arabe 2145, f. 307b)، و
 اختصار آن للبنداری طبع هوتبا ص ۲۸۴: «ثم استولى الأمير المؤید آئی ایه بنیسابور»،
 و راحة الصدور للراوندى نخعه قدیمه پاریس (Suppl. pers. 1314, f. 76a-b) سه مرتبه:
 «مؤید ای ایه»، و ابن الأثیر طبع تورنبرگ ج ۱۱ ص ۱۱۸—۲۷۱ قریب بیست مرتبه
 لقب و نام او را «المؤید ای ایه» نوشته است از جمله ص ۱۲۱: «كان للسلطان سنجر
 مملوك اسمه ای ایه و لقبه المؤید»، و ابن فندق البیهقی که معاصر همین پادشاه بوده
 و گاهی در تاریخ بیهقی بزبان پارسی بنام او تألیف نموده (رجوع بسابق ص ۱ ح ۲)
 و يك نسخه نفیسی از آن در موزه بریطانیّه موجود است در اواخر کتاب ورق ۱۶۶
 از او اینطور تعبیر میکند: «مؤید الدوله و الدین خسرو خراسان ای ایه خلد الله

و رشید الدین و طواط بر سر جنازه او می‌گریست و بدست اشارت بدو می‌کرد و می‌گفت

شاهای فلک از سیاست می‌لرزید * پیش تو بطبع بندگی می‌برزید^(۱)
صاحب نظری کجاست تا در نگیرد * تا آن همه مملکت بدین می‌ارزید

بعد از چهار روز واقعه او فاش کردند و ایل ارسلان با لشکر بجانب خوارزم حرکت کرد و در راه تمامت امرا و لشکر با او بیعت کردند و برادر خردتر سلیمان‌شاه را که در ناصیه او اثر عصیان مشاهده می‌نمود مقید گردانید و انا بک او^(۲) اغلبک^(۳) را سیاست کرد و سیم رجب این سال بر تخت خوارزمشاهی نشست و جماعتی که سر راستی نداشتند بگرفت و ۱۰ امرا و دیگر لشکرها را مواجب و اقطاع زیادت از آنچه در عهد پدرش داشتند اطلاق کرد^(۴) و خیرات بسیار فرمود و رکن الدین محمود خان بتهنیت جلوس او و تعزیت پدرش رسول فرستاد، و چون خبر سلطان سبخر که در بیست و ششم ربیع الاول سنه اثنین و خمسين و خمسایه بجوار حق انتقال کرده بود برسید سه روز اهل خوارزم در تعزیت بنشستند، ۱۰ و در سنه ثلاث و خمسين و خمسایه جماعتی از سروران قرلغان^(۵) که مقیم ماوراء النهر بودند مقدم ایشان لاجین بک و پسران بیغو^(۶) خان و امثال ایشان از خان سمرقند جلال الدین علی بن الحسین که معروف بود بکوک ساغر^(۷) بگریختند و^(۸) بخوارزم آمدند که بیغو^(۹) خان را که سرور قرلغان^(۱۰) بود بکشت و در قصد سروران دیگرست خوارزم شاه ایل

(۱) کذا فی آ، ب ج د ه: می‌ورزید، (۲) آ ج کله «او» را ندارند،

(۳) د: اغلبک، (۴) آ ه: کردند،

(۵) کذا فی ه، ب: قرلغان، آ: قراخان، د: قراخان، ج: قراخوان،

(۶) کذا فی ب ج ه، آ: سغو، د: بیغو، (۷) کذا فی ه (؟)، آ ب: بکوک

ساعر (؟)، د: بکوک شاعر، ج این دو کلمه را ندارد، (۸-۷) کذا فی ج،

ب بخط الحاقی: رنجیه، آ د ه ندارد، (۹) کذا فی ه، ب ج: سغو، د: بیغو،

آ: سغو، (۱۰) کذا فی ه، آ: قرلغان، ب: قرلغان، د ج: قراخان،

f. 66v رسید که امیر عماد الدین^(۱) احمد بن ابی بکر^(۲) قاج^(۳) سوار سه هزار
بفرستادست و سلطان سنجرا در شکارگاه بسر بوده و با ترمد^(۴) آورده
خاص و عام تَبَجَّج و استبشار نمودند و شادیها کردند و خوارزمشاه در
نسا در انتظار محمود خان و امراء دیگر توقف نموده بود و ایشان خود
از آمدن و التماس او ندامت داشتند عزیز^(۵) الدین طغرایی را نزدیک او
فرستادند و با او میثاقی و عهدی بستند از آنجا روان شد و بخبوشان
استوا^(۶) آمد و خاقان رکن الدین هم از نیشابور بدانجا آمد و ملاقات
کردند و طریق موالات سپردند و مدت سه ماه مصاحب یکدیگر بودند
و در اصلاح فساد ملک کوشیدند روزی خوارزمشاه جشنی ساخت و
۱۰ خاقان رکن الدین را حاضر کرد و در مدح ایشان از قصیده و طواط این
بیت ایراد می‌افتد

جمعند همچنانک یک برج در دو سعد

در یک سرای پرده میمون دو شهریار

بعد از آن خوارزمشاه رنجور شد روزی در میان رنجور سه آواز قراء^(۷)
۱۰ بگوش اورسید بر سهیل تَفَاوُل^(۸) اصغائی کرد و ندما را خاموش گردانید^(۹)
بدین آیت رسیده بود که وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ آنرا فال بد
گرفت آن رنجوری صعب تر شد تا شب نهم جمادی الاخره سنه احدی و
خمسین و خمسمایه گذشته شد و نخوت تجبر و تکبر از سرا و بیرون رفت

(۱-۱) د: ابی بکر احمد بن، (۲) کذا فی ب ج، آ: مباح، د: فمباح،

ه: مباح، (۳) کذا فی جمیع النسخ بالذال المهملة،

(۴) کذا فی ه، آ: عزیز، ب: عرب، ج: د: عز، (۵) کذا فی د ه، آ: ب:

استوا، ج: آسو، (۶) کذا فی د ه و اصل ب، آ: فرا، ب: باصلاح جدید:

فرآن، ج: آرازی فراکوش (بجای آواز قراء بگوش)، - گویا صواب قراء بفتح فاف

باشد یعنی قاری خوش آواز (رجل قراء حسن القراءة من قوم قرائین ولا یسکّر،

لسان العرب) نه قراء بضم فاف جمع قارئ بقرینه افراد فعل «رسیده بود» در سطر بعد،

(۷) ب ج ه: تَفَال، (۸) ه: افزوده: قاری،

و چون جند از عاصیان پاك شد ابو الفتح ایل ارسلان را آنجا فرستاد و آن نواحی برو مقرر فرمود، و درین سال بود که حشم غز استیلا یافتند و سلطان سنجر را بگرفتند و او را بروز بر تخت پادشاهی می‌نشانددی و شب در قفس آهن می‌داشت انسز بطع ملك بیهانه آنك درین حالت قضای حق ولی نعمت خویش می‌گزارم با تمام حشم و لشکر بر راه آمویه روان شد و آهسته آهسته می‌رفت چون بآمویه رسید خواست كه قلعه آنرا بطائف الحیل با دست گیرد کونوال آن ابا نمود رسولی بسلطان سنجر فرستاد و اظهار مطاوعت و اخلاص نمود و التماس قلعه آمویه کرد سلطان جواب فرستاد كه مضایقه نیست اما ابتدا ایل ارسلان را با لشکری بمدد حضرت ما فرستد بعد از آن قلعه آمویه و اضعاف آن ارزانی دارم چون^(۱) دو سه نوبت درین سؤال و جواب رسولان از جانبین تردد کردند تا عاقبت انسز بدین ابا باز گشت و بخوارزم رفت و باز قصد غروی کرد^(۲)، و درین حالت ركن الدین محمود بن محمد بغرا^(۳) خان خواهر زاده سلطان سنجر كه لشکر با او بیعت کردند و او را قائم مقام سنجر بر تخت سلطنت نشانددند از راه سابقه و مصافاتی كه با خوارزمشاه انسز داشته است از خراسان رسولی بفرستاد و در تسكین نابره غز^(۴) ازو استعانت خواست خوارزمشاه بر راه شهرستانه حرکت کرد و ایل ارسلان را در صحبت خویش بیاورد و پسر دیگر ختای^(۵) خان را در خوارزم بنیابت بگذاشت چون انسز بشهرستانه رسید امرای اطراف را از جهت ضبط ملك از دست شد و كار بهم بر آمد طلب کرد و در اثنای این خبر

(۱) كذا فی جمیع النسخ، و ظاهراً یا كلمه «چون» زائد است یا كلمه «تا» در «تا عاقبت» در يك سطر بعد، (۲) كذا فی ب ج، آ: غزوی كرد، د: غزوی می‌كرد، ه: غزو كرد، (۳) ب: بغرا، ه: كلمه «محمّد» را ندارد، (۴) كذا فی د، ه: غزان، ب: غر، ج: غرو، آ: غزو، (۵) كذا فی ج ه، د: خطا، آ ب: ختای،

رودبار رفت انسز بعد از وقوف بر استنشعار و فرار کمال الدین جماعتی را از اکابر و معارف بفرستاد و بمواعید و امان او را مستظهر گردانید کمال الدین بنزدیک او آمد فرمود تا او را بند کردند تا در آن بند هلاک شد، و کمال الدین را با رشید و طواط قدیمًا دوستی و مصافاتی بودست ° انسز را تخیل^(۱) کردند که و طواط از حال کمال الدین واقف بودست بدین سبب و طواط را مدتی از خدمت دور کرد و او را در آن معنی قصاید و قطعهاست از آنجهلت از يك قطعه دو سه بیت ثبت کرد

شاهها چو دست خشم تو بر سرم ندید

در زیر پای قهر تم را بسود چرخ

بی حسن اصطناع تو و بر لطف تو

نازم بکاست عالم و رنجم فزود چرخ

به زین نگر بن که اگر حالتی^(۲) بود

و الله که مثل من بخواهد نمود چرخ

و از دیگری ییتی چند نوشت

سی سال شد که بند بصف نعال در

بودست مدح خوان و تو بر تخت مدح خواه

داند خدای عرش که هرگز نه ایستاد^(۳)

چون بند مدح خوانی در هیچ بارگاه

آکنون دلت ز بند سی ساله شد ملول

در دل بطول مدت یابد ملال راه

لیکن مثل زنند چو مخدوم شد ملول

جوید گناه و بند بیچاره بی گناه

(۱) کذا فی ° (انسز تخیل کرد)، آ: تحمل، د: بحیل، ج: ب اصل جمله را

ندارند، (۲) شاهی دیگر برای استعمال «دالت» یعنی مرگ،

(۳) ب: نایستاد،

طاعت آن نداشته^(۱) که او را بهنت پاره کند اگر فرمان شود او را بدو پاره کنند سلطان بخندید و جان و طواط بخشید، و چون سلطان بدر خوارزم رسید زاهدی بود که او را زاهد آهو پوش^(۲) گفتندے طعام و لباس او از گوشت و پوست آهو بود بخدمت سلطان آمد و بعد از موعظه^۵ حسنه اهل شهر را شفاعت کرد و انسر نیز رسل فرستاد و تحف و هدایا و تئف^(۳) معاذیر سلطان نیز از آنجا که شمول عفو و اغضاء او بود از زلات او بار سوم عفو کرد و قرار دادند که انسر بکنار جیحون آید و سلطان را خدمت کند در روز دوشنبه دوازدهم محرم سنه ثلاث و اربعین و خمسایه^(۴) انسر پیامد و هم از پشت اسب سلطان را خدمت کرد و پیش ۱۰ از آنک سلطان عنان برتابد انسر بازگشت سلطان هرچند از قلت الثفات در غضب شد اما چون در مقدمه عفو فرموده بود آن خشم نیز از سر قدرت فرو خورد و اظهار نکرد و بفضیلت این آیت که وَالْكَافِرِينَ أَفْقًا وَالْأَعْيُنَ عَنِ النَّاسِ دِرْیَكٌ حالت مخصوص گشت وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ، و چون سلطان بخراسان رسید رسل فرستاد و انسرا بتشریفات و انعامات ۱۵ مشرف گردانید و انسر نیز رسل را بعد از تقدیم تعظیم مورد^(۵) با تحف و هدایای بسیار باز گردانید و بعد ازین انسر بجانب کفار بچند نوبت بغزا رفت و ظفر یافت و در آن وقت^(۶) والی جند کمال الدین پسر ارسلان خان محمود بود و میان ایشان موافقتی تمام، چون آن حدود را بیشتر مستغلا گردانید در محرم سنه سبع و اربعین و خمسایه عزیمت ۲۰ سقناق^(۷) و بلاد دیگر کرد تا بموافقت کمال الدین آنجا رود چون بحد ف. 65b جند رسید کمال الدین مستشعر شد و با لشکر خویش بگریخت و بجانب

(۱) ج ه: ندارد، د ب: نداشته باشد، د: نوش، (۲) آ ب د: س، ه: تمهید، (۳) آ ج ه: افزوده اند: چون، (۴) ب ندارد، (۵) آ ج ه: افزوده: که، (۶) کذا فی ب ه، آ: سقناق، ج: شعباب، د این جمله را ندارد،

چون سلطان بعد از مشقت بسیار و رنج بی شمار هزارسف بگرفت و سلطان سبب آن بیت که پیشتر ثبت افتاد و این رباعی^(۱) و امثال آن از وطواط عظیم در خشم بود و سوگند خورده که چون او را باز بایند هفت عضو او را از یکدیگر جدا کنند در طلب و جستجو او مبالغت کرد و منادی بر منادی فرمود و طواط هرشب بآشیانه و هر روز بوادی^(۲) چون دانست که از فرار قرار نخواهد یافت بارکان ملک در خنجه توسل می جست هیچ کدام از ایشان سبب مشاهده غضب سلطان بتکفل مصلحت او زبان نمی دادند بحکم جنسیت پناه بخال جد^(۳) پدر مقرر این کلمات منتخب^(۴) الدین بدیع الکاتب^(۵) سقی الله عراض رمسه بسحائب قدسه داد و منتخب الدین باز آنک^(۶) منصب دیوان انشا با منادمت جمع داشت وقت ادای نماز بامداد پیشتر از ارکان دیوان^(۷) و داد^(۸) در رفتی و بعد از فراغ از نماز ابتدا بنصیحتی کردی و موافق و ملائم حال حکایتی مضحک در عقب جد بگفتی و سلطان در اسرار ملک برای او مشورت کرده فی الجمله بتدریج سخن بذکر رشید و طواط رسید منتخب الدین برخاست و سلطان را گفت که بنده را يك التماس است اگر میزول افتد سلطان باسعاف آن وعده فرمود منتخب الدین گفت و طواط مرغی ضعیف باشد

میشود که رباعی بوده است، در تاریخ گریه بیت اول رباعی را اینطور دارد:

ای شه که بچامت می صافست نه درد * اعدای ترا ز غصه خون باید خورد
ولی ظاهراً این بیت مصنوعی است چه قافیه آن فاسد است، (۱) ب باصلاح
جدید: و این بیت، (۲) کذا فی آج، د: برودی (کذا)، ب ه بخط جدید
افزوده: می بود، (۳) ج کلمه «جد» را ندارد، د کلمه «بخال» را ندارد
و یک «پدر» دیگر افزوده یعنی اینطور دارد: پناه جد پدر پدر مقرر آج،
(۴) ه: منتخب، (۵) ترجمه حال وی در لباب الالباب عوفی (طبع ادوارد
برون ج ۱ ص ۷۸-۸۰) مسطور است و در آنجا در نسبت بلد وی بجای الجوبنی
سها «الخونی» بطبع رسیده است، رجوع کنید نیز بمقدمه مصحح جهانگشای جلد اول
ص یو-بز، (۶) ب ج: با آنک، (۷-۸) ج ندارد،

خواست و استعطاف جانب او کرد سلطان نرم شد و بر سیل هدنه و مصاحت^(۱) باز گشت و انسر بر عادت مستمر سر خلاف می داشت سلطان ادیب صابرا برسالت نزدیک او فرستاد و او بیکچندی در خوارزم بماند و انسر از رنود خوارزم بر منوال طریقۀ ملاحه دو شخص را فریفته بود و روح ایشان خریده و بها داده و ایشان را فرستاده تا سلطان را مغافصۀ هلاک کنند و جیب حیا و چاک ادیب صابرا ازین^(۲) حالت معلوم شد نشان آن دو شخص بنوشت و در ساق موزۀ پیر زنی بمر و روان کرد چون مکتوب بسطان رسید فرمود تا بحث آن کسان کردند و ایشان را در خرابات باز یافتند و بدوزخ فرستاد انسر چون واقف شد ادیب صابرا بپیچون انداخت، سلطان در سنۀ اثنین و اربعین و خمسایۀ^(۳) در ماه جمادی الآخرۀ باز قصد خوارزم کرد و اوّل قصبۀ هزارسرف^(۴) را که اکنون درین عهد بعد از لشکر مغول در آب غرق شدست دو ماه محاصره داد و درین سفر انوری در خدمت حضرت سنجری بود این دو بیتی بر تیری نوشت و در هزارسرف انداخت

ای شاه همه ملک زمین حسب تراست ۱۵

وز دولت و اقبال جهان کسب تراست

امروزر بیک حمله هزارسرف بگیر

فردا خوارزم و صد هزار اسب تراست

f. 65a و طوطا در هزارسرف بود در جواب این رباعی^(۵) بر تیر نوشت و بینداخت

گر خصم تو اے شاه شود رستم گرد ۲۰

یک خر ز هزارسب^(۶) تو نتواند برد^(۷)

(۱) آ ب د: مصاحتی، (۲) ب د ه: این، (۳) آ: ستمایه، و آن غلط

واضح است، (۴) ب د ه: هزار اسف، ج: هزار اسب (در مواضع)،

(۵) کذا فی آ ب، ج د ه: بیت، (۶) ب ج د ه: هزار اسب، (۷) در

جميع نسخ همین يك بيت را دارد و حال آنکه از سابق و لاحق عبارت صریحا معلوم

أَلْفٍ مُّجَلَّدَةٍ مِنَ الْكُتُبِ الْمَنِيَّةِ وَالدَّفَائِرِ الشَّرِيفَةِ وَ أَنَا وَقَفْتُ الْكُلَّ عَلَى خَزَائِنِ الْكُتُبِ الْمَنِيَّةِ ^(۱) فِي بِلَادِ الْأَسْلَامِ عَمَرَهَا اللَّهُ تَعَالَى لِبَنْتَفَعِ الْمُسْلِمِينَ بِهَا وَ مَنْ كَانَتْ عَقِيدَتُهُ هَذَا كَيْفَ يَسْتَجِيرُ مِنْ نَفْسِهِ أَنْ يُغَيِّرَ عَلَى كُتُبِ إِمَامٍ مِنْ شُبُوحِ الْعِلْمِ أَنْفَقَ جَمِيعَ عُمُرِهِ حَتَّى حَصَلَ أَوْ رَاقَا ^(۲) يَسِيرَةً لَوْ بِيَعَتْ فِي الْأَسْوَاقِ ^(۳) مَعَ أَجْلَادِ آدَمَ ^(۴) مَا ^(۵) أَحْضَرْتُ بِشَيْئِهَا مَائِدَةً لِيُفْتِنَ اللَّهُ اللَّهُ فَلْيَتَّقِ اللَّهُ ^(۶) وَلَا يَفْتَرِفَنَّ ^(۷) سَيِّدُنَا آدَمَ اللَّهُ فَضْلُهُ بِأَفْتَرَاءِ الْكَذِبِ عَلَى مِثْلِي ^(۸) وَلَا يَخْتَرِحَنَّ بِهِ ^(۹) ذَنْبًا يَنْعَلَانِي ^(۱۰) فِي أَذْيَالِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَلْيَخَافَنَّ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَ لِيَتَذَكَّرَنَّ يَوْمًا يُثَابُ فِيهِ الْأَصَادِقُ عَلَى صِدْقِهِ وَ يُعَاقَبُ الْكَاذِبُ عَلَى كَذِبِهِ وَ السَّلَامُ،

۱۰. و بدین وهن که بحال سلطان راه یافت نخوت در دماغ انسز ^(۱) زیادت گشت و درین حالت رشید و طوطا را قصیده ایست که مطلعش این است

ملك ^(۱۰) انسز بخت ملك برآمد * دولت سلجوق و آل او بسر آمد

و امثال این اورا قصیده هاست، سلطان سنجر بان مقام این حرکت شنیع در ۱۰ شهور سنه ثمان و ثلثین و خمسیایه بر قصد او عازم رزم خوارزم گشت و بر در شهر نزول کرد و مجانیق نصب فرمود و لوای محاربت رفع چون نزدیک رسید که خوارزم مستخلص شود و عیش بر انسز منقص گردد هدایا و تحف نزدیک امرای حضرت روان کرد و از سلطان عذرها

(۱) کذا فی رسائل الرشید، آ: المینة، ج: المنبة، ه: المینة، ب: این کلمه را ندارد، (۲) کذا فی ب و رسائل الرشید، آ: اوراقا، ج: د: اوراقا، (۳-۴) در رسائل رشید ندارد، (۵) رسائل: لما (۶-۷) رسائل رشید: الله لا اله الا الله، (۸) کذا فی ه، ا: ولا یغترفی، ب: ولا یغترن، ج: ولا یغترن، د: ولا یغتر، ولا یغترن، (۹-۱۰) در رسائل رشید ندارد، (۱۱) رسائل رشید: یغترن، (۱۲) آ: انسز (فی جمیع المواضع)، ه: انسز (فی جمیع المواضع)، ج: چون ملك،

و رشید الدین وطواط سبب کتبى که از آن حسن قَطَّان در مرو ضایع شده بود و تصویر آن داشت که وطواط نصرف کرده است این مکتوب ثبت افتاد،

و الرسالة هن

فَرَعَ سَبْعِي مِنْ أَفْوَاهِ الْوَارِدِينَ وَ أَلْسِنَةِ الطَّارِقِينَ عَلَى خُورَزْمِ أَنْ
 سَيِّدَنَا آدَامَ اللَّهُ فَضْلُهُ كُلَّمَا بَقِرْغُ مِنْ مِهْمَاتِ نَفْسِهِ وَ وَظَائِفِ دَرْسِهِ،
 يُقِيلُ بِجَاوِزِهِ عَلَى أَكْلِ الْحَبِي وَ الْأَطْنَابِ فِي سَبِي وَ شَتَبِي، وَ يَنْسَبِي
 إِلَى الْأَغَارَةِ عَلَى كُتُبِهِ وَ يَبَالِغُ فِي هَنْكِ اسْتَارِ الْكَرَمِ وَ حُجِّهِ، أَهَذَا يَلِيقُ
 بِالْفَضْلِ وَ الْمُرُوءَةِ أَوْ مُحَمَّدٍ ^(١) بِالْكَرَمِ وَ الْفَتْوَى، تَفْتَرِي ^(٢) عَلَى أَخِيكَ ^(٣)
 ١٠ الْمُسْلِمِ مِثْلَ هَذَا الْكَذِبِ الْمَقْلُوقِ ^(٤) وَ الْهَتَّانِ الْمُوَلَّمِ، وَ اللَّهُ إِذَا نَفَخَ فِي
 الصُّورِ يَوْمَ النُّشُورِ، وَ بُعِثَتْ هَذِهِ الرِّمَمُ الْبَالِيَةُ مِنَ الْأَجْدَاثِ مُتَدَرِّعَةً
 وَمَلَاسٍ الْحَيَوةِ الثَّانِيَةِ، وَ جُمِعَتْ عِبَادُ اللَّهِ فِي مَوْفِقٍ ^(٥) الْعَرَصَاتِ وَ
 نَظَائِرَتِ صَحَائِفِ الْأَعْمَالِ إِلَى أَرْبَابِهَا وَ سُلِّتَ كُلُّ نَفْسٍ عَمَّا كَسَبَتْ فِيمَنْ
 مِيسَى يَسْتَحِبُّ عَلَى وَجْهِهِ فِي النَّارِ وَ مِنْ مُحْسِنٍ يُحْمَلُ عَلَى آعْطَافِ الْمَلَائِكَةِ
 إِلَى الْجَنَّةِ لَمْ ^(٦) يَتَعَلَّقْ فِي ذَلِكَ الْقَبَامِ الْهَائِلِ أَحَدٌ بِذِيْلِي طَالِبًا مِنِّي
 مُلْكًا غَضَبَتُهُ، أَوْ مَالًا نَهَبَتُهُ، أَوْ دِمَا سَفَكْتُهُ، أَوْ سِنْرًا هَتَكْتُهُ، أَوْ شَخْصًا
 قَتَلْتُهُ، أَوْ حَقًّا أَبْطَلْتُهُ، وَ هَا أَنَا آتَانِي اللَّهُ مِنَ الْوَجْهِ الْحَلَالِ قَرِيبًا مِنْ

f. 64b

و در این خصوص ما بین وی و وطواط مکاتبات کثیره مبادله شده است و اغلب آنها در مجموعه از رسائل و طواط محفوظ در کتابخانه ملی پاریس مسطور است (Arabe 406-33b, ff. 4434) و رساله متن در ورق ۳۳۶-۳۴۸ از آن مجموعه است،
 (۱) کذا فی ج ۵، ا: محمد، د: الحمد، ب: حرباً (کذا!)، رسائل رشید
 و طواط نسخه پاریس بحمل، - و محتفل است صواب «يَحْمَلُ» باشد،

(۲) رسائل رشید: بقتری، (۳) ایضاً: اخیه،

(۴) کذا فی ج ۵، ه: المفلق، آ ب د و رسائل رشید: المفلق،

(۵) رسائل رشید: موافق، (۶) ج: لا،

یافت سلطان گفت حقوق خدمت او بر ذمت ما بسیارست ایدای او در مذهب کرم و مرحمت ما ممنوع و محظور است، و چون انسز بخوارزم رسید شیوه تَمَرْد و عصیان پیش گرفت و روز بروز آن وحشت از جانیین زیادت می‌گشت و بجائی رسید که سلطان سنجر در محرم سنه ثلاث و ثلثین و خمسایه بر قصد او بخوارزم رفت خوارزمشاه در مقابل لشکر او لشکر بداشت و صف کشید و بی ابتدای محاربتی سبب آنک دانست که پای لشکر بسیار ندارد روی بهزیمت نهاد پسر انسز آتلیغ^(۱) را برگرفتند و بخدمت سلطان آوردند فرمود تا هم در حال او را بدو نیم زدند و خوارزم برادر زاده خود سلطان سلیمان بن^(۲) محمد داد و با خراسان مراجعت کرد خوارزمشاه انسز با خوارزم آمد سلطان سلیمان ازو منہزم شد و با نزدیک سلطان سنجر آمد و انسز بر شیوه تَمَرْد و عصیان بود تا چون سلطان سنجر در سنه ست و ثلثین و خمسایه در مصافت ختای بر در سمرقند شکسته شد و منہزم ببلخ آمد و آن حکایت مشهورست انسز در اثنای این حالات انتهاز فرصت جست و بمر و آمد و قتل و غارت بسیار کرد و بخوارزم بازگشت و از مکانباتی که^(۳) میان حکیم حسن قَطَّان^(۴)

(۱) کذا فی حاشیة ب، متن ب: بلع، آج: الیلغ، د: ابللغ، - اتلیغ بترکی بمعنی سوار و بمعنی شخص معروف و مشهور است، (قاموس پاوه دو کورق)،
(۲) آ کلمه «بن» را ندارد،

(۳) کذا فی جمیع النسخ الی «ثبت افتاد» بدون ذکر صله برای «که» موصوله،
(۴) عین الزمان حسن قَطَّان مروزی از مشاهیر علما و حکمای قرن ششم بوده ترجمه حالی از او در اواخر کتاب نتمه صوان الحکمة للبیہقی مسطور است (نہرست کتابخانہ لیدن تألیف دزی ج ۲ ص ۲۹۴)، و اوست واضع دو شجره اخرب و اخرم برای تسهیل استخراج اوزان بیست و چهارگانه رباعی (المعجم فی معاییر اشعار العجم لمحمد بن قیس الرازی طبع ادوارد برون و راقم سطور ص ۹۱)، در سنه ۵۲۶ که انسز خوارزمشاه مرورا قتل و غارت نمود کتابخانہ حسن قَطَّان که مشتمل بر عدہ کثیری از کتب نفیسه بوده در آن ضمن تلف گردید حسن قَطَّان گمان میکرد که غارت کتابخانہ او باشاړه رشید و طواط بوده و وی آن کبرا نصرف کرده است،

اکها و اقراں مستثنی و ممتاز و اورا^(۱) در خدمت سلطان سنجر فتوح بسیار بود^(۲) و حقوق خدمت ثابت داشت^(۳) و از آن جملت یکی آن بود که در شهر سنه اربع و عشرین^(۴) که سلطان سنجر سبب عصیان طمغاج^(۵) خان عزیمت^(۶) ما وراء النهر کرد چون بیخارا رسید روزی سلطان در شکارگاه بود و جماعت غلامان و حشم که بتازگی بخدمت پیوسته بودند بر اهلاك سلطان مغافصه يك کلمه گشته بودند انسر خوارزمشاه در آن روز بشکار نرفته بود میان روز از خواب بیدار شد و اسب بخواست و روی بنعجیل تمام بسلطان نهاد و کار سلطان در میان آن قوم در حالت وصول او نیک تنگ در آمده بود و در مضیق عظیم افتاده انسر بر آن مخاذیل حمله کرد و سلطان را خلاص داد سلطان از انسر پرسید که بر حالت ما چگونه وقوف یافتی گفت در خواب دیدم که سلطان در شکارگاه در واقعه افتاده است در حال بیامدم بوسیلت آن حق^(۷) کار او بالا گرفت و روز بروز قوت و شوکت او زیادت بود و نظر عنایت و تربیت سلطان در حق او بیشتر چنانک محسود ارکان ملوک و امرای دیگر شد و از غیرت آن ارکان و مقربان مکرها و قصدها پیوستند تا چون سلطان در ذو القعدة سنه تسع و عشرین^(۸) سبب عصیان بهرامشاه قصد غزنین کرد تا شوال سال دیگر که با بلخ رسید ملازم بود و درین سفر انسر بر مکاید و احقاد امرا و حساد واقف شد بود و از سلطان خائف چون اجازت مراجعت یافت و روان شد سلطان با خواص^{۱۰} گفت که پستی است که باز روی آن نتوان دید آن جماعت گفتند چون این معنی رای عالی را مقررست بچه سبب اجازت مراجعت و نواخت

(۱) ب ج د ه افزوده: نیز، (۲) کلمه «بود» فقط در ج،

(۳) د کلمه «داشت» راندارد، (۴) ج افزوده: و خمسائه،

(۵) کذا فی ج ه، ب: طمغاج، آ: طماح، د: تمغاخ، (۶) آ ج افزوده: قصد،

(۷) ج: حق گزاری، (۸) ج افزوده: و خمسایه،

وقت خوارزمشاهی از غلام^(۱) سلطان سنجر الحجی^(۲) بن قنقار^(۳) خوارزمشاه بقطب الدین محمد تحویل کرد^(۴) و او را بخوارزمشاه موسوم کرد در^(۵) شهر سنه احدى و تسعين و اربعماية، و او را در موافقت سلاطین سلجوق مقامات محموده بسيارست و در تواریخ ذکر آن مثبت، مدت سی سال در رفاع^(۶) حال و فراغ بال خوارزمشاهی کرد يك سال بخود بخدمت درگاه سنجرى آمدی و يك سال پسر خود انسزرا^(۷) بفرستادی تا بوقتی که وفات یافت، پسر او انسر در شهر سنه اثنتین و عشرين و خمسمایه قائم مقام او شد و انسر بفضل و دانش معروف و مشهور شد و او را اشعار و رباعیات پارسی^(۸) بسيارست و بشهامت و صرامت از

ج نیز دیده شد است از جمله اصل تاریخ سلجوقیه عماد کاتب نسخه مذکوره پاریس ورق ۵۷۸، و جامع التواریخ نسخه موزه بریطانیه در لندن (Add. 7628, f. 244a) که «نخاس» یا خاء معجه و باء نسبت دارد، (۱) کذا فی ب مصححاً بخط جدید، آج ده: از بهر، (۲) کذا فی ب ج د، آ: الحجی، ه: التجی، ابن الأثیر در حوادث سنه ۴۹۰ سه مرتبه: اکنجی، (۳) آ: قنقار، ب: قنقار، ج: قنقار، د: قنقار، ه: قنقار، — قنقار بترکی یعنی قوج است کوهی یا غیر آن (فاموس پاوه دو کورتی)، (۴) یعنی داد يك حبشی خوارزمشاهی را از التجی بن قنقار بقطب الدین محمد تحویل کرد، و عین عبارت ابن الأثیر در این موضع که واضح تر و واقعی تر بهر اد است اینست: — «و کان من جمله امراء السلطان [برکیارق] امیر اسمه اکنجی و قد ولّاه السلطان خوارزم و لقبه خوارزمشاه فجمع عساكره و سار فی عشرة آلاف لیلحق السلطان فسبق العسكر الى مرو فی ثلثمائة فارس و تشاغل بالشرب فأتفق قودن و امیر آخر اسمیه یارقطاش علی قتله فجمعاً خمسمائة فارس و كبسوه و قتلوه ... و فی هذه السنة [۴۹۰] امر برکیارق الأمیر حبشی بن التوتاق علی خراسان ... فلما ولی امیر داذ حبشی خراسان کان خوارزمشاه اکنجی قد قُتِل و قد تقدم ذكره و نظر الأمیر حبشی فبین یولیه خوارزم فوقع اختباره علی محمد بن انوشکین فولّاه خوارزم و لقبه خوارزمشاه» (ابن الأثیر در حوادث سنه ۴۹۰)، (۵) آج ده: و در، (۶) کذا فی ج، آب ده: رفاع، — الرّفْع و الرّقَاغَة و الرّفَاغِیَة سَعَة العیش و الحُصْب و السَّعَة و رَفْع عِشْتُهُ بِالضَّمِّ رَفَاغَةً اتَّسع و ائْت لى رَفَاغَةً و رَفَاغِیَةً من العیش (لسان العرب)، و رفاع بدون تاء در لغت نیامده است، (۷) ه هه جا «آنسز» بامد دارد، (۸) د افزوده: و تازی،

خریده است^(۱) نام او نوشتن گنج غره^(۲) بود بتدریج سبب عقل و کیاست مزیت مرتبت می یافت تا بحدی که رکنی بزرگ گشت در دولت سلجوقیان بمثبت سبکتکین در آخر عهد ملوک سامان و اسم طشت داری داشت و خوارزم در آن روزگار در عداد وظیفه طشت خانه بود چنانکه خوزستان^(۳) در وظیفه جامه خانه او را باسم شنگی خوارزم موسوم کردند و ازو پسران بودند پسر بزرگتر قطب الدین محمد را در مرو بمکتب داد تا آداب و رسوم ریاست و امارت تعلیم کند^(۴)، و در آن وقت سلطان برکیارق بن ملکشاه امیر خراسان داد بك حبشی بن التوتاق^(۵) را در مالک خویش نیابت مطلق فرموده بود و در مدح او اشعار شعراي آن عصر بسیارست و ابو المعالی نخاس^(۶) رازی ماح خاص اوست و درین

(۱) فاعلی خریده است بلکه تکیه است، (۲) کذا فی د، ه: نوش تکیه غره، ج: نوشتن گنج غره، آ: نوشتن غره، ب: نوشتن غره، (۳) آ: خوزستان، ج: خوزستان، (۴) ج: تعلیم گرفت، د: تعلیم گیرد، ب: او را تعلیم کند، (۵) آ: داد بك بن التوتاق، ب: داد بك بن حبشی التون یاق، ج: داد بك بن حبشی التون یاق، د: داد بك بن حبشی التوتاق، ه: داد بك بن حبشی التوتاق، - در کتب تاریخ معتبره نام امیر خراسان در آن عهد داد بك (امیرداد) حبشی بن التوتاق مسطور است نه داد بك بن حبشی التوتاق چنانکه در چهار نسخه جهاننگشای دارد، رجوع کنید بمجموع العلوم فخر رازی نسخه پاریس (Suppl. persan 1395) ورق ۶۷۵، و تاریخ السلجوقیه طبع هونما ص ۲۵۹، و ابن الأثیر در حوادث سنه ۴۹۰ و ۴۹۲، طبع تورنبرگ Tornberg ج ۱۰ ص ۱۸۱-۱۸۲، ۲۰۱-۲۰۲،

(۶) کذا فی د، آ: نخاس، ج: نخاس، - معروف در تخلص این شاعر نخاس با خاء مهمله است و در غالب کتب تاریخ و ادب نیز همین طریق مسطور است از جمله در اختصار تاریخ السلجوقیه للبنداری طبع هونما ص ۶۳، و اصل این تاریخ لعاد الدین الکاتب نسخه پاریس (Arabe 2145) f. 135b، و تاریخ سلجوقیه موسوم براحه الصدور للراوندی نسخه و حید پاریس (Suppl. pers. 1314, f. 58b)، و تذکره هفت اقلیم دو نسخه پاریس (Suppl. pers. 356, f. 321b. Suppl. pers. 357, f. 353b)، و دیوان هند در لندن (فهرست ایته ستون ۴۶۱)، و تذکره الشعراء دولشاه طبع ادوارد برون ص ۷۸، و مجمع الفصحاء ج ۲ ص ۷۸-۷۹، ولی نادرا با خاء معجمه بطبق نسخه

جلد دوم از تاریخ جهانگشای جوینی،

ذکر مبدأ دولت سلاطین خوارزم انارالله براهینهم،

f. 63b

در کتاب مشارب التجارب که تمه^(۱) ذیل تجارب الأمم است^(۲) از تصنیف ابن فندق^(۳) البیهقی مسطورست و در جوامع العلوم^(۴) از تصنیف رازی که بنام سلطان نکش است در فصل تاریخ مذکورست که بلکانکین^(۵) یکی بود از ارکان مملکت سلجوقیان، چنانکه در مملکت سامانیان آلبتکین^(۶) صاحب جیش خراسان، از غرجستان غلامی ترک

(۱) ج: «نسخه» (۲) از فرار تقریر خود مصنف مشارب التجارب در کتاب دیگر خود موسوم به «تاریخ بیهقی» که يك نسخه از آن در موزه بریطانیه موجود است (Or. 3587, f. 12a, etc.) مشارب التجارب ظاهراً ذیل تاریخ بینی است نه ذیل تجارب الأمم، یافت در معجم الأدباء (طبع مرگلیوت ج ۲ ص ۲۱۴-۲۱۵) فصلی راجع بنبرجه صاحب ابن عباد و ابن الأثیر در حوادث سنه ۵۶۸ فصلی راجع بتاریخ خوارزمشاهی از این کتاب نقل کرده اند و حمد الله مستوفی در دیباجه تاریخ گریه آنرا از مآخذ خود می‌شمرد، (۳) کذا فی ه و هوالصواب، ا: فندق، ب در متن: صدوق، در حاشیه: فیدق، ج: فیدق، د: فندق، - و هو ابو الحسن علی بن زید بن امیرک محمد بن الحسین بن فندق البیهقی، نسب او بدینطریق در دیباجه تاریخ بیهقی مذکور مسطور است، (۴) آنچه در جوامع العلوم در این خصوص دارد فقط اینست: «و در آن واقعه که برادر محمد [بن ملکشاه] مخالفت کرده بود امیر داد حبشی بخوارزم آمد و مستوفی شد پس مالک خوارزم بخوارزمشاه کبیر قطب الدین نور الله قبره تسلیم کرد و بعاقبت اورا بگرفتند و بکشتند» (جوامع العلوم نسخه پاریس Suppl. pers. 1395 ورق ۶۷۷)، (۵) کذا فی ج د، ه: ییلکانکین، آب: ملکاتکین، ابن الأثیر (طبع تورنبرگ) در حوادث سنه ۴۹۰: بلکانک، با نسخه بدل: بلکانک، (۶) ا: السکین، ه: الب نکین،

(۹: ۱۹۰)، زِکْستَم = ز که ستم (۷: ۱۱۸)، طَلخ (در ب) = تلخ
 (۱۸: ۱۱۱)، تپانچه = طپانچه (۲۰: ۸۰)، خوفت = خفت (ج ۱، ۲۱۵:
 ۱۴)، اوفند = افند (ج ۱، ۱۴: ۲۴)، اومید = امید (ج ۱، ۱۷: ۸)
 نه بینم = نینم (۱۲: ۲۱۲)، درختی ست = درختی است یا درختیست
 (۱۴: ۱۰۴)۔

تحریراً فی پاریس ۱۴ ذی الحجّہ ۱۳۳۳ هجری
 مطابق ۲۲ اکتوبر ۱۹۱۵ مسیحی

محمد بن عبد الوہاب قزوینی

بعضی خصایص رسم الخطی

(نسخه آ)

ار جمله اثبات الف «ام» و «اید» در کتابت در امثال: «من
 هان بنک قدیم ام» (ص ۲۰۲ س ۶)، «من نیز بنک قدیم ام» (۲۲:۲۱۴)،
 «چه بنک قدیم ام» (۵:۱۵۰)، «بنک مطواع ام» (۱۲:۶۸)، «شمارا
 که ارکان اتابک اید» (۴:۱۵۷)، «من سلطان جلال الدین ام»
 (۱۹۲:۲)، و رسم الخط حالیّه بر اتصال است یعنی قدیم و مطواع الخ،
 - دیگر حذف هاء مخفیّه و الف «است» در امثال: بودست = بوده
 است (۱۵:۲۱۵، ۱۵:۸۶، ۵:۲۰۴)، افتادست = افتاده است (۸۲:
 ۱۵۱)، نماندست = نماند است (۸:۲۲۶) و نظائر ذلك، - دیگر حذف
 یاء تنکیر در امثال: قطعه است = قطعه ایست (۱۹:۲۲۰)، بیشه است
 = بیشه ایست (۹:۶۷)، قصید است = قصید ایست (۲:۷۹)، مکاره
 است = مکاره ایست (۱۱:۱۱۸)، ولی ما در طبع مطابق رسم الخط
 حالیّه چاپ کرده ام، - دیگر عدم اظهار کسره اضافت نه بر یاء نه
 ۱۰ بر همزه در امثال: «عروه وثقی نوکل» (۱۲:۱۱۹) بجای وثقای نوکل
 برسم حالیّه یا وثقاء نوکل برسم قدیم، «حبالی امانی اورا عارضه اسقاط»
 (۲:۱۸۴) یعنی حبالای امانی، - دیگر انفصال امثال این کلمات:
 «پیش کش» (۱۴:۲۴۵)، «ترك نازی» (۱۱:۲۴۷)، «سبك بار»
 (ج ۱، ۱۹:۱۰)، و اشباه ذلك که اکنون پیشکش و ترک نازی و سبکبار
 ۲۰ با اتصال نویسند، - دیگر احیاناً زیر سین چه کشید چه دندان دار سه
 نقطه میگذارد: «غـ ل برآورد» (ج ۱، ۱۹:۸۸)، «سـر حد»
 هندوستان» (۹:۸۶)، و در طبع این نکته رعایت نشده است، - دیگر
 این کلمات: سچهار = سه چهار (۵:۲۰۵)، کین = کاین یعنی که این

نباید، بمعنی «مبادا»: «غیبت او خواست بود نباید انتهاز فرصتی جویند و تعرضی رسانند» (ص ۸۹ س ۲۰-۲۱)، - «محمود نای ازین نرس که نباید بمال او که مالی بود که فارون را نبوده باشد طمع رود رأی زد که ...» (ص ۹۲ س ۱۶-۱۷)، - «اگر ایشان را راهی دهد نباید ماده زیادت وحشتی شود» (ص ۲۱۶ س ۱۴)،

نعل بها، مالی که پادشاه در وقت مرور از موضعی از صاحب آن محل میگردد بیهای نعل اسب خود که از آنجا عبور کرده است: «مرور او بظاهر مولتان بود ایلچی بقباچه فرستاد و از مرور اعلام داد و نعل بها خواست» (ص ۱۴۷ س ۹-۱۰)،

۱۰. واقعه، بمعنی وفات و موت: «بعد از چهار روز واقعه او فاش کردند» یعنی وفات اتسزرا (ص ۱۴ س ۵)، - «چون خبر واقعه او بسلطان غیاث الدین رسید تفکر و تحیر باحوال او تمهیدی کرد» یعنی خبر قتل خرنک، (ص ۵۲ س ۱۵-۱۶)، - «در میانه این حالت خبر واقعه برادرش غیاث الدین در رسید طبل رحلت فرو کوفت» یعنی ۱۵ خبر وفات او («س ۱-۲)، - «کلبلات گذشته شد روی کار و پشت استظهار آن جماعت او بود سبب واقعه او دل شکسته شدند» (ص ۲۴۲ س ۱۰-۱۱)، - «تا کورکوز در ربه حیاة باقی بود بر زیادتی اقدام نمی توانست کرد چون خبر واقعه او بشنید آنچه همت بلید و طویت پلید او اقتضای آن می نمود ... ابتدا کرد» (ص ۲۷۴ س ۱۵-۱۸)،

۱۰. واهی، متعدیاً بمعنی سست کنند بجای موهی: «هرچند استیصال کلی بدست او نبود اما واهی محکمت اساس و مبتدی مکاوحت او بود» (ج ۱ ص ۵۲ س ۱۶-۱۷)، ظاهراً خطاست چه واهی مجزداً لازم است لاغیر،

(ج ۱ ص ۲۲ س ۲۰-۲۱) - «هر امیر استکثار اطلاق موجب را بنام گویند چندین مرد دارم» (ج ۱ ص ۲۴ س ۲)،

مَوَاضِعَه، باجی که ملوک زیر دست پادشاهان مستفل دهند: «کور خان نیز بر فرار ملك ماوراء النهر بدو ارزانی داشت .. و باندك مَوَاضِعَه سنوی و شهنه که در موافقت او بگذشت رضا داد» (ص ۱۲۲ س ۱۲-۱۴)، - «انسز ... زر مواضعه قبول کرد که سال بسال بعد از اجناس و مواشی بدو می‌رساند» (ص ۸۱ س ۱۲-۱۴)، - «و [محمد خوارزمشاه] از قبول مواضعه نیز ننگ و عاری داشت» (ص ۸۹ س ۲۱-۲۲)، - «ترکان خاتون ... مواضعه سنوی بدیشان تمام تسلیم کرد» (ص ۹۰ س ۴)، - «جماعتی از معارف حضرت خود .. بتزدیک کورخان فرستاد باعتذار تأخیری که در ادای مواضعه سالیانه رفته بود» (ص ۵-۴)،

مَوَاقِفَه، نزدیک بهمین معنی: «سلطان از انفت قبول موافقه با آن سخن موافقت ننمود» (ص ۵۱ س ۱۴)، رجوع نیز بقاموس دزی،
 ۱۵ مَهَالِك، بیابانها جمع مَهْلِكَة، عربی فصیح است: «و مسالك و مهالك امن گشاده داریم تا تجار فارغ و ایمن شد و آمدی نمایند» (ص ۹۹ س ۲۰)،

میلان، بمعنی میل و رغبت، بسیار مکرر،

ناباك، بی باك و بی ترس: «و لشكر از انراك ناباك كه نه پاك ۲۰ دانند و نه ناباك» (ج ۱ ص ۷۶ س ۸)،

نابیوس و نابیوسید، ناگهان و فجأة و بغتة (ص ۱۹۹ س ۱۱، و ج ۱ ص ۶ س ۱۷)، و باین معنی در فرهنگها «نابیوسان» مسطور است، ناگرفت، بهمین معنی: «تا وقت دخول تمبیج فتنه کند و سلطان را ناگرفتی زند» (ص ۱۷۶ س ۱۱-۱۲)، در فرهنگها مسطور است،

خراسان و اسفراين ... بر ملك بهاء الدين مقرر فرمود» (ص ۲۲۲ س ۲-۳)^(۱)

ملواح، يعنى آلت كار و دام صيد نفوس و اموال: «و شرف الدين را طلب كردند و اورا ملواح كار ساختند» (ص ۲۴۰ س ۲)،
 ۵ - «مار افساى .. گفت دريغا اگر اين مار را زنه يافتى هيچ ملواحي دام مخاريق دنيا را به ازين ممكن نشدى و بدان كسب بسيار كردى» (مرزبان نامه ص ۲۲۲)، و ملواح در اصل يعنى مرغى است كه آنرا بر يك پاى بندند و بواسطه آن مرغان ديگر را بدام كشند و صيد كنند،

مواجب، يعنى معروف حاليه يعنى مبلغى نقد كه ماهيانه يا ساليانه
 ۱۰ بكسى دهند: «تركان خانون را درگاه و حضرت و اركان دولت و مواجب و اقطاعات جدا بودى» (ص ۱۹۸ س ۱۲)، - «امرا و ديگر لشكرها را مواجب و اقطاعات زيادت از آنچه در عهد پدرش داشتند اطلاق كرد» (ص ۱۴ س ۱۰-۱۱)، - «كورخان را خزانها بعضى از غارت و بعضى از اطلاق جرايات و مواجب تهى گشته بود» (ص ۹۲ س ۱۵-۱۶) -
 ۱۵ «و خزانهاى ما لامال تا در وجه مواجب و اقطاعات ايشان بردارند»

(۱) رجوع كيد نيز مقدمه چهار مقاله ص ۱، - ابن الاثير پس از محاربه سلطان سنجر (كه چون برادرش سلطان محمد در حيات بود خود وى هنوز ملك بود نه سلطان) با برادر بهرامشاه غزنوى و مغلوب ساختن وى و نشانيدن بهرامشاه را بتخت غزنه گويد (ج ۱۰ سنه ۵۰۸): «و كان قد نقرر بين بهرامشاه و بين سنجر ان يجلس بهرام على سرير جده محمود بن سبكتكين وحده و ان يكون الخطبة بغزنه للخليفة و للسلطان محمد و للملك سنجر و بعدهم لبهرامشاه فلما دخلوا غزنه كان سنجر راكبا و بهرامشاه بين يديه راجلا حتى جاء السرير فصعد بهرامشاه و جلس عليه و رجع سنجر و كان يخطب له بالملك و لبهرامشاه بالسلطان على عادة آبائه فكان هذا من اعجب ما يسمع»، و از سيره جلال الدين منكبرنى للتوسى بر ميآيد كه ملك در دولت خوارزمشاهيه درجه بوده است بالاتر از «امير» و پائين تر از خان: «و كان اذا اُخبر بعضهم فى السؤال و لُج فى الطلب يرضيه بزيادة فى لقبه فان كان اميرا بلقبه ميكا و ان كان ميكا بلقبه خان»، (طبع هوداس ص ۱۰۰)، رجوع كيد نيز بص ۴۷ از نسوى،

مفرد، ملازم و نوکر: «سلطان غیاث الدین... سبب سرهنگی که از خدمت او بنزدیک پسر خرمل ملک نصرت رفته بود با ملک نصرت میگوید که چرا مفرد مرا بخوشتن راه داده» (ص ۲۰۴ س ۱۰-۱۱)، - «شجاع الدین ابو الفاسم که مفردی بود از جمله ملک زوزن» (ص ۲۰۲ س ۱-۲)، - «و از نسا یکی را از مفردان خاص فرمود نسا گریخته واری برفت و سلطان‌شاه را خبر داد» (ص ۲۶ س ۴-۵)، - «مفردان ابواب را چشم بر اثواب ایشان افتاد دانستند که در زیر ایشان شَرست مانع دخول ایشان گشتند» (ص ۱۷۶ س ۱۲-۱۴)، - «و مفرد یعنی شجاع و دلاور یعنی کسی که در این صفات فرد و بی نظیر باشد نیز استعمال شده است: ۱۰ «پنجاه هزار تازی که هریک فی نفسه رستم وقت و بر سرآمد لشکرها بودند» (ج ۱ ص ۹۱ س ۷-۸)، - «و از مفردان و پهلوانان مردی هزار تمسک بمسجد جامع کردند» (ج ۱ ص ۹۵ س ۲)،

مقدمه، بمعنی سابق و پیش ازین: «و آن حال در مقدمه مثبت است» (ص ۲۴۴ س ۱۶)، - «و ذکر کیفیت آن حال در مقدمه مثبت ۱۰ است» (ص ۸۶ س ۸)، - «در مقدمه دم هوای سلطان می‌زد» (ص ۶۳ س ۹)، رجوع نیز بمقدمه ج ۱ ص فید،

ملک، تقریباً مرادف حاکم، یا بعبارتی اصح حکمران و لایقی که باجگذار پادشاه مستقل باشد ولی حکومت وی ارثی و آبا عن جد بوده باشد مثل خدیو مصر و امیر بخارا و بای تونس در عهد ما، در مقابل «سلطان» که عبارت بوده است غالباً از پادشاه مستقل: «ملک صدر الدین را که تمامت اژان و اذربایجان را ملک بود بر فرار حاکمی و ملکی مقرر فرمود» (ص ۲۵۵ س ۱۱-۱۲)، - «و ملکی هراة و بلخ... بر ملک شمس الدین محمد کُرت ارزانی داشت» («س ۱۲-۱۴)، - «و اصفهرا ملکی از سرحد کبود جامه تا بیرون تمیشه و استراباد ارزانی داشت و ملکی

مصالح مدّ فراغت حاصل شد روی بعرض مہمّات و مصالح آورد»
(ص ۲۴۵ س ۱۲-۱۷)،

مردینہ، جنس مرد در مقابل پسرینہ و عورینہ: «و از قنقلیان از
مردینہ ببلائی تازیانہ زند نگذاشتند» (ج ۱ ص ۸۲ س ۷)، - «و در
شہر آنچ مردینہ بودند روی بدو نہادند» (ج ۱ ص ۸۷ س ۲۲)، -
«و در آن شب تمامت قنقلیان مردینہ غریق بحار ہوار و حریق نار دمار
شدند» (ج ۱ ص ۹۵ س ۹)،

مُسْتَعِر، منعدياً یعنی افروزند: «سلطان .. مستعدّ کار شد و مُسْتَعِرِ
آتش جنگ و پیکار» (ص ۱۴۰ س ۹)، ظاہراً خطاست چہ استعر لازم
۱۰ است لاغیر،

مَسْمِی، ظاہراً یعنی سیاہہ ایست کہ اسامی اشخاص یا اراضی و
املاک و غیر آن مفصلاً باسم و رسم در آن ثبت شدہ باشد بخصوص بقصد
وضع یا اخذ مالیات: «قبول مالی را کہ ملتزم شدہ بود .. بمصادره و
مطالبہ آغاز نہاد و محصلان بتمامت ممالک مَسْمِی بر ہر ولایتی تعیین
۱۰ کرد» (ص ۲۷۴ س ۱۸-۲۰)، - «مالی بر مسلمانان بیش از قوت و
طاقت ایشان مَسْمِی بر شریف و وضع و رئیس و مروّس و متمول و
مفلّس و مصلح و منسد و شیخ و جوان حکم کرد» (ص ۲۷۵ س ۵-۷)،
- «اکابر و معارف را حاضر کردند و مَسْمِی بر ہر کس مالی تعیین کرد»
(ص ۲۷۶ س ۱۱-۱۲)، - «و تمامت اصحاب و ملوک و امرا و رؤسرا
۲۰ مَسْمِی نوشتہ تفصیل داد کہ مرا با ہمہ کس سخن است ... و در تفصیل

اسامی مُقَرَّر این کلمات را نوشتہ» (ص ۲۵۹ س ۱-۷)،

مَطْلَع، مُشْرِف: «چون بر خوارزم مَطْلَع شدند ...» (ص ۱۷ س
۱۲-۱۴)،

مغاۃ، فجاۃ و بغتۃ و ناگہان، بسیار مکرّر، عربی فصیح ولی در
طی عبارات فارسی کنون بکلی مہجور است،

فضای حقّی را که او وقت محاصرهٔ اخلاط بمدد علوفه و کوشی نشانده بانواع میزات و کرامات مخصوص شد» (ص ۱۸۱ س ۱-۲)، معلوم نشد چه لغتی است فارسی یا ترکی یا غیر آن،

گردد، نفع و فائده، در فرهنگها مسطور است: «عُدَّت و عَتَاد و بیاض و سواد گردی نکرد» یعنی فائده نکرد (ص ۵۹ س ۸)، - «الفَصَه بطولها آن اراجیف گردی نکرد» (ص ۱۹۲ س ۴)،

گزارد، گزارد سنان یعنی زخم نیزه و ضربت با سر نیزه: «اسفندیار روئین تن اگر زخم تیر و گزارد سنان ایشان دیدی جز عجز و امان حیلۀ دیگر ندانستی» (ج ۱ ص ۹۱ س ۶-۷)، - «ماهی را بگزارد سنان ۱۰ نیزه در شبان تیره از قعر دریا بیرون اندازند» (ج ۱ ص ۶۲ س ۴-۵)،

گماریدن، تبسم نمودن و شکفتن گل: «غنچهٔ بهار دهان از زلفان بگمارید» (ص ۲۹ س ۱۴-۱۵، شرح درج)، - «اوّل نو بهار و هنگام گماریدن ازهار» (ص ۱۴۶ س ۱)،

مادر آندَر، یعنی زن پدر که اکنون «نامادر» گویند (ص ۲۲۶ س ۱۵)، فارسی فصیح و در فرهنگها در تحت «مادَآندَر» مذکور است،

ماندن، منعدياً یعنی گذاردن و باقی گذاردن: «لشکر جرّار... چون مور و مار نه قلاع خواهد ماند نه امصار» (ص ۱۸۲ س ۲-۳)، - «ارکان و سروران.. در معاطات کوّوس محامات نفوس مهمل ماندند» (ص ۱۸۶ س ۱۵-۱۶)، - «بواسطهٔ کینهٔ قدم که با او در سینه داشت ۲۰ کار او را مهمل ماند» (ص ۲۷۴ س ۲-۳)، - «و هیچ آفریده را از لشکر روم از خرد و بزرگ زنده نمانیم» (لباب الألباب ج ۱ ص ۲۱۷ س ۴)،

مدّ، هدیه و ارمان و پیشکش: «وانواع تحف و طرایف که بر سبیل مدّ آورده بود با آن ضمّ کرد» (ص ۲۴۲ س ۲۰)، - «چون [ارغون] بخدمت کیوک خان رسید پیشکش بسیار کرد... و چون از

عنان سبک کردن، شتاییدن و تند راندن: «عنان انصراف بر عزم توجّه بحضرت سبک کرد و رکاب عزیمت گران» (ص ۲۴۸ س ۱۲)،
عنان بر تافتن، فرار کردن: «از خبرش قاتر بوقو خان عنان بر تافت و سلطان بر عقب او می شتافت» (ص ۲۴ س ۸-۹)،

غرق کردن، انداختن تیر از کمان بشدت: «یکی از آن جماعت تیری غرق کرد اتفاقاً بر مقتل او آمد» (ج ۱ ص ۸۹ س ۹-۱۰)،
مأخوذ است از عربی أَغْرَقَ النَّازِعُ فِي الْقَوْسِ ای استوفی مدها (قاموس)،
فَتَّان، بصیغه مبالغه یعنی فتنه جو و مفسد و شریر، بسیار مکرر از جمله ص ۴۰ س ۵، ص ۵۸ س ۱۲، ص ۸۲ س ۷، ص ۲۱۹ س ۷،
۱۰ ص ۲۶۹ س ۱۸،

قَرَن، بمعنی سی سال ظاهراً: «بعدما که در غیبت و شادمانی سه قرن نود و پنج سال روزگار گذرانید» (ص ۹۳ س ۱۱-۱۲)،
قصد کردن، قصد جان کسی کردن یا سوء قصد و دسیسه کاری در حق کسی کردن: «عین الملک را آنجا قصد کردند تا گذشته شد»
۱۰ (ص ۱۴۵ س ۱۰)، - «وزیر مذکور با .. مسعود خوارزمی و حمید الدین عارض زوزنی عداوتی داشت و در آن روزها در پیش سلطان قصد آن هر دو بزرگ کرده بود» (ص ۴۵ س ۱۸-۲۰)، - «هر امام که ... سلطانی را که مدد اسلام نماید و روزگار بر جهاد صرف کرده باشد قصد کند آن سلطان را رسد که دفع چنین امام کند و امای دیگر نصب
۲۰ گرداند» (ص ۱۲۲ س ۱-۲)،

کله بند، بحرکات نامعلوم و شاید «کَلَّةَ بِنْد» گویا بمعنی نوعی کلاه و پوشش سر بوده است: «و آنچه کوتاه نظران بی عقلان مازندران بودند کَلَّةَ ازیشان کله بند داران کار یک کس نکند» (ص ۲۴۴ س ۴-۶)،
کوشی، بمعنی علوفه و آذوقه و سیورسات است: «سلطان ارز روم

و فنك از نمانت بی دبنان گذشته» (ص ۲۲ س ۸-۹)، و فرخی گوید:

هر سرائی کان نکوتر بود و آن خوشتر نمود

همچو شارستان لوط از جور شد زیر و زیر

ضرب الخشب، چوب زدن بکسی (ص ۲۷۰ س آخر)، این اصطلاح گویا از اختراعات ایرانیان است و در عرب مسموع نیست و قیاساً نیز صحیح بنظر نیاید چه این اضافه نه لامیه است نه بیانیه نه ظرفیه،

طلایه، بمعنی و محرف «طلایع» لشکر (از جمله ص ۹۵ س ۱۴، ص ۱۸۸ س ۲)، و این استعمال در عموم مؤلفات فارسی چه قدم چه جدید شایع است،

۱۰ عاده نرضعت بروحها تنزعت، گویا از امثال ملحونه مخترعه ایرانیان است و تقریباً ترجمه تحت اللفظی «با شیر اندرون شد و با جان بدر شود» است، رجوع بحاشیه ص ۲۷۲ س ۱۰،

عُرض، بضمّ بمعنی جانب و طرف، عربی فصیح است: «آتش فتنه را بعرض خویش کشید بود» (ص ۱۰۴ س ۲۱)،

۱۵ علف خوار، مرغ و چراگاه: «سلطان بر عزم شکار و مطالعه علف خوار بر نشست» (ص ۱۴۹ س ۱۱-۱۲)، - «رسول بدو فرستاد که مارا علفخوار معین کن تا با هم باشیم» (ص ۱۹۲ س ۲-۳)، - «سلطان هر قوم را اقطاع و علفخوار معین فرموده است» (« س ۹)،

عورتینه، جنس زن و دختر در مقابل پسرینه و مردینه: «و آنچه پسرینه بودند از فرزندان سلطان هرچند خرد بودند بکشتند و باقی آنچه عورتینه بودند چنگر خان ایشان را می فرمود تا روز کوچ باواز بر ملک و سلطان نوحه کردند» (ص ۲۰۰ س ۷-۱۰)، - "و در بلاد ما وراء النهر و ترکستان بسیار کسان بیشتر عورتینه دعوی پری داری کنند» (ج ۱ ص ۸۵ س ۱۵)،

و جیم و یاه نسبت نوعی از جامه ساده سطر بوده است شبیه بکریاس:
 «ثياب مذهب و کریاس و زندیجی» (متن: مطبوع زندیجی، ج ۱ ص
 ۵۹ س ۵)، - «هر جامه زررا يك بالش زر بداده اند و هر دو کریاس
 و زندیجی را بالشی نفره» (متن: مطبوع: زندیجی، ج ۱ ص ۶۰ س ۲-۴)،
 ۵ - «و لباس او قبای زندیجی بود» (لباب الالباب ج ۱ ص ۲۲ س ۶
 و ص ۲۹۲)، - «و [سلطان سنجر] در ملبوس تکلفی نفرمودی بیشتر
 اوقات قبای زندیجی بوشیدی یا عتایی ساده» (راحة الصدور نسخه وحید
 پاریس ورق ۷۱^{هـ})، و این کلمه منسوب است بزنده از قرای بخارا چنانکه
 یاقوت گوید: «زندنه ... قرية کبیره من قری بخارا بما وراء النهر بینها
 ۱۰ و بین بخارا اربعة فراسخ ... و الى هذه المدينة تنسب الثياب الزندیجی
 بزياة الحیم و هی ثياب مشهورة» - و ما در لباب الالباب و جهانگشای
 استناداً بضبط برهات قاطع این کلمه را بر خلاف صریح نسخ خطی همه
 جا زندیجی چاپ کرده ایم و آن خطای صرف است،

سبیل، قافله از حاج با جمیع لوازم و ما بحتاج ایشان که فی سبیل
 ۱۰ الله بدیشان داده میشد است (ص ۹۶ س ۶ شرح درح، ص ۱۲۰
 س ۱۷)،

سرایا، نجبا و اشراف، ظاهراً سهو است بجای «سراة»: «و قصد
 سرايا و جور بر رعایا پیش گرفت» (ص ۲۷۲ س ۹)،
 شاخ، همشاخ، خواهر زن؟: «و منکوحه او که همشاخ ملک اشرف
 ۲. بود آنجا بود سلطان اورا در ستر عصمت ... باز فرستاد» (ص ۱۸۲
 س ۸-۱۰)،

شادروان، چیزی مانند قالی که از جایی بلند بیاورند: «آن پوست را
 که از در بر مثال شادروانی آویخته است ببیند» (ص ۴۴ س ۱۹)،
 شارستان، ظاهراً بمعنی ناحیه و صُفَع یا بلوک و قری: «و در آن
 وقت از شارستان طوس یکی بود که اورا تاج الدین فریزنه می گفتند بقتل

نمایند» (ج ۱ ص ۲۲ س ۱۵-۱۶)، - «داند که حضرت الهی را بکسی
در نباید» (لباب الألباب ج ۱ ص ۲۱۲ س ۱۱-۱۲)،

دست جنبانیدن، فرار کردن: «چون پای ایشان نداشت دست
بجانبانید ... و نثار بر پی او» (ص ۱۲۴ س ۶)،

• دو چار زدن، دو چار شدن و بر خوردن بکسی (ص ۷۲ س ۱۱،
ص ۱۲۲ س ۱۱)،

دیه، دِه و قریه، بسیار مکرر،

راضعات، استعمال این کلمه به معنی دایگان بجای مُرضِعات: «ایشانرا
(کودکانرا) براضعات تسلیم کردند» (ج ۱ ص ۴۱ س ۵)، ظاهراً خطاست،

۱۰ رباعی، اطلاق رباعی بر یکی از دو بیت رباعی یا بر یک بیت که
بوزن رباعی است از خصایص این کتاب است: «در جواب این رباعی
بر تیر نوشت و بینداخت

گر خصم تو ای شاه شود رستم گرد * یک خرز هزار سب تو نتواند برد
... سلطان سبب ... این رباعی و امثال آن از وطواط عظیم در خشم

۱۵ «بود» (ص ۸ س ۱۹-ص ۹ س ۲)، - «و این رباعی اوراست
چون دست قضا چشم مرا میل کشید * فریاد ز عالم جوانی بر خاست»
(ص ۲۶ س ۱۹-ص ۲۷ س ۱)،

رکاب گران کردن، شتابیدن و تند راندن: «عنان انصراف بر
عزم توجّه بحضرت سبک کرد و رکاب عزیمت گران» (ص ۲۴۸ س ۱۲)،

۲۰ رنود، جمع عربی رند که کلمه فارسی است، بسیار مکرر،
زَراد خانه، قورخانه و اسلحه خانه (ص ۵۷ س ۱۴ شرح در ح،
ص ۱۵۰ س ۱۸-۱۹)،

زفان، بجای زبان، غالباً،

زند نیجی، بزاء معجمه و نون و دال مهمله و نون و یاء مثناة تحتانیّه

حَضَرَة بمعنی پای تخت در مصنفات قدما از عربی و فارسی جدا معمول بوده است، برای بعضی شواهد دیگر رجوع کنید بترجمه حال مسعود سعد سلمان تألیف راقم سطور و ترجمه پرفسور براون در روزنامه انجمن هیونی آسیائی سال ۱۹۰۵ ص ۱۰۲،

۵ خَرَجِی، متعارفی و معمولی و عمومی، در مقابل «خاص»: «کسوت‌های خاص و خرجی» (ص ۱۵۰ س ۱۷)، و این استعمال اکنون نیز معمول است، خیل و خیول، مصنف این دو کلمه را غالباً در ردیف یکدیگر استعمال میکند: «از انرار تحویل کند و با خیل و خیول و حمل و حمل با نسا انتقال کند» (ص ۸۱ س ۱-۲)، - «لشکر او مستظهر و خیل ۱۰ و خیول بیشتر شد» (ص ۸۸ س ۱۰)، و گویا مراد از خیول همه جا اسبان و از خیل سواران است بقرینه این عبارت در ص ۱۰۲ س ۱۴-۱۵: «از .. صهل خیول و نعره خیلان و گردان گوش زمانه کرشد»، دادبک و امیرداد و میرداد، گویا وظیفه بوده است معادل با رئیس قضاة یا چیزی شبیه بوزیر عدلیه حالیه، مرکب از داد بمعنی عدل ۱۵ و بک یا امیر بمعنی رئیس: «دادبک (امیرداد) حبشی بن التوتناق» (ص ۲)، - «امیرداد ابو بکر بن مسعود» (چهار مقاله ص ۶۰-۶۱ مکرر)،

دجله، بطور اسم جنس بمعنی مطلق رود خانه بزرگ، «صاحب آن ملک را بر سبیل ارتهان بخوارزم آوردندی تمامت را در شب بدجله ۲۰ انداختی» یعنی برود جیحون (ص ۱۹۸ س ۱۷-۱۸)،

دراز دنبال، گاو و گامیش (ص ۱۴۲ س ۱۵، ص ۲۷۹ س ۲-۳)، رجوع کنید بقاموس جانسن،

در بایستن، احتیاج به چیزی داشتن و چیزی ناقص داشتن: «و [لشکر] روز عرض آلات را نیز بفرایند و اگر اندکی در باید بر آن مواخذت بلیغ

حَشَر، بمعنی لشکر غیر منظم یا لشکری که از ولایتها فقط در حال جنگ جمع کند، و در اصطلاح مورخین عهد مغول حَشَر لشکری را میگویند که مغول بعد از فتح ولایتی از اهالی بوی آن ولایت جمع میکرده‌اند: «و از ممالک حَشَر خواست و متوجه سمرقند شد» (ص ۸۲ س ۱۰-۱۱)،
 ۵- «از رعایا و ارباب حرف بعضی را بحشر بردند و قوی را جهت حرف و صنعت» (ص ۶۶ س ۱۰-۱۱ از ج ۱)، - «جوانان بخندرا بحشر آنجا رانندند و از جانب اترار و بخارا و سمرقند و قصبها و دیه‌های دیگر که مستخلص شده بود مدد می‌آوردند تا پنجاه هزار مرد حَشَری و بیست هزار مغول آنجا جمع گشت» (ج ۱ ص ۷۱ س ۷-۱۰)، - «و مؤن حَشَر و چریک و ائفال و زواید عوارضات از آنجا مرتفع کرد» (ج ۱ ص ۷۵ س ۱۵-۱۶)، - «بعد از احصای جماع فنیات و شبان را بحشر بخارا تعیین کردند» (ج ۱ ص ۷۷ س ۲۰-۲۱)، و امثله آن در جهانگشای بسیار است، انوری در فتنه غز گوید:

آخر ایران که ازو بودی فردوس برشک

وقف خواهد بُد تا حَشَر بر این شوم حَشَر

۱۵

حشو و بارز، چنانکه از فقرات ذیل معلوم میشود از اصطلاحات مستوفیان است و عمالاً بواسطه فقدان وسایل در پاریس تحقیق مفهوم اصطلاحی این دو کلمه میسر نشد: «آنچه از افاصل و ادانی مملکت می‌رسید بی اثبات مستوفی و مشرف می‌بخشید و خط نسخ در مجموع حکایات گذشته چون ۲۰ بنسبت صادرات افعال او حشو می‌نمود می‌کشید و بر بارز روایات سلف که سر بسر سهو بود ترقین می‌نهاد» (ص ۱۶۰ س ۲-۶ از ج ۱)، - «و هنگام مقابله و مقاتلت صفوف سر بسر حشو باشند و هیچ کدام بمیدان مبارزت بارز نشوند» (ج ۱ ص ۲۲ س ۲۲-۲۳)،

حضرة، پای تخت و دربار سلطنتی (ص ۶۵ س ۱۴، ص ۹۰ س ۴، ص ۱۹۸ س ۱۲، ج ۱ ص ۲۴ س ۲، ص ۲۵ س ۱۶)، و استعمال

تیمور او خود کودک بود» (ص ۲۴۴ س ۱) یعنی و اما ادکو تیمور، و مقصود «از قبل» ادکو تیمور و از طرف او نیست، جمله، از جمله کسی بودن یعنی از اتباع و از ملازمان او بودن: «مفردی بود از جمله ملک زوزن» (ص ۲۰۲ س ۴)، جنگی، مخفف جنگلی؟

نو دانی که خوی بد شهریار * درختی ست جنگی همیشه بسیار (ص ۱۰۴ س ۱۲)

جیچون، بطور اسم جنس بمعنی مطلق رود خانه بزرگ، و این استعمال در عرف قدما جداً معمول بوده است: «و بر مثال شیر غبور از جیچون عبور کرد» یعنی از رود سند (ص ۱۴۲ س ۲)، - «اهل گرج ... عنان بجانب جیچون یافتند» یعنی رود کُر در قفقاز (ص ۱۶۴ س ۶)، - «و چنگر خان بر لب جیچون روان شد» یعنی رود سند (ج ۱ ص ۱۰۸ س ۲)، - «بقصبه سقناق که بر کنار جیچون بچندست نزدیک رسید» یعنی رود سیچون (ج ۱ ص ۶۷ س ۶، و نیز ص ۶۸ س ۷، ص ۷۱ س ۴ و ۱۲، ص ۷۲ س ۸ که همه جا مقصود سیچون است)، برای شواهد دیگر رجوع کنید بحاشیه ص ۵۹،

حالت، بمعنی وفات و موت: «چون ادمان مسیر ایشان را بطراز رسانید آوازه وقوع حالت کیوک خان برسید» یعنی آوازه وفات کیوک خان (ص ۲۴۸ س ۱۴-۱۵)، - «به زین بن نگر که اگر حالتی بود والله که مثل من بنخواهد نمود چرخ» یعنی اگر بمیرم (ص ۱۱ س ۱۲-۱۳)، - «چون در پی او حالت او واقع شد» یعنی شرف الدین وفات کرد (ص ۲۸۱ س ۲)، و نظایر آن در این کتاب بسیار است، رجوع نیز بمقدمه ج ۱ ص قیَب-قیج،

حالیا، آنوقت و در آن حال یا فوراً (ص ۸۶ س ۶-۷ و ج ۱ ص ۴۶ س ۱۲)، - در حال، فوراً (ص ۲۰۴ س ۴)،

پای داشتن، انتظار کشیدن و درنگ کردن: «و پای آن نداشت که ایشان چه گویند بر نشست نا بخانه رسید» (ص ۲۲۲ س ۲-۴)، پای برداشتن، فرار کردن و گریختن: «من نجا بر آسه فقد ریج را کار بست و ... پای برداشت و بشب پشت فرا داد» (ج ۱ ص ۶۸ س ۵-۶)، پایکاری، رعیتی و نوکری در مقابل امیری: «آنکس که روزی امیری کرده باشد باز پایکاری چون کند» (ص ۲۲۲ س ۱)،

پسر، «پسر» مطلق در نضاعیف جهانگشای غالباً مقصود از آن شاهزاده است یعنی کسی که از اعقاب جنگیز خان باشد و «پسران» مرادف شاهزادگان است،

۱۰ پسرینه، جنس پسر در مقابل مردینه و عورتینه: «و آنچه پسرینه بودند از فرزندان سلطان هر چند خرد بودند بکشتند» (ص ۲۰۰ س ۸)، رجوع نیز بمردینه و عورتینه،

تخریص، با صاد مهمله بمعنی ترغیب و تحریک: «تخریص و تخریص از دار الخلافه بودست» (ص ۸۶ س ۵)، در کتب لغت معتبره بنظر ۱۰ نرسید،

تصنیف، اختراع: «و آن [کبریند] استعمال و تصنیف کورکوز بود» یعنی اختراع کورکوز بود (ص ۲۴۴ س ۴-۵)،

تنگ، هم تنگ، هم وزن و هم سنگ، و تحت اللفظی بمعنی عدیل یعنی هریک از دو لنگه بار: «قاسم صباحت و ملاحه حسن اورا با یوسف ۲۰ هم تنگ کرده» (ص ۱۵۲ س ۲-۴)،

تیزی، از آهنگهای موسیقی (ص ۱۱۱ س ۱۹)،

تیغ، یک تیغ، متحد و متفق در جنگ: «سلاطین روم و شام و ارمن ... در دفع او یک تیغ شد» (ص ۱۷۰ س ۱۵)،

جانب، از جانب، بمعنی اما، و اما در باب: «و از جانب ادکو

امیر ارغون بدان التفات نمی نمود» (ص ۲۵۱ س ۱۱-۱۲)، - «باز آنک بکرات رسل باستلانت او می رفت سر در چنبر طاعت داره نمی آورد» (ص ۸۰ س ۸-۹)، رجوع کنید نیز بص ۸۲ س ۲، ص ۱۰۰ س ۱، ص ۱۲۴ س ۸-۹، ص ۲۲۹ س ۱۹-۲۰، ص ۲۷۵ س ۱۲-۱۵،
 ۵ بازین = با این: «بازین همه سلطان دل از دست نداد» یعنی با این همه (ص ۱۴۰ س ۷)، - «بازین همه روی نگردانید» (ص ۱۶۹ س ۶-۷)،

باقی، - در باقی کردن، گویا بمعنی چشم پوشیدن و بدور افکندن و پشت سر افکندن و نحو آن باشد: «آبی سرد خواست و بر سر ریخت ۱۰ یعنی تا بعد ازین گرم سری در باقی کند» (ص ۱۸۸ س ۱۸-۱۹)، شاعر گوید

ای دل می و معشوق بکن در باقی * سالوس رها کن و مکن زرّانی
 گر پیرو احمدی خوری جام شراب * زان حوض که مرزفاش باشد ساقی

برزیدن = ورزیدن (ص ۱۴ س ۲، ص ۵۲ س ۲۰، ص ۱۸۶ س ۲)،
 ۱۵ بعدماکه، بمعنی بعد از آنکه، بسیار مکرراً رجوع بمقدمه ج ۱ ص قیاً، بقور، جمع بقر یا بقرة (ج ۱ ص ۴۵ س ۹ و ص ۷۹ س ۷) در کتب لغت معتبره بنظر نرسید،

بنوی، - پی و اساس دیوار ظاهراً، مرادف بنوره و بُنه: «چون بنوی دین نبی قوی شد» (ص ۱۷۴ س ۱۴)، - «و با بی نوائی کار ۲۰ بنوی راه نوارا آهنگ کشیدند» (ص ۱۸۶ س ۱۶-۱۷)،
 بی از آنک، بمعنی بی آنکه و بدون آنکه (ص ۲۱۰ س ۱۲-۱۳)،
 - ابو حنیفه اسکافی گوید

بی از آن کامد از او هیچ خطا از کم و بیش
 سیزده سال کشید او ستم دهر ذمیم
 ۲۵ یعنی بی آنکه آمد از او هیچ خطا،

خصایص لغوی

(باستثناء کلمات ترکی و مغولی که در آخر جلد سوم درج خواهد شد)

آب، - برآب، یعنی تند و با شتاب و سریعاً: «نودای خاك
شادباخ آتش طمع خامرا در وجود او چنان تیز کرد که برآب از کرمان
باز گشت» (ص ۷۱ س ۲-۴)، - «برآب سلطان نیز متوجه ناحیت
بشکین شد» (ص ۱۸۴ س ۱۹)، - «برآب از بادغیس چون آتش
روان شدند» (ص ۲۲۱ س ۷)، - «ازین خبر سلطان‌شاه مجانبی را
آتش درزد و خاکسار برآب چون باد روان شد» (ص ۲۶ س ۵-۷)،
— چو آب، بمعنی روان و بدون تردید ظاهراً: «پدرش جواب چو
آب می داد که خیر و شر زمان را اندازه معین است الخ» (ص ۱۲۷
س ۱۵)، — آب راه، یعنی راه آب و مجرای آب (ص ۸۵ س ۶)،
انشاج یا ایشاج، بمعنی اشتبالت قرابت و اتصال خویشی، در کتب
لغت معتبره بنظر نرسید (ص ۴۷ س ۲، ص ۲۶۰ س ۲۱)،
احتصان، مختص شدن در قلعه، در کتب لغت معتبره بنظر نرسید
۱۵ (ص ۸۴ س ۵)،

ارافت، بول کردن، یعنی اراقت ماه (ص ۲۴۲ س ۷، ۱۵)،
ازناور، لغت گرجی است بمعنی شریف و بزرگ قوم (ص ۱۷۲ س ۹)،
بادید = بدید و پدید (بسیار مکرر)،
باز = با: «و آبی که افتادست باز نان بر نخواهد آمد» یعنی با
۲۰ نان (ص ۸۲ س ۱۵-۱۶)،

باز آنک، یعنی با آنکه و با وجود آنکه، رجوع بمقدمه ج ۱ ص قیا،
چون «باز آنک زمان زمستان بود... بمدت سیزده روز از آنجا بمرآمد»
(ص ۲۵۰ س ۱۴-۱۵)، - «باز آنک کثرت برف از حرکت مانع بود...

تقدم فرمودیم (ص ۱۷۷ س ۱۵-۱۷)، و این طریقه و نظایر آن در عبارات قدما جداً معمول بوده است، رجوع کنید بمقدمه ج ۱ ص قید-قیه و مقدمه جلد اول از لباب الألباب عوفی ص ی-یا،

۸ - هزه اصلیه که در اوایل بعضی از افعال است چون اندیشیدن و انداختن و نحوها معروف آن است که در صورت ادخال حرف نفی «نه» یا باء مطیعیه بر آن قلب بیاء میشود چون نیندیشم و بینداخت (مگر در صورتی که بعد از هزه یائی باشد چون نایستاد و بایستاد)، ولی در نسخ قدیمه جهانگشای بسیاری از اوقات دیده میشود که هزه اصلیه همچنان بر قرار اصل باقی است چون «قصید یکدیگر نه اندیشم» (ص ۲۰۶ س ۱۵) ۱۰ - «نه انجامد» (ص ۱۲۷ س ۱۸)، - «بانداخت» (ب ورق «۱۲۴»)، - «ناندیشم» (ایضاً ورق «۱۵۴»)،

۹ - استعمال نام پدر یا جد بجای نام خود شخص، چون استعمال «بشیر» بجای محمد [بن] بشیر (ص ۸۵ س ۱۵-۱۷)، و «خرمیل» بجای حسین [بن] خرمیل (ص ۶۶-۶۸ بسیار مکرر)، و «خرنک» بجای محمد [بن] خرنک (ص ۵۲ س ۱۲، ۱۴، ۱۷) و از این قبیل است اکنون استعمال «منصور حلاج» بجای حسین [بن] منصور حلاج، ۱۰ - ادخال ادات عموم افرادی «هر» بر جمع: «موافق شرایع و ادیان هر انبیاست» (ص ۴۴ س ۸ از ج ۱)،

۱۱ - استعمال ترکیب تضمینی یعنی ترکیباتی که حرف عطف در آن محذوف است مانند خمسة عشر در لغت عرب، چون «آمد شد» (ص ۲۰ س ۱۰، ص ۲۲۴ س ۱۱)، - «شد آمد» (ص ۵۸ س ۲۰، ص ۲۷۲ س ۲، ج ۱ ص ۷۸ س ۲۱)، - «افتان خیزان» (ص ۵۶ س ۹)، - «هایهوی» (ص ۷۹ س ۱۸)، ولی گاه «شد و آمد» (ص ۹۹ س ۲۰)، و «آمد و شد» (ص ۲۱۰ س ۴) و «گفت و گوی» (ص ۷۹ س ۱۹)،

مؤذیان صلوة را از خواب بیدار می کردند» بجای «می کرد» بنوهم معنی آوازهای مؤذنان (ص ۱۶۱ س ۶-۷)،

۵ - عکس آن یعنی ارجاع ضمیر مفرد بجمع، چون «وُعُولٌ وُعُولٌ اورا می دید از شرم پیاده روی و ترس خویش خود را نگونسار از کمر می انداخت» یعنی می دیدند و می انداختند (ص ۱۶۲ س ۸-۱۰)، - «و از جوانب لشکرها درهم آمد» یعنی درهم آمدند (ص ۸۳ س ۱)، - «قبایل و شعوب مغول بسیارست» (ج ۱ ص ۲۵ س ۱۷)، و دوسه سطر بعد: «و در آن وقت قبایل مغول موافق نبودند»،

۶ - حذف فعل از جمله معطوفه بقرینه فعل جمله معطوف عليها، خواه هر دو فعل از يك جنس باشند و این طریقه اکنون نیز معمول است چون «جان بحق تسلیم کرد و از منزل فنا برحل بقا کوچ» یعنی کوچ کرد (ص ۲۵۸ س ۳-۴)، - «از قطب الدین نیز ایلچی باعلام توجه او بجانب بغداد برسد و بر عقب قطب الدین» یعنی بر عقب قطب الدین برسد (ص ۲۱۷ س ۱۰-۱۱)، یا از يك جنس نباشند و این استعمال اکنون مجهور است چون «امیر ارغون... بازگشت و بعز و نواخت و سیورغامیشی مخصوص» یعنی مخصوص شد یا گشت یا گردید (ص ۲۶۰ س ۶-۷)، - «آنچه توانست از امنعه بیرون آورد و حواشی که از قطب الدین سلطان تحاشی می کردند در مصاحبت او بر راه لور روان» یعنی روان شدند یا روان گشتند و نحو آن، (ص ۲۱۶ س ۹-۱۰)، - «چون وصول او بمازندران مقارن رحیل جتیمور افتاد و نوسال قائم مقام جتیمور» یعنی قائم مقام جتیمور بود یا شد یا گردید و نحو آن (ص ۲۲۸ س ۱۳-۱۴)،

۷ - آوردن فعل معطوف بصورت مفرد غایب در صورتی که فعل معطوف علیه متکلم مع الغیر است، چون «آیات وعد و وعید بر جماعت مخالفان... خواندیم و مقدمات انذار و تحذیر... تقدیم فرمود» یعنی

نحوی و صرفی و لغوی و رسم الخطی تعمیر میکنیم آنچه از آن راجع بجلد اول جهانگشای است مهمات آنرا در مقدمه آن جلد ثبت نمودیم و وعد دادیم که آنچه راجع بجلد دوم و سوم بدست آید در مقدمه هر جلد درج کرده شود، اینک حسب الوعد آنچه از این قبیل خصایص در اثناء تصحیح ه جلد ثانی التفاض شد در این مقدمه ثبت گردید،

خصایص نحوی و صرفی

- ۱ - اضافه نام صاحب محلی بخود آن محل (رجوع بمقدمه ج ۱ ص قیه)، مثال: «علاء الدین الموت» یعنی پادشاه یا صاحب یا حکمران الموت، (ص ۲۰۴ س ۲۱)، - «محمود شاه سبزواری» (ص ۲۲۴ س ۱۲، ص ۲۷۲ س ۱۷)، - «نظام الدین اسفراین و شرف الدین بسطام» (ص ۲۴۳ س ۱۴-۱۵)، «اختیار الدین ایبورد» (ص ۲۴۴ س ۱۵ و ص ۲۴۷ س ۵)، - «خواجه محمد الدین تبریز» (ص ۲۵۸ س ۶)، - «امین الدین دهستان» (ص ۷۴ س ۶-۷)، - «سلطان شهاب الدین غور» (ص ۸۹ س ۱۱-۱۲)، - «عماد الدین بلخ» (ص ۱۹۵ س ۶)،
- ۱۵ ۲ - ادخال باء زایک بر افعال منفیه (رجوع بمقدمه ج ۱ ص قی-قیاء)، چون «و الله که مثل من بنخواهد نمود چرخ» (ص ۱۱ س ۱۴)، - «گفتم بِمَرَوْ» یعنی مَرَوِ نهی از رفتن (ص ۱۵۷ س ۲۱)،
- ۳ - ادخال باء زائد بر «می»، چون «می کُشد» (ص ۱۶۱ س ۵)، و معروف در این استعمال عکس این است یعنی ادخال «می» ۲۰ بر باء زائد چون «می بسود» (ص ۱۶۵ س ۴)، و «می بکاشت» (ج ۱ ص ۲۰ س ۷)،

- ۴ - ارجاع ضمیر جمع باسم مفرد بتوقم معنی جمعیت، چون «برگ اشجار از تُرك تازی نسیم اشجار ترك علو سر دار گرفتند» بجای «گرفت» بتوقم معنی برگهای اشجار (ص ۲۴۷ س ۱۱-۱۲)، - «آواز مؤذنان

مقدمه مصحح

برای تصحیح متن جلد دوم علاوه بر نسخ آباء جده از ص ۹۴ س ۲۰ از متن مطبوع حاضر الی آخر کتاب نسخه ز نیز بکار برده شده است، این نسخه چنانکه در مقدمه جلد اول شرح دادیم ناقص و مشتمل است فقط بر دو ثلث اخیر از جلد دوم و تمام جلد سوم، یعنی تمام جلد اول و ثلث اول جلد دوم از آن ساقط است، و این نسخه هرچند سقیم و مشحون از اغلاط است ولی باز بواسطه قدم نسبی خود در تصحیح جلد حاضر خالی از مساعدت نبود بل احياناً راه تصحیح فقط انحصار بدان داشت، مثلاً در ص ۱۰۱ س ۱۷ کلمه «قراقوم» که صواب همان است ۱۰ لاغیر فقط در ز موجود است و در سایر نسخ «قراقورم» و در آ «قراقور» دارد که هر دو قطعاً خطاست و بدون استعانت نسخه ز تصحیح این موضع ممکن نبود، و همچنین در ص ۲۶۴ س ۱۷ کلمه «افسی» فقط در ز موجود است و از سایر نسخ مفقود و حال آنکه وجود آن قطعاً لازم است و بدون آن عبارت ناقص، و هکذا،

۱۵ اما نسخه و بدلیلی که در مقدمه جلد اول گفته شد مطلقاً در تصحیح این جلد بکار برده نشد و بکلی از آن صرف نظر گردید و بعد از این نیز در تصحیح جلد سوم بکار برده نخواهد شد،

چنانکه نیز در مقدمه جلد اول اشاره نمودیم متن جهانگشای مانند سایر مؤلفات قدیمه فارسی مشتمل است بر پاره اصطلاحات مخصوصه و ۲۰ کلمات و ترکیبات غریبه که در آن اعصار متعارف بوده ولی کنون بکلی مهجور یا نادر الاستعمال است، این اسالیب مخصوصه که ما از آن بخصایص

کتاب

نارنج بهار کشتای

تألیف

علاء الدین عطاء ملک بن بهاء الدین محمد بن محمد الجونی
در سنه ۶۵۸ هجری

جلد ثانی

در تازیخ خوارزمشاهیان

بسعی و اهتمام و تصحیح اقل العباد

محمد بن عبد الوهاب و تروی

بإیضام خواستی و فهارس

در مطبعه بریل در لیدن از بلاد هلا ند بطبع رسیده
سنه ۱۳۳۴ هجری مطابق سنه ۱۹۱۶ مسیحی

**University of Toronto
Library**

**DO NOT
REMOVE
THE
CARD
FROM
THIS
POCKET**

